С КРАЈА НА КРАЈ ЗАБОРАВА

Васко Николић

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

УРЕДНИК
ДРАГАН К. ВУКЧЕВИЋ

За издавача
ЖАРКО РАДОЊИЋ

ВИТОМИР – ВИТО НИКОЛИЋ

С КРАЈА НА КРАЈ ЗАБОРАВА

Приредио
МИЛОРАД БОШКОВИЋ

ЦИД
ПОДГОРИЦА
2000

САДРЖАЈ

ВИТО 7

I ДИО

„ПОЛАКО УЛАЗИМ ЗАБОРАБУ У ТРАГ” 17

С КРАЈА НА КРАЈ ЗАБОРАВА 19

– Широки траг Вука Мандушића 54

– Знак препознавања – блато 59

– Подгорички симболи царске гозбе. 66

– Сви одговори у нашој традицији 69

– Илири су Словени 72

– Завијач наде 74

– Просута истина 77

ОГЛЕДИ ИЗ НАРОДНОГ ПАМЋЕЊА 81

ЦРНА ГОРА – РИЗНИЦА (ЕВРОПСКОГ) ПАМЋЕЊА... 133

– Мед и млијеко грађевински материјал . . . 134

– Европски кинески зид. 136

– Неолитски водовод 140

– Како су Млечићи добили име 143

– Наше памћење свједок древних истина . . . 147

ТРАГОМ СЕНЗАЦИОНАЛНЕ ХИПОТЕЗЕ МЕКСИЧКОГ ФИЛОЛОГА 151

– Срећне очи у Хомеровој слијепој улици . . . 151

– Живе воде – живи свједоци 154

– Зета се улива код Рисна 156

– Троја је ту негдје 159

– Дукља старија од Атине?! 162

– Ко је помјерио Ри Румију? 164

– Непозната близина 166

– Рубежа – село са границе памћења 168

II ДИО
ЗАТОЧЕНИЦА ИСТЕ ТАЈНЕ 185
БЕЗИМЕНИ СТЕФАН НЕМАЊА 187
– Тешан Подруговић 218
– Случај Радосава Миковића 232
– Фантастична реалност једног чуда. 232
– Залогај ватре. 236
– Трајање ватре 241
– Богиња слоге и разума 244

III ДИО
„НЕ ДАЈТЕ МЕ, О ДРУМОВИ...” 251
ОТИШАО ЈЕ ЈЕДАН ДРУМ 253
– Мост на Тари 255
– Новац или живот 283

IV ДИО
ДВИЈЕ ХИЉАДЕ УДАРАЦА 301
ТРАГОВИМА НЕСРЕЋЕ 303
ФАНТАСТИКА СЛУЧАЈНОСТИ 322
– Стварност је била страшнија 322
– Кад Земљотрес упадне у ријеч 325
КАТАСТРОФА ЈЕ БИЛА НАЈАВЉЕНА . . . 329
СТВАРНОСТ ЈЕДНОГ ФАЛСИФИКАТА . . 332
ДВОСТРУКО СТРАДАЊЕ ВИРПАЗАРА . . 336
ШТА ЈЕ ЗЕМЉОТРЕС ТИМЕ
ХТИО ДА КАЖЕ. 340
ТРИ СТОТИНЕ ЧУДНИХ ДАНА 343
ЗАБАВНО ИСКУСТВО 348

НАПОМЕНА ПРИРЕЂИВАЧА 351

ВИТО

У рукама вам је књига фељтона, путописа, репортажа и записа Витомира – Вита Николића, писана као и његова поезија откуцајима дамара, а на уснама неизговорено питање: да је Вито био у прилици да доврши, одабере и припреми рукописе, како би ова књига изгледала? Прве репортаже о Голији, Крнову, Шавнику почетком шездесетих одвеле су га, тако, деведесетих до „европског кинеског зида”, до „блага сребрног језера”, до проналажења срећних очију у Хомеровој слијепој улици до неолитских водовода, до широког трага Вука Мандушића, Стефана Немање, Шћепана Малог до доживљаја Црне Горе као ризнице европског памћења. Послије поновног сусрета са Витовим „причама” прикрадамо се тајни која може да гласи: шта је то што је овог пјесника тако страсно привукло идеји да истражује „народни заборав”. На почетку шездесетих збирка поезије „Друмовања” бијаху друмови, стазе, богазе, боје, мириси, лица, предјели – на крају као отрежњење послије омиљеног вина – пјесника „хвата” нешто што није очекивао, постаје истраживач затрпаних трагова материјалне културе. На трен не говори језиком пјесничких слика већ прозом – расуђивањем и позни период стваралаштва живи додир историје. Оне историје коју је Иво Андрић дефинисао као „причу”: „Можда је у причама, усменим и писменим, и садржана права историја човјечанства, и можда би се из њих могао бар наслутити, ако не сазнати, смисао те историје”.

Радознао као дух и нестрпљив као писац Вито је јула 1991. године у једном интервјуу „Побједи” најавио своју књигу: „Што се епског насљеђа тиче, наравно, да сам му остао вјеран и у дијелу својих нових пјесама. Међутим, ја се сада духовном традицијом нашега народа бавим на један ангажованији и атрактивнији начин. Наиме, истражујем народно памћење, ту огромну усмену библиотеку у којој су похрањене многе до

сада непознате истине не само о Словенима већ и о многим другим европским и медитеранским народима... Наравно ја се тиме бавим као пјесник, а не као научник, па се може десити да негдје претјерам у каквом детаљу, али у генералном плану – грешка не може да буде. Вјероватно да ћу још овога љета окончати тај огроман посао, односно један његов дио, и да ћу најесен издати књигу под насловом „И шеширџија је бог".

Витомир–Вито Николић је умро 10. септембра 1994. године у Подгорици. Књигу прича есејистичког усмјерења нажалост, није предао издавачу.

Рођени пјесници неспутани земаљским оковима живјећи свакидашњицу као пулс мишљења и осјећања, презиру дневне баналне чињенице, због чега су по правилу „танки" новинари. Већ првим текстовима у „Никшићким новинама" 1961. године, а потом у „Побједи" 1970. и деведесетих у „Монитору" и „Оногошту", Вито је срушио ово као и многа друга правила и узансе. Он је један од најзначајнијих новинарских стваралаца, истински волшебник новинарске професије који је својим дјелом обиљежио странице црногорског новинарства. У посљедњем интервјуу септембра 1994. године студентском листу „Индекс" о професији репортер казао је : „Новинарство је кондициони тренинг зрелог литерарног стваралаштва. Моје репортаже су у ствари приче. Мислим да се нигдје нијесам доказао као зрео стваралац и опсерватор друштвених збивања као у тим репортажама".

Бескрајно природан, необичан у обичности Вито бијаше у себи спојио два заната: занат новинарства и дар поете, у себи ујединио неколико медија: књижевност, ученост ван редовног школског система, смисао за хумор, мудрост, пјешачење или друмовање. Никада и нигдје такав човјеков ход у коме унутрашња притајена снага просто носи огромно тијело, већ видљиво болно и преболно, нијесам видио. Час лијево, час десно раме истурено напријед на друм царски, на друм Витов личило је на слику у којој доминира људско срце. Срце је то које и покреће и хода и гледа. Тако је Вито ходио Црном Гором, сјетно се осмјехујући поред међа, оградица, бостана, идући увијек негдје другдје „путем и беспућем".

Предјели, стазе, боје, мириси, неки камен, неки лист, нека врата и многа заборављена лица и судбине. Шта остаје послије свега? Не остаје ни мање ни више осим по који дрхтави, болни траг пером, мирење са животом и чари разговора за оне који желе и хоће да слушају. Вито Николић је био обдарен смислом за један посебан начин живота који се одвија у ходу, у непре-

кидном кретању, у читању трагова који су претходници оставили. Поново читање његових „прича" открива да су оне надживјеле својом виталношћу и љепотом многе томове социолошких истраживања.

Идући до посљедњег даха својом усамљеном стазом префињеног лирика Вито је сваку новинску „причу" видио, доживио, одболовао и доносио „као свој дар" у кафане. Посљедњи принц кафане се прво и право ту као неки усамљени витез, враћао са пута и даровито, интелигентно и духовито настављао своја истраживања. Од кафане је за неколико тренутака правио институцију фине комуникације – некад је то било кратко предавање, а некад драмски подтекст или комедија. Кафана као прво на слободу и негдје од неког одузету комоцију. Кафана као право на љубав. Кафана као интелектуални ринг. Да је неко упамтио или записао само дио онога што је Вито изговорио у подгоричкој „Црној Гори" и Подгорици", београдској „Скадарлији", сарајевском „Балкану", никшићком „Оногошту", станичним бифеима гдје се често зора дочекивала – била би то књига мудра, духовита, пуна парадокса и жаока. Ту је Вито држањем и ријечима градио филозофски став према животу у чијој основи је било издвајање од сивила свакодневног тока живљења. Витова боемија је животни став – завјет поезије, завјет умјетности и сазнање да остаје само оно што се запише. Боемија је слобода, говорио је, један перманентни одлазак у безбрижност. Кафана за њега није била вулгарна институција. Платио је Витомир–Вито Николић баш у кафани сваки свој корак, свако друмовање, сваку љубав, сваки стих, сваки запис. И само он зна како је прошао у тој „размјени добара" са силама немирљивим.

Није ли Вито потоњи црногорски боем? Шта се у нас збило са боемима, том свјетском породицом усамљених витезова и даровитих путника, који су добили име по номадима из чешке покрајине Беомија?! Нових боема нема, а они преостали су другачији. У јужнословенске престоне гадове боемија је увезена непосредно по завршетку Првог свјетског рата када се враћају „француски ђаци" склони умјетности. Бодлер и Рембо стигли су у наше кафане као лучоноше побуне против свега што је конвенционално и традиционалистичко. На челу поворке боема у Црној Гори налази се некрунисани принц кафане Витомир–Вито Николић.

Јадно је свести боемију на крчму и столове од храстовине, на пиће љуто и горко. то је лаж. Боемија није алкохол. Није вулгарна институција. Она је завјет умјетности, завјет на сиро-

маштво. Онај који нема релевантно покриће у ономе што потписује није боем, он је несрећник, човјек без звијезде водиље, градски талог, пијанац. Беомија је стил, разбарушеност, филозофски став према животу.

Неко је рекао да писац да би био добар, мора обавезно да пије. Код Вита је постојала једна фина спрега између алкохола, поезије и журналистичког заната. Ако је за утјеху ево и једног податка: пет од седам добитника Нобелове награде у америчкој књижевности били су пијанци. Није ни Вито баш сваке ноћи бивао тријезан, али увијек је када су у питању разговори о литератури, новинарству или о примјени разних поетика био трезвен и аналитичан. Ваљда је постојао милион разлога због којих је пио: некад из невоље, у потрази за инспирацијом, да би је подстакао, да би у себи поново открио снагу да настави даље. Почети младост у Никшићу, а не бити у „повишеној температури", значило би бити на периферији ткања живота.

Да, из кафане на друм, са друмовања у кафану. Између та два корака је читав дан, а понекад и цио живот, стваран или одсањан. Витове прве репортаже о Голији, Крнову, Шавнику већ у насловима су „друмови" као „Голија међу друмовима", са жељом да „је и идући пут нађемо на друму, широком, бијелом друму". Није он отишао у Голију или на Крново да их упозна – већ да их препозна у себи. Друмови су били дубоко уткани у његов живот, у сан, у поезију, у новинарске путописне текстове. Његова прва збирка стихова 'Друмовања" настајала је почетком шездесетих истовремено када и његове прве репортаже и записи у којима су друмови, стазе и беспућа у главној улози. Новински текстови су увод, пролегомена за његове прве стихове („Бијелим друмом очајно прободен дрмујем, скитач без лијека. Идем куд ме очи воде – у сан, у пјесму, у ријеч, у човјека").

Вито је од дјетињства био упућен на селидбе, путовања, друмове. Рођен је у Мостару 1934. године. „Мјесто рођења не значи много. Ја сам некада говорио шалећи се, да сам избјегао из Никшића да бих се родио у најљепшем провинцијском градићу на свијету – како рече Маргарет Шеберзон за Мостар. Међутим, Мостару се десила велика несрећа и ја сам из данашње перспективе рођен у иностранству...", говорио је за новине о „тајни рођења". Дјечак који је доживио рат и у свом муклом дијелу бића гдје се утисци комбинују на неочекиване начине болно је запамтио ратне страхоте, био је станар домова за ратну сирочад, па потом пацијент болница због ране и дуготрајне болести. Можемо ли данас, суочени са осјећањем вре-

мена које протиче и све брише, гурнути у осјећање пролазности и узалудности човјековог боравка на земљи, схватити тај осјећај када је Вито причао о домовима ратне и друге сирочади у Котору и Браленовици код Даниловграда, како је најтеже у дому било то кад друговима стижу писма, пакети или посјете, а теби ништа, нико. Друм је био почетак илузије да је свуда боље него у сиротињском дому или болници. Био је то његов поетски и новинарски сан, бјекство од смрти, стрепња, нада, збиља. („Смрт ме гледа празнооко не дајте ме, о друмови!)". „Повремена отпуштања из лјечилишта или бјекства кад год је то било могуће, пред њим су отварала путеве који воде у један другачији љепши свијет жудње, предјеле, далеко од болничког сивили и смрти у њеном кругу. Дуго без запослења и без сталног пребивалишта, селиће се, кад није у љечилишту, из једног у друго друштво, од пријатеља пријатељима, бјежећи од сјенке смрти и тражећи онај слућени „грумен живота". свуда уз поезију, своју рану и вјечиту „пратњу". Друмови ће постати оне капије живота са којих ће бити често враћен у болнички круг тек што буде осјетио љепоту свијета изван болесничке собе. Зато су друмови били доминантна опсесија у његовој поезији, посебно оној из младости. И не само поезији, већ и у новинарским путописно–лирским текстовима, такође из младости и зрелог доба". Овако је, између осталог, о Витовим друмовима у тексту „Стазе", јула 1998. године писао Мило Краљ. А Миодраг Трипковић у „Дневнику имагинарног" марта 1997: „Хладно сунце твог интернатског неба, под којим си некад провео ратом опустошено „босоного дјетињство", а сад истим, хладним сјајем сија изнад твојих бежанијских коса, брезовика, болница и жељезничких станица, изнад твојих мостара, подгорица, београда, котора и никшића, изнад твојих друмова и друмовања којима је дух твог пјесништа слободно ходио, неспутан земаљским негвама..." Понекад и насред друма Вито оком које је камера у глави пјесника у једној чудесној логичној линији спаја стазе, људе, беспућа, мостове, крвове.

Његово новинарство уистини јесте „прича". Оно се временом претапа у прозу ослобођену свега сувишног и китњастог, компоновану на искуствима брзог, прецизног саопштавања. Витово прозно казивање је у себи срећно спојило све предности писане ријечи: кристално јасни језик, природну композицију, сугестивност и ненаметљиву мисао. *С краја на крај заборава* је плод те Витове авантуре. Чак у већој мјери него у поезији овдје је наглашена та носталгија за оним чега нема, за трошношћу људских судбина; ова књига је путовање за трагом несталог. Због тога стрпљив читалац не треба да очеку-

је какав бедекер крцат подацима, и поред Витове запањујуће елоквенције и познавања литературе о предмету о коме пише. Основни тон Витовој причи дају носталгија и сугестивност.

Годинама поетски занос се стишавао, али не и поезија, она је и у овим „причама" основа свега. У запису „Отишао је један друм" стоји и ова, готово метафизичка поетска слика: „О старим друмовима", као и о сталим ратницима, никада не ваља казати ружну ријеч. Они су храбро кренули у простор и неизвјесност, часно служили док је требало да служе и сада када их млађи, љепши и сигурнији друмови смјењују, они се уморни и прашњави повлаче у страну да се још коју годину бијеле у видику, све док их једног прољећа упорна трава не одвуче у вјечни мир и заборав..."

Мостови који су наткриљавали друмове и ријеке, покрај њих – били су посебан изазов Виту Николићу за истраживање њиховог начина градње, прича и легенди, историје и судбина њихових неимара. Он је аутор најбољег фељтона икада објављеног у Црној Гори о неком мосту. Ријеч је о знаменитом мосту на Тари о коме се до појаве овог фељтона знало све и – ништа. „Тај парадокс, пише у уводу занимљиве и потресне приче Николић, да је мост грађен и довршен у једном глувом и некомуникативном времену, а легенда о мосту настала и ширила се у времену снажне експанзије штампе радија и телевизије, најбоље може да оправда и објасни чињеницу да Мост на Тари данас није познат чак ни у оној неопходној мјери која се подразумијева када су у питању овако значајни објекти и њихови ствараоци". Тара и њене обале нијесу само пејзажи већ драма природе. Блискост, јединство мјеста и радње, ријеке и планине, суре и сурове, тамне и свијетле, необичне судбине градитеља, подизање и рушење моста условљава ту драму да има призора скоро колико дана у години. „Ако се под појмом обале, пише у фељтону, подразумијева оно мјесто гдје се може мирно изаћи из ријеке и ући у њу, онда нијесмо баш сигурни да се оне вратоломне литице између којих Тара тече могу назвати тако. Али, ако већ могу, онда можемо тврдити да на свијету нема ријеке чије су обале на први поглед тако блиске, а уствари тако далеке". Витова прича о Мосту на Тари има не само елементе драматичности, она је један снажан и необичан филмски сценарио.

Поново виђена близина – необични је кредо Витове репортерске естетике. Ту је све поред нас, гледамо знане облике и предмете, вјерујемо да их знамо, а оно, међутим... Свијет се за посљедњих неколике деценија више и брже промијенио него за претходних двије стотине година. Гледамо импозантне лукове моста на Ђурђевића Тари, а историја, судбине, дух времена све је скривено. Вода отиче, јутро трепери и траје, а стијене на обалама, сјенке и камен као да се развлаче и расту. У тој тишини гдје вода непрестано брише старост камена, растиња и лица је позорница јединствене судбине Моста који је грађен далеко од „напете пажње" иако је био за пажњу више него и један европски мост прије њега. Настао је у једном беспућу, тихо без публицитета и помпе, међу скромним и сиромашним горштацима. „Од свега што човјек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светији и општији од храмова, свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на коме се укршта највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе што је тајно и зло". Ове Андрићеве ријечи биле су један од односа које је Вито уградио у Мосту на Тари.

Човјек путује, људи говоре, спремају се, узбуђени су, на некој жељезничкој станици у јутарњим измаглицама или на палуби неког брода, воле се, растају, обилазе знане и незнане предјеле, и тако се круг завршава. Као и живот, судбински. Човјек је на путовању растерећен свакидашње збиље, од оних безличних одлазака и повратака у истом правцу, у истом кругу. Ако је тај човјек – путник пјесник и репортер од нерва и заната, као што је Витомир–Вито Николић, онда је његово друмовање екстаза, она вјечна тежња за бескрајем. Његова путовања нијесу уобичајена савремена путовања живог ритма, тренутак покрета, нестрпљиви једва ухваћени одломак говора. Вито није путовао далеко. „Непозната близина" је један од назива из његове новинарске радионице. Написао је и ову реченицу: „Данас људи путују да стигну, а не да виде". И што је постојало лакше путовање на веће даљине Вито се све више усредсређивао на Црну Гору, на узани појас од Котора до Васојевића и Никшића, означујући тако границе свега сентименталног интересовања и носталгије за минулим. Као да је прије осталих схватио да даљине и нијесу важне и да радознали репортер најдаље стиже када се упути обалама свога дјетињства. Када је на том путовању Вито откривао скицу Моста на Тари или причу о неимару, можда једино тада, осјећао се потпуно добро. Те пожутјеле фотографије (којих сада има на стотине у његовој новинској заоставштини) одводиле су писца до његових и наших далеких изворишта, нагонећи га да одгонетне тајне времена када се вјеровало да је свијет заиста велик.

Изгледа да је свијет био љепши док смо га сањали. Путовање пера од једне до друге тачке на земљином шару садржи у себи и помало разбибриге и шарма. Оно је понекад пакосно, понекад весело, раздрагано сањиво, али увијек свједочи о расном причаоцу који је успио да створи непоновљив и бескрајно једноставан стил. Витове приче су доказ, по ко зна који пут, да је дух исказан, макар само на шлајфни текста, трајнији и дуговјечнији од гомиле пуких мртвих материјала, такозваних студија што са пуно таштине рачунају на вјечност. За репортета благи циници кажу како је он човјек који не желећи друго да ради кроз кључаоницу вири у туђе животе. Али када тај писац – репортер остави свједочанство, ванвременско свједочанство, онда и циници треба да скину капу.

„Записи о ранама и страхотама које је земљотрес задао нашем приморју" Витомира Николића су врх „новинарске естетике и етике". Један догађај који је трајао десетак секунди ушао је у историју Црне Горе, а опис његових посљедица из Витовог пера као посебно поглавље књиге – сторије *С краја на крај заборава*. Петнаести април 1979. године, седам часова и 20 минута, земљотрес тектонског поријекла, јачине девет степени Меркалијеве скале у огњишту, изазвао је катастрофална разарања. Неповратно је уништен људски труд и то у оном дијелу Црне Горе гдје су највидљивије њене љепоте, историја, неимарство, људи и њено лице. Поновни сусрет са репортажама Вита Николића о Котору и Црмници написане непосредно послије несреће сада дјелују још драгоцјеније.

Снимци и подаци о величини и лику Црне Горе добијени из свемира послије земљотреса показују да ова мала територија изгледа изразито пластично и да је „сателитски фотогенична", као да има неку сасвим личну физиономију и препознатљивост. Ова иронична црта тла које се руши под ударом једнако брзо као и оно „ружно" нашла је свог протагонисту и у Вита. За разлику од многих он је проналазио и духовите догађаје у катастрофи. И овај земљотрес је, као и све у животу, попримио ону сентименталну боју „старих добрих времена". Вријеме је и њега претворило у тренутак човјековог искуства. Вито је оставио и један траг више од свједочанства и догађања – хумор могућ само у таквим околностима.

Има једна тајна љубав Вита Николића. Сакривао је, ваљда од страха да као и многи Црногорци не упадне у патетику – љубав и поштовање према камену. Међутим, ријечи знају да буду потјернице за онога ко их непише. Прве ријечи прве објављене репортаже о Голији откривају га: „Као на Лубардиним

платнима: трагична гримаса жедног камена и од жеге помамљени мир који кидише небу, плавом варљивом звуку. И камен, и мир, и небо намећу се одједном, касније се одвајају – час доминира једно, час друго. Али на крају камен излази као апсолутна истина и остаје у нама. Небо је само декор, мир је неизговорено „слава", камен је – „херој". Лирској природи Вита Николића, његовој склоности ка трајним облицима и дару за читање знакова одговарала је блага фасцинација каменом. Камен, племенити материјал, коме је житељ на црногорском тлу удахнуо душу, од њега градио градове, села, путеве, палате, појате, портове, скалине, цркве, манастире, пијаце, међе, обликовао га с љубављу – тај камен није више могао да издржи. Сурвао се и пуцао, а од склада и љепоте настајала је безлична гомила и прашина. „Траговима несреће" и „Фантастика случајности" записи су који су сачували много медитеранских драгуља и прича о необичним судбинама. ти записи са садашње дистанце од двије деценије су својеврстан новински, литерарни и људски „документ о документима". Прича је то докумантаристичка о људима који стоје скамењени као опчињени злом. Прича је, наравно, са мјером и дискретна и о камену. О томе свједочи и ова слика: „Тамо у брду драму воде смијенила је драма земље. Хиљаду камених громада стропоштавало се низ окомита брда у море. Од неког праха, чега ли – јер облака тог јутра није било на небу – све је потамњено, па је страховита хука камена дјеловала још стравичније. Помислио сам: „То је смак свијета!"

Радознао као дух, а нестрпљив да што више трагова материјалне културе разних цивилизација на тлу Црне Горе проучи, а неријетко и страстно сам истражи – Вито посљедњих година свог живота као да нема више времена да се замајава кратким новинским формама. Истини за вољу, одувијек га је привлачила најдубља и најдаља прошлост простора у коме живи. Седамдесетих година покреће у „Побједи" рубрику „Црном Гором – путем и беспућем" у коју годинама објављује предања, легенде, парадоксалне појаве, одгонета топониме... Појава Роберта Салинаса Прајса са његовом хипотезом о јадранској Троји била је извјесни преокрет код Вита, у смислу изражавања у најширим новинским формама.

Витове теме су разнородне: Међа Вука Манитога, разгранатост орловског култа у старој црногорској традицији, Пелагтози – најстарији аутохтони балкански народ који је на овим просторима био давно прије Грка, „Антички Словени" који се никада нијесу помјерили са Балкана, „Кинески зид" дуг пет стотина километара, као и многе појаве и детаљи који указују

да су простори садашње Црне Горе били позорница занимљивих митолошких и других збивања.

Пишући о чињеницама, подацима, знаковима, називима, топонимима, ходајући друмовима трагом исчезлих ствари, износећи антрополошке и лингвистичке претпоставке и тврдње, изводећи закључке и судове – Вито је користио сигурне, провјерене изворе. Његови текстови су и нека чудна похвала претходницима: Јовану Ердељановићу, Вуку Караџићу, Владану Недићу, Стојану Новаковићу, Љубомиру Јовановићу, Мавру Орбину, Петру Шобајићу, Марку Миљанову, Николи Банашевићу, Павлу Мијовићу, Веселину Чајкановићу, Ђуру Пазлеру, Алојзу Бенцу... Своју особену антрополошку, истраживачку и лингвистичку „поетику", неријетко танану и ризичну, изграђивао је ослањајући се на провјерену литературу и научне ауторитете.

Човјеково просвјетљење, можда, долази отуда што је патио. Бар тако је сматрао Чехов. Професор Милош Ђурић је у огледима их хеленске књижевности показао да патња „производи" мудрост. Човјек се кроз патњу ослобађа тривијалног, баналног, лирски сувишног, земаљске прашине. Патња је један од друмова којим је Вито ходио носећи у себи осјећање времена које протиче и све брише, послије чега не остаје ништа више осим по који болни траг пером. Шта остаје послије свега? Филозофско мирење са животом и слика о човјеку, пјеснику и пријатељу, његовом чудном начину живота кји се одвијао у непрекидном кретању и читању знакова на камену и на лицу земље што их претходници оставише као поруке, прије него их заувијек покрила тама заборава. У тамне ходнике медитеранских облика Вито, као продужетак властитих трагања уноси свјетлост. Стога је, поред осталог, *С краја на крај заборава* књига необична, даровита, наоко дивергентна, али негдје у својој унутрашњости изграђена чврстом логиком.

Милорад Бошковић

„ПОЛАКО УЛАЗИМ ЗАБОРАВУ У ТРАГ"

* 2.С краја на крај чаборава

С КРАЈА НА КРАЈ ЗАБОРАВА

I

Када је мексички филолог Роберто Салинас Прајс огласио своју револуционарну хипотезу о јадранској Троји, пожурио сам да се нађем „при руци“ томе храбром Панчу Виљи. Био је то први странац који је устврдио нешто у шта сам одавно и сам вјеровао и није ми било жао да она два годишње одморска љетња мјесеца проведем на одиста тешком послу: пентрању по планинама и писању дугих новинских текстова.

Чинило ми се, наиме, веома важним да и Прајсу и осталим научним радницима скренем пажњу на некадашњи мистериозни циновски зид познат у народном предању као Вукова међа. Тај сухомеђи зид од огромних камених блокова, широк више од два, а висок преко три метра, био је дуг читавих пет стотина километара и ишао је врховима највиших херцеговачких, црногорских и сјеверноалбанских планина – од Дубровника до Скадра на Бојани.

Читав мој љетошњи труд није, међутим, донио бог зна какве резултате, бар што се тиче остатака саме Вукове међе. Од ње је мало шта остало, осим по који детаљ и то на оним дјеловима гдје су се налазила прометна мјеста каква су били Клобук изнад Ластве требињске, Трешњево у Цуцама, Стубица изнад Никшићког Поља, затим Бријестово, Стијена Пиперска, Медун, Беран–крш... Па и то што је још увијек видљиво од Вукове међе, рачуна се као дио утврђења ових мјеста и никоме не пада на памет да би то могли бити дјелови једног те истог циновског зида.

Но, у томе своме љетошњем трагању ја сам ипак открио нешто што, на свој начин, потврђује и постојање Вукове међе и повезује овај низ утврђења у јединствени одбрамбени ланац. Октрио сам,наиме, да је овај европски „кинески зид“ имао сопствени „водовод“ који је путем неколико стотина извора напајао његове чуваре и браниоце на читавој дужини од Дубровника до Скадра. Ти извори још увијек постоје и представљају –

савки за себе и сви заједно – истинско чудо у овим крашким, безводним крајевима! Неки од њих теку директно из компактних стијена, други извиру на самим врховима голих литица, а трећи су љубоморно скривени у невидљивој пећини или јами поред које се издајнички зелени каква врба, липа или јасика. На отвореном простору они су респоређени, отприлике, на свака два – три километра, али у оним прометним мјестима које сам мало прије поменуо има их чак по неколико, а ту су још и кружно озидани бунари, затим чатрње, водопоји...

Све у свему, ове „живе" воде су још увијек поуздани, живи свједоци Вукове међе, али не и – једини! Има још и поузданијих и, заиста, живих свједока који ће касније и својим именом и презименом сасвим убједљиво доказати постојање и Вукове међе и многих других давних чудеса. Међутим, ја ове изворе помињем због једне друге, далеко важније ствари: њихово давно , праисконско поријекло остало је запамћено у нашој народној традицији и то уз један појам за кога би се рекло да је неприличан тој традицији – родоскрвље!

„Била три брата и једна сестра, па сваки од браће хтио сестру да узме за се, а немогући се у томе између себе друкчије погодити уговоре – један да презиђује планине, други да гради цркву на Дуке, а трећи да саставља Цијевну с Морачом, па који свој посао најприје сврши, онај да је узме". (Вук Ст. Караџић: „Вукова међа", Етнографски списи)

Очигледно је да ово предање о настанку Вукове међе вуче своје корије из времена матријархата или раног патријархата, тј. из дубоке човјекове праисторије када су се брачне везе између блиских сродника одвијале као нешто сасвим нормално и природно. Но, откуда да се скоро исти такав мотив нађе и у средњовјековним нашим пјесмама и то везан за аутентичне, историјске личности? У епској народној пјесми „Душан хоће сестру да узме" видимо како овај српски цар предлаже брак својој сестри Роксанди, а ова му поставља немогуће услове, рачунајући да ће га тако одвратити од родоскрвног наума:

Богме никад ја те узет нећу
док не нађеш триста неимара,
да ти нађу до триста извора
на једну их жицу не саставе.

Видјели смо већ да су они праисконски извори дуж Вукове међе заиста „на једну жицу састављени", али откуда то да се њих сјећа средњевјековни епски пјесник једног *дошљаљчког* народа? Зар би *дошљаци* могли тако лако да прихвате и тако брзо и вишеструко уткају у своју традицију пјесме и предања тамо неких домородаца? Па још какве пјесме и каква предања?

Ни говора!

Довољно је погледати ономастикон народа који живе унутар Вукове међе и у њеном најширем окружењу, па да човјеку одмах буде јасно да се ту не ради ни о словенској, ни о илирској традицији, већ о коријенима који сежу у најдубљу прошлост овога поднебља!

Ја ћу се овом приликом задржати само на дијелу оне највеће групе презимена изведених од етимона „вук" и разних његових појавних облика (деминутива, аугментатива, хипокористика и сл). Просто је невјероватно колико има таквих презимена и како су она концентрисана управо дуж онога правца куда је пролазила Вукова међа – од Дубровника до Комова изнад Плава и Гусиња!

Погледајте само овај овлаш начињени списак презимена до којих сам дошао једноставним прелиставањем телефонских именика Дубровника, Требиња и СР Црне Горе:

Вуковић, Вукотић, Вукојичић, Вукчевић, Вукићевић, Вукашиновић, Вукајловић, Вуксановић (и Вуксан), Вукмировић (и Вукмир), Вукославовић, Вукосавић (и Вукос), Вукадиновић (и Вукадин), Вуканић, Вукановић, Вукић, ВУкичић, Вукшић (и Вукша), Вукасовић (и Вукас), Вукелић, Вукосављевић, Вукојевић (и Вукоје), Вукушић, Вукошић, Вукмановић, Вукомановић, Вукаловић, Вуказаић, Вукасојевић, Вукобратовић (и Вукобрат) Вукеља, Вукорепа, Вукмирица, Вук и тако даље, затим:

Вучковић, Вучековић, Вујовић, Вујић, Вујотић, Вујатовић, Вујашковић, Вујошевић, Вулић, Вулићевић, Вулетић (и Вулета), Вучинић, Вучетић, Вујанић (и Вујан), Вујисић, Вучуровић (и Вучур), Вучераковић, Вученовић, Вучелић, Вучевић, Вујачић, Вујичић, Вујковић, Вулековић, Вулановић, Вулашевић (и Вулаш), Вушуровић, Вујаковић, Вујица, Вучо и тако даље.

Овдје, наравно, спадају и она презимена у којима је због једначења по звучности слово „к" прешло у „г" (Вугделић, Вугдешић, Вугданић), као и она гдје се етимон налази у другом дијелу презимена (Бјеловуковић, Каравуковић, Станивуковић, Дедвуковић).

Али, гледајте сада ново чудо:

Ма колико да су ова презимена бројна, она ипак не дају ни приближно вјерну слику „вучјег" ономастикона, бар када су у питању Црна Гора и Херцеговина! Гранајући се на „уже

токове“ („ужа братства“) дјелови неких великих братстава прихватала су временом савременија, углавном патронимична презимена (Петровић, Николић, Марковић, Тодоровић) иако им на челу родослова стоји по неки обавезни Вук, Вуко, Вукашин, Вукоје, Вукан, Вукац, Вукосав, Вукале, Вукола, Вучина, Вучета, Вучур... Када би се сви они вратили свом старом, првобитном, изворном презимену, у Црној Гори и Херцеговини не би практично било ни једног презимена које није изведено од основе ВУК !

Чудно, заиста, да нико до сада није ни покушао да научно објасни откуда овај црногорско–херцеговачко–дубровачки ономастикон вуче своје „вучје“ поријекло и, посебно, како се тако дуго одржао у словенској традицији која иначе вука сматра изразито демонском животињом. (По вјеровању наших предака и само помињање вука доноси несрећу, па за њега постоје називи: непоменик, каменик, ала и слично). Међутим, колико год било чудно што је овај феномен и до данас остао научно необјашњен, још је чуднија околност да су та објашњења још давно исписана широм простора о коме говоримо!

Наиме, трагови оваквих презимена налазе се на бројним надгробним споменицима и плочама из периода римске доминације и то на читавом простору од Дубровника до Иванграда и Плава! Било да су приликом романизације задржала своју старогрчку основу „лик“ (вук) или да су прихватила латинску „лупус“ (вук), та презимена се сријеђу у епиграфици чешће од осталих!

Тако можемо наћи *Ликинија* (Licinius) у Слатини код Иванграда, али и у Дукљи, Вуксан–Лекићу, Цавтату, Требињу, Дубровнику... У Рисну је, на примјер, сахрањен Гај *Лупус* у истом гробљу гдје су сахрањени „Грци“ Антимас и Александар *Ликиније*. Разлика је само у томе што је епиграф Гају Лупусу исписан на *латинском*, а онај Антимасу и Александру Ликинију на *грчком језику*. Баш из ове мјешавине језика и писама у истовјетним презименима, више је него очигледно да се овдје ради о домородачком живљу који је ту затечен па, дјелимично, романизиран.

Да се ту заиста ради о презименима домородаца чију ће традицију неколико вјекова касније наслиједити Словени, најпоузданије свједочи један гроб у селу Забрђу код Иванграда. Како сазнајемо из епиграфа, у томе гробу је сахрањен ЛИКИНИЈЕ МОНТАНА (Licinius Montanus) – ГОРСКИ ВУК!

А погледајте сада шта је забиљежио у својој књизи „Стара Црна Гора“ наш познати етнолог др Јован Ердељановић ка-

да је истраживао поријекло неких старих црногорских племена на сасвим другом крају Вукове међе. Уз напомену да су сва подвлачења и наглашавања моја, ево тога текста:

„*Горњевуци* су по предању, које је код њих очувано, стара властелинска породица, која је живела у граду Клобуку у Херцеговини. Њихово властелинство, као и породични грб, мисли се, потиче још од цара Душана. *У њиховој грбу је био представљен ВУК* (!) После једне борбе, коју је водио Сандаљ Хранић и у којој су се они храбро показали, рекао је Сандаљ гледајући њихов грб: „*Е баш сте ГОРСКИ ВУЦИ!*“ Од тада су се почели звати „Горевуци“, а како им је раније било презиме, није познато... Најстарији Горњевук за кога предање зна, био је Ратко. *На његовој кући у Клобуку био је у камену истесан породични грб – вук.* Да је ту постојао до назад педесет година, тврди Раде Вучковић из Ластве код Клобука и поп Ђоко Мировић из Дробњака, а да ли и данас постоји не зна се...“ (Др Јован Ердељановић: „Стара Црна Гора“, стр. 759–760)

Касније ћемо тек видјети гдје се све може стићи и какве се све тајне могу досегнути примјеном ове „ономастичке методе“ која, колико је познато, до данас никада и нигдје није примјењивана јер, уистину, нигдје није ни било услова за такво што. Црногорска традиција, на примјер, задуго није трпјела знатније спољне утицаје (а и онда када је морала да их трпи, чувала је своју аутентичност жилавим конзервативизмом) па отуда ова презимена имају вриједност као и сви остали писани или материјални остаци прошлости, ако не и већу. А да је ово метод који се не коси са досадашњим научним искуством и сазнањем о овоме простору, потврдиће и сам Константин Јиричек:

„*Преиначавање античких имена изведено је или по утврђеним гласовним принципима или тако што се старом називу подметнуо смисао по звуку сличне словенске ријечи*“. (Константин Јиречек: „Историја Срба“, Београд, 1911.)

Посебна вриједност оваквог начина истраживања прошлости је у томе што сва открића имају некакве видне трагове у нашој свакодневници. Може, заиста, да се учини како између онога Ликинија Монтане из села Забрђа код Иванграда и Горских Вукова из Клобука у Херцеговини нема никакве везе, али ми имамо синтагму „горски вук“ која се од памтивијека обилато користи, и у епском и у свакодневном казивању, кад год је ријеч о неком изузетно храбром и одлучном човјеку, а посебно ономе који чува слободу свога народа или се непосредно бори за њу. Зашто се узима баш „горски“, а не никакав други вук, или зашто се не каже једноставно „вук“ – бива нам јасно тек са-

да када видимо да се ту радило о људима који су живјели уз саму Међу, по *горама* (!), и били њени први и најбољи браниоци!

Вјероватно да у латинском изразу *„монтана“*, односно неком његовом деформисаном облику, лежи коријен оног другог имена Вукове међе – Међа Вука *манитога*. Ово се чак може узети са великим процентом вјероватноће, јер такви деформисани латинизми (и то баш они који су везани за Вукову међу!) одржали су се све до наших дана. Иако ће нам узети нешто више времена, овдје ћемо ипак навести један такав примјер, пошто и он, и те како, говори о континуитету оних античких и ових данашњих црногорских презимена.

Непосредно након првог свјетског рата и тако званог уједињења, када је било дозвољено свакојако блаћење, не само краља Николе и династије Петровић, већ Црне Горе и Црногораца уопште, Мићун Павићевић је објавио једну *истиниту анегдоту* (!) која је касније многе довела у заблуду, па и самог Герхарда Геземана, великог познаваоца и поштоваоца црногорске традиције! Из Геземанове књиге „Чојство и јунаштво старих Црногораца“ преписујем дословце ту анегдоту, уз напомену да су сва подвлачења моја:

СКРОМНОСТ

„У доба књаза Данила, нарочито прије његовог ступања на пријесто, крађе и отимачине су вршене на све стране. Ко није опљачкао туђег вола, краву, козу или овцу, сматрали су га кукавицом и нејунаком. Тих година састали се у једној крчми у Рисну Цуца и Чевљанин. Пошто су се понапили почеше један другоме наздрављати.

Цуца:

– Здрав јуначе, *и лупежу и лупешки сине,* да бог да ти се такво име никад с куће не мицало!

Чевљанин скиде капу и рече:

– Здраво био, и хвала ти, људи знају да ја то не заслужујем.

Хтио је рећи да је то много хвале за њега“.

Не бих се, наравно, усудио да тврдим како у Црној Гори није било крађе, али је више него сигурно да она никада није могла узети толико маха да је чак у једном тренутку представљало част бити – лопов. Такав култ крађе није се могао зачети у народу чије су животне норме почивале на једном прастаром и врло ауторитативном обичајном праву које је управо крађу санкционисало као један од најгорих порока. Поготову се тако нешто није могло десити у вријеме о коме Мићун Павићевић говори, јер тада су већ дјеловали и неки прописи и органи црногорске државе која ће четврт вијека касније добити и међународно признање.

Међутим, што се саме анегдоте тиче – она је апсолутно истинита! Нема сумње да је Цуца све оно рекао и да је Чевљанин с разлогом био поласкан тиме. Ријеч „лупеж“ је очигледно деформисани облик латинске ријечи „лупус“ (вук), а како је Вукова међа ишла и изнад Цуца и изнад Чева, вјероватно да су се преци ове двојице весељака некада звали „Лупуси“ и да је такво презиме (или можда почасно звање?) било на великој цијени. Дакле, слободно преведена, Цуцина здравица би овако изгледала: Здрав јуначе, и горски вуче од горскога вука... и тако даље.

Уосталом, у Црној Гори се још увијек може чути (и то врло често!) како се мушкој дјеци из милоште говори: лупеж, лупешче, лупешчић и слично и да ова данас тако ружна ријеч потиче од некада честог имена, и то баш имена из ових простора, говори и напомена Вука Караџића у „Српском рјечнику“ да се она чује „особито по југоз(ападним) кр(ајевима)“. Као изворни текст Вук наводи народну изреку: „Пригода чини лупежа“ што би могло да значи и некакво одвајање ове ријечи од њених синонима крадљивац, лопов, рсузин... Занимљиво је, исто тако, да је појам „лупештина“ Вук забиљежио „у Боци’ Претпостављам да су бокешки трговци овако звали онај плијен црногорских чета који се најчешће продавао у Рисну и Котору, а који је био задобијен или у ратном окршају или отет у каквом упаду на непријатељску територију. Таквих упада и похара је, наравно, било и то не само на „турским“ већ, у крајњој нужди, и на хришћанским територијама, али то се никада није чинило ради *личне* користи, него тек онда када би глад и немаштина угрозиле ширу заједницу, то јест тек онда када би то *пригода* захтијевала. Према томе, ријеч „лупеж“ у оној Цуциној здравици није могла да значи оно што је Мићун Павићевић мислио да она значи.

Ово је био примјер једне одомаћене и врло експлоатисане ријечи у чијој се основи крије латински коријем њеног „вучјег“ поријекла. Латински језик је овамо стигао знатно касније и одржао се све до словенизације, па је и његове коријене лакше препознати, али није такав случај и са знатно старијим, грчким језиком. Прије стотину и педесет година Вук Караџић

је забиљежио у Дубровнику и у Црној Гори ријеч *личити* којој још нико није открио прави етимолошки коријен. Код Дубровчана она значи „викати као телал кад ко што изгуби или нађе“, а у Црној Гори нешто сасвим друго – оптужити некога да дугује крв, да је убио човјека!

Рекло би се, ето, да иста ријеч, у два блиска, уссједна подручја, има два потпуно различиота значења, али овдје, у ствари, нема никакве разлике ни у коријену ни у значењу. Ријеч „личити“ долази од грчкле ријечи „лик“ (вук) и у оба случаја значи једно те исто: снажним, продорним, ВУЧЈИМ ГЛАСОМ указивати на траг, позивати у акцију, усмјеравати пажњу на плијен, на опасност и тако даље.

Наравно, постоји у нашем језику још пуно ријечи изведених из овога коријена, али је то већ посао за неке друге прилике и нешто стручније посленике, а мени ваља да, на крају овога дијела, разјасним још једну ствар.

Читаоци се, вјероватно, питају зашто овдје не наводим примјере из црногорско–херцеговачке топономастичке номенклатуре, јер и на томе подручју је, исто тако, сачуван култ вука, можда чак изразитије него и у самом ономастикону?

Ја сам то подручје намјерно избјегавао јер ми се, једноставно, чини да топоними не могу бити довољно убједљив „доказни материјал“ пошто човјек никада није сигуран да ли се неко вуково брдо зове тако по каквоме Вуку, човјеку, или је у питању култни траг.

Па, ипак, постоји и овдје један и те како озбиљан моменат о којему ваља водити рачуна увијек када се процјењује распрострањеност овога култа и, нарочито, његова старост. Наиме, многа неолитска и античка насеља на тлу Југославије називају се управо по вуку, као ВУЧЕДОЛ код ВУКОВАРА (на ријеци ВУКИ !), ВУЧИТРН на Косову, ВУКСАН–ЛЕКИЋ и ВУКОВЦИ код Титограда и тако даље.

Најинтересантније је, међутим, то да се и сама Црвена Стијена, наш најпознатији и најзначајнији локалитет из палеолита и каснијих периода, налази управо изнад једног ВУЧЈЕГ ДОЛА! То је оно мјсто које је 1876. године постало поприштем историјске Вучедолска битке у којој су Црногорци и Херцеговци до ногу потукли турску војску!

Да ли, збиља, може да се назове пуком случајношћу овакав распоред скоро идентичних „вучјих“ топонима и шта сада да мислимо о овоме старом, али добро очуваном култу?

То, сасвим сигурно, није словенско насљеђе, а исто тако ни илирско. Илири су, како се претпоставља, овамо дошли по-

четком другог миленијума старе ере, а тада је човјек већ увелико био на ратној нози с вуком, штитећи од њега своје штале и торове. Према томе, коријене вучјег култа треба тражити у оним временима тзв. ловно–сакупљачке привреде, која је предходила пољопривреди и сточарству, јер само тада је вук могао да буде од неке користи човјеку, па према томе и да заслужи његову љубав и поштовање. Никада касније такав култ није могао да се зачне, у шта ће нас врло лако увјерити и једна мала Црвенкапа.

– о –

У вријеме када је Вук Караџић забиљежио предање о Вуковој међи, 1834. године, ријеч „међа“ је, јамачно, значила нешто озбиљније, бар када је величина и јачина у питању, него што значи у данашњем свакодневном говору. Под тим појмом се некада подразумијевала поуздана граница, чврст бедем, непрелазан зид и сл. Данас појам „међа“ асоцира на приватни, првенствено сеоски посјед, па је тако овај јединствени раноеолитски градитељски подухват нехотично затамњен једним језичким анахронизмом. Ако томе додамо и ону напомену како „гдје који додају: међа Вука Махнитога“, биће нам сасвим јасно зашто је Вукова међа остала на периферији интересовања чак и оних радозналаца – пјесника и писаца научно–фантастичне литературе у првом реду – који су увијек спремни на слободније трагалачке авантуре.

Да је, којим случајем, Вук Караџић забиљежио оне ријечи што их је Његош рекао Вилему Душану Ламблу, 1850. године, како не зна „чему би овај КИНЕСКИ ЗИД могао служити у Црној Гори“, вјерујем да бисмо данас имали голему литературу о Вуковој међи и, наравно, много више поузданих чињеница о њој. Јер ту се одиста ради о *кинеском зиду,* истина пет пута краћем, али зато бар четири хиљаде година старијем од онога данашњег. Но, за разлику од кинеског који је грађен искључиво као државна граница и одбрамбени објекат, овај наш зид је настао као култни симбол и подигнут је у славу најранијег човјековог божанства – Мјесеца.

Истина, он се *као зид* не помиње ни у историјским документима, ни у митолошким или библијским казивањима, али је *као мјесец* веома честа тема, нарочито грчке митологије.

Ево само неких примјера:

1) У миту о пет људских вјекова наилазимо на тврдњу да се „први човјек Алалкоменеј појавио поред језера Копаида у Бојотији *прије него што је и Мјесец постао;*

2) Једнога од Паланата Хомер назива *„оцем Мјесеца“;*

3) У „Деукалионовом потопу“, најранијем грчком миту у коме се помиње вино, налазимо податак да је *„бијела вучица Мјесечева (!)* окотила стабљику што ју је Орест пресадио, а она израсла у винову лозу“.

4) Коначно, *и само име Хелен изведено је од имена Селена (мјесец), па су с тога стари Грци вјеровали да је њихов родоначелник дошао са Мјесеца!*

Погледајмо сада овај чудни сплет подударности:

Хелен је син Деукалиона, онога праведника који је са својом женом Пиром преживио потоп и обновио људски род и за чијег је времена бијела вучица мјесечева окотила ону стабљику. До потопа је дошло тако што се Зеус расрдио на Ликаона, сина Пелазгова, јер му је овај принио људску жртву. А замислите шта значи Ликаон: *обмануши ВУК !*

Сада би, наравно, сасвим природно било да ову „бијелу вучицу“ и „Обманутог вука“ доведемо у везу с вучјим култом који се, како смо већ видјели, у овим просторима тако чврсто одржао све до наших дана. Међутим, постоји ту још једна ствар коју ваља имати у виду. Наиме, наши етнолози су забиљежили пуно народних предања о Вуковој међи у којима се она зове – *Дукљанинова међа* ! Чак је и Вук Караџић у оном првом предању забиљежио мотиве који се управо односе на мистериозног цара Дукљанина!

Претпоставку да би овај Дукљан могао бити митолошки Деукалион, отац Хеленов, ја сам изнио још у својим текстовима писаним за „Побједу“ преошлога љета. Та идеја је дошла више као плод интуиције него неких озбиљних чињеница, али као што се види (и као што ће се тек видјети!) нема никаквих убједљивих разлога да и даље не останем при тој претпоставци. До сада нијесам наишао ни на једну чињеницу која иде против такве могућности, али јесам на стотине оних које је потврђују!

Довољно је, рецимо, прочитати она народна предања што их је др Јован Ердељановић почетком овога вијека забиљежио у Црној Гори, па да се претпоставка о Дукљану као могућем Деукалиону наметне сама од себе. У тим предањима се упорно понавља једна те исте прича: да су у овим крајевима некада живјели Грци! О тим некадашњим „Грцима“ говоре и бројни материјални остаци, а нарочито топоними. Скоро да нема села (особито уз Вукову међу!) у којем не постоји какво „грчко“ гробље, „грчка“ вода, „грчка“ кула, „грчка“ главица, „грчка“

градина, „грчка“ гомила и слично. Уосталом, и само име „Дукљаниновог града“ у својим најстаријим и најчешће коришћеним облицима има коријен који недвосмислено говори да се ту ради о грчком граду. Наиме, Дукља се звала Диоклеа, Диоклитија, Диоклиа, Диоклеја, а „диокле“ управо значи – Зевсова слава!

Но, вратимо се Вуковој међи, али овога пута искључиво као Мјесечевом симболу, да видимо какви су трагови од ње остали у овим просторима. Зачудо, и они су бројни, распрострањени и лако препознатљиви скоро исто онолико као и трагови вучјег култа.

Погледајте само црногорске и херцеговачке капе са четири мјесечева српа које заштитнички наткриљује онај пети и највећи. Никада нико још није са сигурношћу доказао шта уистину ти српови значе, као што нико не умије да објасни откуда сиромашним народима ових крајева (а посебно Црногорцима!) онако лијепе и богато украшене народне ношње. Зар та четири мјесечева српа не би могла да буду четири хеленска племена: Јоњани, Ајољани, Ахајци и Дорци, а онај пети, највећи, њихов родоначелник – Хелен?

Наравно, када би се радило само о тим мјесечевим траговима, никада се не бих усудио да изведем овако смјелу претпоставку и поред тога што сам раније, тако рећи отпрве, довео у везу нашег Дукљана и Хеленовог оца Деукалиона. На такву претпоставку неодољиво вуку сви они најстарији фолклорни елементи који се јављају унутар и око Вукове међе, а у првом реду традиционални троношци („шкањ“ и „столовач“) каквих и данас има по нашим кућама, и каквих је пуна грчка митологија – од Лимпа до Тартара. И не само да их има по кућама, већ је и читав простор пун таквих „троножаца“ исклесаних у огромном камењу, са обавезним наслоном у облику мјесечевог српа, као што је онај у тајанственом Соко–граду изнад села Штитара у Катунској нахији, или тзв. „Столица Херцега Шћепана“ у Пиви, код села Стабана.

Испред оне пећине у селу Липцима, код Рисна, за коју се и до сада претпостављало да је била ранонеолитско светилиште, још увијек се могу видјети остаци полукружног, срполиког зида широког близу два метра. (Та пећина је, иначе, украшена давним цртежима на којима се види чопор јелена и *вук* који их гони!)

У митологији се, дакако, помињу оваква светилишта као на примјер у Миту „Салмонеј и Тира“. Тамо се каже како је Сидера, зла маћеха Тирина, побјегла испред њених синова у

Херин храм „али Пелија је обори, иако се чврсто припила уз *мјесечев рог* (!) на олтару".

Чак ни најозбиљнији митолози, као Роберт Гревс, на примјер, не знају, изгледа, за светилишта у којима је постојао олтар са мјесечевим роговима, попут ових у нашим просторима, па Сидерин очајнички гест тумачи тако што се она, наводно, припила уз рогове „који су се обично причвршћивали на култни лик краве".

Наравно, не можемо сада замјерити ни Гревсу, нити пак његовим старијим и млађим колегама, јер су и они сами доведени у заблуду и усмјерени да одгонетају митологију далеко од њеног стварног, аутентичног амбијента тамо, гдје је она својевремено вјештачки пресађена – силом, из незнања, миграцијом или ко зна већ како. Ако би у овоме случају некоме требало замјерити, онда су то у првом реду наши научници, јер су бар они одувијек имали при руци толико тога што упућује на прапорijекло – од гусала и градова, до гробова и храмова. Било као „Вукова међа" или као „Мјесец" тај мистериозни зид је толико и тако уткан у нашу традицију да је видљив у скоро сваком њеном кутку и детаљу па је, одиста право чудо (и неопростив гријех!) што то нико до сада није озбиљно проучио и истражио.

Узмимо за примјер гусле.

Што су гусле и одакле потиче тај најкарактеристичнији и најомиљенији инструмент овога поднебља?

То су, опет, два мјесечева српа: гудало је једна, а резонаторска основа, тзв. „корито", друга половина Мјесеца. Иако су старије и од Панове фруле и од Аполонове лире, митологија их не памти, баш као што не памти ни настанак Вукове међе, односно „Мјесеца". Но, запамћен је творац гусала – Лин.

Лин је био први митолошки бог ритма и музике кога је, по једној верзији, због љубоморе убио Аполон, а по другој Херакло када га је Лин учио музичким вјештинама. Код нас, у Дубровнику и у Херцеговини, још и данас се игра прастаро коло ЛИНЂО и то искључиво уз пратњу – гусала!

Можда негдје у свијету постоји слично коло, али сасвим сигурно нема таквог у чијем је називу сачувано име његовог првог кореографа: ЛИН–ђо!

Наравно, ми имамо још пуно кола која носе имена митолошких јунака или симболизују неке митолошке ситуације, али ћемо о томе говорити касније, када опет буде требало идентификовати неке давно затамњене истине. За сада ћемо се

још увијек бавити откривањем трагова мјесечевог српа, али не у фолклору већ у отвореном простору, тамо гдје се он и најчешће јавља на старим зданима и надгробним плочама или на камењу уграђеном у савремене објекте.

Истражујући поријекло црногорских племена, др Јован Ердељановић је 1910. године нашао у цуцком селу Круг код Трешњева врло чудан симбол уклесан „на једном камену у облику саркофага". Ради се, очигледно, о епиграфском запису на коме се види нешто слично изокренутом ћириличном слову „Ж" које је наткриљено – полу мјесецом!

Да би се што боље схватило о каквом и колико старом симболу се овдје ради, а и због што потпуније представе о ономе „грчком феномену" о којему сам нешто раније говорио, најбоље да прочитамо овај дио текста из Ердељановићеве књиге „Стара Црна Гора". (Напомињем да су сва подвлачења његова).

„Међу траговима давнашњег становништва на земљишту овог села да поменем најпре *велику камену гомилу* на Голом Бријегу више сеоских кућа са југоисточне стране. Гомила има 15–16 м. у пречнику а 2,5 – 3 м. висине од подине. Одржана је у целини, али се може распознати да је озго крупно камење, а испод њега ситни материјал. Ова је гомила баш изнад цркве Св. Николе и врло старог гробља о којему ћемо даље говорити, и недалеко од њих, тако да се и нехотично помишља на неки однос између негдашњих многобожачких и познијих хришћанских светиња народних.

Код садашње цркве Св. Николе, која је на југоисточној страни села Круга, има *врло старо гробље,* које је несумњиво старије и од прећашње, такође врло старе, цркве, која је била на месту ове садашње. А ево по чему се то зна. Када је стара црква развађена и кад је копано у „подументи" (у темељу) за нову цркву, нађени су гробови и под темељем и под подом старе цркве. Из тога се види да је ту несумњиво било гробље још и прије него што је начињена стара црква. Гробови су били камењем обложени а покривени плочама. У њима су нађене кости и остаци од мачева. У свакоме гробу је било сахрањено „само по једно чељаде". *„Ми мислимо, веле Цуце, да је то гробовље од Грка"...*"

Ердељановић даље пише како је много надгробног камења уграђено у сеоску цркву и да се на њима препознаје „пупчасто изрезан полумјесец" и „шаре у виду оцила или потковице".

Ипак, највише оваквих трагова, и у најразноврснијим облицима, има у Црмници. У селу Глухи До, на примјер, полумјесец је исклесан чак изнад врата старе цркве Св. Петра и ни-

када нико није ни покушао да га отуда уклони до данашњег дана!

Угледни руски научник Павле Ровински који је крајем прошлог и почетком овога вијека пуних шеснаест година изучавао Црну Гору и Црногорце због ових полумјесеца и, нарочито, због „турске" подјеле неких црмничких села на „махале", био је убијеђен да у Црмници никада није ни било никакве истраге потурица о којој се говори у „Горском вијенцу".

Истрага је, дакако, било али ни полумјесец, као што видимо, ни „махале", као што ћемо касније видјети, немају апсолутно никакве везе са Турцима. Све је то много старије од било које европске религије, чак толико старије да је, ето, остало изван свих досадашњих научних сазнања о почецима и развоју цивилизације!

Свакоме ко дође у Црмницу пашће у очи необични „волтови" на којима су сграђене терасе тамошњих кућа. Та карактеристика црмничке архитектуре није никаква градитељска егзибиција већ, опет, култ Мјесеца! Наравно, то више нико не зна ни у самој Црмници, али се то може сазнати чак на сасвим другом крају наше земље – у истарском селу Перој којега су својевремено населили управо Црмничани и становници сусједних села из приобаља Скадарског језера. У Перoју се, истина, не граде куће „на волат" као у Црмници, али је за древни симбол полумјесеца ипак резервисан један врло важан дио куће: дворишна капија кроз коју мора да прође сваки гост. Ево, уосталом, како је све то видио др Мирко Р. Барјактаревић, када је прије четврт вијека проучавао Перој и његове житеље: „Са уличне стране у двориште се свагда улази кроз овећу од тесаног камена озидану *лучну вратницу* (!) *Та вратница је често много љепше урађена (и дјелује монументално и репрезентативно) него остали архитектонски објекти овога села (!)* – (Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књига I, 1961.)

У Перoју је сачувано пуно трагова црмничке и, уопште, црногорске прошлости које су научници још давно уочили па, донекле, и испитали (као језик, на примјер) али је штета да нико до сада није довео у везу ове перојске „лучне вратнице" и црмничке „волтове" чије је култно значење више него очигледно. А повода за то је било и у самој природи: врх Капа изнад извора ријеке Вранштице у Глухом Долу невјероватно личи на какав огроман мјесечев лук, па га народ због те сличности зове – Волет од стијене. За онога који га први пут види, тај „волат" може да изгледа као какав занимљив хир природе, али ако му подастремо све оне трагове мјесечевог култа које смо

само до сада поменули, биће јасно да је у обликовању тога чуда више учествовао човјек него природа.

Но, останимо још мало у Перoју, гдје се, како каже др Павле Мијовић „окаменио језик старих Црмничана" па да то представља „неку врсту лингвистичке археологије".

Много шта је овдје окамењено и сачувано у тој окамењености, па и неке драгоцјене истине које су одавно и сами Перојци позаборављали. Није, рецимо, никакво чудо што они не знају зашто се њихове „лучне вратнице" граде баш тако како се граде, јер ни Црмничани н знају ништа о својим „волтовима", али јесте за чуђење нешто друго. Нико, на примјер, у Перoју не зна због чега их домородачки живаљ одвајкада зове „Греги" или „Пели"?

Истина, за ово „Греги" (Грци!) мисле да долази од њихове православне, источно–грчке вјероисповијести, али откуда онај други назив, „Пели", и шта он уопште значи – то као да се никада овдје није ни знало. Не може, наравно, да се говори ни о каквом црмничком мјесту „Пела" из којега су, тобож, први Перојци дошли, јер таквога мјеста у Црмници нема. Па ипак, то име није без озбиљних и дубоких коријена и оно ће нам касније помоћи да појаснимо неке истине баш као што су нам мало прије „лучне вратнице" из Пероја помогле да одгонетнемо тајну црмничких „волтова".

III

Захваљујући овако видним и бројним култним траговима који су се одржали у нашој земљи, а нарочито унутар и око Вукове међе, ми данас можемо да продремо дубоко у архајска времена и да са пуно сигурности идентификујемо неке митолошке просторе, градове, догађаје, па чак и личности и – њихове гробове!

Наравно, у први мах је тешко повјеровати у овакве могућности али, срећом, резултати трагања су такви да ће врло брзо разбити сваку недоумицу и невјерицу. Чак и највећи скептици мораће да признају, ако ништа друго, а оно бар *запрепашћујућу подударност* неких чињеница каква се до сада није јавила нигдје гдје је истраживана и проучавана грчка митологија!

Ја се нећу задржавати на оним подручјима гдје је већ одавно запажена и доказана сличност са митолошким и античким узорима, као што је живот и обичаји херцеговачких, црногорских и сјеверноалбанских племена, или устројство Дубро-

* З.С краја на крај чаборава

вачке аристократске републике; затим народна поезија, црногорско обичајно право, чојство, јунаштво и томе слично. Кренућу са једног терена који још нико није доводио у везу са митологијом, иако би он морао имати првенство када су таква трагања у питању.

Ријеч је о традиционалној народној медицини.

У овим просторима су одувијек постојале породице које су давале чувене видаре и траваре и у којима је вјековима, с кољена на кољено, преношена та мистериозна вјештина. Још и данас се овуда могу наћи чудотворци који својим мелемима, непознатим научној медицини, успјешно зацјељују посљедице и најтежих опекотина или други што голим прстима, без икаквих хируршких резова, састављају поломљене кости, па чак и смрскане зглобове ногу или руку.

Као најпознатији црногорски видари (медици) остали су упамћени *Иличковићи* из црмничког села Горњи Брчели. Браћа Мићо, Перо, Марко и, на крају, Мићов син Нико, толико су се били прочули средином деветнаестог вијека да су, коначно, 1862. године постали и званични државни љекари Књажевине Црне Горе.

Ови чаробњаци традиционалне медицине нарочито су били познати као изврсни хирурзи. Не само да су врло лако отварали грудни кош (без сјечења ребара!) него су умјели да отварају и људску лобању и успјешно одстрањују из мозга чак и најситније честице олова или барута. Њиховим невјероватним интервенцијама су се дивили и о њима писали многи европски врхунски љекари који су током прошлог вијека долазили у Црну Гору, а неке методе Иличковића (као отварање грудног коша растезањем ребара) примјењују се од недавно и у савременој хирургији.

Илустрације ради овдје ћемо навести један кратак, али врло сликовит запис Вука Врчевића, из 1854. године, који се односи баш на интервенцију у грудном кошу.

„Црногорски први ранар Марко Иличковић – пише Врчевић – сасу му на ту рану двије оке вина бијелог па га ухвати и стаде трести, као да се бачва исплакује, па пошто га је неколико пута тако промуљао, нагну га на ону рану те изручи вино, које бјеше помијешано с крвљу, а насу друге двије оке чистог бијелог вина, те изапра грудну дупљу још једном. Кад и трећи пут изапра вратило се вино са мало крви помијешано. Сада га је испод плећака добро утегао, а на рану мелем метнуо, који је наравно два пута на дан обнављао. За мјесец дана човјек је оздравио...“

Одакле Иличковићи вуку своје искуство и гдје су коријени њиховог одиста божанског умијећа? Није ли то у каквој вези са митолошком традицијом бога медицине Асклепија, код нас познатијег под римским именом Ескулап? Зашто не би могло да буде. Асклепије је иначе рођен у Епидауру, данашњем Цавтату, а Епидаур се налазио унутар Вукове међе. Дакле, већ имамо једну везу али видјећете већ куда ће нас та, на изглед лабава, веза одвести.

Асклепије је син Аполона и Корониде, али за сада нас он највише интересује као отац Махаона и Подалејрија који су такође били љекари–хирурзи. Они су „исијецали труло месо на рани, *ирали га вином* (!), привијали на ране љековито биље и камени прах“. Обојица су ратовала под Тројом лијечећи грчке рањенике, па је Махаон ту и погинуо. Касније је Махаонове кости Нестор пренио у град Пил гдје „његова сјајна биста од бронзе стоји на мјесту званом „Ружа“ (Р. Гревс: Грчки митови“, мит „Тројанска пророчанства“)

У вријеме Махаона, односно Тројанског рата, вино није било толико распрострањено нити су људи с њим имали тако богато искуство да би га баш свуда могли користити као лијек, односно антисептичко средство. Сјетимо се да је она „бијела вучица Мјесечева“ тек у вријеме Деукалионовог потопа „окотила гранчицу што ју је Орест пресадио, а она израсла у винову лозу“. Дакле, коријене митолошке медицине ваља тражити у просторима гдје је постојао култ „бијеле вучице Мјесечеве и одакле је лоза пресађена у друге дјелове ондашњег свијета. Једино је тамо вино могло да се онако ефикасно користи у лијечењу како су га користили митолошки и како га још увијек користе наши видари.

Нема потребе да подсјећам каквих све и колико култних трагова „мјесечеве вучице“ има у Црмници, јер сада наилазимо на један нови, али исто онако видљив, поуздан и драгоцјен култни траг. Ријече је о култу – махаона!

Она „турска“ подјела неких црмничких села на „махале“, која је, својевремено, довела у заблуду руског научника Павла Ровинског да у Црмници никада није било никакве истраге потурица, само је један од многих видова тога мита с којим ћемо се сретати током ових казивања.

Ту нијесу у питању никакве „турске махале“ већ ова ријеч долази од грчке ријечи „махаон“ што значи „хирург“ и тако су се звала она села, или дјелови појединих села, у којима су живјели познати видари и то баш они који су се бавили тежим, ратничким повредама – дакле хирургијом! У то се најбоље мо-

жемо увјерити на примјеру два сусједна црмничка села – Горњих и Доњих Брчела. Горњи Брчели се дијеле на „махале“ – „Махалу“ Поповића, Средњу „Махалу“, „Махалу“ Роловића“ и „Махалу“ Иличковића – а већ у Доњим Брчелима такве подјеле нема! Ово село се дијели на „куће“ – „Куће“ Гојнића, „Куће“ Јовановића „Куће“ Лопитовића – или, једноставно, на „Гојниће“, „Јовановиће“, „Копитовиће“, „Леверде“...

Иако је више него јасно да се овдје ради о „махаонима“, а не о „махалама“ – тј о „хирурзима“, а не о „улицама или дјеловима насеља“, како се иначе преводи ова турска ријеч – доказаћу то још једним примјером. Тај примјер је и озбиљан и врло убједљив, па не само да ће нам користити у одгонетању ове, већ и неких много сложенијих митолошких загонетки које нас тек очекују. Ријеч је о „лажном цару“ Шћепану Малом који је у Црној Гори владао од 1767. до 1774. године.

Познато је да је овај мистериозни самозванац, прије него што су Црногорци „препознали“ у њему руског цара Петра Трећег, био чувени видар, „махаон“! Хроничари су забиљежили да се Шћепан врло брзо прочуо по својим исцјелитељским вјештинама и да су к њему, у село Маине, гдје се био привремено смјестио, долазили невољници не само из оближњих села, већ и из најудаљенијих крајева Црне Гоер, Херцеговине и Приморја. Међутим, све то није толико важно за ово казивање, колико оно што је Шћепан Мали урадио непосредно по ступању на црногорски пријесто.

Пошто је прво ограничио власт (и кретање!) дотадашњем званичном владару Црне Горе митрополиту Сави Петровићу, Шћепан је наредио да се сва материјална добра и све црквене драгоцјености из манастира на Цетињу и у Стањевићима пренесу у манастир – Горњи Брчели!... Касније је чак и престоницу Црне Горе премјестио са Цетиња у Црмницу гдје је столовао све до трагичне смрти, 23. јануара 1774. године када га је заклао његов слуга, иначе Грк (!), Станко Паликарда. Поштујући Шћепанову тестаментарну жељу, Црмничани су „лажног цара“ сахранили у Горњим Брчелима, крај манастира до којега му је било толико стало. Његове кости се и данас тамо налазе.

Све ове *историјске чињенице* упућују на логичан закључак да су даљи или ближи Шћепанови преци били поријеклом из Црмнице и да је он добро знао неке старе истине и односе. Јер, да је био странац, па баш и главом руски цар Петар Трећи, нити би имао каквог разлога, нити би се уопште усудио да овако сурово опустоши два „стона“ манастира црногорских митрополита – цетињски и стањевићки – на рачун брчеоског. А

Шћепан је у томе пустошењу био досљедан и ишао је одиста до краја. Иако је, на примјер, био одвојио црквену од свјетовне власти, он се ипак живо заузимао да за насљедника већ остарелог владике Саве буде изабрани неко из Црмнице, па је коначно (и компромисно?) тај избор пао на Савиног сестрића Арсенија Пламенца, дакако – Црмничанина! Ово, наравно, није могло да значи ништа друго него да би убудуће и сједиште Митрополије, баш као и државна престоница, требало да буде у – Горњим Брчелима!

Да ли је уопште могуће неким колико–толико прихватљивим чињеницама објаснити овакво Шћепаново понашање и његову очигледну мајоризацију Црмнице и Горњих Брчела на рачун осталих дјелова Црне Горе, а посебно Цетиња?

Чини ми се да је могуће чак и више од тога, али ћемо зато морати да се још мало позабавимо личношћу и мисијом „Лажног цара“.

Шћепан Мали јесте био авантуриста, али не онакав каквим га прдставља историја и каквим га ми, на основу тога, замишљамо. Он није дошао у ове крајеве да би одиграо улогу руског цара Петра Трећег и тако се домогао црногорског престола. Њему су ту улогу наметнули, а када се већ у њој нашао, он је поступио тачно онако као је од својих старих слушао да је *некада било!*

Међутим, ни у улози Петра Трећег, односно господара Црне Горе, он ни једног тренутка није заборављао свој главни циљ и основни задатак – *трагање за благом*! Управо неко благо, скривено давно у црногорским врлетима о коме он, по свој прилици, није само маштао већ имао и врло сигурне доказе, било је главни мотив његовог доласка у завичај својих предака. На овакву претпоставку о Шћепановој стварној мисији упућују нас, између осталог, три врло карактеристична момента:

1. – Једна од првих и најдосљедније спроведених акција по Шћепановом ступању на црногорски престо је изградња пута од Ријеке Црнојевића до Вирпазара у којој он лично учествује и то као – палиоц мина! Сви који знају како се тај посао ради, сјетиће се да је палиоц мина управо онај стручњак који се *први враћа* на мјесто експлозије и *први прегледа* резултате минирања. Да ли је то баш посао за једног, па макар и лажног цара? Наравно да није али је Шћепан то упорно радио – све до онога дана када је изгубио очи од експлозије једне заостале мине.

2. – У једном писму које је др Јефто Миловић пронашао у Задарском архиву, Шћепан Мали се сасвим интимно обраћа некој непознатој особи и тражи од ње позамашну своту новца

на зајам обећавајући да ће ускоро све наједном вратити јер, наглашава, „наши послови овамо одлично напредују“. Какви су то рентабилни послови могли да буду у сиромашној Црној Гори у коју још ни кромпир није био стигао?

3. – Шћепанова сурова смрт под оштрицом бријача његовог „вјерног слуге“ Станка Паликарде, више личи на темпераментни обрачун двојице ортака у каквом тајном послу, него на планирано политичко убиство. Оставши без очију, Шћепан више није могао да води оне послове који су некада „одлично напредовали“, али је још увијек могао некоме да ода тајну, а Станко Паликарда (или какав човјек из сјенке) није хтио да ризикује са таквом могућношћу.

Све ово и не мора, за сада, да дјелује тако убједљиво, јер реалност ове претпоставке почива, највећим дијелом, на чињеницама које ћу тек касније изнијети, мада би таква претпоставка могла да се изведе и из оних чињеница које су већ одавно познате и које долазе из старих, поузданих извора. На примјер, грчки пјесник и граматичар Аполоније Родски (око 295–215) у својој поеми „Аргонаутике“, у којој се говори о отмици „златног руна“ и љубави Јасона и Медеје помиње насељавање неких Колхиђана на *илирској ријеци* гдје се налази гроб Кадма и Хармоније! С друге стране римски писац Плиније Млађи (62–114) пише да се Олциниум, данашњи Улцињ, раније називао Цолцхиниум зато што су га основали Колхиђани!

Дакле, само не основу ових извора имао је Шћепан Мали довољно озбиљних разлога да раскопава терен између Ријеке Црнојевића и Вирпазара, па и да није других – далеко озбиљнијих.

Но, када смо већ код трагања за скривеним благом, ваља знати да је овај простор и много прије Шћепана Малог па скоро све до наших дана, био веома привлачан за сличне авантуристе. Остала су забиљежена многа предања о људима „из свијета“ који су прекопавали градине, хумке, гробове и зидине, а није мали број ни наших људи за које се вјеровало да су се на такав начин изненада обогатили.

Ипак, за ово наше казивање најинтересантнији је случај манастира Режевићи у Паштровићима. тамо су, како пише Мирослав Лукетић у монографији „Будва, Свети Стефан, Петровац“, у народу запамћени „неки људи“ који су „*долазили преко мора, копали и тражили ту по књигама кић неког од својих богова*“. (!)

Нећемо, наравно, нагађати одакле су могли доћи и каквога су свога бога тражили у Режевићима ти „људи преко мора“,

али вриједи овдје скренути пажњу на једну врло важну околност:

Нико још до сада није дао никакво иоле убједљиво објашњење по коме или по чему се тако зове племе Паштровићи и читав онај крај јужно од Будве. Као и толики наши етноними и топоними и овај је без поузданог етимолошког залеђа у српско–хрватском језику. Није ли онда сасвим у реду да његово поријекло потражимо негдје у дубокој (и најдубљој!) прошлости када су овуда још *живјели* они богови чије су кипове тражили прекоморски људи из народног сјећања?

Рецимо, *египатска богиња Мјесеца, која је била пандам грчкој Артемити, звала се* – ПАШТ !

Претпоставка да су Паштровићи могли добити своје име по египатској богињи Пашт, може само у првом тренутку да дјелује неосновано или превише смјело али, у суштини, она почива на влро реалној основи: и грчка митологија и историјски извори кажу да је Будву основао Посејдонов син Кадмо и то након свог повратка из – *Египта!* Зашто би онда било чудно да се и *египатска* богиња Пашт појави у овим просторима и остави своје име у називу једног нашег краја? То је у толико природније јер је и она била богиња Мјесеца, а видјели смо већ колико овдје има свакојаких трагова мјесечевог култа.

Послије ове не баш неопходне, но ипак корисне дигресије, враћамо се поново на траг „махаона“, али не више на онај доскорашњи, свјежи и лако уочљиви, већ на његов прапочетак, у митологију... Тражимо Махаона, лично...

IV

Сви трагови које смо до сада слиједили стачу се, као по некој законитости, у подручје Скадарског језера и, нарочито, у Црмницу. Ка Црмници је усмјерен, и у томе крају особито видљив, траг „махаона“, за сада једини траг који смо могли да слиједимо преко аутентичних, историјских личности.

Зашто баш у Црмницу?

По свој прилици *зато што је црмничко село ДУПИЛО митолошки град ПИЛ који је био стјециште мудраца, видовњака и видара и у којему је Нестор сахранио кости правог МАХАОНА, сина Асклепијевог!*

Пошто ова врло озбиљна претпоставка не почива само на чињеници да се у имену Дупило крије име микенског рада Пи-

ла, већ много више на неким суштинским истинама, ваља да све то сада изложим полако и детаљно.

Пил је град који се у митолошкој географији налази на западу („од Пила на западу, до Онхиста на истоку“) и његово име значи „врата“ и то *врата од Хада, подземног свијета!*

Прво да видимо да ли Дупило има какве природне предуслове за улогу коју му је био намијенио праисторијски човјек.

Не само да има, већ се може рећи да уопште не постоји мјесто на европском тлу које би, чак и данас, могло да понесе такав назив са више ваљаних разлога него Дупило. То село се налази на сеизмички веома активном подручју и то баш над великим, магистралним расједом Будва – Цуколи (Сјеверна Албанија) из којега долазе сви земљотреси у овоме дијелу Балкана. Ти земљотреси су иначе познати у науци као „скадарски тип“ и припадају оној ријеткој групи најмање проучених, па према томе и најопаснијих, коју чини само 4 одсто свих земљотреса на нашој планети! Но, то ипак није сва драматика дупиоског подземља, јер одавде се одваја један крак од главног расједа Будва–Цуколи који завршава у подморју између Бара и Петровца. Онај катастрофални земљотрес од 15. априла 1979. године, који се, по ослобођеној енергији и разорној моћи, сматра за најјачи европски земљотрес двадесетог вијека, имао је свој епицентар баш у томе краку у непосредној близини Дупила, у мјесту које се зове – *Сотонићи!*

Ако сада свему овоме додамо онај мистериозни „Волат од стијене“ што одиста личи на каква оромна врата, онда нам више није потребно никакво даље трагање. Па, ипак, морају се разјаснити још неке ствари како би остало што мање недоумица у овоме одиста јединственом идентификовању митолошког града Пила и – каснијем препознавању Махаоновог гроба!

Највећу недоумицу, наравно, изазива онај већ постојећи Пил (Пилос) у Грчкој који је, наводно, био престоница најмудријег и најплеменитијег краља – Нестора. Међутим, ту највећу недоумицу је и најлакше отклонити, јер онај данашњи Пилос на југозападној обали Пелопонеза добио је своје садашње име тек пошто је Грчка стекла независност 1829. године, а до тада се звао Наварин, Наворин и, италијански, Наварино. Уосталом, он се и данас тако зове широм свијета, па га под неким од тих имена биљеже и све велике свјетске енциклопедије, а Пилос се помиње тек у заградама!

Нешто другачије стоје ствари са градом Пулати у сјеверној Албанији који се у средњем вијеку звао Пилог (!) и у којему је било сједиште епископије. Тај Пилот, односно Пулати је

исто тако митолошки град и то баш један од „два Пила“ које је основао мегарски краљ Пилад. Али ни тај албански није онај главни, Несторов Пил, иако се и он налази над оним расједом Будва–Цуколи и исто тако значи „врата“ или „улаз у подземни свијет“. То се може лако доказати путем којим је Аполон ишао у потрагу за младим Хермесом када му је овај био украо стадо крава, јер је тај пут водио „на запад, све до Пила“. Дакле, од два митолошка Пила главни је био онај који се налазио на западу, то јест – Дупило.

Да видимо сада постоји ли у Дупилу брдо Ружа гдје је Нестор сахранио Махаонове кости и на коме се налазила „његова сјајна биста од бронзе“.

Брдо са таквим именом не постоји, али постоји друго које се зове Калимут. то чудно име долази, зацијело, од грчке ријечи „калика“ и значи „ружин пупољак“ (Сличног поријекла је и ријеч „калац“ – млада трава!) На Калимуту се некада налазио онај велики камени саркофаг што данас стоји у дупиоској цркви Светог Арханђела. На горњој површини тога саркофага налази се велика камена кугла на којој је исклесана – РУЖА СА СЕДАМ ЛИСТОВА !

Наравно, тешко је у овом тренутку тврдити да је то баш Махаонов гроб, али је сасвим логично претпоставити да је брдо Калимут могло добити своје име по тој каменој ружи која је стајала тамо ко зна колико вјекова или, тачније – миленијума!

Иначе, овај импозантни саркофаг је сачуван захваљујући околности што је на њему исписан текст посвећен истрази потурица 1702. године, па је приликом тога исписивања (1864. године) дошло до једне преправке о којој ће стручњаци свакако морати да воде рачуна. Наиме, мачеви који су били првобитно исклесани с обје стране саркофага, преправљени су тада у сабље, а познато је да сабље нијесу постојале у вријеме Тројанског рата у коме је Махаон погинуо.

Уосталом, ево шта о томе исписивању и преправљању пише Ердељановић, просто као да је слутио о како вриједном споменику се ради:

„У селу Дупилу у средини данашње цркве Св. Арханђела има гробница са плочом озго и на плочи с обе стране изрезана по једна сабља и рука како држи за балчак од сабље. А у средини плоче је округао камен и на њему свуг унаоколо натпис у два реда: сердњи је пак део тога камена украшен ружом од седам листова и у свакоме од њих уписано по једно слово или цифра од датума. Ја сам прецртао цео тај натпис и украс. Натпис је изграђен црквеним словима и гласи (почиње с унутра-

шњим редом): овдена почивају кости Вучете Дуровића а кои е погинуо (затим се наставља на спољашњем реду) су 70 Дупилана на Бесац у доба кнеза Николе а по: вла: дан: (даље је оштећен камен). А датум је у поменутим листовима означен овако: М Д 26 1702. – Ровински и Павле Поповић примају овај натпис за истинит. Мени су пак сами Дупиљани причали о њему ово. Поменута надгробна плоча и округли камен стојали су најпре пред старом, малом, црквом Св. Арханђела, на месту где је подигнута садашња црква. На њима је било написано само: „Вучета Д“ (мисле да би то Д имало значити: Дупиљанин) и били су изрезани „мачи а не сабље“. Затим су, пошто је подигнута нова црква, 1864. године војвода Машо Ђуровић и поп Матијаш дали да се ти „стари крши изнова истешу“ и да се у њих уреже онај натпис који смо навели, па су их заједно са гробницом пренели у средину цркве. Да је и округли камен на коме је натпис, већ пре тога дуго времена стојао на гробу, види се и по томе, што је на доста места тако оштећен, да се на њима нису могла написати слова, него су та места морала бити прескочена. А због највећег оштећеног места морале су се скраћено написати речи: по: вла: дан: (под владиком Данилом)“.

Ердељановић нам је, ето, оставио не само детаљан опис овога гроба, него и објаснио околности под којима су „мачи“ преправљени у сабље. Међутим, ни овај пажљиви истраживач није уочио да су она оштећења настала тако што је неко (тада или још раније) склесао „сувишне“ симболе какав је, рецимо, могао да буде „турски“ полумјесец на једном спомен–гробу који треба да подсјећа на – истрагу потурица! А да је такав полумјесец тамо заиста постојао свједочи *седмолисна* ружа, јер је број седам први и основни број из мистичног реда „мјесечевих бројева“ – седам, четрнаест, двадесет и један, двадесет и осам...

Но, ма колико да су ови докази реални и убједљиви, они не би могли, сами за себе, да стоје онако чврсто како у оваквим истраживањима докази обавезно морају да стоје. Зато ћу сада учинити нешто што још никоме није пошло за руком: да се из Дупила вратим трагом четворице синова атинског краља Пандиона који је био у изгнанству код свога зета Пилада у Мегари баш у вријеме када је овај оснивао један, па потом други Пил.

Да ли је то уопште могуће?!

То је чак веома лако, али прије тога мораћу још једном да вас подсјетим на оно правило о коме пише константин Јиречек у „Историји Срба“ да је приликом словенизације „преиначавање античких имена изведено или по утврђеним гласовним принципима или тако што се старом називу подметнуо смисао

по звуку сличне словенске ријечи“. То правило је у овим крајевима заиста досљедно проведено, тако да је данас могуће савршено прецизно идентификовати сву митолошку ономастику и топономастику као да ту никада ништа није ни превођено!

Погледајмо само ових неколико примјера:

Скадарско језеро се одувијек звало Блато, па га тако и данас зову људи из његове непосрдне околине. А знате ли како се преводи име Ахиловог оца Пелеја? *Блатњави,* односно *човјек са Блата!...* Слично би се звао и Танталов син Пелоп – *Блатњаво лице!*

Тешко бих се, заиста, усудио да устврдим како су ови митолошки јунаци баш са Скадарског блата, али – то смо већ раније видјели! – у Пероју постоје они црмнички „Греги“ који се, *због нечега,* вјековима зову – ПЕЛИ! (Сумњам да би се тај назив толико дуго одржао да је он само значио „блатњави“ или „људи са блата“, већ се ту, јамачно, подразумијевају Пелејеви, односно Ахилови потомци!) Уосталом, у самој Зети, опет крај Скадарског језера (!) одвајкада живе *Пеличићи* који се сматрају за једну од најстаријих, ако не и најстарију породицу у овим крајевима!

Када смо већ у Зети, код могућих Пелејевих и Пелопових потомака, да погледамо, узгред, један одиста фантастичан детаљ.

Према предању, Пелога је његов отац Тантал искасапио, скувао и послужио боговима за вечеру, због чега су га они осудили на познате и стравичне Танталове муке. Зевс је касније поново саставио и оживио Пелопа, али недостајао је један дио лијеве плећке који је загризала богиња Персефона, па је та плећка замијењена – плећком од слоноваче. И, каже предање: *„Сви прави Пелопови потомци обележени су на тај начин“.* (Р. Гревс: „Грчки митови“, мит о Танталу).

Чак и под условом да се овдер ради баш о плећки а не, рецимо, о куку, ипак је више него чудновато да управо у Зети, крај Скадарског блата, од памтивијека царује ендемски феномен – природно ишчашење кука?! Томе злу не може успјешно да се супротстави ни савремена медицина, баш као што није могла ни она свемоћна, махаонска, народна!

Да ли, збиља, митологија може бити до те мјере реалистична да се, ето, и такви детаљи могу идентификовати? Може, али су за то потребна два услова: да се открије аутентични митолошки простор и да се митологија превише не митологизује. Све су то ипак само приче из старине, понекад мало више алегоричне, понекад нешто маштовитије, али најчешће сасвим

реалистичне и лако разумљиве. Сви ти богови који, стварајући разна чудеса, стварају истовремено и највећу забуну код читалаца, били су, уистину, само обични смртници, али они ријетки, истакнути, чији је ауторитет дјеловао не само на савременике, већ на многе генерације потомака. Уосталом, зар се по истом том принципу одувијек нијесу стварали богови, па и ови наши, савремени?

Не могу, заиста, да одолим, а да већ сада – прије него што кренемо поузданим трагом Пандинових синова – не проговорим о једном богу, и то оном првом, Бореју. Он је према најранијем, пелашком миту о настанку свијета, оплодио „богињу свих ствари", Ериному, када се она подигла нага из хаоса.

Борej значи „сјеверни вјетар" и отац је двојице синова, Зета и Калаита. Ова два *крилата* Борејова сина били су учесници Аргонаутског похода на Колхиду и побили су оне *крилате* Харпије које су отимале храну њиховом зету Финеју („морском орлу"). Зет и Калаит су за нас особито интересантни, јер је, највјероватније, најстарије име Црне Горе – Зета – дошло по овоме Борејевом сину. С друге стране, та два крилата брата налазе се, изгледа, у грбу Црнојевића (и Скендербега!) и то баш у оној пози како их описује мит: „Калаит и Зет, крилати синови Борејеви, полетеше с мачевима у рукама и по!чеше да их гоне по ваздуху далеко чак преко мора". (Р. Гревс: „Грчки митови", мит „Хила, Амик и Финеј").

Све би ово, наравно, могло да личи на пуку импровизацију да на граници Цуца и Озринића (дакле, на сјеверу!) не постоји село Доњи Крај о коме је др Јован Ердељановић забиљежио ово:

„И Цуце и Озринићи имају опште и поуздано предање да је Доњи Крај био врло старо и знатно цуцко село и да су у њему све до средине 17. века живела јака стариначка браства. Још се и сад у оба племена често у говору помињу"стари Доњекрајци" или „стари народ" Доњег Краја.

Од тих старих Доњекрајаца памти се и данас браство СЈЕВЕРОВИЋИ, коме је главно седиште било у негдашњем доњекрајском сеоцу *Сјеверову селу*. И сад се тим именом зове једно доњекрајско сеоце, које је близу данашње цуцко–озринићске границе (више Косовога Дола). И данас стоје тамо четвртасте „кућиштине" од тога старог становништва. Зидови су тих негдашњих кућа врло дебели, по један метар и више: у ствари су то по два сухомеђна зида, један споља а други изнутра, а међу њих усут ситан камен и песак, тако да су на тај начин све пукотине међу камењем засуте.

Прича се, да је старешина старих Сјеверовића Вук Сјеверовић живио у доба војводе Драшка, и он је дигао са старим народом од страха од Драшкова пуцања из пушке". (Ј. Ердељановић: „Стара Црна Гора", страна 663).

Постоји још нешто што би, мислим, исто тако добро могло да освијетли претпоставку да су Зет и Калаид заиста Сјеверовићи из цуцко–озринићког села Доњи Крај. То су она „општа и поуздана предања" које је (чак на неколико мјеста!) забиљежио Ердељановић, а која говоер како су зетски племићи имали некада катуне у Цуцима и на Чеву и да су љети издизали тамо као на своје". Те везе су се, према народном сјећању, одржале мал те не све до средине осамнаестог вијека. Занимљиво је, и то вишеструко, казивање старих Цуца како они никада раније нијесу брали лист за зимску прехрану стоке, него да су је тјерали на Ријеку и на Језеро да тамо презими. Та, свакако, ријетка и врло корисна привилегија доводи сада у везу два крака могућих Борејевих потомака: Сјеверовиће и – БОРОЈЕВИЋЕ! Јер и Бороjевићи су имали исто такве, ако не и веће привилегије, па чак – иако дошљаци! – носили су титуле племића!

Да подсјетим, Иван Старовлах (Бороjевић) дошао је, према предању, на Цетиње „на неких 30–35 година прије Ивана Црнојевића" и тамо подигао прву грађевину – Влашку цркву. Наводно, Иван је дошао из Ниша послије безуспјешне одбране тога града од Турака. Могуће је да је то предање тачно, али ће прије бити да се Иван Старовлах *вратио* на своју дједовину одакле су Бороjевићи, заједно са осталим народом, били *присилно расељени* у оним мрачним вјековима хришћанске индокринације. Јер тешко да би његови непосредни потомци могли да, за тако кратко вријеме, стекну толике и такве повластице, па још и – племићка звања!

На крају, прије него што коначно кренемо трагом Пандионових синова, ваља имати у виду још једну и те како важну ствар. Покретљивост праисторијског човјека била је веома ограничена примитивним комуникацијским средствима, па према томе и митолошка географија може припадати само једном релативно малом простору. То што је она данас распоређена тако како је распоређена, криво је вријеме у коме је Митологија почела да се проучава, дакле крај 15. вијека. Човјек је тада већ увелико био овладао пловидбом, па је и митолошке поморце „водио" према могућностима *својих* бродова, а не оних митолошких, чији изглед, уосталом, ни до данас нијесмо одгонетнули.

Дакле, терба водити рачуна да се све то одиграло на много ужем простору и, дакако, с много мање спектакла, што нам

недвосмислено сугерише онај комични еп „Бој мишева и жаба“ који је настао кад и „Илијада“ и у коме су духовито искарикирана очигледна претјеривања.

V

Према Индексу личности и појмова који је Роберт Гревс дао уз своју изврсну књигу „Грчки митови“ (превод Гордане Митриновић, „Нолит“, Београд, 1969) ја сам направио повелики списак старих црногорских презимена која апсолутно одговарају именима митолошких јунака када их преведемо на српскохрватски језик. Поред тога што је подударност тако очигледна и савршено прецизна, човјека ће још више задивити ширина на којој се она јавља. Ако, рецимо, славни Одисеј (љутити) има „своје“ Љутице у црмничком селу Подгору, некога ће „свога“ наћи и митолошки епизодиста, Анаксагора (краљ пијачног мјеста) јер управо у Вирпазару, главном црмничком „пијачном мјесту“, од памтивијека живи братство – Краљ!

Међутим, та невјероватна подударност митолошких и савремених имена нигдје се не јавља тако изразито и у таквом континуитету као код Пандиона и његових синова. Слиједећи њихов траг ми ћемо ускоро бити у стању не само да *докажемо* да је Дупило заиста ПИЛ, већ и да откријемо још неке кључне тачке митолошке географије! Но, да касније не бих морао да правим дигресије и реметим ритам казивања, ваља већ сада дати неколико основних података о овој „лози“.

Пандион, Кекропов син, био је атински краљ кога су са престола свргли Метионови синови, послије чега је он побјегао у Мегару, код краља Пилија, оснивача Пила и тамо се оженио његовом ћерком Пилијом. Пандион је отац, односно дјед, двојице каснијих атинских краљева – Ајгеја (познатији код нас као Егеј, како се ово име раније преводило) и Тесеја (Тезеја) који је убио Минотаура и важио за јунака равног самом Хераклу. Тесеј је, иначе, први краљ који је ујединио атичке општине у једну државу.

У Мегари, са Пилијом, Пандион је изродио четири сина и они су се звали (обратите пажњу на преводе њихових имена!): Ајгеј (Козји), Палант (Дјевица или Младост), Нис (Исељеник) и Лик (вук).

Пошто смо до Пандиона и Пила иначе стигли трагајући за коријенима народне медицине, прво ћемо се позабавити Ликом (Вуком) јер он је једини од браће био посвећен у мистерије великих богиња Деметре и Персефоне и у мистерије Атиде у Анданији. Све се то, наравно, може прочитати у миту „Синови Пандиона“, па између осталог и ово:

„ХРАСТОВО ШИБЉЕ У АНДАНИЈИ, ГДЈЕ СЕ ЛИК ПОСВЕТИО, НОСИЛО ЈЕ ЊЕГОВО ИМЕ“.

То „шибље“ и данас постоји, налази се на сјеверној страни Дупила и зове се – ВУЧКА ГОРА! Та Вучка Гора је комуница племена Дупила и, дакако, још увијек се сматра – светом шумом! Наравно, ту су и остаци неког старог града (Анданије?) које, на жалост, још нико није испитивао нити одредио њихову старост. А како све то тамо изгледа, најбоље се може видјети из текста Филипа Вујовића: „Вучка Гора – комуница племена Дупила“ који је објављен у Гласнику Етнографског музеја на Цетињу (књига 4, том 4, Цетиње 1964.)

„Највише кућа у Вучкој гори било је на Вучкој згради, Градиштима, Медвеђој, Качанику, Плочи Радуша, код Модрих ока и око Црквене рупе. Свуда се тамо и данас виде темељи старих кућишта у сохомеђини, а између Зграде и Градишта велико гробље. По народном казивању код риболова Модра ока разрушено је седамдесет старих кућишта, од којих је племе подигло зид око риболова који и дансс постоји. На Згарадама налазе се три бистијерне, а на Градиштима једна, све испуњене камењем. По предању бистијерне су насуте приликом неке борбе са Турцима, када су неки од њих поубијани, а други живи ухваћени и сви ту бачени и затрпани камењем. Нико те бистијерне није чистио, иако је била оскудица у живој води. На Градиштима се и данас види један тесани камен, са којега су жене дизале виједра воде...“

Иако због динамике и лакшег праћења овога „путовања избјегавам сваки узгредни коментар или шире тумачење, овдје ћу ипак морати да направим једну кратку дигресију. Трагично је то – мада донекле и сасвим разумљиво – да се наше памћење упорно заустављa на Турцима, Косову, Црнојевићима, Балшићима или Немањићима, као да прије тих историјских међаша није било ни живота ни историје у овим просторима. Раније само већ видјели да и најозбиљнији научници вјерују у основаност прича о „несталим градовима“ око Скадарског језера, али, на жалост, мало ко о томе води рачуна, па се тако дешава да имамо не само градове који су нестали у језерским водама, већ и оне који су се изгубили у наслагама неких вјерских, политичких, националних, расних, хегемонистичких и ко зна све каквих интереса што су се одвајкада укрштали под овим небесима.

Не знам, на примјер, како је могуће да драгоцјене бистијерне у Вучкој Гори буду заувијек напуштене само због тога што су у њих бачени неки изгинули Турци? Зар би то ратничком народу, увијек „жедном турске крви", било довољан разлог да вјековима трпи жеђ надомак таквих бистијерни? Не вјерујем. Прије ће бити да се ту заиста ради о АНДАНИЛИ коју је Херакле разорио, а њене становнике побио када је отимао „кобну љепотицу" Јолу. Тада је, на Јолине очи, побио и сву њену породицу, а њу одвео себи за љубазницу, јер ју је био добио на некаквом такмичењу у стрељаштву. Само једна таква трагедија, и у близини једног таквог светилишта, могла је да на та кућишта и те бистијерне навуче црну сјенку проклетства које је плашило људе, куд и камо више него некакви мртви Турци.

Али, вратимо се на траг Пандионових синова, на тај сигурни терен гдје нас очекују – нова изненађења!

Мада смо веома брзо идентификовали најмлађег Пандионовог сина Лика (Вука), његов даљи траг је веома тешко пратит: док не будемо могли са сигурношћу да утврдимо гдје је била Еубоја коју је он добио на диоби очинства као „четврти дио Атике". Међутим, у његовом понашању према осталој браћи (учествовао је, на примјер, у бројним завјерама против Ајгеја!) скоро да бисмо могли препознати оно чудно понашање Шћепана Малог по ступању на црногорски пријесто. И не само понашање, већ и читаву мисију „лажног цара", а посебно изградњу пута између Ријеке Црнојевића и Вирпазара. Јер ево шта каже мит о Лику:

„Поседовао је моћ прорицања и прорекао је да ће Месењани, ако ИЗВЕСНУ СТВАР буду добро чували, моћи једнога дана да повратe своју очевину, али ако то не учине, изгубиће је заувек. По једној верзији мита та света ствар су биле тајен великих богиња урезане на танкој калајној плочи и ту плочу су Месењани ставили у бронзану урну и закопали између тисовог и миртиног жбуна на врху планине Итоне".

Роберт Гревс мисли да су ове мистерије великих богиња везане за – ускрснуће мртвих! Ја, међутим, вјерујем да се ту радило о *писму (о азбуци!)* или чак о читавој „књизи" или систему неких записа у којима је била похрањена историја Месеније и животописи њених знаменитих људи. Но, било овако или онако, то Ликово пророчанство у сваком случају не значи ништа друго него да треба чувати дух, знање и исксуство својих предака, јер ће потомци само под тим условима моћи једнога дана да поврате своју очевину!

Да ли је овај Пандионов син био први европски Нострадамус и је ли, одиста, могао тако далеко досегнути својом видовитошћу да је, ето, предвидио и овакву врсту заборава и овакве путеве трагања за истином?

Изгледа да јесте.

На крају, не треба заборавити да је баш у част овога Лика назван тако атенски Ликеум (лицеј), прва образовна институција западне цивилизације, који је био посвећен Аполону Ликејском – ВУЧЈЕМ! Ако се сада присјетимо да је Аполон брат Артемиде, богиње МЈЕСЕЦА, онда би митолошки град Атина могао да буде само у подручју ВУКОВЕ међе, односно МЈЕСЕЧЕВОГ српа!

Но, има ту још један врло важан моменат који ову претпоставку претвара скоро у аксиом. Погледајте само што пише Роберт Гревс (према Аполонију са Рода):

„СВАКИ АТИЊАНИН КОЈИ БИ УВИО ВУКА БИО ЈЕ ОБАВЕЗАН ДА ГА САХРАНИ ПО ЈАВНИМ ПРОПИСИМА".

Невјероватно!

Али, пошто немамо много времена за чуђење (толика су још чуђења и дивљења пред нама!) да видимо одмах шта, између осталог, закључује Роберт Гревс у коментару мита „Синови Пандиона:

„Ајгејево име указује да је у Атени постојао козји култ, а Ликајево – вучји култ".

Сада нам, значи, пердстоји да провјеримо да ли је најстарији Пандионов син, Ајгеј (козји), оставио каквог трага у ономастикону овога простора. У први мах би се рекло да ће се тешко наћи једно „козје" презиме међу толико „вучјих", али ипак – хоће! Ево шта пише др Јован Ердељановић на 279. страни драгоцјене књиге „Стара Црна Гора" (Сва подвлачења и друга наглашавања су моја)

„О постанку имена Очинићи народ има овакво тумачење. Некада се ово село звало *Козјевићи* (!(и имало 80 кућа. У доба „Иванбегово" они учине неку кривицу (по једнима убију „неку бабу и дијете" а по другима „побију угњанске чобане"), те морадну одавде бежати. И тако дигну свих 80 домова *старих Козјевића*: по једноме казивању „преко Будве па у Бошну", где их, веле, има и сада на 300 домова, а по другом казивању: у Истру и нешто „у Бошну". Само су били остали два дома њихова, два сиромашка, које су у шали звали *„очинцима"* (!(што би значило да су они најгрђи од оних што су ту седели („очинак" је, веле, оно што преостаје и што се одбацује од жита кад

* 4.С краја на крај чаборава

се веје). И по томе се, веле, после назове село Очинићима. И сад суседи називају Очиниће изразом „очинци“, кад хоће да им се подсмехну... Предање о ранијем имену *Козјевићи* и о расељавању старих Козјевића *мора да је веома старо* (!) јер се, као што смо видјели, већ у време Ивана Црнојевића ово село зове именом Очинићи. *То је све морало дакле бити још много пре Ивана Црнојевића, јер требало је и доста времена док је постало братство Очинићи, по коме се прозвало и његово насеље.* А то је насеље, као што смо показали, већ у време Ивана Црнојевића морало бити доста велико“.

Из једнога другога извора сазнајемо, међутим, да су се „Средњи Очинићи некада звали *Кођени,* али се не зна откуда су дошли и како су име добили“. (Др Јован Вукмановић: „Поријекло неких катунских братстава према народним предањима“, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књига IV, том IV, Цетиње 1964). Вукмановић уопште не помиње старо име Козјевии, па се чини како би овдје могао да се неславно заврши мој покушај да се „ономастичким путем“, то јест траговима Пандионових синова, вратим из „грчке“ митологије – у савременост. Али, то није никаква препрека већ још један врло озбиљан моменат који ову хипотезу чини још чвршћом, а наше путовање занимљивијим и богатијим!

Ајгеј се у митологији јавља и као „омиљени унук“ Ајета, краља Колхиде, и он је помогао Јасону око отмице златног руна, па ово Кођани не би могло да значи ништа друго осим – КОЛХИЋАНИ!

Све ово, наравно, изгледа одвише фантастично и нестварно, па морам још једном да вас подсјетим на ону отрежњавајућу истину да митологија није ништа друго него збирка занимљивих репортажа из људске праисторије од којих су неке, временом, прерасле у оно што ми данас називамо научно–фантастичном причом. Баш као што ми данас у нашим филмовима, романима и причама добијамо измишљене битке по Космосу, иако смо направили тек неколико несигурних корака Мјесечевом површином, тако исто су и наши преци водили своје Јасоне и Одисеје далеким путевима слободне маште. Међутим, све се то у стварности, као што мало прије рекох, одиграло на много ужим просторима – или бар много ужим за наше, савремено поимање релација. осталом, ми ћемо ускоро открити једну кључну тачку митолошке географије па ће нам тада бити све много јасније. Но, прије тога ваља открити трагове и преостале двојице Пандионових синова, како бисмо могли да будемо апсолутно сигурни да се налазимо у аутентичним митолошким просторима!

На реду је трећи Пандионов син – Нис(Исељеник).

У истом оном тексту који сам мало прије користио у вези са Кођанима, др Јован Вукмановић пише о судједном селу Угњи и братству Капе(Капичићи):

„По предању они су старином из Босне, али се не зна њихов родоначелник нити доба кад је дошао. Сами своје претке називају *Властелиновићима* (!), а други их зову *Селишићима* (!!), односно *Селићима* (!!!). Они су првобитно били настањени око Врела и било их је свега 170 кућа, ограђене у сухомеђине...“

Ја, који сам већ исцрпио своје способности чуђења над реализмом митологије, почињем сада да се чудим овом одиста дословном превођењу митолошких имена!

Али, пожуримо да уђемо у траг и четвртом, посљедњем Пандионовом сину, Паланту, чије име значи Дјевица или Младост. У први ма се чини да ће то ићи нешто теже. Сусједно село и, дакако, братство зове се Бјелоши. Требало би сада доказивати како је то име изведено од појма „бјелина“ који симболизује и младост и дјевојаштво, али за овако озбиљну прилику то је врло слаб доказ, па ћемо Палантове потомке потражити по једном много поузданијем трагу.

Сва три ова села – и Очинићи гдје смо нашли Ајгејеве Козјевиће, и Угњи гдје живе Нисови потомци Селишићи (Селићи), и Бјелоши гдје с разлогом тражимо Палантово потомство – зову се заједничким именом *Конак* или *Конаџије.* Према предању, ово је име дошло отуда што су у старо доба зетски племићи, када би обилазили своје катуне на Ловћену, остајали на конаку у неком од ових села.

Ни говора!

Ловћен, на чијим источним обронцима се налазе ова три села је митолошка планина Атлант „гдје задихани коњи који вуку кочије Сунца завршавају свој пут“ ! Дакле, коначиште Сунца, па отуда и Конак или Конаџије!

Тамо су се негдје (а видјећемо касније и гдје) налазили Херини вртови које су чувале Атлантове кћери Хесперијде (Хесперида значи: Вече!) Када је Хера открила да Несперијде поткрадају њен врт, поставила је за чувара змију Ладона који је имао „стотину глава и говорио различитим језицима“. Овога Ладона је убио Херакло када је узео Хесперидине јабуке, а Хера је, тугујући за својим вјерним чуваром, поставила његов лик на небо у сазвежђу Змије. Ладон значи „онај који *грли*“, а у Бјелошима постоје само двије братственичке групе: Јовановићи и – ГРЉЕВИЋИ!

„Грљевићи су – пише др Вукмановић – први насељеници на Бјелошима, али се не зна у које доба су дошли".

Таман посла.

А погледајмо сада гдје се сачувао скоро *оригиналан, изворни облик Ладоновог имена:*

„Предање тврди – каже даље др Вукмановић – да су некада на Бјелошима живјели *ЛАЛО и Хекаловићи* (!) на које данас подсјећају топографски назив *Лалине* зграде и *Хекалов* бријег".

Дакле, ипак смо на крају ушли у траг и посљедњем Пандионовом сину, Паланту, који на диоби очевине „доби јужну Атику и ту основа потомство крепке расе џинова".

Јужна Атика би могао да буде онај дио ловћенске површи који се спушта према Бококоторском заливу, на што упућује и сам положај Бјелоша. Скоро у правој линији испод тога села налази се Прчањ, митолошки *Тројзен,* гдје су били Херини вртови које су чувале три сестре Хесперида, а касније див Ладон. И данас тамо постоји зграда која се зове „Три сестре" и рачуна се за најстарије здање у овом дијелу Јадрана, чији настанак још нико није прецизно датирао.

„Овај је локалитет толико био на гласу – пишу у једном тексту Цјелимир Станић – да се још у XVI стољећу читав Прчањ звао: Заселак трију сестара:.

А име оног митолошког Тројзена управо долази од измијењеног облика ТРИОН БЕЗОМЕНОН – Град трију сестара!

Сада је, мислим, прави тренутак да коначно објаснимо поријекло чудног имена Прчањ и да, на крају, бацимо један поглед на вријеме када је нови, једини Бог, рушећи своје многобројне предходнике сурово кидао и ове споне које ми данас једва састављамо.

Име Прањ долази од етимона ПРЧ, јарац, јер је Тројзен град бога вина и животних радости Диониса, чији је атрибут Јарац. Како је Тројзен био пун многобожачких храмова (који се и данас могу идентификовати у Прчњу!) хришћански догматици су НАМЈЕРНО инсистирали да се тај свети град трију сестара ОБЕШЧАСТИ ружним именом ПРЧ што искључиво значи: приплодни јарац. Снажна традиција је, међутим, чувала старо име све до шеснаестог вијека, а тада је, коначно, побиједила догматска вулгарност.

О том времену и таквим тенденцијама имамо, уосталом, и једно дирљиво свједочанство. Стара, угледна прчањска породица ГРЕГОРИНА, која је имала дворац на Марковом рту,

утиснула је у свој племићки грб ове ријечи достојанственог, племенитог бола:

„FORTIA ET DVRA PATI DIDICIMUS MDLXXXVII" (НАУЧИЛИ СМО СЕ ПОДНОСИТИ ТЕШКЕ И МУЧНЕ СТВАРИ 1587)

Било је то прије четири стотине година.

ШИРОКИ ТРАГ ВУКА МАНДУШИЋА

Ма колико то чудно изгледало, Вук Мандушић је исто што и Вук Брђанин, Вук Лопушина или „Горски Вук"! – Како су епски јунаци на крају постали – луђежи?!

Стара расправа о Вуку Мандушићу која је ових дана обновљена, добра је прилика да се, бар накратко, отиснемо у једно занимљиво ономастично трагање. То је особито важно учинити баш овим поводом јер вјерујем да би управо феномен Вука Мандушића могао да буде прави кључ за продор у неке далеке и још неиспитане просторе наше прошлости.

Вук Мандушић се јавља и као епска и као историјска личност у разним нашим крајевима и у временим а међусобно удаљеним по неколико вјекова. Тако, на примјер, Далматинци имају свога Вука Мандушића, ускочког капетана и харамбашу из 16. вијека, а Црногорци, опет, свога који је живио крајем 17. и почетком 18. вијека. Осим ове двојице историјских, постоји још читава чета истоимених Мандушића који су опјевани у бројним црногорским и далматинским пјесмама, а ту је, дакако, и онај најпознатији међу њима – Вук Мандушић из Његошевог „Горског Вијенца".

Ово одиста чудно мноштво истоимених Мандушића одавно је подстакло научну расправу: ко би могао да буде онај *прави* Вук Мандушић, прототип Његошевог романтичног јунака. Једни држе да је то овај, други онај, а истина је, изгледа, да је сваки Вук Мандушић био *Онај прави* и да је Мандушића било куд и камо више него што смо ми до сада успјели да пребројимо. Но, да би се све ово могло лакше разумјети, ваља се осврнути у „не тако блиску прошлост".

ВУК – НАШ МИТСКИ ПРЕДАК

Име Вук је тако старо и толико распрострањено у нашим крајевима, да се његови трагови могу наћи у називима неолитских насеља малте не у свкаом дијелу Југославије. Узмимо само примјер неолитског локалитета ВУЧЕДОЛ (код Вуковара, на риејци Вуки!) и онога историјског ВУЧЈЕГ ДОЛА на црногорско–херцеговачкој граници који се налази у непосредној близини Црвене Стијене, једне од најзначајнијих европских станица из палеолита, мезолита и неолита. Ако сада томе додамо и читав низ античких насеља која су своја имена добила по вуку, као ВУЧИТРН на Косову, ВУКОВЦИ и ВУКСАНЛЕКИЋ на обалама Скадарског језера итд. онда ће, мислим, бити сасвим јасно да се овдје не ради ни о каквој случајности или

посљедици неких каснијих миграција, већ о очиглдним траговима тотемског култа вука који потичу од најранијих, аутохтоних људских заједница.

Па, ипак, најинтересантнији су – и за нас, свакако, најдрагоцјенији – ономастички трагови овога култа који се сријеђу у античкој епиграфици у нашим југозападним крајевима и то нарочито у подручју од Дубровника до Комова куда је, према народном предању што га је још 1834. године забиљежио Вук Караџић, пролазио мистериозни циновски зид звани Вукова међа или Међа вука манитога...

Иако ћемо касније имати пуно очигледних доказа о континуитету оних античких и наших савремених назива и личних имена, предходно се морамо упознати и са мишљењем званичне историографије о томе питању. У своме знаменитом дјелу „Историја Срба" Константин Јиречек објашњава како је текао процес словенизације, па између осталог каже:

„Преиначавање античких имена изведено је или по утврђеним гласовним принципима или тако што се старом називу подметнуо смисао по звуку сличне словенске ријечи".

Дакле, сви називи и сва имена која су наслиједили Словени су очувана у свом првобитном изворном значењу и та драгоцјена истина је најочигледнија баш у случају вука и оних ријечи у ономастичком и топономастичком фонду које су изведене из те основе.

ОД ЛИКИНИЈЕ МОНТАНЕ ДО – ВУКА МАНИТОГА!

У античком периоду на подручју данашње Црне Гоер име Вук се јавља у двојаком облику: грчком – ЛИК и латинском – ЛУПУС. У рисанском гробљу, на примјер, сахрањен је извјесни Гај ЛУПУС, а у сусједном гробу почивају његови „презимењаци" (и, ваљда, преци?) Александар и Антимас ЛИКИНИЈЕ! Разлика је само у томе што је епиграф Гају Лупусу исписан млађим, латинским писмом, а Александру и Антимасу Ликинију – грчким. Али, у селу Забрђу код Иванграда имамо још занимљивију и, за ову прилику, далеко драгоцјенију грчко–латинску ономастичку комбинацију. У једном тамошњем грубу сахрањен је, како сазнајемо из епиграфа, ЛИКИНИЈЕ МОНТАНА – *Горски вук!!!*

Већ само ово име – које звучи као наша позната епска, али и свакодневна, колоквијална метафора – могло би да буде озбиљан повод за неке слободније претпоставке. Но, за дивно чудо, то име није ни усамљено, ни ријетко, нити је само огра-

ничено на антички период. Оно се јавља и касније, у словенској верзији и то баш у Клобуку, у источној Херцеговини, одакле је онај „Турчин“ Шеховић Осман кога је, према истоименој народној пјесми, убила дружина некаквог Вука Мандушића!

Погледајмо шта о тим нашим „горским вуковима“, односно Горњевуцима или горевуцима, пише познати етнолог др Јован Ердељановић. Уз претходну напомену да су сва подвлачења и друга наглашавања у тексту моја, ево тога дијела“

„*Горњевуци* су по предању, које је код њих очувано, стара властелинска породица, која је живела у граду Клобуку у Херцеговини. Њихово властелинство као и породични грб, мисли се, потиче још од цара Душана. *У њиховој гробу био је пристављен ВУК(!)* После једне борбе, коју је довио Сандаљ Хранић и у којој су се они храбро показали, рекао је Сандаљ гледајући њихов гроб:

„Е баш сте **ГОРСКИ ВУЦИ!**“ Од тада су се почели звати „Горевуци“, а како им је раније било презиме, није познато... Најстарији Горњевук за кога предање зна био је Ратко. **На његовој кући у Клобуку био је у камену истесан породични грб – ВУК (!)** Да је ту постојао до назад педесет година, тврди Раде Вучковић из Ластве код Клобука и поп Ђоко Мировић из Дробњака, а да ли и данас постоји не зна се...“ (Јован Ердељановић „Стара Црна Гора“, страна 759–760)

Апсолутна подударност имена онога Ликинија Монтане из села Забрђа код Иванграда и ових клобучких Горњевука или Горевука, више је него очигледан доказ да се ту ради о једној те истој традицији. „Горским вуковима“ су се, изгледа, називали сви они чувари или непосредни браниоци Вукове међе која је ишла врховима највиших херцеговачких и црногорских планина, све тамо до Комова и Проклетија. На томе скоро пет стотина километара дугом зиду (кога је Његош у једном разговору са прашким љекаром Вилемом Ламблом назвао „кинеским“!) било је доста утврђених градова међу којима су, зацијело, најзначајнији били управо Клобук, одакле су Горевуци, и Беран–крш у чијој се близини налази село Забрђе гдје је сахрањен Ликиније Монтана.

Послије свега овога најлогичније је претпоставити да је од латинске ријечи „монтана“ (гора или планина) временом изведен и онај други назив Вукове међе – Међа вука **манитога,** што би требало да значи Међа **горског** вука. Још је вјероватнија претпоставка да је из истог тога коријена „монтана“ дошло и презиме Мандушић под којим се јављају толики „вукови“ и то баш у оним нашим крајевима који су некада били

гранична подручја, почев од Сења на сјеверозападу до ушћа Бојане на југоистоку.

Занимљиво је да источно од овога појаса немамо ни једног Вука Мандушића, ни као епску ни као историјску личност, иако је и тамо веома распрострањено име Вук, баш као и синтагме „горски вук“, „вук горјанин“, „од горе вук“ и слично. У питању је, очигледно , јачи утицај античких језика који се дуже одржао у југозападним крајевима Југославије.

Но, постоје у нашим народним пјесмама још неки „вукови“ чија епска „презимена“ потичу од „Вукове међе“ и „горских вукова“ и управо они могу да унесу још више јасноће у замршени „случај“ Вука Мандушића. Ту је, на првом мјесту, Вук БРЂАНИН из народне пјесме „Брђанин Вук и пећки везир“. Овога Вука исто тако је немогуће идентификовати, јер презиме Брђанин, баш као и Мандушић, нити је када постојало нити данас постоји у Црној Гори. То су, по свој прилици била, не презимена, већ звања (па чак можда, и почасна звања!) елитних бораца, а таквих је, наравно, морало бити много.

Истина, у далматинској Загори и у још неким нашим западним крајевима и данас постоји презиме Мандушић, али то не мора да значи ништа друго сем да су потомци некаквог „горског вука“ (монтане) прихватили својевремено много чувеније, епско, умјесто свога аутентичног, породичног, презимена. О томе најбоље говори примјер Вука **Лопушине** („Јунаштво и смрт Лопушине Бука“). Овај знаменити црногорски четовођа звао се Вукашин Јокановић, а **Лопушина** је био стари ратнички надимак који, очигледно, долази из латинске основе „лупус“ (вук). Да је тај надимак припадао читавој породици Јокановић, не само Вукашину, видимо из књиге „Казивање старих Требјешана“ у којој и Вукашинов брат Марко носи исто презиме и исти надимак, – Јокановић – Лопуштина. Тек послије Вукашинове погибије на Крнову, 1795. године, овај ратнички атрибут „Лопушина“ је претворен у породично презиме његових потомака.

ОД ЛУПУСА ДО ЛУПЕЖА!

Преко ових „лупуса“, односно „горских вукова“ у наш језик је продрла и једна данас тако ружна ријеч, **лупеж,** која је некада имала много љепше и значење.

У „Српском рјечнику“ из 1818. године Вук Караџић за ову ријеч каже да се чује „у Сријему, и у Бачкој“ и да она значи „лопов, **хајдук**“. Међутим , у другом издању „Рјечника“, из

1852. године он ријеч „лупеж“ премјешта на сасвим други крај (особито по југозападним крајевима“) и тумачи је са „крадљивац, лопов, рсузин“, а онај ранији синоним „хајдук“ овдје уопште не помиње?! За ријеч „лупештина“ које иначе у првом издању „Рјечника“ нема (!) Вук каже да ју је чуо „у Боци“ што свакако значи да су обје ове ријечи настале у томе окружењу, тј на црногорско–херцеговачком простору и да заиста воде поријекло од лупуса – горских вукова који уистину и јесу били храбри, слободни и независни људи попут хајдука.

Између првог и другог издања „Српског рјечника“ протекло је, без мало, пуних тридесет и пет година, па су се у томе међувремену нека схватања очито промијенила, тако да је недужни „лупеж“ (без „хајдука“!) стигао тамо гдје је данас. Из тога времена имамо и једну сурову анегдоту која већ више од шездесет година изазива револт Црногораца и озбиљну недоумицу код свих познавалаца и поштовалаца древног и ауторитативног црногорског обичајног права које је баш крађу санкционисало као један од најтежих, најгорих и најнечаснијих људских порока. Ту анегдоту објавио је двадесетих година Мићун Павићевић, а ја је овдје преносим из књиге Герхарда Геземана „Чојство и јунаштво старих Црногораца. Ево те анегдоте:

„У доба књаза Данила, нарочито прије његовог ступања на пријесто, крађе и отимачине су вршене на све стране. Ко није опљачкао туђег вола, краву, козу или овцу, сматрали су га кукавицом и нејунаком. Тих година састали се у једној крчми у Рисну Цуца и Чевљанин. Пошто су се понапили почеше један другом наздрављати.

Цуца:

– Здрав јуначе, и лупежу и лупешки сине, да бог да ти се такво име никад с куће не мицало!

Чевљанин скиде капу и рече:

– Здраво био, и хвала ти, људи знају да ја то не заслужујем.

Хтио је рећи да је то много хвале за њега“. (Све подвукао В.Н.)

Ова **апсолутно истинита** анегдота носи ироничан наслов „СКРОМНОСТ“, али она би тако могла да се назове без икакве ироније, јер Цуца је, у ствари, рекао Чевљанину заиста ласкаве ријечи: да је вук од горскога вука, тј. јунак над јунацима и пожелио му је да његов дом заувијек, сачува ту славу и такав углед!

Наравно, није ово једини случај гдје се ријеч „вучјег поријекла“ окренула у своју супротност или остала непозната и неодгонетнута све до данас. Има, да како, још пуно таквих ријечи, али о томе – неком другом згодном приликом.

ЗНАК ПРЕПОЗНАВАЊА – БЛАТО!

Својевремено смо указали на чудни култ „светог блата“, а сребрна колекција посуђа о којој се ових дана толико говори настала је управо крај неког таквог „блата“. Да ли је у питању баш скадарско блато или неко друго, сада је мање важно, али је сасвим извјесно да је фамозна сребрна колекција аутентично културно наслеђе јужних Словена! Са сигурношћу се такође може тврдити да наш земљак, римски цар Константин Велики, никада није имао у рукама ту колекцију!

ЦАРСКА ГАРНИТУРА сребрног посуђа која ових дана заокупља пажњу јавности, а поготову наше и енглеске, биће, изгледа, куд и камо драгоцјеније од оне новчане цијене и оног научног значаја који јој се тренутно приписује. У питању је, по свој прилици, једно од оних случајних и срећних открића које би могло да унесе више свијетла у полутаму раног средњег вијека, а самим тим и да разјасни неке дилеме о балканским коријенима како јужних, тако и свих других Словена, па и неких других народа.

Али, за овај Лист и аутора ових редова, само откриће фамозне сребрне колекције, значи својеврсно признање неким нашим трагалачким претпоставкама које смо на овим страницама изложили прије годину и по дана!

А ево о чему се ради.

Свето блато

На једном тањиру ове колекције уграviрана је посвета, по својој прилици цару Константину Великом. У том кратком тексту помиње се локалитет **Блато**, па стручњаци мисле да је посуђе настало негдје око Блатног језера (Балатона) у Мађарској, а да су га Словени донијели приликом неког њиховог „брзог упада у Далмацију у VI вијеку“.

У поменутим текстовима ми смо, међутим, указали управо на феномен Блата као дијела непоручене балканске митологије. Јер блатом се код нас назива велики број језера, нарочито у динарском планинском систему. Такво име носе чак и она планинска језера која би, према чистоћи и прозрачности воде, заслуживала нека много љепша и поетичнија имена. Овакав култ је, свакако, у вези са библијским предањем према коме је Бог првог човјека направио до **блата**, тј. иловаче и стога се то, на изглед ружно име одржало тако дуго и на тако широком простору.

Скадарско језеро, које је иначе највеће језеро на Балкану, и данас се у Црној Гори најчешће зове једноставно – **Блато.** тако се чак зову и неки његови дјелови какви су рецимо Велико и Мало **блато**. На овом језеру постоји преко четрдесет већих и мањих острва и скоро сва имају по једну или двије цркве од којих је некима врло тешко одредити вријеме настанка. Иначе, на Скадарском језеру се одвајкада поштује култ Свете Богородице Пречисте Крајинске коју заједнички славе припадници свих националности и вјероисповијести из ових крајева. Поријекло тога култа је исто тако нејасно и непознато и, зацијело, потиче још из претхришћанских времена.

Указали смо тада и на врло препознатљив траг култа „светог блага који се може пратити од Скадарског језера на југозападу Балкана, па преко Делиблата и Балатона у панонској низији све до Балтичког мора на сјеверу Европе.

Балтик је, као и Балатон, исто тако деформисан облик словенске ријечи „блато“, о чему свједочи највећа притока тога мора, ријека Нева, чије име на финском језику исто тако значи – **блато!?**

Као што се види, ми смо још прије године и по дана изложили једну претпоставку која би данас могла и те како добро да послужи у идентификовању сребрне колекције посуђа, утолико приј што се њеним властником сматра цар Константин Велики. Јер, ми смо у тој серији текстова скренули пажњу и на археолошка истраживања у рушевинама античке Дукље, која се налази у непосредној близини Скадарског језера, гдје су пронађени бројни епиграфски и други трагови који свједоче да је у овоме граду било врло често генитално име Флавије. А Константин Велики, први хришћански цар, припадао је оној другој од двије династије Флавијеваца!?

У питању је Зевс, а не – Севсо!

Тешко је у овом тренутку, на основу фотографија и аферашки интонираних новинских извјештаја говорити о сребрној колекцији из Истре, но постоје, ипак, неке озбиљне и лако уочљиве индиције које недвосмислено указују да је у питању управо наше, словенско културно наслеђе.

То је, прије свега, интитулација **„Севсо“** која стоји на почетку посвете и по којој је названа читава колекција. Мисли се, вјероватно, да је то лично име, а у ствари у питању је ословљавање изузетне личности којој се предмети посвећују. **„Севсо“** је словенски облик имена врховног грчког боза **Зевса „**или **Зеуса**) и значи заправо „узвишени, свемоћни Господара!“

Такви облици интитулације познати су у српском језику и од раније. Код Вујаклије, на примјер, налазимо ријеч **„Севаст“** која потиче из грчког језика, а у старој српској држави тако су се ословљавале судије и то баш ус мислу „узвишени, царскич! Истог је поријекла и истог значења средњевјековни српски назив за војног заповједника – **Севастократор**!

Други, још очигледнији примјер је само сребро од кога је читава колекција направљена. Сребро је словенски културни метал који је обожаван у предхришћанској ери, али и знатно доцније. Ево неколико примјера из „Српског митолошког рјечника“ који ће потврдити ову претпоставку:

„Стари Словени имали су богове од сребра или су им пак делови тела били сребрни. Њихова божанство Триглав у Штетину имало је три сребрне главе. По Несторовој хроници из 980. год., бог Перун био је од дрвета, али му је глава била сребрна...“

Други детаљ, из истог извора, могао би у неку руку да објасни и зашто је ово благо сакривено.

„У једној народној песми из Херцеговине опеван је мотив о сребрном цару или сребрном богу. По тој песми, становништво неког града било је огрезло у пороке и грехове, па се, мимо осталог, казује:

Не моле се Богу истиноме,
Нег’ од сребра бога саковали,
Па се моле богу сребрноме...

Исти мотив забележен је у рударској области Копаоника:

Колио се беже осилио,
Не моли се Богу истиноме,
Но се моли богу сребрноме“.

Познато је да је цар Константин Велики у почетку своје владавине био многобожац и да је тек доцније увео Хришћанство као званичну религију римског царства. Вјероватно да ова сребрна колекција потиче из првог, многобожачког царевог периода и по свој прилици биће да му она никада није уручена јер би је он, као убијеђени Хришћанин, касније свакако уништио.

Наравно, постоје још велики очигледни докази да је ово благо наша аутентична културна баштина, али за то би нам било потребно подастријети неке податке који се не могу изложити ни брзо ни кратко, како то ова ситуација захтијева. Стога ћемо нека наша размишљања изложити у фељтону који је управо у припреми.

БЛАГО СРЕБРНОГ ЈЕЗЕРА

Што више чињеница излази на видјело, све је извјесније да царска гарнитура сребрног посуђа пронађена у Истри потиче са Скадарског језера! Постоје чак живи насљедници тога блага, који би своје право лако могли доказати пред сваким међународним судом?! Присуство тијеска и шкриљаца на сребрнимпредметима указује на технику скривања блага каква је у Црној Гори одавно позната

СРЕБРО– ПРЕКО ЉУБЉАНЕ?

Љубљана 24. март – Поводом „сребрне афере“ љубљански независни лист „Дневник“ пише да су „прије него што су изнијети из Југославије сребрни предмети из 4. стољећа наводно били и у Љубљани“. Лист сазнаје да су поједини експерти за антику из Љубљане имали прилику да виде поједине сребрне предмете који су преко Пуле, Порторожа, Љубљане и Београда пренијети у Велику Британију. За то вријеме наводно су настале чак прецизне скице сребрног посуђа и орнамената, али, како пише „Дневник“ фотографисање ниеј било могуће. (Тањуг)

СЛУЧАЈ ЈЕ ХТИО да се серија репортерских записа о истарском селу Пероj, некада давно насељеном Црногорцима са Скадарског језера, буде у нашем листу завршена баш прошле недјеље када смо се и ми укључили у расвјетљавање мистерије сребрног посуђа која ових дана узбуђује духове широм Европе. Данас, ево, Пероj се поново враћа на наше странице, а сви су изгледи да ће већ наредних дана осванути на насловним странама свих оних великих свјетских листова који се баве овим случајем.

Зашто треба очекивати овако нагли медијски продор тихог села Пероj, којег научници називају „црногорским енклавом у Истри“?

Једноставно речено: због тога што си историографски, етнографски, културолошки и остали подаци који се знају о овом мјесту и његовим становницима скоро апсолутно тачно одговарају подацима на сребрном посуђу, било да се ти подаци налазе у тексту посвете или у симболици ликовних елемената што су уграви рани на појединим примјерцима посуђа!? Осим тога, Пероj се налази баш у оном дијелу Истре, преко пута Бриона, на коме је ово баснасловно благо пронађено!

Драгоцјено памћење Перојаца

Један од најбољих познавалаца историје Пероја без сумње је др Мирко Р. Барјактаревић. О је један од првих научних радника који је објавио значајније радове о Перојy. Ми ћемо се овдје укратко подсјетити неких основних, али за ову прилику врло битних података које је др Барјактаревић изнио у свом раду „Пероj и његови становници“ („Гласник Етнографског музеја на Цетињу“, (књига I, страна 65–104; Цетиње, 1961).

Процес насељавања Истре из југоисточних дјелова данашње Југославије, а посебно из Херцеговине и из Црне Горе, био је врло динамичан током читавог средњег вијека и, углавном, везан за периоде „гладних година“ и турско надирање. Све те групе досељеника Млетачка Република је распоређивала онако како је сама хтјела, а једино је прецима данашњих Перојаца била остављена потпуна слобода да сами изаберу мјесто на коме ће се населити ! Они су изабрали Пероj и ту остали до данашњих дана. Но, док су остали досељеници временом подлегли и вјерској и националној асимилацији, Перојци су очували свој идентитет, српски језик, ћирилично писмо и православну вјеру.

И Италијани, и Словени римокатоличке вјероисповијести Перојце зову „Треги“ и „старовирци“ што, како сматра др Барјактеревић, долази по православној, односно источногрчкој цркви којој они припадају. Али, за ову прилику је ипак најдрагоцјенији податак који је др Барјактаревић забиљежио о једној варијанти имена Пероj о каквој се размишљало приликом доласка у ове крајеве. Требало је, наиме, да се насеље зове ПЕЛА пошто је, наводн, највећи број досељеника био из некакве **„Пеле“** крај Скадарског језера.

Тек са отркићем истарске колекције сребрног посуђа могуће је протумачити ово драгоцјено памћење Перојаца! У двостиху посвете која је уграви рана на једном примјерку ове колекције каже се да је то поклон са ПЕЛСА (Блата)!?

Пелсо је античко име Балатона (Блатног језера) али нема сумње да се у овом случају то односи на Скадарско Блато, које је Римљанима било и ближе, а и од раније познато него оно Блато у Мађарској. Значи, највећи број старих Перојаца је дошао са Пелса, односно из Пеле као у словенизираном облику гласи грчко – латинска ријеч Пелсо.

Ахил као свједок!

Научници који су прегледали истарску сребрну колекцију нашли су да на њој преовлађују мотиви из лова на Језеру, али и митолошке сцене и јунаци. Но, за нас је сада најважнији Ахил који се тога посуђа свједочи управо у корист Перојаца из „Пеле“ и Скадарског Блата као јединог могућег „Палса“. Наи-

ме, Ахилов отац је **Пелеј,** а ово име енглески пјесник и митолог Роберт Гревс преводи као „**Блатњави**“ или, како би ми рекли, „**Блаћанин**“ , односно „**Човјек са Блата**“! Дакле, троица те величанствене колекције нијесу Ахила стављали на те таљире као некаквог општег јунака, већ као свога претка и претка онога „Зевса“, односно „Господара“, коме је та колекција била намијењена да је користи – „на многаја љет“!

Ако је, као што се са доста сигурности тврди, сребрна колекција посуђа била намијењена цару Константину Великом, онда су ове претпоставке утолико тачније. Јер читава средњевјековна Европа је цара Константина сматрала чистокрвним Тројанцем, па су сви европски дворови и сви моћнији феудалци на све начине покушавали да докажу своје директно сродство са овим царем. О томе постоји књига „Француска краљевска кућа“, стара већ пет стотина година, у којој су убиљежени и опјевани сви Константинови потомци.

Ово узвишено сродство приписује се и творцу прве српске феудалне државе Стефану Немањи и нашем штампару Божидару Вуковићу Подгоричанину. Немања је рођен у Рибници крај Подгорице, а Божидар, како му и придјевак каже, у самој Подгорици. Занимљиво је да се оба ова града налазе у непосредној близини Дукље, тамо гдје су археолози нашли оне бројне и врло богате – Флавијенце!?

Рекли смо већ да ће ова колекција разјаснити многе досадашње тајне, ако буде доступна научним радницима, а ту је, свакако и увијек атрактивно питање Троје. Да ли би то могла бити Дукља на чијој су страни многе озбиљне чињенице, остаје да видимо у времену које је непосредно пред нама. А сада да се вратимо оним случајевима откривања старог блага у Црној Гори који имају доста сличности са судбином истарског сребра.

ПОТОНУЛИ СВИЈЕТ

Академик др Зарија Бешић иако по ужој специјалности геолог био је веома заинтересован и за друге научне области, а поготово када је у питању црногорско–херцеговачки простор. Што се Скадарског језера тиче он је својим колегама разних струка оставио ову поруку и то баш у „Историји Црне Горе“, гдје, како и сам каже није мјесто за такве поруке. ево, тог аманета који је покојни др Бешић оставио истраживачима Скадарског језера.

Није овдје мјесто да говоримо колико су поједини природни догађаји а нарочито вјековна колебања нивоа Скадарског језера, утицали на настанак, насеља, али о томе треба водити рачуна код сваког проучавања овог терена, а нарочито језера и његове непосрдне околине, па ако је то колебање годишње и минимално, оно се дугим вјековима видно изрази. О овој геолошкој чињеници морају да воде рачуна једнако геолози, геоморфолози, хидролози, археолози, историчари и сви други испитивачи овог краја“.

Црногорска техника скривања блага

Иако се за сада не зна ни ко је, ни када, ни како пронашао истарско благо, за нас који смо слушали (и писали!) о неким таквим случајевима у Црној Гори један податак је врло значајан. То је присуство пијеска и шкриљаца на сребрном постуђу, као и околност коју саопштава у свом раду др Барјактаревић да су се Перојци дуго времена бавили производњом креча и били, практично, једини зналци тог посла у своме широком окружењу.

Да би се благо заштитило не само од лопова, већ и од природних услова, потребно је издубити повелики камен и у њему уградити знатно пространије лежиште него што је запремина онога што се жели сакрити. У то лежиште наспе се одговарајућа количина пијеска (речног или морског, какав се већ нађе при руци), а у пијесак се увуче добро умотано благо. Преостали празни простор попуни се крупнијим комадима кречњака, али тако густо да се ни пијесак ни оно што је у њему не би померили и „правили буку“. На крају, отвор се залије „живим кречом“, који је помијешан са неузаврелим млијеком и бјеланцима. Тако „конзервирано“ благо закопа се у земљу гдје оно мјесто, заливено кречом, поприма боју осталог дијела камена. Под условом да неке откопе такав камен са благом тешко да му може пасти на памет идеја да је то, у ствари – сеф!

У селу Ђурђевића Тари, које се налази изнад чувеног Моста на Тари код села Будечевице, један такав камен је коришћен као оптерећење за дрљачу приликом орања. Трајало је то, можда, и свих три–четири стотине година, све до једног прољећног дана 1949. године када је камен оклизнуо са дрљаче и распрснуо се при удару у дрво. Но, како је то било поратно вријеме када је у тим крајевима било доста заосталих бомби, власник „каменог сефа“ са уплашио и отрчао да ствар пријави станици милиције у сусједној Косаници. Када су милиционари дошли „на лице мјеста“ покупили су око четири килограма златних гроша и дуката, а уплашеном сељаку остала је ситна количина ситног, ситног пијеска из Таре.

Но, много је ипак више оних случајева који су се срећније завршили по налазаче. О томе се може наћи мноштво примјера у литератури разних истраживача црногорске прошлости (Ердељановић, Шобајић и др.), али и у усменом казивању савременика.

Било би, заиста, занимљиво чути како је колијевка сребрног посуђа нађена и да ли је свих 1400 година провела под земљом, или на површини, пред очима брионске господе.

* 5.С краја на крај чаборава

ПОДГОРИЧКИ СИМБОЛИ ЦАРСКЕ ГОЗБЕ!

Енглески експерти открили да је сребро, од кога је искована царска гарнитура посуђа, поријеклом из – Трепче!? Њихове анализе указују да је благо било сакривено управо на онакав начин како смо предвидјели у прошлом наставку. Рибе и шљиве које се налазе на појединим примјерцима посуђа, припадају нашем, словенском насљеђу, што се и данас може провјерити у традицији старе Подгорице!?

ВРХУНСКИ британски стручњаци, примјеном најсавременијих средстава и метода потребних за такву еспертизу, установили су да сребро од кога је израђена царска колекција истарског посуђа потиче из – **Трепче!?** Испитивања су изведена у Истраживачкој лабораторији за археологију и историју умјетности Оксфордског универзитета и у Атомској лабораторији Харвел, такође у близини Оксфорда. Поријекло је одређено према руди галенит која је карактеристична за сребро какво се добија једино у Трепчи!

За нас је ово врло значајан податак, али не само зато што се тако идеално уклапа у наше бројне претпоставке, већ што, на свој начин, афирми и оно европско вјеровање о тројанском поријеклу првог хришћанског цара Константина Великог! Јер, Трепча се налази баш у оном дијелу данашње Србије који се некада звао Дарданија, а Дардан, по коме је та област некада добила име, јесте праотац свих Тројанаца!

Дарданија се, иначе, налази уцртана на Птоломејевој географској скици из другог вијека нове ере, што значи да се она тако звала све до времена цара Константина Великог, када су Хришћани, у жестоком обрачуну са многобоштвом, то име потисли у миленијумски заборав, заједно са многим другим истинама за којима данас, са мање или више успјеха, трагамо. Управо због времена у коме је настала, као и свих оних података које би могла да пружи, читава ова колекција је од капиталног значаја, па јој се утолико прије мора одредити право поријекло и аутентична култура из које је потекла.

„Крај на подгорички начин"!

Ако већ знамо да је сребро из Трепче, логично би било претпоставити да је посуђе израђено такође у Дарданији. Могло је то бити у Призрену или у Пећи, у градовима који су и до данас остали познати и чувени по своме филигранском умијећу. Међутим, на појединим примјерцима овога посуђа налазе

се неки, на изглед, ситни детаљи који недвосмислено упућују да је то посуђе ипак израђено у Подгорици, на Скадарском Блату, или Пелсу, како тамо пише!

Та два детаља су **риба и шљива!**

Од свих оних који данас тврде, или би се накнадно могли јавити са тврдњом да је сребрно посуђе цара Константина њихова творевина, неће моћи пружити ни приближно ваљане доказе о своме праву на то благо какав може да пружи Подгорица са овом рибом и шљивом!?

Наиме, стари подгорички кулинарски специјалитет који је, срећом, и данас у најширој примјени јесте „крап (шаран) на подгорички начин"! Ово, одиста, царско јело спрема се искључиво са – ШЉИВАМА!?

Као што се види, риба и шљива нијесу овдје пуке фигуре, него симболизују неке вриједности и особености Константиновог завичаја, баш као и сцене лова и риболова на Језеру и околним шумама или призори из митологије

Ипак – црногорска техника?

Енглески експерти су одговарајућим методама установили, такође, да је врло занемарљив проценат оксидације, што их је навело на закључак да посуђе није било закопано у земљи, већ сакривено у пећини или подруму у коме су владали услови слични пећинским. Наравно, све ово упућује на ону технику скривања блага о којој смо говорили у прошлом наставку, а која је карактеристична управо за црногорско подручје. Само онаквим методом благо може бити заштићено од влаге и свих других природних услова који би могли штетно дјеловати на њега. Јер у свим другим условима, било пећинским, или подрумским, такви предмети (а нарочито бакрени котао) морали би претрпјети нека знатнија оштећења!

Стручњаци су такође објелоданили да је сребро сакривено између 5. и 7. вијека, што сасвим одговара претпоставци да су у питању предмети са многобожачким симболима који су морали бити сакривени испред хришћанских прогона.

Тајанствени избор слијепог старца

Енглески новинар Дејвид Кејз који је читаву аферу са сребрним посуђем први открио, потврдио је у телефонском разговору са новинаром загребачког листа „Избор", Бранкм Буцалом, да он располаже са свим поузданим подацима да је сребрно благо пронађено на подручју Брионског архипелага у Баба-

риге. И ово је један од врло важних детаља који се сасвим уклапа у претпоставку да су то благо са Скадарског језера однијели преци данашњих становника села Перој.

Наиме, Бабарига је и данас заселак овога „црногорског села у Истри". то је, заправо, некада био центар перојског атара, али како су Перојци вјековима потискивани од бројнијих сусједа, данас се његовим засеоцима рачунају само Бабариге, Бетига и Мадриол, када су и они насељени Истријанима.

На крају, остаје нам да препричамо једно предање о досељавању првих Перојаца које је, у августу 1961. године, забиљежио у овоме „црногорском селу" др Љубомир Дурковић – Јакшић.

То предање каже да је са првим Перојцима из Црне Горе дошао један врло умни, али слијепи старац. Он је своје земљаке савјетовао да се населе искључиво ондје гдје има доста драча. Када су једнога дана рекли старцу да су такав терен нашли, он је тражио да му покажу једну драчу, па тек када је пипањем провјерио да је то та драча на коју је он мислио, одобрио је да се ту населе.

Заиста чудан и тајанствен избор!

СВИ ОДГОВОРИ У НАШОЈ ТРАДИЦИЈИ

У нашим старим народним пјесмама постоје поуздани подаци који се савршено подударају са аутентичним историјским чињеницама, па чак и оним из најстаријих времена! У народној пјесми „Часни крсти" и сам цар Константин трага за благом и налази га у „каменом сефу"!?

ПАМЋЕЊЕ нашег народа је врло дуго, врло богато и – што је најважније – врло поуздано. Понекад човјек, једностано, занијеми од чуда када схвати како се то памћење подудара са подацима античких писаца, а да и не говоримо о оним доцнијим, средњевјековним. Случај Рисна је у том погледу најилустративнији примјер.

Нико није сигуран да ли је овај данашњи Рисан у Боки Которској баш онај истоимени град кога помињу антички извори. Јер, римски историчар Полибије, из II вијека прије нове ере пише да је **Рисан утврђен и град – удаљен од мора!** А три вијека касније знаменити географ Птоломеј, дијелећи насеља на приморска и континентална каже да се **Скадар, Дукља и Рисан налазе – у унутрашњости!**

Ови подаци одавно збуњују савремене истраживаче, али када би они призвали у помоћ народно памћење, ствар са тајанственим Рисном била би много јаснија. Видјело би се, на примјер, да у јуначкој пјесми „Женидба Ивана Рижњанина" постоје подаци који се апсолутно поклапају са Полибијевим и Птоломејевим писањем!

Ево шта се каже у дијелу те пјесме:

„Богату се баци на рамена,
Па окрену **Рисну на крајину**
(!?)
По вечери у Рисно је дош'о
Пред авлију Ришњанин–Ивана..."

У пјесми „Женидба Петра Ришњанина", коју је, као и претходну забиљежио Вук Караџић, за Рисан се још каже да је „раван" „тврд" (утврђен!) и, наравно, да је – „на крајини"! Дакле, и у нашим старим народним пјесмама, баш као и код античких истраживача, онај прави Рисан се налази „у унутрашњости", тј. – „на крајини". За дивно чудо тај антички Рисан је и данас на своме старом мјесту и само га треба препознати!?

Откуд Милош у Латинима?

А ево и другог примјера гдје се народни пјевач показао као добар хроничар који прецизно региструје људе и догађаје.

У „Љетопису попа Дукљанина“ који је иначе проглашен за смушен, нетачан, контроверзан, лажан и Бог зна какав још, стоји податак да су „Латини“ бјежећи испред сараценске најезде, побјегли у планине гдје живе Словени. Ови су их примили, хранили, штитили за сво вријеме опасности, а када је она минула, нијесу хтјели да их пусте док се „Латини“ не обавежу да ће им убудуће плаћати неку врсту харача због тога што им пружају уточиште и заштиту.

Као и многи други Дукљанинови подаци, ни овај се не може провјерити ахривским документима, али може – народним памћењем! Вук Караџић је забиљежио пјесму „Милош у Латинима“ у којој се говори како цар Лазар „посла зета Милош–Обилића **у Латине да купи хараче...**“

Ако смо се до сада у чуду питали какве је хараче Милош купио и то баш у Латинима сада, ето, можемо да одгонетнемо и ту загонетку. Но, овдје постоји и једно драгоцјеније сазнање: да је „Љетопис попа Дукљанина“, ипак, књига којој се и те како може вјеровати!

Постоји сијасет оваквих примјера гдје су, тако рећи, у идеалној сагледаности аутентични историјски подаци и народно памћење. Међутим, ми смо се одлучили за ова два примјера јер их је било најлакше прпричати за прилику каква је ова. Наиме, нама сада ваља да покажемо како то поуздано народно памћење може да унесе много више свијетла и у поријекло цара Константина Великог, и у судбину његовог сребрног посуђа о коме се данас толико прича широм свијета.

Вјерује се, а и неки археолошки подаци то потврђују, да је цар Константин Велики рођен у Медијали, крај Ниша. Међутим, нико се још није усудио да каже како је овај римски цар био, уствари – Словен и да је имао крсну славу – Ђурђевдан! Јер и тај се податак може потврдити и то археолошким истраживањем – народног памћења! Уосталом, ево како почиње пјесма Цар Костантин и ђаче самоуче“?

„Славу слави царе Константине у прољеће частан данак Ђурђев“.

Да цар Константин није био Словен и да није славио Ђурђев данак часни, ова пјесма, зацијело не би доспјела до наших дана, јер би се за минулих 1600 година већ нашао неко ко би такву лажу искључио из оптицаја. Уосталом, у читавој нашој

старој традицији није познат случај присвајања туђих цаерева и јунака, па зашто би ово био преседан.

А да је Ђурђевдан могао бити породични светитељ Царев, свједочи и војвода Божидар Вуковић–Подгоричанин, његов директни потомак чија је крсна слава такође била – Ђурђев дан. На крају, у самој Подгорици, одакле потиче и цар Константин и оно посуђе које је њему било намијењено, најстарија црква је посвећена управо – Светом Ђорђију!

И цар Константин је трагао за благом!

Једна од наших народних пјесама која говори о цару Константину јесте и пјесма „Часни крсти“. ту се говори како је он трагао за часним крстима које су, тобож, Јевреји сакрили. Константин ухвати цара јевгенијскога, ставља га на свакојаке муке, али овај умире, али неће да ода тајну. На крају, да би спасила сина, јеврејска царица одаје мјесто гдје су часни крсти сакривени.

А како су часни крсти сакривени?

Управо онако како су били сакривени они дукати у Ђурђевића Тари и како је, изгледа, било сакривено и сребрно посуђе у Истри – у камену!?

Ево како се то у пјесми описује:

„Видиш царе, Оћубар планину?
Дижи војску, иду под планину,
те раскопај Оћубар планину,
наћи ћете камен становити:
ви разбијте камен становити,
просуће се многи крсти златни...“(!?)

Одиста је невјероватна подударност да управо ова наша народна пјесма о цару Константину Великом пружа потпун одговор на питање како је била сакривена сребрна колекција посуђа која је посвећена ником другом него – њему!

А да је то благо било заиста сакривено у „каменом сефу“ потврђује и најновији рапорт из Пуле. Наиме, истарски спелеолози тврде да на подручју, за које се мисли да је на њему пронађено благо, не постоји ни једна једина пећина!?

ИЛИРИ СУ СЛОВЕНИ!

Драгоцјена књига Ивана Мужића „Подријетло Хрвата“ чију појаву Драгош Калајић назива „коперниканским преврaтом у нашој науци! – И резултати које ћемо и ми ускоро објавити превазилазе све оно што се до сада знало о „Илирима“, односно Словенима. Постоји опасност да антички „илирски“, тј. словенски симболи мјесечев срп и осмокрака звијезда Даница буду погрешно протумачени као источњачка традиција и да због тога сребрна колекција буде додијељена Либану!

НАСЛОВ ОВОГ НАСТАВКА није наш, али јесте усклични кога смо ставили као афирмацију ове драгоцјене и добродошле истине!

Наиме, у суботу, 7. априла, у додатку „Култура“ београдског листа „Политика“, под овим насловом је Драгош Калајић приказао књигу Ивана Мижића „Подријетло Хрвата“. Најновија сазнања овог угледног хрватског научника Калајић је с разлогом назвао „коперниканским превратом у нашој науци“, јер Мужић у својој студији, изгледа, увјерљиво доказује да су Словени стари балкански народ који се у античким изворима помиње под паралелним именом Илири!

Последњи „илирски“ краљ – на српској фресци!?

Писац ових редова није, на жалост, читао Мужићеву књигу али ипак компетентно може да тврди да је овај подухват одиста коперникански, јер је остварен у оном дијелу Југославије гдје је католичка црква све учинила (па и данас чини!) да до таквога сазнања никада нико не би дошао!

КАЛАЈИЋ О МУЖИЋЕВОМ ДЈЕЛУ

„Истражујући етногенезу Хрвата на тлу римске провинције Далмације Мужић је дошао до прилично убедљивог закључка да су ту Словени у ново доба ушли као староседеоци. Да би одговорио својој запитаности, Мужић је осветлио целокупни расположиви „материјал“, од историјских извора и споменика, докумената и хроника, до налаза савремених истраживача. Јасно је да се такво осветљење није могло ограничити на Хрвате у Далмацији и да је, заправо, морало обухватити јужнословенску и балканску целину. Отуда Мужићеви специфични налази сугеришу аналогне одговоре на питања порекла осталих јужнословенских народа. И они су, бар знатним етничким делом, староседеоци Балкана те су одувек говорили истим или сличним језиком као и данас“.

У оном другом, српско–православном дијелу наше земље, Мужићев научнички труд би могао бити крунисан много већим резултатима и права је штета што се он, изгледа, ограничио само на поријекло Хрвата. Јер у овим дјеловима данашње Југославије живјела су она „илирска“ племена која су чинила окосницу прве „илирске“ државе и све до краја те државности остала њен основни и најважнији интеграциони дио.

Ми смо, на примјер, открили – а ускоро ће то бити и објављено – да је посљедњи „илирски“ краљ Генције имао своје аутентично, словенско име које су доцније узимали многи владари скоро свих словенских народа! Постоји чак у једном српском манастиру ктиторска композиција на којој се налази и краљ Генције, разумије се, под његовим правим, изворним словенским именом!?

Ето, до којих дубина и до каквих појединости могу да се виде словенски коријени на Балкану. И то не да се виде било како, већ сасвим јасно, и наравно, уз пуну сагласност свих релевантних научних сазнања и чињеница!

Штета је, одиста, што госпођа Керол Хаф, њујоршки судија која ових дана треба да одлучи ко је стварни власник тзв „Севсовог“ блага, није имала увид ни у Мужићеву тек објављену књигу „Подријетло Хрвата“, а још мање у наша тек дјелимично објављена трагања. У том случају она би, не двоумећи се ни тренутка, наложила да се то благо врати Југославији, као аутентично насљеђе њених народа!

Но, било како да се ријеши овај случај ми се морамо трудити да што боље расвијетлимо своје поријекло и да се коначно ослободимо вјековима натураног комплекса да смо балканска руља без икаквог историјског идентитета која је дошла овамо ко зна откуда!

Није ријеч само о благу (кога ће још бити!?) већ о оном много драгоцјенијем: нашој миленијумима дугој заједничкој судбини коју разне квазинаучне и политичке барабе могу да ставе под знак питања када се то њима прохтје!

Сјај словенских знамења

Колико је Мужић у праву да су „Илири“ заиста Словени, можемо се увјерити и из неких чињеница које смо до сада изнијели у овом нашем фељтону. Рецимо у првом наставку, да бисмо избјегли компликована објашњења како су Словени балкански старосједиоци, позвали смо се, једноставно, на култ сребра као дио словенске традиције.

Међутим, науци је одавно познато да је сребро „илирски“ метал и да су основни елементи „илирског“ грба **сребрни мјесечев лук** и, исто тако **сребрна звијезда Даница.** А управо тај лук младог мјесеца може се и данас наћи на неким од најста-

ријих цркава у Црној Гори, па чак и на појединим кућама, и улазним вратима! Ми смо баш у овоме Листу писали о томе феномену чак у неколико наврата.

Осмокрака звијезда Даница из „илирског“ грба може данас да се види на скоро свим старим православним црквама и то на прочељима, као осмолисна розета. У старој народној традицији таква црква се зове „ружица“.

Занимљиво је истаћи да су ту „ружицу“ на својим капама носили стари Црногорци о чему постоје недвосмислена свједочанства неких сликара који су походили Црну Гору средином прошлог вијека!

Судећи према неким осмоугаоним бокалима који се могу видјети на сликама сребрног посуђа, може се претпоставити да су ова два „илирска“ симбола утиснута на појединим примјерцима колекције.

То би био најпоузданији доказ да је то благо наше, али постоји опасност да се такав полумјесец са звијездом схвати као источњачка творевина па да благо оде у Ливан, Јер за сада је та симбилика у свијету позната само као – исламска!

Али надајмо се да нас неће ни овога пута издати наша звијезда коју народ зове и „преодница“ или „предходница“, што преведено на општеприхваћени израз значи – Звијезда водиља!

ЗАВИЈАЧ НАДЕ

Према неким тврдњама, тзв. „Севсово“ благо је откривено непосредно пред други свјетски рат у Будви када су копани темељи тамошњег хотела „Авала“!? – „Севсо“ је ипак паганска титула цара Константина, о чему свједоче црноморски градови „Илирски“ симоболи, полумјесец и звијезда Даница, данас представљају симболе среће и наде као коњска потковица и четворолисна дјетелина!

КАКО ПИШЕ ЗАГРЕБАЧКА „АРЕНА“, двојица непознатих људи јавили су се телефоном пулском СУП–у и рекли да они знају све о тзв. „Севсовом“ посуђу, али да ће ту тајну открити тек када им се обећа да ће добити десет одсто од вриједности блага! Било је то прије двадесетак дана и није искључена могућност да се у међувремену, на исту адресу, јавио још неко са оваквим тврдњама и сличним условима.

И писцу ових редова јављају се људи, углавном његови знанци, који износе неке своје претпоставке о поријеклу фамозног сребра. Све су то, мање–више, лијепи примјери разигране маште, али са врло мало реалности. Но, понекад се људи

усмјеравају ка врло избиљним чињеницама које би одговарајући органи морали свакако провјерити.

Тако нам се прије неки дан јавио пријатељ, познати сликар, **са тврдњом да је то благо пронађено 1938. године у Будви приликом копања темеља за хотел „Авалу“!?** Благо је тада пренијето у Београд и мислило се да је касније нестало у ратном вихору. За ову своју тврдњу сликар се позива на једног нашег угледног археолога и историчара умјетности, иначе академика, који о свему томе, наводно, има сасвим пуздане податке!

Немамо, заиста, никаквих разлога да сумњамо у ову информацију, али нас ипак чуди што уважени Академик није до сада то своје мишљење лично изнио, па било у овом или неком другом листу. С обзиром на несумњиви научнички ауторитет који ужива међу својим колегама и у Југославији и изван ње, тако изнијето мишљење би имало много већи ефекат него његово посредно препричавање. Тај разлог нас уједно чини обазривим, па овдје не помињемо ничија имена, али очекујемо њихову непосредну сарадњу.

„Севсов“ и Константинов полис

Било да је благо пронађено у Будви или у Бабариги, засеоку „црногорског“ села Перој – или, чак, и на каквом трећем мјесту – оно носи недвосмислене доказе да потиче са Скадарског језера, односно Блата.

Ту, у првом реду, мислимо на топоним „Пелс“ (Блато) за који на посуђу пише да је завичај „Севсов“ и да му овај поклон отуда стиже. Како су стручњаци већ доказали да се не посуђу налазе ликови цара Константина Великог (Флавија Валерија) и његових сувладара, нама остаје да изведемо једноставну истину коју смо већ истакли.

Наиме, нигдје у Европи не постоји „Блато“ око кога је живот у IV вијеку могао бити тако развијен, и у привредном и у културном погледу, као што је био развијен овдје, око Скадарског Блата у чијој се близини налази античка Дукља, град бројних и богатих – **Флавијеваца!**

Ту су два основна и најбитнија податка која недвосмислено говоре да је то благо наше. Но, и макар овлашан увид у нашу традицију показаће исто тако скадарско поријеко тога блага. Ми смо још у првом наставку овога фељтона рекли да „Севсо“ није никакво лично име како се мисли, већ да је то интитулација, тј ословљавање узвишене особе именом врхунског грчког бога Зевса у смислу „Господаре!“ Такво ословљавање

владара, па било да се радило о владикама, кнезовима или краљевима, остало је у црногорској и српској традицији све до новијих времена, односно до посљедњих монархистичких владата у овим двјема државама!

Међутим, сада, када су наши читаоци бар мало упућени у балканску завичајност Словена, ми можемо да докажемо да се ословљавање „Севсо“ односи баш на цара Константина и никог другог! Наиме, ми смо скренули пажњу на још један облик овакве интитулације – „Севаст“ – како су ословљаване судије у старој српској држави. Према Вујаклији, „Севаст“ значи „узвишени, царски“, а на словенском Криму, црноморском полуострву, баш негдје у IV вијеку антички град Хераклеја, преименован је у – **Севастопољ!**

Можемо бити сасвим сигурни да се тај назив односи на цара Константина Великог, јер он је сам, на супротном крају Црног мора, односно на Босфору, подигао свој град – **Константинопољ!?**

Као што видимо, и у називима ова два града (полиса!) у потпуности се одсликава паганski и хришћански период Константина Великог, тј. вријеме када је он био „Севсо“, односно „Севаст“ и доцнији период када је постао хришћански цар. То је оно што је и учинило да сребрна колекција сребрног посуђа буде склоњена у „камени сеф“ и то, изгледа, баш онакав какав се описује у народној пјесми „Часни крсти“ у којој цар Константин трага за скривеним хришћанским симболима.

Сви смо од истог прута!

Када Европа буде схватила да су „Илири још живи“, моћи ће да одгонетне многе тајне својих цивилизацијских и етничких токова. Између осталог испоставиће се да смо сви ми Хелени, па чак и Грци; да смо сви Латини, па чак и Италијани; да смо сви Словени, па чак и Руси; да смо сви Келти, па чак и Енглези и тако редом. Стара латинска максима која каже да смо „сви један род“, у „илирској“ традицији има свој пандам и он гласи: **„Сви смо ми од истог прута!“**

„Илирски“ полумјесец и његова осмокрака звијезда Даница прихваћени су на Истоку као симбол Ислама. Али, они су истовремено преплавили и Запад, гдје у облику полукружне коњске потковице, односно четворолисне дјетелине представљају старе, општеприхваћене симболе надања и среће!?

А такве симболе можете наћи уклесане у високим каменим литицама црногорско–херцеговачких планина, али и извезене на капама овамошњих горштака!

ПРОСУТА ИСТИНА

Југославија је подручје на коме је до данас нађено највише античког и средњевјековног блага у свијету, али на жалост, све се то проглашава туђим насљеђем. – Узалуд нас народно памћење учи да је само цар Немања имао „седам кула гроша и дуката“, што му дође као седам данашњих житних силоса. – Хоће ли нам, ипак, наша „Звијезда водиља“ осветлити трагове изгубљене у тами раног средњевјековља?

У ОВОМ СЕДМОМ и завршном наставку нашег фељтона о тзв. „Севсовом благу“, требало би направити некакав резиме свега онога што смо до сада изложили на преко тридесет куцаних страница текста. То је, у графичком смислу, сасвим солидна брошура и један завршни осврт могао би све до сада речено да сажме на начин како се то иначе ради. Међутим, наше укључивање у „Сребрну аферу“ било је спонтано и неприпремљено. Једноставно, препознали смо на томе благу неке поуздане трагове нашег простора и наше традиције и слиједили их, од случаја до случаја, онако како смо о њима обавјештавани, углавном путем штампе.

Ријеч је, дакле о серији „изнуђених“ текстова, а не о некаквом систематском раду, па на њих тако треба и гледати. Али, истовремено не смије се сметнути с ума да ова наша трагалачка размишљања почивају, ипак, на неким дубљим и озбиљнијим сазнањима до којих смо у посљедње вријеме дошли, а које смо кроз ове текстове дјелимично најавили. Ускоро – а највјероватније средином маја – објавићемо фељтонизиране дјелове књиге „С краја на крај заборава“ па ће читаоци „Побједе“ имати прилику да се увјере о каквим се ту сазнањима ради. Тек тада Ће се видјети зашто смо, већ у првом наставку, рекли да је ово сребро једно од оних срећних открића које ће знатно допринијети да се помјере границе наших сазнања, како о раном средњем вијеку, тако и о Словенима, а и многим другим европским народима!

Трагови посути благом

Објашњавајући зашто се описменио тек под старе дане, војвода Марко Миљанов је написао да је то учинио како би помогао да се некако прикупи ова наша **„просута истина“!** Стари војвода је овдје мислио на књиге и друге писане историјске изворе, али ова његова метафора може данас да буде дословно пренесена на жалосну збиљу наших заблуда. Истина о нама

просута је широм наших простора, а ми је сакупљамо и проглашавамо – туђим наслеђем!?

У веома озбиљном фељтону „Сва наша блага“ који је др Енвер Имамовић (такође поводом „сребрне афере“!) припремио за сарајевску „Уну“, види се да је територија данашње Југославије најбогатије свјетско подручје по налазима античког и средњевјековног блага! Нема, практично, кутка у нашој земљи у коме није пронађено какво благо у облику новца, накита, посуђа, ваза, амфора... Нијесу то ни по количини, ни по умјетничкој и материјалној вриједности било какви налази. Понекад је у питању чак и по неколико стотина килограма златног и сребрног новца пронађеног само на једном мјесту!?

Нећемо се сада упуштати у претпоставке колико је тога блага пронађено а да за њега нико никада није сазнао. Или, колико га је још у земљи, у камену, под нашим ногама. Радје ћемо скренути пажњу на дивну истину да у нашој старој традицији постоји сјећање на та златна времена богатства и сјаја!

У двјема Вуковим пјесмама „из најстаријих времена“ („Свети Саво“ и „Опет свети Саво“) народни пјесник се пита:

„Куд се ђеде цар–Немање благо
седам кула гроша и дуката“(!)

На другој страни та срећна и богата времена запамћена су у познатој народној пословици:

„Од Кулина бана и лијепих дана“. (!)

Ни Немањино благо, ни лијепи Кулинови дани нијесу никаква измишљотина, већ историјске чињенице које нијесу могле бити пренешене „писаним изворима“ јер је горштачки свијет који је те пјесме одаслао у простор и вријеме углавном био неписмен.

Уосталом, не може бити ни мало случајно да се баш у нашем простору може наћи толико благо, а упоредо с њим и народно памћење о негдашњем благу!

Свеприступна звијезда Даница

У фељтону доктора Имамовића постоји пуно изврсних примјера који потврђују многе наше претпоставке и права је штета што га и до сада нијесмо користили. Али ни сада није касно да на једном примјеру ефектно докажемо свеприсутност осмокраке „илирске“ звијезде која нам и те како може помоћи да прикупимо нашу „просуту истину“.

Ево шта пише др Енвер Имамовић под којим је условима и гдје нађена шкриња о којој је ријеч:

„И на **Ошанићима** код **Стоца** се у више наврата наилазило на благо. Посљедње веће је откривено маја мјесеца 1977. године чија је укупна тежина износила 36 килограма са укупно 245 жељезних, брончаних, сребрних (подвукао В.Н.) и стаклених предмета. Између осталога, ту се нашло једно брончано ведро крцато разним предметима изузетне умјетничке израде.

Поред тога је стајала прелијепа шкриња од бронзе за накит у којој је било 45 комада накита и 33 предмета разне намјене. Посебну пажњу из овог блага скрећу калупи за израду накита с укупно 149 удубљења за изливање или отискивање разних предмета“.

Они читаоци који од почетка прате овај наш фељтон разумјеће зашто смо у овом цитату подвукли сребро. То је, наиме, метал који су обожавали и „Илири“ и Словени па је оно сигуран доказ да је ово богато налазиште „илирско“, односно словенско насљеђе! Ово можемо тврдити утолико сигурније јер у томе налазишту **уопште нема злата!**

Други, далеко поузданији знак да је то, уствари, наше насљеђе јесте осмокрака звијезда Даница утиснута на унутрашњој страни поклопца шкриње!?

Ако сада упоредимо ову столачку осмокраку звијезду са звијездом коју има на својој капи Свети Влахо, заштитник града Дубровника, видјећемо опет да је то једна те иста традиција, једна те иста НАША култура!?

На овој фотографији се не види добро да је капа светог Влаха изведена у облику полумјесеца, драгог нашег прастарог симбола, па нећемо ни инсистирати да је то неки нарочит доказ. Међутим, подсјетићемо да је **влашку цркву** на Цетињу својевремено подигао Иван **СТАРОВЛАХ** као прву грађевину на овом простору! Та **влашка** црква носи, наравно, на свом прочељу – **осмокраку розету!?**

И тако даље...

ОГЛЕДИ ИЗ НАРОДНОГ ПАМЋЕЊА

I

Вук је име које припада најдубљој балканској традицији. Још најстарији, аутохтони становници полуострва Пелазги, имали су такво име: први Пелазгов син звао се *Ликон – обмануши вук!* (Ово, као и сва остала тумачења митолошких имена узето је из књиге Роберта Гревса: „Грчки митови“, у преводу Гордане Митриновић, Нолит, Београд, 1969.)

Агава, кћи Кадма и Хармоније, оснивачи града Тебе (и наше Будве!) била је удата за илирског краља *Ликошерса – љешњег вука.* Име легендарног спартанског законодавца *Окурга* значи *Вуков йосао.* Онај лукави краљ који је крао стоку још лукавијем Сизифу био је *Аушолик – йрави вук.*

Сви најзначајнији и најмоћнији богови носили су, поред осталих атрибута, и атрибут – „Вучји“. Тако имамо *вучјег Зеуса, вучју Ашену, вучјег Ареса,* затим *Айолона, Аршемиду, Персефону...* Према славним Аргонаутима данас се сви одважни и искустни поморци називају „морским вуковима“, иако је знано да стварни вук (Canis lupus) нема много везе с морем, па чак ни с приморјем.

Уписаним изворима постоји свједочење хеленског пјесника Аполонија с Рода (295–215) који каже у својим „Аргонаутикама“ да је у митској Атини сваки убијени вук морао бити сахрањен уз све обреде и са свим почастима као да је у питању слободан човјек и уважени атински грађанин!

Дакле, свој цивилизацијски ход Европа је почела у знаку тотема вука, а у неким врло значајним подручјима своје духовне свакодневнице она још увијек чува видне трагове тога прапочетка. И данас се, рецимо, не само у Европи већ и у многим земљама широм свијета средње и више школе зову *лицеј* или, тачније *ликеј* што, када се слободно преведе, значи управо – *Вукова школа!*

Лик (вук) по коме је лицеј добио име, био је син атинског краља Пандиона. Он је једини од четворице браће био упућен

* 6.С краја на крај заборава

у тајне великих богиња Деметре и Персефоне и важио је за најобразованијег човјека свога времена. Био је вјешт љекар, али неоспоран ауторитет као – пророк! Веома је занимљиво једно његово пророчанство“

„Ако Месењани буду сачували једну ствар, моћи ће опет да поврате своју очевину, али ако је не сачувају – изгубиће је заувијек!“

Нико још није успио да објасни на шта се ово пророчанство односи, па ни Роберт Гревс, према коме сам и цитирао овога далеког претечу Нострадамусовог.

Најстарији брат овога Лика, такође атински краљ Ајгеј (Егеј) послије смрти свога ученог брата претворио је његову кућу у школу гдје су се образовали млади Атињани и она је била, заједно са Ликовим вртом, посвећена *Аполону Ликејском – вучјем!* Тако је, ето, наставо први лицеј, односно прва школа на свијету. Било је то врло давно, јер тек ће Ајгејев ванбрачни син Тесеј (Ликов синовац!) ујединити мале атичке градове и од Атине створити прву снажну државу и постати њен краљ и први законодавац. Наравно, то је исти онај Тесеј што је убио Минотаура и Прокрустора, муж Федрин, отац Хиполитов...

II

Наравно, није ни мало тешко објаснити овакво обожавање вука у пелашкој, илирској и хеленској традицији. Митски човјек је живио у периоду тзв ловно–сакупљачке привреде када му је вук био драгоцјен сарадник у лову. Чопор вукова је, на примјер, могао да савлада чак и оне животиње које су биле знатно јаче или много брже од човјека, а овоме је остајало, само брже од човјека, а овоме је остајало само да на крају растјера вукове и узме за себе највећи и најбољи дио плијена. У таквим условима код човјека се развијала природна жеља да се идентификује с вуком и да га сматра својим заштитником у коме живи дух његових предака.

Међутим, касније, када је припитомио прва крда стоке и саградио прве торове и штале, човјек је одмах дошао у сукоб с вуком и открио код њега – страховиту крволочност. Притом му, наравно, ни на памет није падало да та крволочност долази отуда што је вук некада хранио и човјека, па је морао да убија много више него што му је самом било потребно за опстанак. О томе, вјероватно, говоре и они ко зна колико стари стихови наше народне пјесме:

„Вук не вије што је меса гладан,
већ вук вије да дружину свије“.

Но, без обзира на сасвим другачије односе између човјека и вука који су настали у новим условима живљења, на Балкану се и даље његује култ митског претка и тотемска имена су исто онако честа као и раније. Умјесто онога тајанственог митског законодавца, сада налазимо стварног, историјског *Ликурга,* стинског бесједника и политичара (396–323). Тамо гдје су некада били кућe и врт Пандионовог сина Лика, развило се атинско предграђе *Ликеј* у коме Аристотел отвара своју школу, касније названу – перипатетичка.

Наравно, име Вук прати и свестрану експанзију грчке културе, па га налазимо латинизираног, као Ликиније, код читавог низа знаменитих Римљана грчког и негрчког поријекла: конзула, говорника, историчара, царева... Један од њих је и цар *Ликиније* (270–324) за кога Константин Филозоф каже да је био предак Стефана Немање, творца прве српске феудалне државе. Касније ћемо видјети како би овај учени човјек и те како могао бити у праву, иако га је официјелна наука анатемисала управо због те тврдње!

III

Независно од балканског, пелашко–грчког утицаја (или, можда, управо захваљујући њему) и у Риму је био развијен култ вука. Према старој легенди, град на Тибору су основали браћа Ромул и Рем које је одгајила – вучица! Међутим, она чувена Вучица која је временом постала симбол Рима, уопште не припада не само римској већ и апенинској традицији!

То је насљеђе тајанствених Етрураца, народа коме још нико није ушао у траг, ни што се његовог настанка, ни што се његовог нестанка тиче. До дана данашњега Етрурци су остали највећа етничка загонетка Европе, али су оставили Вучицу, доказ своје припадности најстаријој европској духовној традицији. (Она два дјечака, Ромул и Рем, који данас доје Вучицу, стављени су тамо тек у средњем вијеку, како би се то етрурско насљеђе што темељитије уткало у латинско).

Као што се може видјети чак и из овако непотпуног и, разумљиво, кратког прегледа, култ вука је био развијен до фанатичног обожавања од најранијих човјекових трагова, преко античких народа, све до појаве монотеистичких религија, Хри-

шћанства и Ислама. Но, изгледа, ни Христ ни Мухамед ипак нијесу успјели да да потпуно истину древни култ, јер у ономастикону многих европских народа веома су честа „вучја“ презимена, ка, на примјер, *Волков* код Руса, *Волф* код Њемаца, *Фаркаш* код Мађара, *Лупо* и *Лупино* код Италијана, *Вулф* код Енглеза и тако даље.

А погледајмо сада оно што је, ипак, најчудније у читавој овој ствари:

Вук, као митски предак, не везује се ни за један антички народ, нити пак за народе који су наслиједили културу тих древних народа, већ за Србе, односно Словене?!

У једном средњевјековном каталогу тотема, гдје су сви европски народи представљени преко одређене животиње, *Србин је означен као – вук?!*

Чак ни Грк као насљедник хеленске, ни Италијан као баштиник римске традиције, нити какав други стари европски народ, већ Словен који се, како нас учи историја, обрео у Европи тек у 6. вијеку наше ере, дакле у вријеме када је култ вука већ био на удару једне и предстојао му сукоб са другом једнобожачком религијом од којих се не зна која је била суровија у својој догматској искључивости и затирању свега што је многобожачко!

Како је то могуће и ко је ту омануо?

Онај каталог тотема, сигурно, није, јер његову вјеродостојност ће потврдити сваки наш телефонски именик; хиљаде наших планина, ријека и језера; наше пећине, градови, гробља; наш стари новац, грбори, мачеви; наша, предања, пјесме, записи, повеље – све.

Али, пођимо редом.

I

Ако узмете неколико телефонских именика из разних крајева Југославије, наћи ћете тамо сијасет презимена изведених из основа „вук“ као Вуковић, Вучетић, Вујовић, Вујић, Вукобратовић, Бјеловуковић, Каравуковић, Вугделић, Вукдраговић, Миловук, Вукас, Вукос, Вучо, Вулић, Вулетић и – тако у бескрај. Све су то, наравно, тотемска презимена, трагови култа нашег митског претка, и многа од њих су стара колико и човјекова потреба за оваквом врстом идентификације. Нешто сасниje ћете запазити да су та вучја презимена ипак најбројнија у југозападним крајевима наше земље: Дубровнику, Источној Херцеговини и, нарочито, у Црној Гори. Рекло би се, чак, да је овдје завичај нашег вучјег ономастикона и да је таквих презимена све мање што се више удаљавамо од ових крајева. Но, то је само привид.

Истина је да су тотемска презимена овуда најбоље очувана што треба објаснити географском изолованошћу и, свакако, виталношћу, па и конзервативизмом овамошњих људи који су жилаво бранили своју традицију када би она, на овај или онај начин, била угрожена. Међутим, овдје су у питању само она примарна, изворна презимена, која су грађена директно од именица вук или других њених појавних облика, али то је тек мањи дио нашег стварног „вучјег ономастикона“! Њега у највећој мјери чине она презимена која су изведена од етимона „старац“, „дјед“, „баба“, „поп“ и сличних јер ти се појмови узимају као замјена за митског претка! (Види „Српски митолошки речник“, Нолит, београд, 1970)

Према томе, сви Старчевићи, Дедовићи, Дедићи, Дидићи, Дједовићи, Дедијери, Бабићи, Бабјићи, Бабовићи, Поповићи, Попадићи, Поповци и сл. чине још једну групу вучјих презимена, али не и посљедњу. Касније ћемо наићи на још неколико оваквих група, али сада је много важније да констатујемо једну чињеницу која, зацијело, најбоље говори о старости и распрострањености оваквог нашег ономастикона.

Велики број неолитских локалитета и античких насеља има исто тако „вучје“ називе као *Вучедол* код *Вуковара,* на ријеци *Вуки,* затим *Старчево* код Панчева и острво *Старчево* на Скадарском Језеру, па *Вучитрн* на Косову и *Вуковци, Вуксанлекић* и *Дајбабе* у околини Титограда итд. У непосредној близини Црвене Стијене (најзначајнијег археолошког локалитета на југоистоку Европе из времена палеолита и постпалеолитских периода!) налази се онај историјски *Вучји До* познат по сјајној побједи Црногораца и Херцеговаца над Турцима у ослободилачком рату 1876–78. године. Овај Вучји До помињем и због очигледне сличности његовог имена са Вучедолом код Вуковара, али и због још једне врло занимљиве појаве.

Наиме, у ближој или нешто широј околини Црвене Стијене има неколико десетина истоимених долова! Један од њих је и село *Вучи До* у Ћеклићима, које је било настањено у далеким предхришћанским временима о чему свједоче бројни материјални остаци: широки сухомеђни зидови, стећци са загонетним цртежима, темељи старих кућа и храмова, импозантне градине

итд. О свему томе опширно, и с чуђењем, пише наш познати етнолог Јован Ердељановић у својој књизи „Стара Црна Гора“ (стр. 492 и даље) пе је непотребно да овдје препричавам тога педантног истраживача наше прошлости. Међутим, за овакву прилику испред цркве у Вучјем Долу зове се *Пойова долина,* али се у селу не зна, наглашава Ердељановић, по коме попу се тако зове. С друге стране мјештани врло добро знају старо предање да је њихово село добило име *йо вучици „ко ја је шу некада живјела“!*

Овдје, дакле, имемо примјер гдје се, тако рећи, на једном мјесту налазе два топонима истог, тотемскког поријекла, с том разликом што први носи право име митског претка – *Вучи До,* а други једно од имена којима се замјењује митски предак – *Пойова Долина*! Но, иако је Попова Долина, очигледно, топоним млађег поријекла, о њему се у селу ништа не зна, али се зато добро памти хиљадама година старо предање о настанку имена Вучи До.

Још је занимљивији и, дакако, драгоцјенији, случај оваквог дуализма у презименима муслиманско–албанске традиције која се развијала у овим просторима. У Крајини, на југозападним обалама Скадарског Језера, одвајкада живи велики број *исламизираних Албанаца* од којих су многи све до данас сачували своја стара презимена међу којима доминирају *Вуковићи* и – *Пойовићи!*

Ако се некако и може схватити како су се толико вјекова одржали Вуковићи, одиста је тешко појмити да је тако дуго толерисано презиме Поповић за које би се рекло да потиче од некаквог свештеника друге, антагонистичке вјере. Али сада је, најзад, јасно да су ту у питању стара, предачка, култна презимена која су морала бити очувана без обзира на вјерске, политичке или какве друго пресије којих је овуда, на жалост, одувијек било.

II

Иако смо тек на почетку овога ономастичко – топономастичког трагања, већ смо дошли до једног драгоцјеног сазнања: да постоји и те како широка и чврста веза између наших презимена и простора који нас окружује. Када би се, неким случајем, превела у право значење само она презимена о којима је већ било ријечи и сви топоними типа: Попово Поље, Поповача, Попова Шапка, затим Баба, Бабин Зуб, Бабин Кук, па Дјед, Дједова Брада, Дединје, или Старац Стари Влах, Старчева Глава – тек тада бисмо могли видјети каква је и колика је одиста та веза. Таква интеграција човјека и његове животне средине није, наравно, могла бити остварена за десетак–дванаест вјекова, па ни за двије или три хиљаде година, већ је тај процес морао почети знатно раније, тј у преднеолитском, ловно–сакупљачком периоду о коме је било ријечи, на претходним старницама.

У ономе каснијем, пољопривредно–сточарском периоду, о вуку се почело размишљати на нов и сасвим другачији начин, па тако данас имамо парадоксалну појаву да у истој овој традицији у којој је толико наглашен (и пренаглашен) култ вука, постоји паралелно вјеровање како је то демон, „ђаволов брат“, чије се име не смије помињати, нарочито ноћу. У таквим случајевима вук се назива другим, заштитним именима каква су: непоменик, каменик, ала, неман и сл. Наравно, и из овога извора имамо још један ток „вучјих“ презимена, истина, много сиромашнији од осталих, али зато врло значајан. Овдје би, на примјер, могла да спадају презимена Камењашевић, Каменаровић, Камењар, Аладин, Алар, Алигрудић, Алимпић и – Немањић, односно *Неманић* (В. Караџић: „Српски рјечник“, видјети под „лоза“ – лоза Неманића)

Немањићи или Неманићи вишеструко су значајни у овоме покушају одгонетања далеке прошлости, па ће нешто касније о њима бити више ријечи у посебном поглављу. Много тога се, изгледа, овим путем о њима може сазнати, али и они могу много шта да учине јаснијим. Посебно је, за сада, у том погледу важан Немањин син Растко, каснији Св. Сава.

Иако на први поглед дјелује као ситан и неважан детаљ, овдје је ипак вриједно подвући чињеницу да Немања, отац Светог Саве, носи заштитно име из новије „вучје“ традиције, а најстарији брат Вукан из оне старе, тотемске. Не би се рекло да је то тек пука случајност, јер примјери таквог наглог враћања старој традицији познати су и из знатно каснијих времена. У једном скорашњем разговору књижевник Чедо Вуковић ми је причао да су његови Вуковићи до прије стотинак година носили презиме – Бабовић! А нешто раније, у другој половини 16. вијека, отац познате дубровачке љепотице и племкиње Цвијете Зузорић изненада је узео старо презиме својих предака – Вукшић!

И васојевићки Вуковићи, и дубровачки Вукшићи могли су, наравно, да то учине из сасвим интимних, сентименталних побуда, али творац прве српске феудалне државе имао је, за-

цијело, и неке друге разлоге на уму када је своме првенцу наћенуо име Вукан. Он је, можда, тим именом хтио, између осталог, да потврди (или поново докаже?!) своју привржености традицији, што је за владара одувијек било веома важно, а поготову за онога који има намјеру да на тој традицији утемељи своју власт. А да је „вучја" традиција била јака и у вријеме Немањино, а и дуго послије њега, потврдиће и Немањин најмлађи син – Свети Сава.

Према народном вјеровању, Свети Сава је „вучји светац" и „заштитник вукова" који се, шта више, у одређено вријеме и на за то одређеним мјестима састаје с вуковима, даје им упутства чије стада да нападају, а чија не итд. Заиста, наобична улога за једног хришћанског и, уопште, монотеистичког свеца. Но, да би чудо ипак било потпуно, ваља узети у обзир још неке хришћанске свеце који су у вјеровањима народа били „вучји" као Света, Марта, Свети Арханђел, и Свети Ђорђе. („Српски митолошки речник").

Како је вук, тај древни идол ушао у хришћанску цркву и то на „велика врата", може се видјети по овим ономастичко – топономастичким траговима, доиста бројним и веома јасним. Хришћанство, изгледа, уопште није могло овдје да се укорије-ни док не призна и не интегрише дио старе традиције, а у првом реду оно њено најважније божанство – вука. И то не да га призна и интегрише било како, већ преко најзначајнијих светаца нове религије!

И, примјећујете ли – *тако смо добили исто оно што смо имали и у митским временима, да сви важнији богови (а у овом случају свеци) уз остале атрибуте носе и онај – вучји"?!*

Можда је ово тренутак од кога би требало почети размишљати о ономе пророчанству Пандионовог сина Лика; није ли тај умни Вук мислио да Месењани треба да сачувају своју традицију да би једнога дана знали шта су, ко су и одакле су?! И, коначно, нијесу ли она два Месењанина, иначе два Пророкова имењака: *ВУК* Стефановић Караџић и Јохан *ВОЛФГАНГ* Гете управо дјеловали у духу тога пророчанства, афирмишући традиционално духовно насљеђе једног скоро заборављеног простора?!

III

Поред ових силних ономастичко–топономастичких и религијских трагова (а биће их још!) постоје, наравно, и материјални остаци који исто тако убједљиво говоре о старости и распрострањености вучјег култа код нас. Има њих у средњевјековној нумизматици и хералдици, на античким накитима, али – и на пећинским цртежима из раног неолита!

Зетски феудалци Балшићи, иначе рођаци Немањића, који су овим крајевима владали од половине 14. вијека до смрти Балше III (1421. године) ковали су свој сребрни и златни новац на чијем се аверсу налазио вук, односно вучја глава!

Стара херцеговачка племићка породица Горевуци или Горњевуци (с којима ћемо се боље упознати већ у наредним страницама) у свом племићком грбу имала је вука, а исти такав вук је био рељефно исклесан у камену, изнад врата њихове посљедње куће у старом граду Клобуку код Требиња!

Племићки грб Горевука је, судећи према ономе што је 1910. године забиљежио Ердељановић, далеко старији од новца Балшића, али ни он није најстарији ликовни приказ вука! Најстарији европски а, зацијело, и свјетски цртеж на коме је прдстављен вук, налази се у пећини изнад села Липци код Рисна која је била човјеково станиште и, ваљда, светилиште још у раном неолиту! На томе цртежу види се вук како тјера стадо јелена, па ту, уједно, имамо и изворни, аутентични доказ да је наше обожавање вука много старије од неолита и ратарско–сточарске привреде.

Када је код нас почео да се кује мач и да ли је и на њему утискиван вук или вучја глава, није познато. Но, поуздано се зна да је то, послије копља, најстарије човјеково ковано оружје било у овим крајевима особито цијењено, а нарочито мач – „вуковац"! Мач „вуковац" је толико био славан да је чак ушао у народне пјесме и пословице као прва од три најдрагоцјеније и ратнику најпотребније ствари:

„Мач *вуковац,* чарак Ђурковац и сабља димишкиња" .

Како стоји у бечком издању „Српског рјечника", Вука Караџић је ову пословицу забиљежио „у Боци", па уз њу наводи још два изворна текста која указују на особиту вриједност ових мачева:

„О бедрима два мача *вуковца* – „

„И да имаш два мача *вуковца* – „

Дајући оружју име митског претка, људи су вјеровали да ће оно тако бити заштићено од злих духова и, наравно, да ће самим тим бити много убојитије и жешће, а ратникова рука јача и сигурнија. Такво вјеровање је карактеристично за све просторе и све древне традиције, али ова наша има још једну осо-

беност. Она је, наиме, продрла и у еру ватреног оружја, што значи да је била врло јака у вријеме када су многе сличне традиције или већ биле одумрле или су се налазиле на самом издисају. Тако, на примјер, знамо (опет из „Српског рјечника“) да је „вук“ – „у пушке оно мјесто гдје стоји кремен“! Значи, митски предак је прешао на најбоље ново оружје и тамо заузео своје мјесто на најважнијем његовом дијелу!

Ову прилику ваља искористити и да коначно рехабилитујемо једног вука који ве деценијама стоји пос срамотним псећим именом у витрини Археолошке збирке у Титограду. Наиме, на једној оловној фифули из времена цара Трајана (I в.не.) на којој се јасно види вук, неко је видио – пса! Пас ни данас није мотив који се радо ставља на украсне или практичне предмете, а камо ли у оним витешким временима када је „пасји син“ био, па и до данас остао, синоним свега прљавог и ружног.

IV

Од свих ономстичких трагова вучјег култа, за нас су, свакако, најзначајнији они који се сријечу у античкој епиграфици у нашим југозападним крајевима и то нарочито од Дубровника до Комова куда је, према народном предању што га је још 1834. године забиљежио Вук Караџић, пролазио мистериозни киклопски зид звани Вукова међа или Међа Вука манитога. Овдје се име Вук јавља у двојаком облику: – *Лик* и латинском – *Лӯпус.*

Већ само ово име – уствари, ова наша позната епска метафора и, уједно, свакодневна разговорна синтагма – могло би да буде права спона са античким вучјим ономастиконом. Но, за дивно чудо, то име има свој пандам у нашој словенској верзији и налазимо га у Клобуку, у источној Херцеговини, одакле је и онај Шеовић Осман кога је, према истоименој народној пјесми, убила дружина некаквог *Вука Мандушића!*

Погледајмо шта о тим нашим „горским вуковима“, односно Горњевуцима или Горевуцима, пише др Јован Ердељановић. Уз претходну напомену да су сва подвлачења и друга наглашавања моја, ево тога дијела

„ГОРЊЕВУЦИ су по предању, које је код њих очувано, стара властелинска породица, која је живела у граду Клобуку у Херцеговини. Њихово властелинство као и породични грб, мисли се, потиче још од цара Душана. *У њихову грбу би је пре̄стављен ВУК (!).* После једне борбе коју је водио Сандаљ Хранић и у којој су се они храбро показали, рекао је Сандаљ гледајући њихов гроб: „Е баш сте *ГОРСКИ ВУЦИ*“! Од тада су се почели звати „Горевуци“, а како им је раније било презиме, није познато... Најстарији Горњевук за кога предање зна био је Ратко. *На његовој кући у Клобуку био је у камену ис̄тесан по̄родични грб – ВУК (!)* Да је ту постојао до назад педесет година, тврди Раде Вучковић из Ластве и поп Ђоко Мировић из Дробњака, а да ли и данас постоји не зна се“. (Јован Ердељановић: „Стара Црна Гора“, страна 759–760).

Апсолутна сличност имена Ликиније Монтана из села Забрђа и Горских вукова из Клобука, више је него очигледан доказ да се ту ради о истој, прастарој традицији и то аутохтоној, балканској и, ако хоћете, словенској! Јер град Клобук се налази у непосредној близини Црвене Стијене око које су начичкани они силни „вучји долови“ и у којој је живот континуирано текао од прије педесет хиљада година до, отприлике, средине првог миленијума старе ере. Према алаткама нађеним у овом локалитету, претпоставља се да је човјек из Црвене Стијене познавао неке примарне облике рударства чак на двадесет хиљада година прије Христа! (Види: „Црвена Стијена“, зборник радова, Никшић, 1977.) То, наравно, значи да би и Клобук и Вукова међа (коју је Његош у једном разговору назвао „кинеским зидом“ могли бити пуно старији и од Атине и од Рима, па према томе и Горњевуци од Ликинија Монтане. Али све ће ово бити много подробније објашњено у поглављима о Црвеној Стијени и Вуковој међи, а ми ћемо се вратити грчки и латинским траговима у нашем у нашем вучјем ономастикону. Ти трагови су не само богати, већ и много драгоцјењији за продоре у неке скривене кутке далеке и најдаље прошлости, али – и наше савремености!

V

Сада, када знамо за овога Ликинија Монтану, можемо се са више слободе и сигурности ослонити на логичну претпоставку да оно друго име Вукове међе – Међа вука *манито̄га* – долази од деформисане латинске ријечи *„монта̄на“* (гора, планина). Значи, у питању је *Међа ГОРСКОГ вука,* то јест *непре̄лазна, несавладива,* па можда и *све̄та граница!*

Ито тако је врло вјероватно да је из коријена „монтана“ дошло и презиме *Мандушић* под којим се јављају многи „вукови“ и то баш у оним нашим крајевима који су некада били *гранична подручја,* почев од Сења на сјеверозападу до ушћа Бојане на југоистоку. Далматинци, на примјер, имају свога Вука Мандушића, ускочког капетана и харамбашу из 16. вијека, а Црногорци, опет, свога који је живио крајем 17. и почетком 18. вијека. Осим ове двојице историјских постоји још читава чета истоимених Мандушића који су опјевани у бројним црногорским и далматинским пјесмама, а ту је, дакако, и онај најпознатији међу њима – Вук Мандушић из Његошевог „Горског вијенца“.

У прилог овој одиста реалној и незаобилазној претпоставци иде и чињеница да источно од овога граничног појаса немамо ни једног Вука Мандушића, ни као епску ни као историјску личност, иако је и тамо веома распрострањено име Вук, баш као и синтагме „горски вук“, „вук горјанин“, „од горе вук“ и слично. Али, тамо се као епска личност јавља Вук *Брђанин* (?!) што је само други облик *Мандушића!* (Види народну пјесму „Брђанин Вук и пећки везир“, 'Црногорске епске пјесме разних времена“, Графички завод Титоград, 1970.)

С обзиром да у ономастикону старе Црне Горе не постоје презимена Мандушић и Брђанин, вјероватно да се овдје ради о почасним звањима или титулама истакнутих граничара. Таквих је, наравно, морало бити много у хиљадама година дугом постојању Вукове међе, те отуда данас све забуне и нејасноће око појављивања истоимених Мандушића у разним нашим крајевима и у временима међусобно удаљеним по неколико вјекова.

Истина, у далматинској Загори и у још неким нашим западним крајевима и данас постоји презиме Мандушић, као што у источним постоји Брђанин, али то не мора да значи ништа друго сем да су потомци некаквог „горског вука“ (монтане или брђанина) прихватили својевремено много чувеније, епско, умјесто свога аутентичног породичног презимена. О томе најбоље говори примјер Вука *Лопушине* и његовог потомка. (Види у истој књизи епску пјесму „Јунаштво и смрт Лопушине Вука“)

I

У Црној Гори живи предање да је Немања рођен на Рибници, код Подгорице, па се и дансс зидине изнад уша ове ријеке у Морачу зову – Немањин Град. И стари родослови наводе Рибницу као мјесто у коме је Немања рођен 1114. године, али ни предање ни стари родослови ништа не казују ко су били Немањини преци, или о томе говоре доста мутно и нејасно.

Први биограф који је недвосмислено навео и мјесто Немањиног рођења и његово поријекло, био је Константин Филозоф. У биографији деспота Стефана Лазаревића (око 1433. године) он пише да је Немања рођен на Рибници и да води поријекло од римског цара Константина Великог, односно од његовог зета и сувладара – цара Ликинија!

Наука, међутим, никада није прихватила тај податак као тачан. Сматрало се, а и до данас је то остало важеће мишљење, да је Константин Филозоф измислио Немањин родослов, угледајући се на генеалогије неких западних династија које су пошто–пото хтјеле да своје поријекло изведу од Цара Константина Великог јер је он, по ондашњем општем вјеровању, био – *чистокрвни Тројанац!*

У том смислу је веома илустративан чланак др Николе Банашевића Љетописци о пореклу Немањића“ објављен у „Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор“ (књига 21, свеска 1–2, Београд 1955) Тај текст је, у ствари, и писан с намјером да се докаже, указивањем на неке италијанске и француске изворе, како је Константин Филозоф био обиан компилатор који је, једноставно, преписао родослов Немањића из популарног италијанског дјела „Француска краљевска кућа“ („I Reali di Francia“) које је нека врста генеалошко–авантуристичког романа.

„На челу те генеалогије налази се цар Константин – пише др Банашевић – а од њега вуче корјен, директно или индиректно, не само француска лоза него и друге знамените куће на Западу, поред осталих енглески и угарски краљеви... У самом почетку историје поминьен се и Константинов зет Ликиније и да је први француски краљ Фјово произишао из Константиновба брака са Ликинијевом сестром Ликинијом (у тексту: Луцино и Луцина)“.

Указујући да је генеалогија Немањиа само утолико друкчија што цар Константин није био зет већ шура Ликинијев др Банашевић пише како је у даљем трагању наишао *„на још јед-*

ну интересантну подударност". У једној италијанској поеми помињу се као незнабошци господар Вероне, Масимионе и његов пријатељ *Луцано који је био re di Schiavonia (словенски краљ)*. Побијеђени од италијанског националног јунака Уђерија, њих двојица су примили хришћанство и ступили у службу Карла Великог.

„Луцано је, по свој прилици, исто што и Луцино – пише даље др Банашевић – јер је таква мала деформација врло честа у песничким делима. Да се у поеми ради о Луцино, односно Ликинију, доказ је и његово савезништво са Массимионе. Овај последњи, по мом мишљењу, није нико други него цар Максимијан, који је био сувладар Константинова оца и који се помиње и у нашим родословима. Лако је схватити, мада би вредело и то изближе осветлити, како су Ликиније и Максимијан, од супарника првог хришћанског императора, постали у италијанској поеми противници највећег епског поборника хришћанства, Карла Великог, *али би за наш предмет било важније сазнати да ли титула re di Schiavonia, коју има Луцано, стоји у каквој вези са проглашењем Ликинија за српског цара у нашим родословима. Тешко је вјеровати да је та подударност случајна, али се ипак боље уздржати од неког прецизног закључка док не искрсне неки нов елеменат за решавање тих веза и док се не установи тачнија хронологија како талијанских поема тако и наших родослова и оних преписа словенског превода Зонаре У КОЈИМА СЕ ЛИКИНИЈЕ ПРОГЛАШАВА ЗА СРБИНА... Било како било са Ликинијевим „српством", ЈАСНО ЈЕ ДА ПОСТОЈИ ОЧИГЛЕДНА СЛИЧНОСТ ИЗМЕЂУ НАШИХ РОДОСЛОВА И ГЕНЕАЛОГИЈА У ТАЛИЈАНСКИМ I REALI DI FRANCIA*". (Сва графичка наглашавања извршио В. Н.)

Иако сугерише сасвим супротан закључак, ми ћемо ипак овај сериозни чланак др Николе Банашевића узети као комплетну афирмацију управо оних тврдњи које је изрекао Константин Филозоф! Јер ту сада долази један аутентични *Вуковић* (!), а уз то *Подгоричанин* (!!) да повеже два рођака по крви и *тотему* (!!!) – римског цара *Ликинија* и Стефана *Немањића!*

Наш познати штампар, *Божидар Вуковић–Подгоричанин* (око 1465 – око 1540) који је живио у Венецији и имао велики углед и утицај код Карла V (1500–1558) *носио је титулу војводе и племићки грб за које је тврдио да су их зарадили његови преци у служби хришћанских царева, Карлових предака и претходника!* А ко су били Божидарови преци, то објашњава његов син Вићенцо у једној епистоли из 1545. године. У тој епистоли се каже да су *Вуковићи потомци „славнога Вука деспота и Бранка Вуковића" и да „исходе...от племена благочастивих владавич сербске земље, от великога Константина првога и благочаснога и првога христијанскога цара"*. (!)

Дакле, очигледно је да овдје треба тражити објашњење Ликинијевог српства које толико чуди доктора Банашевића! Неки од Божидарових предака – Вуковића, односно Ликинија – који је зарадио ону племићку титулу и грб, могао је бити онај Луцано re di Schiavonia (словенски краљ) што је у савезништву са господаром Вероне био побијеђен од италијанског националног јунака Уђерија, па послије тога примио хришћанство и ступио у службу Карла Великог крајем 8. или почетком 9. вијека! Јер, онај цар Лики

Постоји један писани документ из тридесетих година прошлог вијека који најбоље показује колико је вјеровање о проклетом цару Дукљану било укоријењено у народу. То је „Васојевићки закон у 12 тачака". У двадесет и трећем члану овога Закона кодификована је оваква обавеза:

„Који ковач не удари на Божић прије сунца чекићем о наковањ, да му се преломи чекић и наковањ, а он и свако његов обестрви" (!)

Очигледно је, дакле, да се ту не ради о неком метафоричном грешнику, већ о стварној, историјској личности чије се нехришћанско дјеловање памтило, као што се у овим просторима иначе дуго памте и осуђују сви они који су одређеном тренутку издали „општу ствар". Али, управо тај члан „Васојевићког закона" говори да ни Хришћанство није овдје било пустило дубоке коријене чим је, ето, чак послије хиљаду и по година било потребно да се законски регулишу неке обавезе осуђивања јеретика, односно извршавања богоугодних дјела.

Но, узето овако или онако, Дукљан је у сваком случају пао као проклетство: у сјенци његовог гријеха остало је преко хиљаду година људске историје! Када је коначно осванула ренесанса и када су људи почели да трагају за својим коријенима, свуда је било природније да их траже него у овим опустјелим крајевима које су, усто, нови животни токови већ одавно били заобишли!

Све оно што се не зна о Немањићима и Вуковићима, не зна се ни о читавом Балканском Полуострву, јер једини прилаз историји ишао је испод Крста, а сви остали путеви водили су право у вир испод Везировог Моста. Зато не треба да нас чуди што у Црној Гори – у којој се одвајкада његовао култ предака и гдје се и данас с поносом рецитују породичне „лозе" дуге по петнаест–двадесет „пасова" – не постоји ама баш ни један ро-

дослов који је старији од времена Ивана Црнојевића, односно 15. вијека.

Све остало је – мрак.

Чак ни они Горњевуци из Клобука, који су имали „грб цара Душана“ нијесу знали за друго презиме од онога које им је дао Сандаљ Хранић (XIV–XV вијек), а ми смо видјели да је такво презиме овдје постојало још у античким временима.

Одиста је дубок вир испод Везирова моста!

Да ли су, можда, Месењани баш у томе виру изгубили очевину о којој говори први европски пророк, Пандионов син – Лик?

I

Сада ћемо, за извјесно вријеме, напустити траг вука“ да бисмо се позабавили Дукљом, односно Подгорицом и Рибницом и царом Константином Великим, индиректним претком Немањића и Вуковића. Како пише у оној књизи „Француска краљевска кућа“ (која је, иначе, и данас веома популарна у западној Европи!) тај цар стоји на челу родослова свих европских династија јер је – директни потомак краља Пријема?!

Не вјерујем да су толики цареви и краљеви могли тако дуго бити у заблуди о Константиновом тројанском поријеклу и то у вријеме када су још постојале силне могућности да се све то темељито провјери и докаже. Мора да су у то вјеровање европског средњевјековног естаблишмента о Константиновом тројанском поријеклу уграђени озбиљни и убједљиви докази.

Али, умјесто претпоставки и нагађања, погледајмо неке фантастичне а, усто, научно верификоване истине (!) које ће нам ову ствар појаснити и у чијем свијетлу се древна Дукља одиста јавља и као Константинов завичај и као – Троја!!!

Ево неколико основних података о Дукљи:

То је антички град на ушћу Зете у Морачу. Удаљен је од Рибнице, односно Немањиног града, свега четири–пет километара. Први пут се помиње у II вијеку, п.н.е. Поред зграда за становање, у граду је било и великих палата, храмова, купатила, форума, базилика. Претпоставља се да је Дукља могла имати око 50.000 становника и да су је, тобож, разорили Словени.

Представу о Дукљи још ћемо употпунити и једним описом од прије скоро четири вијека који је оставио путописац Маријан Болица 1614. године. То виђење Дукље нам је потребно да бисмо завирили у оно вријеме када је хришћански мит о проклетом цару Дукљану био, у ствари, сурова реалност.

Ево како је Болица видио тадашњу Дукљу:

„Над Златицом, у подножју планине, наврх узвишења које се уздиже над прелијепом равницом, налази се древни град Дукља, који је саградио Диоклецијан. То је била колонија Римљана; сада је разрушена и, колико се по траговима може судити, имала је обим од 6 миља; сада се још могу видјети темељи дворaца и обриси катедралног храма. Тамо се налазе прелијепи мрамори и мноштво стубова, положених на земљу, и камење, толико тврдо да се једва може начети мањицом; очували су се боје... Тамо није било живе воде и стога су довели воду испод земље с ријеке Цијевне кроз једно поље са растојања од 12 и више миља.

Осим тога, налазе се разне врсте медаља, златне и сребрне и од другог метала. Подгорички Турци користе се за своје градње добро обрађеним камењем и горепоменутим мермерима, које отуда превозе на сељачким колима...“ („С прага у свијет“, црногорски путописи, „Побједа“, Титоград, 1975.)

Дукља никада није систематски истраживана, онакко како то један овакав археолошки локалитет захтијева, али и на основу резултата оних индивидуалних, парцијалних истраживања обављених за посљедњих деведесет и нешто година, може се дсота тога видјети када је Константиново поријекло у питању. Према бројним епиграфским записима и другим налазима, др Милутин Гарашанин пише у „Историји Црне Горе“ (Титоград, 1970, том I, стр. 195):

„*У Докељи је нарочито често гентилно име ФЛАВИЈИ, њега несумњиво носи и водећа породица овога града, а као триба јавља се quirina, којој припадају цареви флавијевске династије. Као женски конгномен често је име Тертула (Tertulla), које је иначе носила жена императора Тита и баба императора Веспазијана*“.

Сводећи размишљања о овоме феномену, др Гарашанин нешто даље пише:

„*Уколико би све ово било тачно, радило би се, дакле, о врло угледној грани Флавија у Доклеји, који су стајали у двије генерације на челу занатског еснафе, а сем тога уживали и велике почасти и звања у муниципалном животу*“. (!)

Цар Константин Велики, пуним и правим именом Константин I *Флавије* Валерије, припада управо другој династији флавијената из IV в.н.е. која је почела са његовим оцем Константином Хлором, а завршила се 361. године са Константи-

* 7.С краја на крај заборава

ном II, док ону претходну флавијевску династију из I вијека чине императори Тит, Веспазијан и Домицијан.

Када у свијетлу ових налаза из Дукље поново погледамо Немањину биографију коју је написао Константин Филозоф и ону тврдњу сина Божидара Вуковића–Подгоричанина по којој Вуковићи „исходе...от великога Константина првога и благочаснога и првога христијанског цара" – онда више не би требало да буде двојбе око тога да су, не само цар Ликиније, већ и Константин Велики и сви флавијевци заредом – чистокрвни Подгоричани?!

Чак ни чињеница да је Константин рођен у Нишу ни мало не умањује озбиљност ове претпоставке, већ је, на против, чини још чвршћом и реалнијом. јер, предање о настанку Цетиња везано је баш за Ивана Бојевића, Старовлаха, који је био *заповједник НИША (?!)* све док овај град нијесу заузели Турци. Он је касније дошао под Ловћен „на 30 до 35 година прије Ивана Црнојевића" и ту подигао прве куће и „влашку" цркву која се и данас рачуна за најстарији културно–историјски споменик на Цетињу!

У другом дијелу ове књиге све ће ово бити много јасније, а овом приликом да поменемо један детаљ који је и сада лако препознатљив:

Иван Бојевић је оставио аманет својим синовима да га сахране у Ријеци Црнојевића, уколико они не буду жељели да живе на Цетињу. Али, пошто су они остали, Иванов гроб је и данас тамо, крај „влашке" цркве. Зар ова Иванова жеља да буде сахрањен крај Скадарског Језера није истовјетна са зељом војводе Божидара Вуковића–Подгоричанина чије је тијело донијето из Венеције и сахрањено – на Језеру?!

Ово је и те како важна и поуздана тачка идентификације послије које је скоро непотребно истицати да је „заповједник Ниша" добио од Ивана Црнојевића племићку титулу и многе вриједне повластице какве нијесу имале ни најближе Иванове велможе. О томе, уосталом, веома подробно пише Јован Ердељановић у својој књизи „Стара Црна Гора".

II

Цар Константин Велики је, дакле, могао бити рођен у Нишу, али је његово дукљанско порије кло много очигледније па би, с обзиром на она вјеровања европских краљевских кућа, Трoју требало тражити управо у Дукљи!

Колико год у први мах изгледало невјероватно да се најопјеванији и најславнији град свијета може налазити у тако дубокој унутрашњости, озбиљне научне чињенице ипак говоре да је то – сасвим могуће!

Погледајмо, уосталом, неке од тих чињеница:

На првој географској карти за коју свијет зна, оној Птолемејевој из II в.н.е. данашње Јадранско море зове се – *Јонско море!* А Скадарско Језеро, у чијој се непосредној близини налази Дукља, некада је било широко повезано са тим Јонским морем у подручју данашње ријеке Бојане.

Познати геолог, академик Зарија Бешић пише у „Историји Црне Горе" да је „доцнијим геотектонским покретима веза са морем прекинута, а у басену се формирало слатководно језеро".

Али погледајмо шта професор Бешић каже, резимирајући најбитније чињенице о геолошкој нестабилности подручја Скадарског језера:

„Све горње чињенице несумњиво говоре о нестабилности широког терена у подручју Зетске равнице и басена Скадарског језера. Питање је колико су те промјене утицале на помјерање и распоред насеља и на њихов нестанак, *а приче да се испод Скадарског језера налазе остаци грађевина још нијесу довољно доказане, али нијесу и неосноване, када се узме у обзир лабилност терена.* Тако се мисли да су нестала приобална села Салковина, Трмше, Пламница, Старо Матагуже и друга".

На крају, ево какав савјет даје овај мудри човјек и искусни стручњак и то баш у „Историји Црне Горе":

„Није овдје мјесто да говоримо колико су поједини природни догађаји, а нарочито вјековна колебања нивоа Скадарског језера, утицали на нестанак насеља, *али о томе треба водити рауна код сваког проучавања овог терена... О овој геолошкој чињеници морају да воде рачуна једнако геолози, геоморфолози, хидролози, археолози, историчари и сви други истиживачи овога краја".* (!)

Нема сумње да су воде Скадарског језера потопиле многа насеља, али је још извјесније да је претварање некадашњег морског залива, односно мора (!) у слатководно језеро, имало далеко погубније посљедице по идентитет овога простора и народа који живе на њему! Тај процес је замео траг читавог једног свијета и довео у заблуду касније истраживаче, па и самог Птолемеја (83–161), знаменитог грчког астронома и географа. Његова географска карта је права слика недоумица и

несналажења првих европских истраживача. На тој карти је Јонско море уцртано у басену данашњег Јадранског мора (дакле, у своме природном простору!) али како у близини нигдје није могло да се нађе одговарајуће полуострво Пелопонез које са источне стране запљускују воде Егејског мора, касније је Јонско море једноставно помјерено на југозапад Балкана, тако да би били и ка оном његовом крајњем и најразуђенијем дијелу. Тамо, одиста, није било тешко наћи згодно полуострво и прекрстити његово источно море у Егејско, али *на Скадарском језеру је остало оно најважније: традиција из које су ти митски топоними настали!*

Пелопонез је, рецимо, добио име по Танталовом сину *Пелопу* чије име значи *Блатњаво лице* или *Човјек са Блата,* а Скадарско језеро становници његовог приобаља никада другачије нијесу ни звали него – *Блато?!...* Али, када је Пелоп у питању ту постоји једна одиста запрепашћујућа подударност. Он је, према најранијем миту, имао вјештачку плећку од слонове кости (а према Пиндару урођенуману зглобова!) и сматра се да су „сви прави Пелопови потомци обележени на тај начин". (Роберт Гревс: „Грчки митови", мит о Танталу) Чудо је у томе што баш у околини Скадарског језера од памтивијека царује ендемски феномен: природно ишчашење кука?!

Ако се сада присјетимо да се и Ахилов отац зове *Пелеј (Блатњави* или *Блаћени)* онда можемо разумјети зашто највећег грчког јунака непријатељи и завидљивци понекад називају једноногим и откуда се „Ахилова пета" јавља као синоним урођене, неотклоњиве слабости!

Наравно, трагови ових славних митолошких имена очували су се у ономастикону, па управо у Зети, на самој обали Скадарског језера имамо презиме *Пеличић* које носи једна веома стара зетска породица, а ту су још *Пелевићи, Пелеши* и слични.

Егејско море (како се, вјероватно, звао највећи дио Скадарског језера, тзв Велико блато) добило је име по већ поменутом Егеју, односно Ајгеју, брату нашег пророка Лика чије ћемо поуздане трагове ускоро наћи с оне стране Скадарског језера!

Дакле, што се географског положаја тиче, Дукља би могла да буде Троја, а сјевероисточна обала Скадарског језера – Мала Азија. Уосталом, један дио тога преостора се одвајкада и зове – *Малесије,* а његови етници Малисори. Они живе око Хотског залива, који је некада био засебна водена површина, па се тек касније спојио са Скадарским језером. Да је овај Хотски залив могао бити митолошко Црно Море, говори један заиста чврст и озбиљан аргумент иза кога стоји велики римски пјесник Овидије!

Наиме, иако су Малисори албанизирани, њихов говор се знатно разликује од стандардног албанског и у њему је сачувано доста трагова загонетног *гетског* језика. Када је био протјеран у Томе, на Црном Мору, Овидије је једну оду, посвећену цару Аугусту, *написао управо на гетском језику кога је у изгнанству научио?!* (Види: Публија Овидија Насона „Метаморфозе", превео Т. Маретић, издаје „Матица Хрватска", Загреб, 1907. стр. XII)

Претпоставци да је Овидије боравио баш на овоме Црном Мору, а не ономе које се данас тако зове, иду у прилог многе чињенице, а овдје ћемо подсјетити на ону елементарну и најочитију:

Мада је био изгнаник, Овидије је ипак уживао сва права, привилегије, па и принадлежности, и апсолутно је немогуће да је он био протјеран тако далеко од Рима и то у област коју Римљани још нијесу били заузели! Јер, не заборавимо, у подручје данашње Румуније, односно Констанце, гдје се рачуна да су били Томи, Римљани су продрли тек почетком другог вијека нове ере о чему свједочи чувена Трајанова Табла у нашем Ђердапу из 100. године! Овидије је, да подсјетимо, умро 17. или 18. године н.е. дакле више од осамдесет година прије римског освајања данашње Констанце.

О свему овоме биће још ријечи на крају овог поглавља, а за ову прилику ваља још додати да у Црној Гори постоји једна клетва коју је Вук Караџић забиљежио и која може да нам олакша оријентације. Та стара клетва, која се и данас може чути, овако гласи:

„Стан ти за црно море!"

Сама за себе , ова клетва не може да нам много помогне у оријентацији, али ако знамо да управо иза Хотског залива почиње високи, непроходни масив *Проклетија,* онда бива јасно и гдје је Црна Гора и шта се жели проклетнику.

Но, сада идемо у Дукљу, а отуда ће неке ствари моћи много боље да се виде и распознају. Та велика загонетка нуди много правих и недвосмислених одговора, само их ваља пажљиво ослушнути и разабрати.

III

Дукља има све оне природне, географске, фотрификационе и урбанистичке карактеристике које су Хомер и други ан-

тички писци оставили у својим описима Троје. Подударност тих карактеристика је најчешће толико прецизна да то, уистину, представља право чудо!

Ми ћемо, на примјер, у Хомеровој топографији открити још увијек актуелне називе неких наших ријека, планина и крајева и то са њиховим данашњим, словенским коријенима! Код Овидија ћемо, чак, наћи податак какко је настало име „Кучи“ које носи крај и племе у близини Дукље, а видјећемо како се народно предање о настанку Дрекаловића (једног дијела кучког племена) које је забиљежио Марко Миљанов, скоро у длаку поклапа са Вергилијевим описом разуре Троје и Енејиним бјекством у Италију!

Али, ма колико све ово било импресивно, постоји нешто много значајније што се до данас није могло наши нигдје другo, а нарочито не тамо гдје се претпоставља да је била или да би могла да буде Троја. То је епски, социјални, етички, филозофски и, уопште, духовни миље овога простора који се исто тако са савршеном прецизношћу уклапа у све оно што знамо о Тројанцима, њиховом менталитету, етици, начину и филозофији живљења!

Дабоме, и ту чињеницу је наука већ одавно констатовала, а наме је само остало да подсјетимо како су овдје Тројанци откривени још прије пола вијека!

Њемачки књижевник и слависта Герхард Геземан (1888–1948) у својој опсежној и богато документованој студији „Чојство и јунаштво старих Црногораца“ обрадио је тај феномен као својеврсну појаву, не само на Балкану већ и у Европи уопште. Наравно, Геземан не прави никаква упоређивања, нити изводи спектакуларне закључке, али не зато што жели да то избјегне, већ што очекује да се управо таква упоређивања и закључци наметну сами по себи. Уосталом, ево шта он каже већ у уводу своје студије:

„Иако се такво упоређивање натура, најприје са старогрчким и старогерманским људским и социјалним типом човјека, ја се овдје морам, ма колико ми било жао, одрећи намере да изведем то упоређивање. Пре свега зато што овде желим, најпре, да овај непознати материјал пустим да говори сам за себе и што његово разастирање захтева много простора“.

Да је Геземан знао за Црвену Стијену, тај поуздани доказ о аутохтоном поријеклу народа овог дијела Балкана, као и за судбину Скадарског језера, чијом је деформацијом измијењена географија нашег простора, вјероватно да би овај страсни, а усто педантни истраживач социолошко–карактеролошких и

психолошких особина европских патријархалних средина, већ онда указао на Дукљу као најаутентичнију Троју! Или би, ако ништа друго, са много више озбиљних чињеница и научничког ауторитета поставио хипотезу о „балканској Троји“, па не бисмо дочекали да нам та логична претпоставка стигне педесет година касније чак из далеког Мексика и то прилично крња и неувјерљива.

Но, било како било, Герхард Геземан је обавио онај најтежи, Колумбовски дио посла и резултати његових истраживања имају исту вриједност као и материјални остаци Дукље! Јер његова студија је најбољи образац онога стваралачког посла који се све чешће, и са све озбиљнијим разлозима, назива – књижевна археологија.

IV

Геземан је своја карактеролошка проучавања Црногораца почео импресиониран личношћу и дјелом војводе Марка Миљанова и, углавном, на основу двију војводиних књига: „Примјери чојства и јунаштва“ и „Живот и обичаји Арбанаса“. Ово ваља имати на уму стога што је Марко Миљанов био Куч, дакле човјек из непосредне околине Дукље, јер територија племена Кучи почиње управо испод источних дукљанских бедема.

Нико до данас није дао колико–толико убједљиво тумачење како је настао назив „Кучи“. Чак ни код Марак Миљанова, у његовим записима „Племе Кучи у народној причи и пјесми“ нема ни ријечи о настанку овога заиста чудног имена. Чини се, просто, да су људи зазирали од било каквог тумачења, јер сви трагови воде ка једном једином етимолошком коријену – „кучка“, односно Куч(ј)и или Кучи(ћи).

У традицији у којој је култ вука уздигнут до божанства, право је чудо како се једно такво, „псеће“ име уопште одржало. Већ сама та чињеница говори да у основи овога, на први поглед, неприличног имена, лежи нека светиња или свијетла успомена која је морала бити очувана по сваку цијену, па макар и по цијену поруге и подсмијеха који су долазили касније, са заборавом. („Кучки син“ још и не дјелују тако незгодно, како може да звучи „кучка жена“ или, још горе „кучка дјевојка“).

Данас можемо сматрати правом срећом што је то име, ипак, очувано јер управо оно иде у ред оних најдрагоцјенијих детаља који треба да ријеше загонетку Дукље или, тачније, да идентификују Троју!

Када су Грци, послије десетогодишње опсаде, најзад заузели Троју, почела је њихова сурова освета. Сви преживјели мушкарци су побијени, без обзира на старост, а страшна смрт је задесила и све тројанске труднице. У необузданој побуњеничкој јарости Грци су хтјели да заувијек затру чак и биолошки коријен својих непријатеља. У читавој тој кланици највећу трагедију је доживјела Хекуба, жена тројанског краља Пријама. Она је своме мужу изродила деветнаест од педесет његових синова, међу којима и Хектора, највећег тројанског јунака и Париса који је отео Јелену и том отмицом изазвао рат. Сви су они изгинули бранећи Троју, а Хекубину посљедњу кћерку, Полидору, Грци су убили на Ахиловом гробу, приносећи је као жртву своме највећем јунаку.

Несрећној мајци је био остао још само један син, мезимац Полидор. Он је био побјегао код трачког краља Полиместра надајући се да ће га овај спасити, али га је он ипак убио, а Хекуби је рекао да јој је син жив и да би она требало златом да откупи његову главу. Мајка је, наравно, била спремна да по сваку цијену спаси своје посљедње чедо, али у међувремену Хекуба случајно угледа Полидоров леш и открије стршну Трачанинову превару. Но, правећи се да ништа не зна, она поведе Полидора да му, тобож, преда благо за откупнину, па искористи један тренутак и прстима му ископа очи. Послије је Хекуба помјерила памећу и претворила се у – кучку!

Зашто баш у кучку?

На супрот вучици која се сурово, али ћутке, свети за смрт својих младунаца, кучка свој матерински бол данима оглашава дугим и болним завијањем. То мање импонује херојском менталитету, али више одговара суштини материнства и Хекубина трансформација у кучку је, у ствари, наглашавање величине њеног губитка и правдање таквог манифестовања бола. Попут мајке Југовића која је мирно примила смрт свог мужа и осморице синова–ратника, али којој је срце препукло тек над одсјеченом руком њеног мезимца Дамјана, тако је и Хекуба изгубила разум када је видјела мртвог Полидора и више није могла да обуздава своје материнско очајање.

Управо у опису сцене када Хекуба губи разум и када се „претвара у кучку“ под стријелама и камењем разјарених Трачана, римски пјесник Овидије помиње – *мјесто названо по догађају“.!*

„Трачани распаљени биједом својега краља
Стр'јеле и камење стану на Тројанску Хекубу бацат,
Али за бацаним она за камењем храпаво режећ

Зубима звоца и хотећ говорити отвара уста,
Али излази лавеж. *И данас мјесто још стоји*
прозвато по догађају, и послије дуго још памтећ
Тужна невоља давне по Ситонским вијаше пољима.
Несретна њена судбина Тројанца је ганула била
И душмане Пелазге, и богове ганула све је,
Све по реду, да жена и сестра Јупитер–бога
Признаде сама да то заслужила Хекуба није“.
(Овидије: „Метаморфозе“, пјев. XIII, 565–575; превод Т. Маретић; Матица Хрватска, Загреб, 1907)

По свој прилици ово „мјесто прозвато по догађају не може бити ништа друго него Кучи, али ову тврдњу морамо поткријепити још неким озбиљним доказима.

Овидије није ни први ни једини антички писац који помиње тај податак; прије њега су то урадили многи Грци, а међу њима и Еурипид (480–406 п.н.е.) у својој драми „Хекуба“. Еурипид је познат као писац који је сасвим реалистички прилазио митолошким темама и личностима, па ако је већ он тај податак сматрао тачним, онда заиста нема разлога да га као таквог и ми не прихватимо.

Други, много значајнији доказ да се „мјесто прозвато по догађају“, како каже Овидије, или „Кучкин гроб“, по Еурипиду налази у овим просторима имамо у „Љетопису попа Дукљанина“. У томе најстаријем спису о прошлости наших народа, који потиче из 12. вијека, помиње се загонетна област Цуцева и то два пута: у XXXIX као Cuccevi. Иако је познати историчар Константин Јирчек још прије стотину година заступао мишљење да назив те области ваља читати као „Кучево“ и „Кучеви“ никоме, па ни њему самом, није падало напамет да то доведу у везу с Кучима!

Но, и од накадашње заблуде данас имамо велику корист. Историчари Стојан Новаковић и Љубомир Јовановић су, на примјер, закључили да област Кучеву чини Чево, односно Катунска нахија а с тим се мишљењем, углавном, слаже и данашња наука. До таквог рјешења научници су дошли на основу неких средњевјековних записа у Которском архиву, али било како било назив Кчево, потиче из истог коријена из кога и Кучи, дакле – КУЧЕВО! Ово се може врло лако доказати не само језичким претрагама, већ и присуством великог броја *кучко–тројанских (!)* топонима у околини Чева и широм Катунске Нахије.

У селу Кућиштима, у Ћеклићима, постоји брдо које се зове *Кучка Главица,* а изнад једног другог села, у Цуцима, које се исто тако зове Кућишта (!), уздише се брдо – *ТРОЈАНА?!*

Ово потоње име је зачудило и самог Јована Ердељановића, нашег познатог етнолога, који је у својој богатој научничкој каријери обишао читаву Југославију изучавајући, између осталог, и њену топографију. Ево шта о томе имену пише Ердељановић у својој књизи „Стара Црна Гора" (страна 619–620):

„Именом *Тројана* се зове велико брдо на западном крају кућишког хатара. У нашем народу има истина понегде топографски назив Тројан, који је можда у вези са личним именом Тројан, а можда је и каквог друкчијег постанка. *Али назива „Тројана" нисам код нас нигде нашао".* (?!) (Подвукао В.Н.)

И нама би, зацијело, све ово могло да дјелује и чудно и нестварно да иза свега опет не стоје нека историјске чињенице. Мавро Орбин, дубровачки историчар с краја 16. и почетка 17. вијека у своме „Кражевству Словена" (1601) биљежи предање по коме су град Котор, односно Акрувијум, основали Тројанци добјегли овамо након разуре њиховог славног града. А црногорски владика Василије Петровић (1709–1766) у својој „Историји о Черној Гори" (коју, на жалост, наша наука упорно игнорише!) тврди да су Котор градили – Црногорци?!

Ови бројни трагови које налазимо у непосредном залеђу Котора потврђују, свакако, и Орбинове и Владичине податке па ће о томе још бити ријечи у овим казивањима. Сада нам, међутим, предстоји да видимо како се успомена на разуру Троје и велику тројанску мученицу Хекубу није само очувала у ријечи „кучка" већ и у њеном синониму „куја" и то не само у топографији, него и у ономастикону ових простора.

Двадесетак километара сјеверо–западно од Дукље налази се село *Кујава* и крај њега стари, камени – *Краљичин мост!* За нас овај детаљ има нарочиоту вриједност, јер је за данашње и не само данашње, појмове одиста чудно да село носи име по *кући* а сеоски мост по *краљици!* Но, да то има своју законитост говоре црногорско–херцеговачка презимена. Старе и угледне породице из ових крајева вјековима носе, без икаквог зазора, презимена каква су: *Кујовић, Кујачић, Кујић, Кучевић, Кучић* и сличне. То подједнако важи и за хришћанску и за муслиманску традицију, иако се и у једној и у другој за особито тешку увреду сматра ако неко некога назове „пасјим сином?!

Могло би се, наравно, помислити да су ова „незгодна" презимена настала из поруге или због какве моралне осуде, међутим, на супрот таквом мишљењу стоји чињеница да, на

примјер, Кујачићи из околине Грахова имају родослов са изузетно великим бројем предака. Међу своје претке они убрајају и извјесног Милоша Кујачића, који се одселио из завичаја и помиње се у попису становништва жупе Алтина код Ђаковице још 1330. године! Да се ту радило о каквој порузи или моралној осуди овај би Милош, зацијело, са промјеном средине промијенио и своје презиме. Значи, у питању је аутентично, часно презиме које се очувало све до наших дана.

Како пише Петар Шобајић у свом етнографском спису „Корјенићи" (Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књига IV, 1964. Цетиње) Кујачићи мисле да су своје презиме добили по *Кујачи,* жени краља Остоје, коју је овај, „љут на тазбину" (?!) вратио у род, па се она касније преудала. Та је Кујача након развода доста тешко живјела па се обраћала за помоћ Дубровчанима. (?)... Све би ово могло да дјелије убједљиво да у цијелој причи не зјапи једна нелогичност преко које је тешко прећи. Како је, резимо, могуће да су Кујачићи добили своје презиме по жени босанског краља Остоје Стефана, када се зна да је он, први пут, ступио на престо тек 1398. године, а онај Милош Кујачић се помиње читавих седамдесет година раније? По свој прилици биће да су и овдје у питању посљедице оног трагичног вишевјековног мрака у који је Балкан био гурнут у вријеме ширења монотеистичких религија, а у првом реду Хришћанства. Само тако се могу разумјети појаве да се неки очигледни антички трагови пребацују у средњи вијек и упорно везују за Немањиће, Косово, Турке, Скендербега, Иванбега Црнојевића и тако даље. Ми смо већ видјели у случају оних Горских вукова из Клобука и њиховог „рођака: Ликиније Монтане из околине Иванграда како је та веза некада нагло и суровo прекинута, а таквих примјера ће бити све више у овом нашем ходу преко заборава.

V

Један од најочитијих примјера гдје се у причи или предању могу разазнати личности и догађаји који су, временом, преношени из далеких и најдаљих вјекова у нама ближе времена, јесте књижевни опус Марка Миљанова. Када човјек схвати колико се, како и у каквим све детаљима ова казивања подударају са неким историјским и митолошким казивањима, не преостаје му ништа друго него да прихвати као тачно оно народно вјеровање (забиљежено, иначе, и у „Српском митолошком реч-

нику"!) по коме је Марко Миљанов за живота био – здувач! Јер само неким таквим чудом могу се објаснити сва остала чуда, па и сам начин на који се овај човјек описменио.

Усред блиставе каријере у којој је као ратник и племенски вођа стекао сва највећа државна звања и преизнања и огромно поштовање народа, педесетогодишњи војвода се одједном повукао у тишину свога дома на Медуну да би тамо учио – слова?!

„Пошто сам видио е све оће да пане у заборавност још више сам наглио да се научим писат..." – каже он у уводу своје књиге „Племе Кучи у народној причи и пјесми". А нешто касније додаје:

„Ја како сам себе, тако другоме препоручујем, да што скупимо од ове просуте истине, која је дошла да пане у заборав".

Поријекло његовог страха да је истина „просута" и да ће све пасти у „заборавност", разумјећемо тек када будемо видјели шта је све Марко Миљанов отео томе забораву вјерујући да записује историју свога племена! Али за сада се морамо ограничити само на оне дјелове његовог казивања који се подударају са митолошким, литерарним и историјским чињеницама о разури Троје.

Ево шта војвода Марко пише о поријеклу Дрекаловића:

„Послије смрти Ђура Кастриота, Турци, како су његов породрашћерали, наредили су да се од његове крви све истражи, да није од тога трага не остане, но и жена дјетиња ако би се нашла, да се распори и удави. Од ове грозне пресуде бјежа је куд је ко мога. Син Ђуров Јован (а нѣки говоре да се звао Ђерч) немајући духа Ђурова, утека је у Италију с неколико народа, а жена његова побјегла је у род у Кастрате. Но како није шњима била више од два мјесеца, није се знало да је дјетиња, а пошто се вићело, рекли су јој: „Бјежи у род, док те нијесу распорили"; за тијем је преобуку у просјачке трање и даду јој стап и торбу, и учини се просјачица. Одила је од куће до куће, кад је дошла у Селца у нечесова добра чоека, који ју је лијепо придржа, али није знала да је ђетиња; а пошто је зна и примакло се вријеме порођају, он јој је река да она није просјачица. Она му повјери све како је. Ту је она родила и крстили су дијете којему нађену име Дрекале..."

Како ће се касниеј видјети, ова прича о Дрекаловом рођењу и настанку Дрекаловића могла би да буде много старија, не само од Скендербега и 15. вијека, него и од самог Хомера! Но, за нас је сада најважније да је у њу уткана атмосфера тројанског расула и крвопролића гдје се врло лако препознају детаљи који се, иначе, јављају и код великог броја античких писаца. Рецимо, Јованово бјекство у Италију сасвим се поклапа са фабулом Вергилијеве поеме „Енејида" по којој су избјегли Тројанци, на челу са Пријамовим сином Ајнејем, основали Рим!

Када се узму у обзир све подударности између Дукље и Троје које смо само до сада открили, могли бисмо мирне душе нашега Јована (или ђерча) прогласити за јунака Вергилијевог епа, односно оснивача Рима. *Али, постоје ту још неки, много убједљивији, јаснији, јачи или, тање, необориви историјски докази да се ту заиста ради о истом лицу!*

Погледајмо и – просудимо.

По римским изворима, како пише Роберт Гревс, Грци су поштедјели само двојицу Тројанаца: Ајнеја (Енеја) и Антенора, јер су само они били за то да се Хелена врати Грцима и да се с њима закључи праведан мир. Пошто се Антенор ионако рачуна за оснивача Котора и Корчуле (на корчуланским градским вратима још у средњем вијеку је било уклесано његово име као оснивача града!) ми ћемо се позабавити само судбином овог Тројанца. Ево што о Антенору пише Роберт Гревс у миту „Пропаст Троје" које, у ствари, чини синтезу свих до данас познатих митолошких и историјских чињеница о посљедњим данима овога града.

„Одисеј је видео Глаука, једног од Антенорових синова, како трчи низ улизу бежећи од Грка који су га помамно гонили. Он се испреи и истовремено спасио Глаукова брата Хеликаона, који је био тешко рањен. Мехелај затим обеси леопардову кожу на врата Антенорове куће као знак да је треба поштедети. Антенор, његова жена Теана и његова четири сина, могли су слободно да се крећу и да понесу сва своја добра са собом; неколико дана касније они су отпловили Менелајевим бродом и прво се настанили у Кирени, затим у Тракији, и најзад у Хенетики на Јадрану. Хенетика је тако названа зато што је Антенор преузео команду над неким избјеглицама из пафлагонијске Атене, чији је краљ Пилајмен пао под Тројом и повео их у успешан рат против Еугеније из северне италијанске равнице. *Лука и област где су се искрцали добили су име „Нова Троја", а они су сада познати као Венецијанци.* (!) (Подвукао В. Н.)

Овај подвучени дио не припада уопште митолошким изворима или каквој литерарној обради митологије; то је сасвим егзактан податак римског историчара Тита Ливија (59–17 п.н.е.) с којим је Роберт Гревс заокружио једну митолошко–литерарну верзију о пропасти Троје, односно расељавању Троја-

наца. Ми смо тај дио ипак подвукли из других разлога: да се присјетимо оног широког трага наших Вуковића (Vecchia) у Венецији и да још једном призовемо у помоћ војводу Божидара Вуковића – Подгоричанина.

Када смо на предходним станицама говорили о Вуковићевом тотемском презимену, још је било превише рано, а усто и врло тешко, да се објасни и његов придјевак: Подгоричанин.Но, сада када знамо да је Венеција „Нова Троја то ће ићи много лакше, јер *придјевак Подгоричанин је, у ствари, Вуковићева – тројанска легитимација!!!*

Напријед је већ речено да је жалостно колико мало знамо о војводи Божидару Вуковићу, а сада ћемо видјети како је смијешно да не знамо чак ни оно мало што нам се, иначе, чини као најпоузданији дио његове биографије. Наиме, Вуковићев придјевак „Подгоричанин“ уопште не долази од имена града Подгорице, како се, иначе, мисли нити је Божидар једини Вуковић који га је користио. То су своме презимену додавали и његови преци деспот Вук Бранковић и Бранко Вуковић, баш као и њихови насељеници, након Божидара, попуд Ђурђа Бранковића, иако нико од њих није рођен у *граду Подгорици.* У тексту дипломе на баронско звање Ђурђа Бранковића из 1683. године у којој се помиње Volffgangus Brankovich Podgoricensis види се да овај придјевак упорно слиједи име и презиме чак и у преводу на страни језик. (П. Шобајић: „Корјенићи“, Гласник Етнографског музеја, IV, стр. 148; Цетиње, 1964)

Придјевак „Подгоричанин“ долази од назива загонетне области која се, према попу Дукљанину, „на словенском зове *Подгорје,* а латински *Субмонтана*“. Она се у Љетопису помиње у XIX глави уз Зету, Травунију и Хум; затим XXXIV заједно са Зетом, а касније јој се губи сваки траг, тако да се данас мисли како „у њено постојање може да се сумња“. (Историја Црне Горе, том I, стр. 314)

Сада, ето, видимо да не би, бар убудуће, требало да се сумња, јер Подгорје је, уистину, исто што и Зета, а то потврђује и сам Божидар који се, понекад, потписује и придјевком „Зећанин“ као, на примјер, на једној икони Тајне вечере у Цркви св. Ђорђа грчког у Венецији око 1527. године. (Р. В. Радуновић: „О именима Божидара Вуковића Подгоричанина, ЦАНУ, Титоград, 1986.)

Но, ова ствар са Подгорјем биће нам пуно јаснија тек када будемо видјели по којој *гори* је оно тако названо. У миту „Оснивање Троје“ Роберт Гребс пише:

„Једна од прича о оснивању Троје каже да је у време глади трећина становника Крете, под вођством Скамандара, пошла да оснује колонију. Стигавши у Фригију, они разапеше шаторе поред мора, недалеко од града Хамаксита, *испод високе планине коју назваше Ида у част Зеусовог кретског дома.* (Подвукао В. Н.)

Иако кратак, овај фрагмент је пун драгоцјених података, па их морамо погледати полако, пажљиво и сваки посебно.

1) Сам назив „Ида“ значи „шумовита планина“, односно *гора,* па отуда и назив *Подгорје* за област која се простирала испод ње.

2) Висока фригијска планина је названа Ида у част Зеусовог кретског дома, а име града Дукље долази управо од примар преко четири стотине година. Ово би се дало претпоставити утолико прије јер је св. Ђорђе породична, крсна слава Вуковића, због које се Божидар често потписивао „Божидар Вуковић од Ђурића, Подгоричанин“ што, свакако, треба схватити „од Вуковића који славе Ђурђевдан“, а никако да Вуковићи потичу од Ђурића једне, такође, старе подгоричке породице, како се понекад погрешно мисли и тумачи овај Вуковићев придјевак. Божидар је, иначе, и у Венецији много држао до свога свеца па је издашно помагао тамошњу цркву светог Ђорђа грчког (San Giorgio dei Greci), а припадао је и истоименом венецијанском Братству. томе треба видјети рад Анике Сковран „Војвода Божидар Вуковић – Dionisio della vechia, гасталд Братства св Ђорђа грчког у Венецији“ („Зограф“ 7, Београд, 1977,с тр. 78–85)

Опет смо, ето, понешто сазнали о Божидару Вуковићу, али ипак не све и не оно најважније. И овога пута се јавља осјећај да би, можда, било преурањено тврдити како је он пожелио да буде сахрањен на острву Старчева Горица због *одређеног претка!* Али касније, када овладамо још неким непознаницама, то ће бити очигледно и – запањујуће!

VII

Постоји неколико верзија о настанку Троје (кретска, атинска и латинска) и неколико њене микро–локације, но у свакој верзији се јавља *обавезни Дардан,* било као дошљак и оснивач града, било као старосједилац. Исто тако у свакој верзији Троја је сграђена испод *обевезне планине Ида.*

Непосрдно изнад Дукље уздиже се планина Лиса (Лисна Гора!), а нешто јужније брдо Горица по коме је добио име град Подгорица, данашњи Титоград. Међутим, уопште је непотребно да се овдје бавимо нагађањима које је од ова два узвишења права Ида јер ту постоји много драгоцјенији свједок: најмлађи Дарданов син Идај чије име управо значи „са планине Ида или (човјек) са шумовите планине". Наиме, по овом Идају, горштаку, брађанину, названо је читаво горје не само изнад Троје већ и много шире.

„Идај се настанио на Идајским планинама које се, по некима, тако зову по њему. Ту је он увео обожавање фригијске Мајке свих богова и успоставио мистерије". (Роберт Гривс: „Грчки митови", Оснивање Троје)

За дивно чудо и те Идајске планине се помињу у „Љетопису попа Дукљанина" и то као *дукљанска област – Горска жупа!* Али, насупрот оним двјема ранијим жупама, ова није уопште спорна и научници су је идентификовали и лоцирали баш у простору око Медуна, сматрајући овај стари град њеним средиштем.

Истини за вољу, ову област и није било тешко препознати јер се она одувијек зове *Брда* или *„седморо брда"*. („Црна Гора и *седморо брда"*) Њој припадају племена: Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, Братоножићи, Ровчани, Морачани и Васојевићи. Други дио Идајских планина зове се *Малесија* што, опет, значи *Брда!* И Малесију, такође, чини седам племена, „седам *гора* Малисора". Интересантно је, међутим да и код Брђана и код Малисора живи вајкадашње предање да и једни и други воде поријекло од истог претка, тј од петорице браће: Озра, Пипа, Васа, Хота и Крста!

У вези са тим предањем вриједно је погледати ово:

Идајев старији брат *Ил,* по коме је Троја добила своје друго име Илион, имао је сина *Лаомедона,* а овај управо пет синова: Титана, Лампа, Клитија, Хикетаона и Подарка (Подарк је друго име посљедњег тројанског краља Пријама!)

Да ли су ових пет Лаомедонових синова она браћа од којих потичу наши Брђани и Малисори?

При разматрању ове могућности нека вас не буне старогрчка имена, јер када се нека од њих преведу добиће се скоро истовјетан назив појединих наших крајева или племена. *Подарк,* на примјер, значи *„босоноги",* што би и те како могло да се доведе у везу са поријеклом племенског назива *Братоножићи!* Али, нећемо инсистирати на тим преводима и таквим

сличностима, јер пред нама је много очигледнији примјер којим се све то може лакше и љепше доказати. Међутим, прије тога примјера морамо истаћи једну значајну околност која петорицу Лаомедонових синова чини врло, врло могућим прецима наших Брђана и Малисора:

У генеалошком стаблу Дрекаловића налазимо да је Лале Дрекалов имао пет синова и да су двојица најстаријих носили словенска, тотемска имена, Вук и Вујош, док се трећи звао *ИЛИКО!* Од тих Лалових синова и данас постоје братства Вуковићи, Вујошевићи и *ИЛИЧКОВИЋИ.* Да је у овом необичном и заиста јединственом презимену ИЛИКОВИЋ сачувана успомена на Лаомедоновог оца ИЛА, то је, ваљда, очигледно, а вјероватно да и име *Лале,* као и назив *Медун* долазе од имена *Лаомедон.*

VIII

Идајева мајка – и, да подсјетимо, жена Дардана, оснивача Троје – звала се *Батеја* што значи *до трња.* тамо, у Цуцама, гдје је Јован Ердељановић на своје велико чуђење нашао оно брдо јдинственог имена *Тројана,* постоје два и данас значајна насеља – *Бата* и **Трњине** ?!

Већ и сама околност да се на једном уском простору могу наћи толики топоними везани за Троју и њене оснивaче, била би довољан разлог да претпоставимо како ту „има нешто". Међутим, они трагови старих насеља са храмовима, гробљима, бунарима, градинама, па чак и надгробним плочама исписаним непознатим словима и знацима које је Ердељановић наша у Бати и, нарочито, у Трњинама, говоре да се ту ради не само о нечему већ – о много чему!

Разумије се, овдје ћемо препустити кразивање самом Ердељановићу да видимо шта је он открио о чудном називу Бата.

„Назив Бата има доста необичан облик, али он није у нашем народу осамљен. Има нпр земља Бате у селу Очинићима (Горњим) у Цетињском Племену; Бата, опет збориште сеоско, у селу Кућишта у Ћеклићима; Бата село у Цуцама, на раскрсници путева, дакле на месту згодном за народне састанке или скупове; Бата је део села Сутјештица у височком котару у Босни; Бата је „нека земља у Хрватској у споменику латински писану XIII вијека..."; *именом Бата зову се два села у Угарској са српским становништвом: једно близу Будима, а друго*

* 8.С краја на крај заборава

близу Мохача (!); Бате су словеначко село у пределу Горице; Бати је крај словеначког села Долења Вас у Истри у пределу Пирана; а јамачно има таквих назива и још понегде код Јужних Словена, само нам нису сад познати.

Као што се види, називи Бата, Бате и Бати јављају се у разним крајевима нашег народа. Можда нису сва та имена истог порекла. *Али овде заслужује особиту пажњу, што велику већину од њих налазимо у нашим западним, а особито у динарским пределима. (?!)*

За та имена биће тачно народно тумачење, које сам забележио у Цуцама и у Ћеклићима. И једни и други су ми наиме доводили тај назив од глагола „батити се", који значи: срести се, „стучити се" (ударити се), и који се, веле, говори у Црмници и у Приморју, те *би име Бата означавало средиште, збориште, раскршће"*. (Све подвукао В.Н.)

Веома је драгоцјен податак да и топоним Бата; баш као и епско име Вук Мандушић има исти, *динарски правац пружање* и да слиједи управо оно колотечје према панонској низији којим се миленијумима кретао динарски човјек. То сазнање ће нам нарочито добро доћи касније, када будемо разматрали разношење митолошке топографије која је, у највећој мјери, и довела до многих каснијих заблуда и забуна што су се, на жалост, одржале све до данас.

Међутим, апсолутно је неодрживо тумачење Ердељановића да је Бата добила име по глаголу „батити се". Баш у Катунској нахији мјеста гдје се људи окупљају или сријећу имају прецизна имена као „зборна главица" (таквих главица има десетак широм Нахије!) или Чекање, како се још увијек зове главна раскрсница пјешачких путева на средокрађи Цетиња, Његуша и Чева. Према томе, Катуњани нијесу морали да „позајмљују" ријеч за своја важна збориштa и Бата је, очигледно, добила име по Идајевој мајци *Батеји* (од трња) што ће нам потврдити и сам Ердељановић свим оним што је нашао у *Трњинама*.

„Трњине као веће насеље деле се на два главна села: Трњине у ужем смислу на северу и Круг на југу уз које долази још неколико мањих села...

Село Круг и његово име су сразмерно новијег постанка. Зна се да је предак садашњег трњинског братства Мијановића, Мијан, пре осам до девет пасова био оградио цело земљиште на коме је данашње село, те се оно по томе прозове Круг.

Али су Трњине (у ширем смислу) много старије насеље. Није нам, истина, познат о њима старији спомен од онога из

1706. године али подаци, које ћемо даље навести, јасно показују велику старину овога насеља. И само име Трњине је, несумњиво, врло давнашње. У хатару трњинском има до сад одржаних 30 камених гомила, што је јасан доказ давнашњег људског становања у овоме пределу... Овде ћем да истакнемо особито карактеристичан случај, да код Црковних Долова, на југу од села Круга, има 8 гомила, које су у близини старе црквине и гробља, поврх Црковног Осоја. Та црквина и гробље су несумњиво из врло давнашњег времена, јер се о њима сад у народу ништа не зна и нема никаквих предања о негдашњим становницима тога дола, од којих су остали црквина и гробље (гробови се налазе и по околним „баштинама"). Зна се да је та црквина била у рушевинама још и онда, кад су се преци данашњих трњинских братстава доселили овамо. Темељи од црквине се и сад познају, а недалеко од њих има трагова и од других камених грађевина, те неки помишљају, да су ту биле ћелије и да је на овом месту био манастир. Али је много вероватније, да су то трагови од негдашњих сеоских кућа. Овај пример близине ин еке везе између камених гомила и старе цркве и гробља сведочи, да је и једно и друго припадало становништву и да је то становништво било овде стално настањено још у времену, кад су над гробовима знатнијих покојника а на осveћеним местима или у њиховој близини подизане камене гомиле..." (Јован Ердељановић: „Стара Црна Гора", стр. 653–654)

Нешто даље Ердељановић пише:

„У свакоме од ова четири средиШта ранијег живота на данашњем цуцком земљишту нађени су осим кућишта и разни други трагови и успомене од прећашњег становништва: врло стара гробља и црквине, велико надгробно камење са шарама, знацима и натписима, старински ублови, жрвњи, гвоздена оруђа, „грчки" новци, топографски називи из старијег или друкчијег српског говора и др.

На више места у Цуцама чуо сам да народ те остатке од ранијег становништва означава изразом „грчки" и објашњава, како су „од старих" слушали, да је ово или оно селиште или гробље итд. остало „од Грка". Вредно је пажње да народ никад не означава као остатке од „Грка" и гомиле, него навек вазује за „Грке" стара гробља, селишта, градине и новце... По свему се чини врло вероватним да је народно означење „грчки" везано за старине из ранијег хришћанског времена и да је израз „грчки" остао у нашем народу још из оног времена кад је хришћанство за наш народ значило исто што и „грчка вера". (Исто, стр. 709–710)

Ердељановић, наравно, и не помишља да су се Словени могли наћи у овим крајевима још давно прије Христа, па се труди да све те бројне трагове негдашњег живота „смјести“ у словенски, тј српски период који је, према званичном рачунању, дуг једва десетак–дванаест вјекова. Тај његов напор је посебно видљив кад хоће да необичне топографске називе попут Бате и Трњина, објасни постојањем неког „старијег или друкчијег српског говора“ и не слутећи да су то, у ствари, трагови оне вавилонске многојезичности која је била карактеристична за затворене, некомуникативне, првобитне људске заједнице. И до сада смо могли да се увјеримо, нарочито у случају „вука“, како су се овуда добро очували и словенска, и грчка, и латинска имена, па нема разлога да не вјерујемо да је и у случају Бате и Трњина владала сита законитост. Наравно, и овдје се може претпоставити да је назив Трњине много старији од назива Бате, јер Трњине имају свој синоним у једном сусједном селу које се зове – *Драче!*

Али, да погледамо сада и ону „живу вазу“ између Идајских планина, односно Брда, и Цуца гдје се, у двјема словенским и једној грчкој варијанти очувало име Идајеве мајке батеје. А жива веза су Лаковићи. Наравно, Кучи!

„Осим на Трњинама које су њихово старо седиште, насељени су и по многим другим малоцуцким насељима... Сви славе Никољдан зимњи (6. децембра по ст.) а прислужују Малу Госпођу.

О њихову се пореклу свуда казује исто предање. Предак Лаковића, Лако, заједно са братом Среданом утече пре неких 9 пасова (дакле око средине 17. века) због „крви“ из Кућа са Медуна, а био је од тамошњег братства Љековића–Дрекаловића. Њих су се двојица били најпре настанили у Рињанима („у Никшиће“) где су неко време живели и саградили цркву Св. Николе. Али су из Рињана морали бежати такође „од крви“ и добегну у Цуце, најпре у Српски До (Српски До у Српском Врху) код села Ржаног Дола, а после се преселе на Трњине...“ (Ердељановић: „Стара Црна Гора“, 686)

Све су ово, наравно, јасни и поуздани трагови култа Батеје (Трњине) мајке Идајеве и – не заборавимо! – жене Дарданове. Што се тога тиче могли бисмо већ овдје да окончамо овај дио трагања, али постоји ту још један траг, прикривен, но врло значајан, па можда и значајнији од свега што смо овом приликом открили!

То је крсна слава Лаковића – Свети Никола.

Одавно је већ уочено да Свети Никола има пуно сличности са хеленским богом мора и заштитником помораца Посејдоном. (Види: „Српски митолошки речник“). Свети Никола се понекад јавља и као коњаник, што опет одговара још једној митској представи Посејдона, али овога пута „земљотресца“, чији подземни коњи уз страховити тутањ копита руше и најбоље утврђене градове.

Посејдон је, према митологији, заштитник Троје и за овај град је везан од самог његовог настанка. Наиме, када су послије неуспјеле побуне против Зеуса, сви богови–побуњеници морали за извјесно вријеме да напусте Олимп и да се, по казни, баве пословима обичних смртника, Посејдон и Аполон су се запослили као зидари код Лаомедона који је управо тада подизао одбрамбене зидове око Троје. Наравно, тај привремени, гатсарбајтерски посао протјераних богова није онај мотив због кога су они касније слављени, већ родбинске везе између њих двојице и Дардана, оснивача Троје. Те везе су врло компликоване, али у најкраћим потезима оне изгледају овако: Посејдон је брат Зеусов, а Зеус је отац и Аполону и Дардану; Аполон му је из везе са богињом Летом, а Дардан је син Плејаде Електре.

Значи, Тројанци су имали пуно озбиљних разлога да славе ову двојицу богова, чак и касније, када су их као светитеље пренијели у нову религију.

Свом некадашњем богу свјетлости и умјетности Аполону, новопечени хришћани су намијенили улогу Светог Ђорђије чији се празник слави почетком маја, управо у најљепше, најсунчаније и најпоетичније доба године. Она чувена аждаја коју Свети Ђорђије убија на православним иконама није ништа друго него змија Питон коју је давно прије њега убио Аполон. Али та аждаја не повезује само митског аполона и хришћанског Светог Ђорђија, већ на својеврсан начин открива и гдје се све то збило!

Наиме, у једном предању из Рашке које је забиљежио Веселин Чајкановић и које се наводи у „Српском митолошком речнику“, Свети Ђорђије је ту аждају убио у *ТРОЈАНГРАДУ* (?!) и *бацио је у језеро „испод ТРОЈАНГРАДА“* !!!

Ако се сада присјетимо да у Подгорици, надомак Дукље, постоји ко зна колико стара црква Светог Ђорђа, па то повежемо са оном црквом Светог Ђорђија *Грчког* у Венецији (Новој Троји!) и поново призовемо у помоћ Божидара Вуковића *од Бурића,* Подгоричанина (иначе угледног члана венецијанског Братства San Giorgio dei Greci, а усто потомка Константи-

на Великог, првог хришћанског цара и „чистокрвног Тројанца“) не остаје нам много мјеста а сумњу да је Дукља заиста – Троја!

Али, све то смо до сада открили помоћу краљева, царева, светаца и богова, потврдиће још једном и безрезервно и сама – Мајка Божија!!!

Као и сви остали митолошки богови и божанства (али много темељитије и потпуније него ико од њих!) овдје је у хришћанску религију интегрисана и *Мајка свих богова, Рес,* чије је мистерије, како смо напријед видјели, установио у својим Брдима најмлађи Дарданов син, Идај.

А како то изгледа данас?

Од старог цетињског Манастира који је посвећен *Светом Вознесењу Мајке Божије,* па до прве епископске цркве из 10. вијека, *Богородице Љевишке у Призрену* (с ону страну Брда!) не постоји ни један знатнији манастир који није, на овај или онај начин, посвећен – *Мајци Божијој?!*

У њену славу подигнута су два најзначајнија манастира у рдима – Пивски и Морачки. И један и други обилују фрескама и разним црквеним реликвијама којима је тешко одредити вријеме настанка, иако се званично сврставају у средњевјековно насљеђе.

Нека од тих брдских светилишта надалеко су позната по своме чудотворју, попут Манастира Острог крај Никшића. Тај Манастир и данас привлачи припаднике свих националности и свих вјероисповијести не само из Црне Горе, него и из многих, па и најудаљенијих крајева Југославије. Наравно, главна манастирска годишња свечаност је – *Дан Велике Госпође,* 28. август!

Црква Богородице Крајинске (Пречиста Крајинска) у Остросу, над Скадарским језером је вајкадашња, неприкосновена светиња домородачког живља све три конфесије: муслиманске, римокатоличке и православне! Нико поуздано не зна када је све то почело, али ако се присјетимо оних тотемскеих презимена Вуковић, Поповић и сличних која се сријећу у традицији крајинских Муслимана, можемо и сами назријети далеке почетке култа Пречисте Крајинске. Такав примјер слоге и вјерске толеранције није, наравно, могао бити „увезен“ са стране, јер нешто слично нити данас негдје постоји, нити је познато да је икада игдје постојало!

Наравно, овдје ваља изузети гранична подручја Брда (Црногорско приморје, Боку которску, Источну Херцеговину и

Косово и Метохију) гдје су богомоље – али искључиво оне које су посвећене Мајци Божијој! – вјековима равноправно користили и „римокатолици“ и „православци“. У Чању, код Бара, тај феномен се чак и до данас одржао!

У оним'пак, крајевима гдје се православље ганичилос а Исламом, имамо другачије облике заједничког његовања култа Мајке Божије. На једној ресци у Пивском Манастиру међу ктиторима који Богородици предају Манастир, налази се и један муслимански великодостојник са чалмом!

Однос руговских Шиптара према српској Патријаршији у Пећи, исто тако спада у јединствене примјере овакве врсте. Иако припадају и другој вјероисповијести, и другој националности, Руговци су одувијек чували ту српску, православну светињу као своју сопствену. То, наравно, није било лако, нарочито у периодима оштре конфронтације двију антагонистичких вјера, но они су ипак истрајали у својој традиционалној, ко зна колико старој улози. И данас се у Патријаршији може видјети какав стасити Руговац у церемонијалној одори „војводе“, са оружјем, одличјима, и другим знацима своје необичне и надасве племените и часне улоге.

Овако јасни, многобројни и чврсто уткани у традицији једног етнички и вјерски разнородног простора, ови трагови култа Мајке Божије могли би да стоје сасвим сами као поуздан доказ да су црногорско–херцеговачка Брда митолоке Идајске Планине. Али, пошто се овдје ипак ради о Мајци Божијој, односно Мајци Свих Богова, не може све то да остане и без оних коначних, необоривих доказа! А ти докази су пред нама, на првој географској карти за коју свијет зна, оној Птолемејовој из 2. вијека наше ере! Тамо су Брда уцртана у облику *седмолисне розете* (!), при самом крају Динарског планинског система. Иако нијесу изричито обиљежене, препознаћемо их не само по положају и токовима Дрине, Неретве, Зете и Мораче, већ и по области с којом се граниче са сјевероистока.

Та област се зове – ДАРДАНИЈА?!

Дарданија заузима југозападни дио данашње Србије: Санџак, Метохију и Косово, управо оно подручје гдје су се очувале најстарије, највеће и најљепше богомоље посвећене Мајци Божијој! Поред већ поменутих, Богодорице Љевишке и Пећке Патријаршије, тамо су још Милешева, Студеница, Високи Дечани...

Да бисмо могли бити сасвим сигурни да је то земља онога истог Дардана, Зеусовог сина и Аполоновог полубрата, наћи ћемо у њој и један антички град Вучитрн, који носи име њего-

ве жене Батеје („од трња“!) и једно Ново Брдо са истоименим, такође древним градом у коме је сачувана успомена на Стара Брда и Дардановог сина Идаја, Брђанина!

Али, и Дардан је имао своје мистерије и свој „свештенички ред који је обављао исте обреде као и кретски Курети“. (Роберт Гревс: „Грчки митови“, Оснивање Троје).

ОД СВИХ ЧУДА С КОЈИМА СМО СЕ ДО САДА СРЕТАЛИ, ТРАГОВИ ДАРДАНОВИХ МИСТЕРИЈА ПРЕДСТАВЉАЈУ НАЈВЕЋЕ ЧУДО, АКО НИЈЕ И ПРЕВИШЕ СКРОМНО ДА СЕ НЕШТО ТАКВО НАЗОВЕ САМО – ЧУДОМ!!!

ТО СУ КЉУЧЕВИ, АЛИ НЕ САМО ТРОЈЕ, ВЕЋИ ЧИТАВОГ МИТОЛОШКОГ ПРОСТОРА И СВИЈЕТА?!

X

Дарден је једно од оних митских имена за које Роберт Гревс мисли дан ијесу грчког поријекла, па крај њега ставља знак питања и опрезно га преводи као *„онај који СПАЉУЈЕ“*.

Превод је, међутим, апсолутно тачан, иако би могао бити и нешто прецизнији, рецимо – *„онај који ПЕЧЕ“*.

Ова примједба се не темељи на нашем знању старогрчког језика, већ на познавању једне дуге и добро очуване традиције из које потиче и назив града *ПЕЋ* који је у негдашњој Дарданији очигледно играо значајну улогу. Он је и до данас остао окружен манастирима и богомољама какви су,на примјер, Патријаршија или Високи Дечани, а то, наравно, није ни мало случајно у шта ће нас увјерити и кратка шетња кроз нашу „врућу“ традицију.

У тој традицији све оно лијепо и вриједно са чиме човјек човјеку указује част и поштовање мора, овавезно, да буде *ПЕЧЕНО,* па чак и када су у питању одређене текуине, као *ракија („пређеница“)* или *кафа* („Кафу ми, драга, *испеци*“). Најљепше парче меса које се, иначе, нити пече нити кува, већ најчешће суши на диму и чува за госте и намјернике, зове се *„печеница“ („Печеница ј тући залогај“).*

Даље ћемо открити да се за човјека који је достигао савршенство у неком послу каже како је *„испекао занат“*; искреност, мудрост и љепота говорења могу се чути само ако се и ријеч претходно *испече („Испеци, пак реци“)*; храбар, праведан и честит човјек *„гледа печено“, „говори печено; „држи се печено“;* чрст и поузданзаштитник и бранилац неке моралне

или какве друге људске вриједности зове се *„печа“*; наша стара ријеч *„Печатња“* (штампарија), баш као и *„пчат“* (жиг, мур) значе да је нешто онакво какво је, тј. истинито, јасно, односно сигурно, неповредиво, заштићено...

Но, све ово припада тек оном првом, површинском слоју наше „врућe“ традиције чији коријени, очигледно, сежу до самог Дардана и његових мистерија. Јер када се загледамо нешто дубље у народно памћење, наћи ћемо тамо и једну овакву пословицу, коју је још Вук Караџић забиљежио:

„Кумим ти плочу на коју ПЕЧЕШ летурђију!“

„Летурђија“, односно литургија је данас позната искључиво као хришћански црквени обред (молитва), али је сама ријеч била у употреби много прије Хришћанства. Литургијом су се, на примјер, у старој Атини називали они радови које су грађани о свом трошку морали да обављају у корист државе.

Ова заклетва је и могла настати само у тим, хеленским, предхришћанским временима, јер ни у једној доцнијој, једнобожачкој религији није познат обред „печења летурђије“, па још на плочи. *А да је све то у нашим крајевима почивало на широкој основи, па да су чак постојали и храмови у којима су обављани „врући обреди“, може се доказати одиста поузданим материјалним траговима. То су оне необичне пећине које се по Црној Гори и источној Херцеговини и дан–данас зову – ПЕЋИ?!*

Планина Будош, на примјер, која чини највећи дио јужне границе Никшићког поља, пуна је пећина, али само двије од њих су пећи: *Већа Пећ,* на самој обали Зете, и *Мала Пећ,* нешто височије у страни. Нико не зна да објасни због чега се оне тако зову, али ће већ тамошњи житељи увијек исправити када неку од те двије *пећи* назовете пећинама!

Ове су *пећи* веома „комфорне“ па би и данас могле да послуже као сигурно и релативно удобно склониште у каквој нужди. У њима постоје извори „живе воде“ који не усахњују ни приликом најдужих љетњих суша, затим лијепо озидане каменице или бунари, па камени столови и столице, а њихови дуги ходници залазе дубоко у брдо, гдје се наилази на нова проширења, опет са изворима, „намјештајем“ и тако даље.

Једна од таквих пећи налази се у његушком засеоку Рајићевићима и, перма поузданом народном предању које је забиљежио Јован Ердељановић, у њој су живјели Његошеви преци, Хераковићи, када су доселили овамо испод планине Његош у Херцеговини. Ево шта о тој пећи каже Ердељановић:

„Иза села Рајићевића на северу има велика „дубеница“ Локвица, у којој се хвата снежна и кишна вода и има је доста целе године. Више ње је *пећина Пећ са ходником, који се пружа повисоко унутра и са добром водом, која лети само капље*“. (Подв. В.Н.)

Да су све те пећи служиле за посебне, свакако религиозне намјене и да је човјек и те како правио разлику између њих и обичних пећина, имамо опет потврду код драгоцјеног, незаобилазног Вука Караџића у његовој књизи „Српске народне пословице“ Једна од тих пословица овако гласи:

„Ни све злато што сја, ни све пећина што зја“. (!)

Очигледно, човјек је *неке* пећине упоређивао са највећим вриједностима, а те пећине су, нема сумње, биле – *пећи!*

Једна од таквих светих *пећи* налазила се, јамачно, и у близини данашњег града *Пеј* па су око ње касније изникли бројни храмови обију нових, једнобожачких вјера. Али сама околност да је чак до наших дана сачувано такво име града, као и она традиционална везаност руговских Шиптара баш за *Пећку* Патријаршију, недвосмислено указују на тежак продор и још тежи опстанак нових богова и њихових богомоља у овоме средишту Дарданове религије. Но, у наставку трагања ми ћемо се домоћи одговора и на то питање, а узгред ћемо освијетлити и неке давнашње заблуде које су у облику непорецивих истина допрле и до нас.

Вук Караџић је забиљежио двије пословице које имају укупно шест ријечи, али су и тако кратке веома озбиљна грађа за изучавање, вјероватно, најстарије европске религије – Дарданове *религије Ватре!*

Прва пословица гласи: „*ВРУЋ с леђа*“, а друга „*СТУДЕН с леђа*“. За прву Вук каже да се односи на онога „*ко има јако братство те не смије нико нањ*“, а друга је, наравно, њена супротност и значи да је неко *нејак, слаб, незаштићен...*

И у живом, свакодневном говору често наилазимо на синтагме као што су „*врућ светац*“, „*вруће кумство*“, „*вруће пријатељство*“ и сличне. Овдје је епитет „врућ“ поуздан знак да нешто потиче из старе „вруће вјере“ или бар да је утемељено у њеном духу, тј да је *јак, поштован светац, чврсто кумство, искрено пријатељство* итд. Са друге стране, све што је „*студено*“ представља слабост, узалудност, безнађе, туђину... („*Студени камен*“, „*студена нада*“, *студен* око срца“, „од туђега *студен* бије“...)

Ако сада корелате „врућ“ и „студен“ упоредимо са називима Пећ и Студеница, добићемо сасвим јасну слику о продору Хришћанства у ове просторе и о томе како је оно прихватано од домородачког живља. Јер, манастир Студеница је, зацијело, први многобожачки храм у коме је почела да се проповиједа нова, хришћанска вјера, па је самим тим он постао слаб, напоуздан ослонац, тј „студени камен“, „студена нада“ и отуда, свакако, потиче и његово име!

Ова претпоставка може да се учини превише слободном, али примјери који слиједе увјериће нас да је народ упорно и савршено прецизно користио овакве атрибуте како би истакао вриједности или недостатке неке личности, светилишта, природне појаве и сл. Али, видјећемо истовремено како је тај исти народ једну „опасну“ ријеч избјегавао да користи, потиснувши је у потпуни заборав!

Међутим, да би све ово било схватљиво, ваља знати да и „врућина“ и „студен“ имају своје градације, па ћемо тако наићи на „*пламене* мачеве“, „*ватрене* коње“, „*врело* Цетиње“, „*огњене*“ свеце и јунаке као што су *Огњена* Марија, Змај *Огњени* Вук...

Код „студени“ нема много градирања, јер већ слиједећи ступањ те трагичне хладноће је „*угаса*“, тј *угашени* дом, *угашена* нада, *угашена* срећа...

Управо због ове злокобне „*угасе*“ из нашег језика су одавно нестале ријечи „*гаса*“ и „*гасан*“ које значе оно стање када се *угаси жеђ* (попут аналогних ријечи „ситост“ и „сит“ које означавају утољену глад, односно нахрањеног човјека). Иако су у питању ријечи које су везане за свакодневна стања и радње, сујевјерни страх је ипак учинио да их човјек потисне у заборав, тако да ми данас немамо за њих чак ни прикладне синониме!

Када, на примјер, желимо да прецизно изразимо стање човјека који је био жедан па се напио воде, морамо употријебити неколико ријечи или, пак, узети неки од оних неодговарајућих синонима какви су „пијан“, напијен“, напит“ који се односе на алкохол и пијанство, а не *на природну жеђ, угашену водом.*

Интересантно је да су ове ријечи измакле пажњи Вука Караџића и његових бројних сарадника, па их нема ни у народној ни у ауторској литератури. Изузетак је, наравно, Иво Андрић који, описујући незајажљивост војника Омерпашине казнене експедиције, на једном мјесту каже:

„Никад нису *сити ни гасни*“. (И. Андрић: „Омерпаша Латас“, Удружени издавачи, Београд, 1977, страна 51)

Што се тиче ријечи „*гаса*“ она се и до данас одржала у врло живој употреби, али више у преносном него у стварном

значењу, тако да се једва може препознати. Када се, на примјер, за пијаног човјека каже да је *„под гасом“* обично се мисли да је то модерна, савременом техником инспирисана метафора. Јер аутомобилски, или какав друго мотор који ради „под гасом“, тј под додатним оптерећењем, троши (пије!) много више горива него у нормалним условима рада. Али метафорична синтагма *„под гасом“* нема никакве веза са тим процесом већ потиче из једне прастаре технологије.

Наиме, када се након периода одлежалости приступи *гашењу „живог креча“* тада се у њега сипају огромне количине воде и тај процес се зове „гаса“, тј тада је *живи креч – „под гасом“!* А колико „живи“ креч „попије“ воде, најбоље говори однос да се од једног килограма „живог“ добијају се четири килограма „угашеног“ креча! Дакле, слика о *пијанцу* инспирисана је правим *наливањем,* а не оном незнатном количином горива које, макар и при максималном отвору карбуратора, стиже тамо кроз – цјевчицу!

Постоји, наравно, још пуно оваквих затурених трагова, али један је нарочито занимљив, и по начину како је затурен и по својој изузетној важности, па ћемо му стога посветити мало више времена и пажње.

XI

Обожавање ватре, као остатак прадавне религијске свијести, карактеристичан је за сву Европу „од Ирске на западу до Русије на истоку, и од Норвешке и Шведске на северу, до Шпаније и Грчке на југу“. (Џ. Џ. Фрејзер: „Златна грана“)

За разлику од других народа, код нас је култ ватре утиснут у све витално токове, тако да се ту више не ради само о фолклорним траговима пререлигије, већ о комплетном филозофском систему! То сасвим личи Хераклитовом принципу „вјечно живог Огња“ који стоји на прапочетку и у основи свега, као покретач и стваралац, али и као рушилац и уништитељ.

Већ смо видјели да се код нас скоро све „пече“ – од пробраних ријечи и чазбених јела и пића, до обредних молитава и врхунских знања и вјештина. Нема сумње да је ватра за наше претке била она апсолутна вриједност која је провјеравала све остале вриједности и само оно што је могло да издржи њену провјеру, било је достојно трајања и човјекове пажње.

Из таквог филозофско–религијског, односно Хераклитско–дарданског система мишљења ми смо наслиједили читав низ ријечи за најљепше облике духовних вриједности као *врлина* од *„врелина“; пламенитост* од *„пламен“; искреност* од *„искра“* и тако даље. Наравно, ту су и антиподне ријечи, као *стид* од *„студ“* или *мржња* од „мраз“, али њих је ипак знатно мање. (Овдје је важно истаћи да је у околини Титограда, негдашњем Подгорју (!) и данас у живој употреби језички анахронизам *„мраз“* који, отприлике, значи завист, злоба, пакост?!)

Управо због тога што још нико није уочио овај траг у нашем духовном насљеђу, ми данас имамо не само погрешна, већ потпуно накарадна тумачења неких његових појава. Случај „угашеног Цетиња“, гдје је свети огањ претворен у обичну воду (!), жалосни је примјер како си и најочигледнији траг може погрешно протумачити ако му прилазимо површно, кабинетски, у папучама...

А ево о чему се уистину ради:

Сви они епски атрибути који чак и у савременом говору прате стару црногорску престоницу, Цетиње, као: слободарско, свето, свијетло, јуначко, херојско и тако даље, некада су могли да се сажму у један једини – *ВРЕЛО Цетиње!*

„Врело Цетиње“ се јавља у читавом низу наших народних пјесама, па чак и онима новијег датума каква је, на примјер, пјесма „Смрт Смаил–аге Ченгића“ која је настала средином прошлог вијека:

„Побјегоше на *врело Цетиње,*

Дочека их Црногорски краље,

Па војводе добро дариваше“.

У народној пјесми „Женидба Ивана Малошића“ за коју Андрија Лубурић сматра да је настала „око 1600. године“, прича се како ће „бего од Жабљака“ провести своје сватове преко Грбља

„А вратит се на *врело Цетиње*

И ондоле бијелу Жабљаку“.

У пјесми „Црногорци и Пашић Осман“ коју исти сакупљач веже за догађај из 1743. године, црногорске харамбаше планирају да нападну херцеговачке Турке, да похватају њихове чобане и одведу их као робове на *„врело Цетиње“*. Касније, када су морали да узмичу пред турском потјером, Вук Томановић кори своје колебљиве саборце:

„Зар бјежите ловној Гори Црној?

„Ћераће нас на *врело Цетиње!*“

Пјесма „Поп Црногорац и Вук Копривица“ открива нам и само жариште цетињске „врелине“ када Вук

„Оде право *Врелу Цетињскоме,*

Бјелу двору Црногорског кнеза“.

Сједиште црногорских владара одувијек је било у цетињском Манастиру, па отуда је ту врело“, тј. језгро, магма; увијек живи, вријући огањ.

У већ поменутој (и најмлађој!) пјесми „Смрт Смаил–аге Ченгића“ цетињски Манастир се исто тако помиње као „врело“:

„Јесу ишла три Дробњачка бана,

Јесу ишла *на врело Цетињу*

у владике, Црногорског краља“.

Као што видимо, трагова цетињске „врелине“ има доста, али иако су тако бројни, јасни и недвосмислени, нико их још није разумио онако како треба, но одавно јесте – како не треба! Наиме, трагајући за оном фамозном „ријеком Цетињом“ која се помиње у народној пјесми „Женидба Максима Црнојевића“, наши истраживачи су баш на примјерима ккоје смо овдје навели „доказали“ да је та ријека постојала и да синтагма „врело Цетиње“ није ништа друго него „успомена“ на *извор ријеке Цетиње?!...* Наравно, они притом нијесу објаснили зашто би успомена на једну пресахлу *цетињску* ријеку тако дуго живјела у Дробњацима, Бањанима, Зати и Чеву гдје су, очигледно, наведене пјесме настајале. И, коначно, зашто се у тим пјесмама никада не помиње *ријека Цетиње* већ увијек само њено – *врело?*

Али, боље да не губимо вријеме око ове очигледне заблуде наших истраживача, већ да се окренемо још неким затуреним траговима у нашој непосредној близини преко којих свакодневно прелазимо, не слутећи притом да газимо по закопаном благу. А колико има тога блага, и гдје се све оно може наћи, нека покаже слиједећи примјер. Ту више није ријеч само о духовним траговима, већ о писаним изворима и материјалним остацима који *доказују* да су неки обреди Дарданових мистерија примјењивани код нас кроз све минуле вјекове – чак до наших дана?!

XII

Прије двадесетак година млада америчка филмска глумица Кити Свон, доживјела је на неком снимању тешку несрећу у којој је задобила страховите опекотине по читавом тијелу. Научна медицина једва је успјела да јој спасе живот, а о неком отклањању трагова опекотина са тијела и лица младе жене није могло бити ни говора; никаква трансплатација коже није долазила у обзир јер на глумичином тијелу није постојао ни сантиметар здравог ткива које је могло бити пресађено.

Дирнут овом несрећом Јован Шаљић из Ивангрда позвао је Кити Свон у госте, увјеравајући је да он посједује лијек за опекотине који ће уклонити све њене ожиљке, па ма какви и колики они били. Не вјерујући много у такву могућност, али немајући другог избора, несрећна глумица је ипак одлучила да оде у Ивангрд. И, чудо се заиста догодило: послије само два мјесеца лијечења, Кити Свон се вратила у Америку без иједног ожиљка или кабог друго трага опекотина! Њена кожа је, шта више, била тако регенерисана и подмлађена, да је то представљало право изненађење за америчке медицинске стручњаке!

Овдје ћемо прескочити причу о фантастичном успјеху „Шаљићевог лијека“ који је потом услиједио, па ћемо одмах прећи на проблеме који су се јавили приликом регистрације и стицања права на производњу овога лијека. Наиме, неки људи су патентирали потпуно сличан лијек и понудили га једној нашој фармацеутској кући, тврдећи да се ту ради о народном лијеку који је добро познат широм Црне Горе и околних подручја. Шаљић је, према њиховом тврђењу само искористио древно искуство наше етномедицине и ништа више. Иначе, Шаљићев лични удио у открићу тога лијека је никакав...

Није нам познат коначан исход овога спора, али да је „Шаљићев лијек“ заиста плод древног искуства то је ван сваке сумње, као што је, исто тако, несумњиво да је то искуство са ватром било и дуго и болно и да није никакво чудо што се тако ефикасан лијек против опекотина нашао баш у негдашњој Дарданији, надомак Пећи!

Једно од најдужих и, свакако, најболнијих искустава са ватром је – *вађење мазије.* То је чин у коме је осумњичени човјек морао доказати своју невиност тиме што би *извадио усијани предмет из вреле, кипуће воде и то – голим рукама!* Уколико би притом остао неозлијеђен, сматрало се да је невин, а у супротном, чекала га је најтежа казна – општи презир!

Данас је, наравно, тешко појмити овакав „истражни поступак“, али ваља знати да је „вађење мазије“ било кодификовано још у „Душановом законику“ из 1348. године! У томе нашем најстаријем правном документу постоје чак два члана којима се регулише овакав начин ислеђивања. тако из члана 106 сазнајемо да је овај поступак примјењиван само према себрима, док су властелини могли да своју невиност доказују у редовном процесу. Чланом 150 прописан је начин при вађењу мазије према коме је осумњичени морао да носи усијани предмет од црквених врата до престола у олтару!

Ово је, јамачно, поуздан доказ да је вађење мазије било широко распрострањено у вријеме цара Душана (И, дакако много прије њега!) али за нас су још важнији они подаци наших етнолога и других истраживача који говоре да је овакав облик провјеравања људских вриједности примјењиван у неким нашим крајевима чак и у другој половини прошлог вијека!!! (Види: „Српски митолошки речник“)

Тако се, рецимо, зна да је у Кучима, Грбљу, источној Херцеговини, Босни, западној Србији и другдје вађена мазија на изричити захтјев осумњичених који су само тако жељели да докажу невиност и одбране своју част. У два издања „Српског рјечника“ Вук Караџић нам је оставио не само вриједан опис овога суровог обичаја, већ је назначио и вријеме до када је све то могло трајати. Тако у првом издању (1818) он пише да се „у Србији *и сад каштo вади мазија“*, а 1852. године, у потпуно истовјетном тексту, умјесто „и сад“ стоји *„до скора“*. Значи, мазија је била наша реалност до прије свега 140 година па су, наравно, и љекови за опекотине, попут оног Шаљићевог, морали бити и те како актуелни. Јер, био човјек крив или не, његове руке су при вађењу мазије свакојако страдале. Вук Караџић о томе пише као аутентични свједок:

„Кад на каквога човјека реку да је што украо, а он се одговара да није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ову врелу воду метну комад врућа усјала гвожђа (или камен), а онај, на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде икрао оно што на њега говоре, неће се ожећи ни мало, ако ли буде украо, изгореће му рука. (Ја не знам ни једнога, који је вадио мазију да се није ожегао, а знам двојицу што су им руке изгореле: Панту Стаменићу из Јадра из села Тршића и Митру Туфекчији из Рђевине из села Мојковића)“. (Вук: „Српски рјечник“)

Сада већ имамо сасвим јасну представу о поријеклу, распрострањености, разноврсности и очуваности култа ватре у нашим крајевима и можемо боље него ико разумјети зашто је митски Дардан добио своје име – „онај који спаљује“. Међутим, постоји код нас још један митски „палиоц“ чији трагови, изгледа, воде у оно вријеме које је чак и за самог Дардана било – дубока прошлост, тј у вријеме када је човјек тек био упознао ватру!

Присјетимо се, на примјер, да је онај „проклети“ цар Дукљан везан синџирима за стијену испод Везировог моста код Подгорице да не би *„уждио“ (запалио) свијет!*

„У Црној Гори и онуда по околини проповиједа се да је цар Дукљан у виру под Везировим мостом свезан у синџир, који једнако глође, и у очи Божића таман да га преглође и *свијет да ужди,* а Цигани сваки по једном удри мањем у наковањ те притврди“. (Вук Ст. Караџић: „Српски рјечник“)

Ко је тај проклети „цар ватре“, цар уждитељ, од чијег могућег ослобођења стрепи народ? Тај страх је био толико силан и постојан да је чак преточен у један правни документ новијег времена. У „Васојевићком закону од 12 тачака“ за који се, иначе, претпоставља да је настао тридесетих година прошлог вијека, чланом 23 предвиђена је оваква обавеза за све ковача:

„Који ковач не удари на Божић прије сунца чекићем у наковањ, да му се преломи чекић и наковањ, а он и свако његов обестрви“.(!)

Оно што је у народном памћењу сачувано о цару Дукљану своди се, углавном, на предање о силнику–безбожнику који је украо сунце; пријетио Богу; прогонио свеце и праведнике; изругивао се вјери и слично.

Све ово у великој мјери подсјећа на судбину митског Прометеја који је *украо боговима ватру* и научио људе да се њоме користе због чега је био сурово кажњен. Врховни бог Зеус наредио је *богу ковача Хефајсту* да прикује Прометеја за највисочију стијену Кавказа иза Црног мора гдје му је један бјелоглави орао свакодневно чупао јетру која се ноћу обнављала. Трпећи невиђене муке, *Прометеј је прорицао пропаст самог Зеуса,* али није хтио да каже када ће се и на који начин то његово пророчанство остварити. Узалуд се Зеус трудио да од Прометеја дозна тајну своје пропасти, а када му то није пошло за руком, ударио је громом у кавкаску стијену, а несрећни спасилац људског рода се стропоштао у амбис.

* 9.С краја на крај заборава

Ово је верзија коју налазимо у Есхиловој трагедији „Оковани Прометеј“, једном од првих дјела свјетске драме књижевности уопште. Есхил (525–454) називао је своја дјела „мрвицама са богате Хомерове трпезе“ што, у првом реду, треба разумјети тако да се та дјела темеље на духовном насљеђу народа. О овој околности морамо, свакако, водити рачуна јер подударности између проклетог цара Дукљана и Есхиловог Прометеја су више него очигледне. Чак и Дукљанинов епитет „проклети“, за који би се, иначе, рекло да потиче из касније, хришћанске адаптације вуче своје коријене управо из Прометејеве судбине.

Плашећи се Зеусове освете, људи су се брзо одрекли Прометеја и заборавили све његове заслуге, па се он јада са своје стијене:

„А што ме питате за какву кривицу
он мене мучи, то ћу јасно рећи вам.
Тек засада на престо оца својега,
он боговима одмах части раздели,
те једну овом, другу оном, среди власт,
ал јадних људи ни мало се не сети
но цео род им хтеде искоренити,
па потом друго ново племе створити.
И томе нико не би противан до ја.
Тек ја ти прегнух, ја ти људе избавих,
да уништени у мрак Хадов не дођу.
У овим зато превијам се јадима;
та трепња мука је, а призор жалостан!
На смртне људе ја се сажалих, а сам
не стекох самилости, него немило
ту висим, Диву позориште неславно!

(Есхил: „Оковани Прометеј“, превод. М. Ђурић)

Ако сада изведемо макар и непотпун резултат из поређења ове двојице „проклетника“ видјећемо да и Прометеј и цар Дукљан страдају због исте ствари: крађе сунца, односно ватре. И један и други су јеретици и у жестоком су сукобу са са Богом. Прометеја је оковао бог ковача Хафајст по Зеусовом наређењу, а Дукљанове окове контролишу и причвршћују „Хафајстови насљедници“, ковачи и Цигани и то по сили легалног грађанског закона!

Ово су, одиста, подударности које саме по себи много говоре, али наша претпоставка да је овдје у питању један исти мит, мит о Прометеју, темељи се на много убједљивијим доказима, тј на материјалним остацима и – писаним траговима!

Управо тако.

Али и овдје морамо кренути од Прометејовог имена које значи: „Промишљени, или свастика (кукасти крст)“

У многим нашим пећинама и окапинама које су биле станишта праисторијских људи, нађени су – кукасти крстови! Овај симбол је нарочито карактеристичан за црногорски простор и његову непосредну околину. У монографији „Умјетничко благо Црне Горе“, познати историчар умјетности, академик Павле Мијовић обрадио је неколико таквих феномена и његови резултати ће нам овдје и те како добро доћи; како бисмо избјегли препричавање и импровизацију.

„На окапини села Липци у Бококоторском заливу – пише др Мијовић – развијена је у два дијела сцена лова на јелене и *скупина знакова од неколико свастика* и једне лађе с раширеним једрима. У групи јелена, четити имају разгранате рогове а пети рошчиће. нацртани су прогилу, али с роговима фронтално. Коа и ловци на коњима, у живом су покрету, због чега се она сцена може назвати кинегетичком. Боја цртежа је бијела, а направљена је од смјеше каолина и казеина. *На једној одваљеној стијени накнадно је уграviран („штокован“) један крст.* Док се окапина Липци налази свега петсто метара удаљена од топле и питоме обале Бококоторског залива, *Везирова брада на крајњем сјеверном огранку Проклетија, на висини од* 1300 метара, прави јој је континентални планински контраст. У шкољци окапине, оксидима карактеристично обојеној и *стравично окаченој изнад понора* (!), појављује се призор силовитог залета ловаца на дивљач, кинегетичнији од оног у липцима, а од њега и бјелином и јасноћом фигура уочљивији. *Од два ловца један је крстолик, а други стоји широко раскорачен* (!). Још спектакуларнији призор пружа група цртежа на глатко сливеној монументалној литици окапине Жлијеб код Вишеграда, недалеко од сјеверне црногорске границе. Само једна фигура коњаника с копљем дата је у профилу и у живом покрету, док су друге, *необичног и загонетног изгледа* (!), *у горњем дијелу налик на птичурине раширених крила* (!!) *а у доњем на веома стилизоване коњанике коње фронтално приказане али с главама окренутим у смјеру фигуре гонича на коњу. (!!!). Јед-*

на фигура је с кавезом у руци. „(Павле Мијовић: Умјетничко благо Црне Горе“, страна 58)

Сложиемо се, свакако, да ови Прометејови атрибути, нађени на једном уском простору, како својом бројношћу тако исто и својом недвосмисленом симболиком указују да би ово могла бити постојбина првог човјека који се побунио против господара људске судбине. Међутим, да би се тао и доказало са сигурношћу каква би се за овако голем временски распон могла чак сматрати апсолутном, потребно је, чини се, направити не више него један једини корак!

Др Павле Мијовић је, на примјер, изненађен открићем на окапини у Липцима гдје је испод једног кукастог крста приказана лађа са једрима! Иако су Липци на самој морској обали, ипак изненађује тај неолитски једрењак. Откуда он ту и чији је? А Есхилов Прометеј, завршавајући монолог у коме инвентарски набраја сва добра која је он изумио и поклонио их људима, на крају каже:

„Бродару нико други него ја морейловку
саградих лађу с йлаштењем крилима“.

Када се у овако идеалном спрегу нађу, с једне стране Прометејев изум потписан његовим именом („Кукасти крст“!) а са друге Есхилово свједочење од прије двије и по хиљаде година.

ЦРНА ГОРА – РИЗНИЦА (ЕВРОПСКОГ) ПАМЋЕЊА

Вријеме срећних људи који су живјели безбрижно и весело, хранећи се углавном медом и млијеком, први је споменуо грчки пјесник Хесиод у своме дјелу „Послови и дани“ у 8. вијеку п.н.е. По Хесиоду, била је то прва генерација људског рода, односно златни вијек човјечанства.

Временом, ова Хесиодова визија постала је глобална метафора среће и благостања, а прича о земљи којом су текли мед и млијеко има данас мноштво разноврсних варијанти. И у Црној Гори је, наравно, укоријењено вјеровање о земљи Дебелији, у којој је најважније имати добру кашику при руци, а све остало долази само по себи. Црногорски књижевник Бранко Бањо Шарановић, иначе професор књижевности, забиљежио је негдје у Црној Гори карактеристично вајкање некаквог несрећника:

– „Када земљом протекоше мед и млијеко, мени се сломи кашика“.

Али, у Црној Гори, осим пуког вјеровања, постоје бројни врло убједљиви материјални и духовни трагови који недвосмислено потврђују да су овом земљом некада, заиста, текли мед и млијеко, и то у најбуквалнијем значењу тога појма! За млијеко се чак може рећи не само да је текло, већ да се бујичарски стропоштавло низ планинске падине!

Међутим, сви ови озбиљни трагови говоре, истовремено, да се овдје није радило ни о Хесиодовој визији прве срећне и хармоничне људске заједнице, нити, пак, о доцнијим дембелским и доколичарским маштаријама. Ријеч је, нема сумње, о једном дугом и озбиљном цивилизацијском процесу који је најмање одговарао – нерадницима и лезилебовићима.

Мед и млијеко грађевински материјал

Скоро у свим сточарским, тј. брдско–планинским крајевима Црне Горе, још увијек се чувају поуздана предања о старим мљеководима. Понегдје се могу видјети и „трасе“ тих мљековода, па чак и њихови релативно добро очувани остаци. Али, људи не умију да објасне коме су, када и у које сврхе ови мљеководи служили. Најчешћа су мишљења да је тим начином отпремано млијеко у равничарска насеља, у којима љети није било стоке. Међутим, таква мишљења су неприхватљива, јер је млијеко лако кварљиво, нарочито при високим љетњим температурама, те, према томе, није могло служити за људску исхрану.

Па, како су, онда, мед и млијеко, уопште, постали метафора обиља и благостања, а нијесу, рецимо, хљеб, као основна човјекова животна потреба, и вино, као општеприхваћени симбол весеља и животне радости?

У први мах би се рекло да је овдје дошло до неког поремећаја у прецизном механизму народног памћења, али – није. Као и увијек, памћење је и овдје врло поуздан и сигуран водич и свједок. Потребно је само отклонити неке заблуде које су се временом наталожиле око ове приче ит ек тада се може сагледати права истина о меду и млијеку.

Треба, на првом мјесту, знати да мед и млијеко нијесу упамћени као елементи човјекове исхране, већ као – грађевински материјал!?

Прије него што је открио креч, човјек је, умјесто њега, користио смјешу од млијека, меда, свјежих јаја и каменог праха. Било је то идеално, али врло скупо средство за зидање великих и чврстих грађевина какви су одбрамбени бедеми, затим мостови, аквадукти, храмови, краљевски и царски дворови и томе слично. Наравно, мед и млијеко су и доцније коришћени у грађевинарству, али у знатно мањим количинама – као додатак кречном малтеру. Толике количине млијека могле су бити обезбијеђене у непосредној близини градилишта, па су мљеководи нагло изгубили свој значај. Због таквог обрта данас се нико не сјећа њихове стварне функције.

Дакле, фантастична визија земље којом су текли мед и млијеко, није никаква ни пјесничка ни дембелска измишљотина, већ некадашња реалност која се, ево и данас може лако препознати. Преведено на данашњи језик, било је то вријеме великих инвестиционих радова када су сточари – а они су чинили далеко највећи дио ондашње популације – могли добро и релативно лако уновчити своје производе.

Шта су „бијели новци“ и „црни дани“

Осим тога, овако обимни и скупи радови могли су да се изводе једино у мирнодопским условима, па је, свакако, и тај моменат знатно допринио да мед и млијеко временом постану појам и опште среће и благостања.

Све што је дуго трајало у животу једног народа морало је оставити препознатљиве трагове у његовом памћењу. И не само у његовом, већ и у памћењу многих других народа који су заједно с њим живјели и развијали се у истом духовним и географском окружењу. Зато је данас могуће да вријеме меда и млијека препознамо, па и дјелимично реконструишемо, управо преко елемената духовног насљеђа.

Рецимо, наша пословица „Чувај бијеле новце за црне дане“ настала је, нема сумње, у тим временима и недвосмислено говори баш о новцу који је зарађен од млијека продатог градитељима. У прилог оваквом закључку највише иде атрибут „бијели“. Никада и нигдје, наиме, није постојао новац бијеле боје, па је апсолутно немогуће да такав израз народ угради у једну своју озбиљну поруку, чак ни у метафоричном значењу.

Али, зато у овим просторима сви млијечни производи (кајмак, сир и сл.) одувијек имају заједнички назив – бијели мрс! Тако је, јамачно, и новац који је зарађиван продајом млијека, морао носити исту прилошку одредницу – бијели новац!

Данас је ова пословица у живом оптицају и свуда значи исто: штедјети, односно понашати се разумно према новцу. Иако се то битно не разликује од њеног изворног значења, ипак постоје извјесне нијансе које још потпуније освјетљавају синтагму „бијели новци“.

Наиме, „бијели новци“ су се могли зарадити једино у вријеме богате љетње паше, тј. пуне млијечности стоке, а то значи за само три–четири мјесеца. Односно дио године био је „ван-сезона“, односно, „црни дани“, па је и тада требало живјети од онога што се љети зарадило. У питању је, дакле, исти принцип који и данс важи у свим сезонским пословима какав је, рецимо, туризам.

Чудо на Милогори

Већ је речено да се широм Црне Горе могу чути приче о некадашњим мљеководима, па да се, ту и тамо, могу наћи и њихови остаци. Али, највише таквих прича, предања и материјалних трагова има у Пиви.

Прије седам–осам година у пивском селу Стабна, директор тамошње Основне школе, професор Веселин Јововић, показао ми је „трасу“ и добро очуване остатке једног таквог мљековода. Он је ишао, како Јововић објасни, од Рудинског катуна са оближње Кручице до Стабана, што чини раздаљину од неких 1.500 метара. Један његов дио, у дужини од 150 до 200 метара, сачуван је захваљујући храстовом и буковом лишћу које га је временом импрегнирало и сачувало од тружења и пропадања.

У оно вријеме нијесам знао, али данас могу да тврдим, да је стабанско парче мљековода једини такав остатак у нашим просторима уопште. Други, нити је до сада, нити ће икада више бити пронађен.

Јер, мљеководи су морали ићи преко чистог, прегледног простора како би их човјек могао визуелно контролисати и брзо прискочити у случају каквог застоја. Значи, никакво се дрвће није могло налазити у његовој близини, а нарочито не листопадно, пошто је лишће представљало главну опасност за нормално функционисање мљековода. осим тога, велику опасност је, такође, представљала и трава у којој су се крили разни гмизавци, инсекти и, нарочито, мрави.

Иако се чини да сви ови захтјеви нијесу могли бити задовољени на једном мјесту, на пивској Планини, а и у другим сточарским крајевима Црне Горе, постоје простори који као да су прилагођавани управо према оваквим критеријумима.

ЕВРОПСКИ КИНЕСКИ ЗИД

У истом видокругу могу се запазити: и обиље траве, и одсуство листопадног дрвећа, и, најзад, потпуно деградирани појасеви без траве или каквог другог растиња!

Академик др Обрен Благојевић, у својој сериозној монографији „Пиве“, износи податке о пивским брдима чије су падине са источне, дурмиторске стране, обрасле густом и високом лишћарском шумом, док њихове западне стране (оне према насељеном дијелу Пиве, односно према Херцеговини и дубровачком приморју!) чине пространи пашњаци на којима се не може видјети ни једно једино листопадно дрво! У том травном пространству запажају се, како пише др Благојевић, „честа и необична широка точила“, у којима се види само ријетко и закржљало растиње!

Али, за нас је овдје, ипак, најинтересантнија једна чудна и неприродна појава у распореду црногоричне и листопадне шуме коју је др Благојевић запазио на планини Милогори.

„Супротно општем правилу – пише др Благојевић – на Милогори је појас четинарске шуме нижи (на висини од око 1.400 – 1.500 м), а тек изнад њега је (на ивици од око 1.550 – 1.700 м.) појас букове шуме. То је такозвана инверзија која се сријеће и на другим планинама“. (Обрен Благојевић: „Пива“, САНУ, Београд, 1971; страна 41).

Ова милогорска инверзија – као ни много сличне инверзије у црногорско–херцеговачком простору – није никакав природни феномен, него резултат човјековог рационалног дјеловања. Њему је сметала листопадна шума на западним обронцима планине, али, ипак, није хтио до краја да је искорijени и уништи. Он је, ради природне равнотеже, задржао дио листопадне шуме, али тако што ју је опколио четинарима и тиме неутралисао не само развијање њеног лишћа по пашњацима и мљеководима, већ и њено биолошко обнављање на тим просторима!?

Ни данас, хиљадама година након успостављања таквог стања, на западној страни Милогора, не може се видјети ни једно стабло лишћа, али може четинарско, мада и оно ријетко.

Корита

Сада је, надам се, много јаснија моја тврдња да је стабански дио мљековода једини сачувани узорак те врсте за којега се тачно зна чему је служио. Остали мљеководи су или разнешени и употријебљени за какве друге намјене или су, једноставно, струнули на отвореном простору. Међутим, под својим правим, изворним називом они одавно и врло интензивно, не само у народном памћењу, већ и у нашој свакодневници!

Јер, оно што ми данас условно дефинишемо савременим изразом „мљековод“, није ништа друго него низ коритасто издубљењених букових или храстових дебала која су била ужлијебљена на начин кровних опека, коритњача. У питању су, дакле, корита!

Ако сада потражимо мљеководе под њиховим аутентичним називом „корита“, увијек ћемо их наћи и то управо онуда гдје претпостављамо да би требало да буду – на планинама. Али, на оним планинама које су одувијек биле познате по својим пространим пашњацима и небројеним стадима оваца: на Ловћену су ИВАНОВА КОРИТА; у Бијелој Гори – БЕГОВА КОРИТА, а на Комовима – ОЦКА (Хотска) КОРИТА.

Промијењем само она најгласовитија Корита ко[illegible] су некада представљала култна мјеста, а на којима се, [illegible]анас, на

одређене празнике, редовно окупља народ из најширег окружења.

Сва ова Корита нијесу, наравно, добила своја имена по коритима за појење стоке, како се то, иначе, мисли. Један врх на Угљима, нешто јужније од Иванових корита, зове се Корита, мада тамо нема ни воде, нити било каквих корита. Исти је случај са једним висом у Ријечкој Нахији, који такође носи назив Корита, а нико не зна да објасни по каквим и чијим коритима је добио то име.

Још је илустративнији случај херцеговачких Корита. Тамо постоје Гатачка, Билећка, Рудинска и друга Корита, али не као називи одређених мјеста, већ су то прилично недефинисани простори. („сретоше се на равна Корита"; „Пођера га низ равна Корита" „Ударисмо кроз Корита равна / сва Корита притиснула тама").

Занимљиво је, такође, да се овакви топоними јављају искључиво као множина, а никад као једнина. Иако, на примјер, постоје толика корита, нигдје не постоји ни једно Корито. Наравно, и то, на свој начин, свједочи да је мљековод био систем међусобно повезаних корита и да је сваки крај имао некакав свој удио у свему томе.

За шта је млијеко коришћено

Сада, коначно, треба одговорити на једно важно и логично питаљње које се намеће од почетка овога казивања.

Ако се тако лако, и на тако огромном простору, могу идентификовати мљеководи, односно корита, којима је вјековима текло млијеко, гдје су онда градови и друге људске творевине у које је то млијеко уграђивано? Јер, оно што се данас може видјети на нашем приморју и његовом дубљем залеђу (чак и под условом да је све грађено у „ери меда и млијека") није вриједно тако колосалне организације каква је била производња и, нарочито, транспорт млијека. Руку на срце, све је то могло да се изгради за педесетак година, а период када су мед и млијеко били основни грађевински материјал, трајао је од првих човјекових градитељских подухвата, па све до појаве креча, а и касније. Значи, хиљадама година.

Заиста, ништа што данас у овим просторима фигурира као старо градитељско насљеђе, не може озбиљно да свједочи о „ери меда и млијека" и о „млијечним брдима". (У „Рјечнику" Вука Караџића постоји топоним „млијечно брдо" – „Кад дође брду млијечноме"!)

Истина, за неке објекте, као што су которски бедеми, на примјер, научно је утврђено да су зидани малтером у коме су биле велике количине млијека, меда, жуманаца и мермерног праха. Али, све да је ова импозантна неимарска творевина грађена у времену о коме је ријеч, за њу је могло бити довољно оно млијеко које се добијало на Ловћену и његовим огранцима. А шта је са осталим „фабрикама млијека" какве су чак и данас!) оне на пивској Планини, Комовима, Сињавини, Бјеласици, Бијелој гори? Куда су отицале и у какве грађевине су се уткале њихове силне ријеке млијека?

„Кинески зид" у Црној Гори!

Од свих озбиљних и врло убједљивих аргумената које ваља изнијети као одговор на ово питање, један је особито вриједан пажње. То је Вукова међа или Међа Вука махнитога, мистериозни циновски зид из непознатих архајских времена који је био дух око 500 километара, широк два (са знатно ширим темељима!), а висок преко три метра!

О овоме су Зиду, између многих, писали Вук Караџић (1834), Вилијем Душан Лембл (1850), затим Константин–Јиречек, крајем прошлог, и Јован Ердељановић, почетком овога вијека. Помињем само оне чије ћу податке овдје користити.

Ево какве је информације о Вуковој међи од својих црногорских сарадника добио Вук Караџић:

„Знаци од зида без креча и земље, који је ишао до Бијеле горе (више Граова – преко Цуца, Кћевских планина, поврх Пљешиваца, преко Острога, планине Бјелопавлићке и Мораче доње) до Кучкога Кома. Од једног краја до другог ове међе пријекијем путем има око четири дана хода, а кад би се ишло преко гудура и литица поред ње, било би много више. Од онога по којега се имену ова међа зове, ништа се више у народу данас не чује, осим што гдје који додају: Међа Вука махнитога..."

Др Вилијем Душан Лембл, универзитетски професор из Прага, иначе љекар и Његошев гост, обишао је један дио трасе Вукове међе и лично се увјерио у све оно што је Вук Караџић, двадесетак година раније, забиљежио према казивању других. дошло је тако до Лембла сазнањем да су они Караџићеви „знаци од зида", у ствари, велики тесани камени блокови на којима се не познају никакви трагови кречног малтера.

НЕОЛИТСКИ ВОДОВОД

Импресиониран оним што је видио, Лембл је једнога дана покушао да од Његоша сазна ближе појединости о Вуковој међи. Али, испоставило се да ни Његош не зна о Вуковој међи много више од онога што је Лембл већ сазнао из ранијих разговора са људима.

„Не знам чему би овај кинески зид могао служити у Црној Гори". – рекао је Његош, остављајући нам тако и најтачнију дефиницију Вукове међе. Јер, ту се одиста ради о „кинеском зиду", истина, пет пута краћем, али зато бар четири хиљаде година старијем од онога данашњег!

Извори у кршу

Вукова је међа, зацијело, била импозантна људска творевина чија је градња могла трајати бар пет стотина година, ако не и читав миленијум. Она данас може на врло убједљив начин да потврди и објасни постојање мљековода, тј. корита, као и оно чудно измјештање шумских појасева на Милогори и на другим нашим планинама.

Али, изгледа, да млијеко, у овом случају, није трошено само за градњу главног објекта већ, можда још и више, за оно што се у савременом грађевинарству зове инфраструктуром. Наиме, дуж читаве трасе некадашње Вукове међе постојао је „водовод", који је преко неколико стотина извора напајао њене чуваре и браниоце!

Ти извори још увијек постоје и представљају – сваки за себе и сви заједно – истинско чудо у овим безводним крашким крајевима! Неки од њих теку директно из компактних стијена, други извиру на самим врховима голих литица, а трећи су љубоморно скривени у невидљивој пећини или јами поред које се издајнички зелени каква врба, липа или јасика. На отвореном простору они су распоређени, отприлике, на свака два–три километра, али на оним прометним мјестима, каква су Клобук, на почетку, Стубица, на средокрађи, и Медун на самом крају Вукове међе, има чак и по неколико извора, а ту су још и кружно озидани „илирски" бунари, затим чатрње, водопоји...

Иако сам видио доста ових извора и својевремено писао о њима као једини живим свједоцима постојања Вукове међе, никада се не бих усудио да их назовем водоводом, па још неолитским. Али, у народном памћењу постоје докази да су управо такви извори („Сви на једну жицу састављени") били највећи домет градитељског умијећа и вјештине.

У епској пјесми „Душан хоће сестру да узме" видимо како овај српски цар предлаже брак својој сестри Роксанди, а ова му поставља скоро немогуће услове, рачунајући да ће га тако одвратити од родоскрвног наума:

Богме никад ја те узет нећу
док не нађеш триста неимара,
да ти нађу до триста извора
на једну их жицу не саставе. (!?)

Цар Душан из ове пјесме не мора да буде онај историјски српски цар, али ако је баш о њему ријеч онда га је народни пјевач пренио у доба матријархата када су брачне везе између блиских сродника сматрана нечим сасвим нормалним.

Али, за нас је сада најважније да се ова пјесма, у великој мјери, поклапа са легендом о настанку Вукове међе! И та легенда говори о матријархату и о градитељским подухватима!

Ево како је легенду о настанку Вукове међе забиљежио Вук Караџић:

„Била три брата и једна сестра, па сваки од браће хтио сестру да узме за се, а немогући се у томе између себе друкчије погодити уговоре – један да презиђује планине, други да гради цркву на Дуке, а трећи да саставља Цијевну с Морачом, па који свој посао најприје сврши, онај да је узме". (Вук Ст. Караџић: „Српски рјечник", „Вукова међа").

Очигледно, подударност је велика између пјесме и легенде, па отуда и моје право да оне изворе дуж вукове међе назовем – водоводом!

Када неко први пут види Шћепан–поље, оно мјесто гдје Тара и Пива граде Дрину, мора се не мало зачудити што се тај простор, наткриљен литицама, назива пољем. Јер, нема ту никаквога поља, него се ради о нешто ширем кањонском платоу какав су већ могле заједничким трудом да направе двије ријеке вичне таквим пословима.

Градови се крију у – пољима...

Ни село Челик–поље, онамо испод Шћепан–поља, према Фочи, не би могло да носи такав назив када би он, заиста, потицао од поља. Нити село лежи у пољу, нити око њега има каквога поља.

Али, ипак, најапсурднији примјер ових кањонских „поља" потопљен је водом акумулационог језера ХЕ „Пива" прије петнаестак година. Био је то манастир Крнјепоље који се нала-

зио у кањону ријеке Комарнице, утиснут у високу литицу као орден. Ту се, одиста, не може говорити ни о каквом пољу, осим, можда, вертикалном.

Рјешење ове загонетке није ни тешко ни компликовано. Шћепан–поље је, у ствари, Стефанополис, тј. Стефанопоље или – Шћепанов град! Овај превод може да се види и на лицу мјеста, јер управо изнад Шћепан–поља налазе се зидине старог града које народ одувијек зове – Шћепанов град или град Херцега Шћепана!

„Полис" је грчка ријеч и значи „град" или, како још Вујаклија додаје: „град који је у исто време и засебна држава (нпр код старих Грка)".

Оваква трансформација грчких ријечи у наше, и наших у грчке, није остала нерегистрована у народном памћењу. У Вуковим „Пословицама" постоји један шеретски каламбур од српских ријечи са грчким изговором који најбоље илуструје ту трансформацију: „Одсрбос погркос, од гркос посрбос".

... и у Пољицама и Пољанама

По овоме, једноставно изложеном, принципу многе грчке ријечи су прешле у наше, а наше у грчке. Са том појавом ћемо се често сријетати и не само када је у питању грчки, већ и латински, а потом и италијански језик.

ГРАД КО ЗНА КОЈЕГ ХЕРЦЕГА СТЈЕПАНА – Стари Шћепанов град у Пиви везује се за херцега Стјепана Вукчића–Косачу из 15. вијека, по чијој је владарској титули и читава Херцеговина, наводно, добила своје данашње име.

Стјепан, односно, Стефан (или Шћепан, Стипен и сл.) није само често владарско име, већ у многим случајевима и дио њихових звања. Рецимо, краљ Стефан Урош; краљ Стефан Милутин; краљ Стефан Владислав... Народна пјесма „Женидба Душанова" почиње, на изглед, парадоксалним стихом: „Кад се жени српски цар Стјепане"!

Дакле, херцега Стјепана је било и много прије Косаче, па је по једном од њих, а не по Косачи, Херцеговина добила своје име. У то ће нас најбоље увјерити народна пјесма „Женидба краља Вукашина", у којој се помиње Херцеговина читавих стотину година прије него је устоличен херцег Стјепан Косача!

Због тога је потребно да се на овај и на сваки други Шћепанов, односно Херцегов глад, гледа без превеликог оптерећења званичним научним подацима.

Грчка ријеч „полис" најчешће је прелазила у нашу, по звучноси, сасвим сличну ријеч – „пољица". Због такве, скоро природне трансформације, данас имамо велики број Пољица, а нарочито у Далмацији, источној Херцеговини и у ЦрноЈ Гори. У средњој Далмацији постоји чак читава област која се зове Пољица. И баш у тој некадашњој жупи пронађен је науци добро познати „Пољички статут", чији је најстарији сачувани дио преписан у првој половини 15. вијека! Колико год да су научници задивљени „Пољичким статутом" који, уистину, регулише организацију државе, још више их чуди откуда тако савршен правни документ у једној забаченој сеоској средини!

И село Пољице у близини Требиња крије своју тајну коју је назрео и покушао да докучи професор Петар Шобајић, Никшићанин. Он је кренуо трагом народног предања да се у томе селу налазе остаци двора Вука Бранковића и да су Бранковићи поријеклом из Корјенића, односно – из Подгорице! Свој крађи рад о томе Шобајић је објавио у Зборнику САНУ (Београд, 1952; IV/II, стр. 386–391), а у Гласнику Етнографског музеја на Цетињу, постхумно је објављен његов већи рад „Корјенићи", у коме новим документима поткрепљује своју ранију тезу. (ГЕМ, Цетиње, 1964; књига IV, стр. 103–171).

Када данас прочитамо Шобајићева педантна и темељита истраживања, па када назив Пољица преведемо у његово првобитно, изворно значење, тек тада неке ствари почињу бивати сасвим јасне. Уочи косовске битке, на примјер, кнез Лазар, међу одабраном српском господом, Вука Бранковића назива највећим и најстаријим господином:

„Ако ћу је напит по господству,
напит ћу је Вуку Бранковићу".(!)

А хилендарски калуђер Доментијан, писац биографија Св. Саве и Св. Симеона, каже за Дукљу да је „краљевство от прва"! Да ли је, уопште, и сам знао колико је то краљевство, уистину, старо?

КАКО СУ МЛЕЧИЋИ ДОБИЛИ ИМЕ

До сада су поменути само неки од оних примјера из којих се може видјети како се некада моћни и значајни „полиси" данас крију по нашим забаченим и неугледним селендрама као „поља" или „пољица". Али, има случајева да се чак и у великим, старим градовима крију њихова најстарија градска језгра под исто тако старим, али на другачији начин деформисаним називима.

У Шибенику, на примјер, главни градски трг зове се – Пољана! Нема сумње да је ту некада био онај најстарији град, оно језгро око којега се временом развио данашњи Шибеник.

Никшићки случај је нешто компликованији, али ипак лако схватљив. Наиме, никшићки „Турци“ се у епским пјесмама најчешће називају „грађанима“ („Вијећају никшићки грађани/ на бијелу хару Мушовића“) а, понекад, и – Пољанама. Све ово не би толико падало у очи да се назив „Пољани“ није задржао све до наших дана. Савремени књижевник Боро Вујачић, иначе Никшићанин, једну класичну анегдоту почиње реченицом: „Дођоше два Пољанина у суд да се жале“. А ријеч је, наравно, о грађанима Никшића, Црногорцима!

Истина, никшићки град се налази у истоименом крашком пољу, али у средишту тога поља налазе се села Страшевина и Кличево, па и чак се етници тих двају села не зову Пољанима, већ Страшевљани и Кличевљани. А ради се, ваљда напоменути, о релативно великим селима, у којима живи искључиво старосједалачко становништво.

Град, градац, градина, градиште...

Као што се може и очекивати, највише трагова у називима прастарих насеља сачувано је, ипак, у нашем језику. То су оне многобројне рушевине које народ назива „град“, „градац“, „градина“, „градиште“, везујући их час за ову час за ону митску или историјску личност, али најчешће за – проклету Јерину.

Овдје већ помињани Јован Челебић, професор историје у бјелопољској Гимназији, преко тридесет и пет година свако љето користи за истраживање ових трагова прошлости. Приликом тих трагања прикупио је врло значајну збирку ријетких предмета тако да данас има, вјероватно, највреднији приватни етно–музеј у земљи. Пишући својевремено о овоме човјеку у коме су срећно спојени ентузијазам и стручност, запамтио сам његово мишљење о градинама. Кажем: запамтио, јер оно што сам забиљежио у оквиру једне новинске репортаже, смао је дјелић нашег дугог и озбиљног разговора о градинама.

Према Челебићу, по Црној Гори има толико градина, градаца и градишта, да би их тешко могла у догледно вријеме обрадити чак и велика екипа стручњака. Поједине групе тих старих здања се по много чему међусобно разликују и сасвим је извјесно да припадају различитим периодима, између којих могу да стоје стотине и стотине година.

Ово мишљење професора Јована Челебића сматрам веома значајним пошто је човјек, осим брда стручних књига, претурио преко својих руку најмање један осредњи, али добро утврђени град.

Али сада знамо колико је у овим просторима поља, пољица, пољана и колико, опет, градова, градаца, градина и градишта; па ако свему томе додамо Вукову међу, тај европски кинески зид, лако је закључити да је „ера меда и млијека“ била заиста динамична ера. Радови су извођени на свакој страни, а мед и млијеко су стизали правовремено и у оним количинама које би мајстори наручивали.

Али – ко су били мајстори? Такво вријеме интензивне и разноврсне градње, која је трајала миленијумима, морало је да створи врсне мајсторе–неимаре који ће и касније моћи да се препознају међу европским народима.

Ко су мајстори?

Ако погледамо европску градитељску традицију, видјећемо да су у њој одувијек предњачили – Венецијанци. Нема, практично, ни једног значајнијег града у Европи коме венецијански мајстори нијесу дали свој прилог, па било да се ради о урбанистичком рјешењу читавог града или, пак, о каквој грађевини која се обавезно истиче љепотом, и димензијама, и квалитетом градње. Нарочито су били велики мајстори у области сакралне архитектуре, па су и у нашим просторима оставили видне трагове. Венецијанац Бернардо Макаруци пројектовао је крајем 18. вијека величанствени Богородичин храм на Прчњу, „једну од посљедњих барокних цркава са несумњивом умјетничком вриједношћу“.

Откуда Венецијанцима такво неимарско искуство и има ли оно какве везе са млијеком, а посебно са оним именом којим смо их ми „крстили“ – Млечићи?

По свој прилици да има, али што се имена и „крштења“ тиче, ствари и не морају да буду баш такве. Врло је могуће да је назив „Млечићи“ само словенски облик њиховог ширег етничког имена – Латини! А тај етноним вјероватно вуче коријен из италијанске ријечи latte (млијеко)!

Тајне села Мајстори

Веома је занимљиво да у већини наших народних пјесама ова два појма скоро увијек иду заједно.

„Љуто тужи Ђурађ Чарнојевић
у Млијеку, граду латинскоме,“

* 10.С краја на крај чаборава

или:

„Подиже се Змај–деспоте Вуче
преко мора Млетку латинскоме“.

Зашто пјевач толико инсистира на :Млатку латинскоме“ ако не постоји никакав други Млетак? Он, очито, зна да је то једно те исто па га тако и користи у пјесми како се користи име са надимком.

ПОТВРЂЕНА НИКОЛИЋЕВА ТЕЗА!

Може човјек да се слаже или не са размишљањем и претпоставкама пјесника Витомира Николића, али једно је откриће ових дана снажно афирмисало неке од његових теза. Николић, рецимо, мисли да се у нашим топонимима „пољa“, „пољица“, „пољана“ и томе слично, крију стари градови „полиси“ (Види овај и предходни број „Монитора“).

Колико је Николић у праву, потврдило је поменуто сензационално откриће екипе студената и айсолвената археологије из Београда, са магистром Светозаром Станковићем, на челу. Та екипа је овога љета открила остатке града старог 8000 година, у једном селу недалеко од Трстеника. А село се зове – ПОЉАНА!? (Према „Илустрованој политици“ број 1775, од 7.11.1992.)

На југозападној страни Ловћена постоји село Мајстори за које ни најпедантнији истраживачи, попут Јована Ердељановића, нијесу успјели да открију по којим мајсторима је оно добило име и када је то било. Њихова земља („мајсторска земља“) помиње се у Повељи Ивана Црнојевића и никаквих других података о тајанственим мајсторима нема.

Али, постоје ипак двије ствари које коначно освјетљавају ову хиљадама година скривену тајну. То је дио Ловћена изнад села Мајстора који се зове Мајсторица и назив једног дола у самом селу... Мајсторица је је, вјероватно, била мљековод којим је допремано млијеко са ловћенских пашњака. А онај до у селу могао би и сам да ријеши читаву загонетку јер се зове – МЛИЈЕЧНИ ДО!?

Дакле, ради се о мајсторима зидарима, и то оним зидарима из ране градитељске фазе, када су морали да организују откуп и допрему великих количина меда и млијека и то на самом „терену“. Касније су се и они повукли и отишли у нагли заборав баш као и мљеководи.

Можда је баш ту, у селу Мајсторима, крај Млијечног дола, и настало име – Млечићи? Ко зна.

НАШЕ ПАМЋЕЊЕ СВЈЕДОК ДРЕВНИХ ИСТИНА

На крају овога поглавља о „ери меда и млијека“ нашли смо се у ситуацији да нам тек предстоји најтежи дио посла. Треба, наиме, објаснити од чега су живјели толики градови, односно њихово многољудно становништво. Видјели смо да је било пуно градова и насеља, али ни један од њих, нити у цјелини, нијесу имали оно што је неопходно за живот сваког већег насеља, а што се савременим стручним језиком зове – економско окружење. У црногорско–херцеговачком простору, по коме су та људска стнаишта углавном била разасута, све је било исто као и данас и могло би да се опише оним стиховима Божидара Иванишевића: Планинама ниђе броја / а равница по ђе која“.

Жир!

У оно вријеме (а ријеч је о времену од прије пет до десет хиљада година!) човјек није познавао земљорадњу, нити је знао за житарице и хљеб. Тада је његова основна храна био – жир!

Дакле, оновремени човјек је зависио од храста, а не од њиве!

По старој Црној Гори, оној нахијској, и данас се могу видјети остаци некадашњих насеља: десетине старих кућишта учопорено у каквој страни изнад парчета зиратне земље. Тај комадић њиве није могао исхранити чак ни једно просјечно домаћинство, а камо ли десетак, двадесет, па и више братственичких домова. Али, негдје у близини оронулих и пустих кућиша, најчешће се може видјети по неки стари, гранати храст, та „небеска њива некадашњих домаћина.

И грчки пјесник Хесиод у 8. вијеку прије н.е. и Пелашки мит о постанку свијета говоре да је жир био основна човјекова храна. Када би неко данас изразио сумњу у ова два поуздана извора. њихова истина би се могла доказати једино уз помоћ нашег духовног насљеђа. Јер, у српскохрватском се језику главни орган за варење зове – ЖЕЛУДАЦ, а „желуд“ (или „желуда“) је најчешће коришћени, ако не и једини синоним за жир!? (Када се у Црној Гори или у Херцеговини жели рећи да нечега има у изобиљу, обично се каже: „Има га као желуди“.)

Ко је тражио хљеба преко погаче?

Овакав назив наш желудац није могао добити у послије неолитској, аграрној ери, осим ако се у овим крајевима жир није задржао још коју хиљаду година као основни елеменат људске исхране, што је сасвим могуће. Јер, у народном памћењу постоје озбиљни докази да у овим крајевима хљеб није прихваћен ни брзо, ни објеручке.

Та одбојност је сасвим разумљива, јер се радило о првом повлађивању човјековом комформизму који је ТРАЖИО ХЉЕБА ПРЕКО ПОГАЧЕ!? (Добро уситњен жир је справљан у облику погачица, па отуда и изрека „Тражити хљеба преко погаче", тј. тражити хљеб преко жира).

Да би се добио хљеб, односно створиле оранице, било је потребно искрчити огромне комплексе храстових и букових шума, а то је с разлогом плашило паметне људе који су живјели у природи и с природом и добро упознали њене законе. Колико је тај страх био оправдан, најбоље можемо схватити баш ми, који управо доживљавамо врхунац еколошке кризе започете тим давним човјековим одвајањем од природних извора исхране.

Томе времену и тим процесима припада, свакако, и једна наша, иначе тешко схватљива, пословица која каже: „Смије се као луд на брашно"?

Наравно, ова тема заслужује много ширу и озбиљну обраду, а овдје смо је дотакли само као доказ да су становници оних силних „пољица" и „градова" имали од чега да живе, и то да живе добро и срећно.

Постоји још једна битна чињеница коју ваља истаћи на крају овога казивања, а која може да отклони многе, евентуалне, недоумице о ономе што је овдје речено. То је Црвена Стијена код села Петровића, на самој црногорско–херцеговачкој граници, тамо гдје се налазе она силна „равна Корита".

„Индивидуална и непозната културе"

Црвена Стијена је један од најзначајнијих археолошких локалитета у Европи и, свакако, најзначајнији објекат те врсте на читавом њеном југоистоку. Оно што је нађено у преко тридесет до сада испитаних слојева, доказује да је човјек у овим просторима континуирано живио и стварао, од раног палеолита до бронзаног доба. Разноврсност инвентара, затим дебљина културних слојева и, посебно, њихова међусобна повезаност, говоре да је тај човјек, у духовном и техничком погледу, био веома супериоран. На основу неких алатки, пронађених у најдубљим слојевима, професор Ђуро Базлер, претпоставља да се

човјек Црвене Стијене могао бавити неким примарним облицима рударства, чак на тридесет хиљада година прије Христа!

„Откривањем Црвене Стијене – пише професор Базлер – отворена је, без сумње, нова страница хисторије људског рода на западном дијелу Балканског полуотока, а то значи да смо ми овдје сукобљени с проблемом једног индивидуалног развоја културе за широки териториј на којем се до сада није много урадило".

Академик др Алојз Бенац, који је од самог открића, 1954. године, проучавао Црвену Стијену, сматра исто тако да „она разбија неке устаљене калупе и захтијева другачије разматрање друштвено–економских прилика које су условљавале различите појаве у палеолитским и постпалеолитским периодима".

Када се знају ови подаци о Црвеној Стијени, онда не треба да нас изненаде ни резултати оваквих истраживања, ни ауторова одлука да се у таква истраживања упусти. Јер, више је него очигледно да је црногорско–херцеговачки простор и мало и непотпуно истражен, иако ту има шта да се нађе.

ТРАГОМ СЕНЗАЦИОНАЛНЕ ХИПОТЕЗЕ МЕКСИЧКОГ ФИЛОЛОГА

СРЕЋНЕ ОЧИ У ХОМЕРОВОЈ СЛИЈЕПОЈ ПУБЛИЦИ

Зашто су нас заобишли Келти? Да ли је Герхард Геземан, њемачки писац и слависта, дошао до Хомерове постојбине? „Илијада" – књига са највише подвучених мјеста у Његошевој библиотеци!

ИМАО САМ НАМЈЕРУ да своје трагање за Тројом почнем и завршим прилогом од прошле недјеље под насловом „Троја је негдје ту". Али, чаролија трагања за закопаним благом, којом нас је овога љета опчинио Роберто Салинас Прајс, далеко је узбудљивија од оне коју смо као дјеца упознали читајући роман Роберта Луиса Стивенсона „Острво с благом". Остао сам, осим тога, читаоцима дужан нека додатна објашњења у вези са оним „кинеским зидом" у Црној Гори и Херцеговини, па се, ево, враћам да то појасним колико највише будем могао.

Зид је заиста постојао, али чији је био и чему је служио, на та питања би требало (и то што прије!) да одговоре наши научници. Довољно је узети археолошку карту Црне Горе па повући линију од Бијеле горе до Кучкога кома, путем који је обиљежио Вук Караџић, да би се видјело како је тај мистериозни зид стајао тамо можда и читаву десетину вјекова, све до продора Римљана у ове крајеве. Одмах се да уочити богатство и разноликост археолошке грађе с једне стране зида и сиромаштво и једноличност с оне друге. Чак ни врло покретљива келтска племена нијесу, рецимо, оставила готово никаквих трагова јужно од тога зида, а сјеверно од њега јесу – и то у изобиљу!

Није искључено да бисмо оваквом методом могли открити трагове зида све тамо до Габеле, па и даље, а онда би нам, ваљда, био јаснији онај званични податак Свјетске здравствене

организације по коме управо Црногорци, Херцеговци и Далматинци спадају у сасвим малу рупу највиших људи Европе.

У свјетлу Прајсове хипотезе (а нарочито његове тврдње да су стари Хелени „присвојили“ и Хомера и „Илијаду“) ваљало би поново, али пажљиво и темељито, прочитати цјелокупни опус њемачког књижевника и слависте Герхарда Геземана (1888–1948). То је, рекао бих, један од ријетких свјетских научника који би могао помоћи Прајсу, ако не да докаже своју тешку тврдњу, а оно сигурно да је поткријепи научним чињеницама.

Геземан је био један од оних Њемаца који су, попут Гетеа и браће Грим, били одушевљени нашом народном поезијом. Њега није задовољавало пуко читање тих пјесама, него је кренуо у њихов завичај и остао тамо више од четврт вијека – од 1914. до 1940. године.

„Герхард Геземан је био риједак и необичан човјек, и необичан таленат – наглашава др Радосав Меденица – Ријетко се у науци сријеће тако срећна усклађеност прве творачке интуиције и научне даровитости, изванредне моћи запажања, саживљавања са предметом који се испитује и понирања у његову срж, као и способност да се оно што се сагледало или интуиције осјетило изрази у импресивном и пластично сроченом стилу. Уз то, изванредно богатство и ширина тако разноврсних знања из неколико широких научних области...“

Пјеснишшво хероичког шипа

За нас је, у овом случају, особито важно нагласити да је Геземан своје интеерсовање за нашу народну поезију **због нечега** проширио на читаво Балканско полуострво. Обилазио је Грчку и Бугарску, пажљиво проучавајући тамошње народно стваралаштво, а онда се коначно вратио својој „динарској зони“ која је, по њему, носилац књижевног стваралаштва у овим просторима!... Да ли је то било његово трагање за Хомером, не може се са сигурношћу тврдити, али да је Геземан раскрчио многе путеве и обавио значајне послове за будуће трагаче, то је ван сваке сумње. Уосталом, тако нешто и он наговјештава у предговору својој књизи „Чојство и јунаштво старих Црногораца“.

„Књижевни материјал који се налази у основи карактеролошког приказа Црногораца готов је непознат европској науци. А то је материјал на коме нам може да позавиди сваки филолог и састављач културне историје, сваки психолог и социолог. Тај материјал се својом новином, обилношћу, свјежином, сликовитошћу, исто тако и својим умјетничким обликом, као и својим богатством у погледу изграђености разних пјесничких врста хероичког типа: народне пјесме, тужбалице, кратке приче, алоналног разговора и лаконизма – намеће за упоређивање читавом низу научних дисциплина. Иако се такво упоређење натура, најприје, са старогрчким и старогерманским људским и социјалним типом човјека, ја се овдје морам, ма колико ми било жао, одрећи намјере да изведем то упоређење. Прије свега зато што овдје желим, најприје, да овај непознати материјал пустим да говори сам за себе и што његово разастирање захтијева много простора...“ **Да ли је Герхард Геземан допро до Хомеровог завичаја, не знам, али одиста данас мистериозно звучи наслов његовог посљедњег романа „Срећне очи“ када се упореди са насловом Прајсове књиге „Хомерова слијепа публика“!!!**

У Његошево вријеме, када се још није знало ни за ону малоазијску Троју, вјероватно да се често разговарало о томе гдје би она могла да буде и ко су, уопште, ти слани и загонетни Тројанци. Мора да је Владника узимао учешћа у тим разговорима, али, на жалост до данас није познато да је некада нешто од тога и забиљежено.

Његош над „Илијадом“

Захваљујући др Душану Вуксану, историчару и његошологу, имамо заиста интересантно свједочанство и о том интересовању великог пјесника и мислиоца. Прије шездесет година др Вуксан је прегледао Његошеву личну библиотеку и направио драгоцјен прилог о томе. Примјећујући да је „Владика добро чувао књиге“ али да „ипак овдје–ондје у појединим књигама има подвучених мјеста“, др Вуксан пише:

„Саопштавајући подвучена мјеста из Владичине лектире, ја то чиним више стога да се види што се Владици свидјело из појединог дјела. Та мјеста, као што ће се видјети, **или су максиме или су, што је још чешће, мјеста која се могу пренијети на нашу историју, па наше прилике** (подвукао В.Н.) а каткад и на Владику самога“.

Чудно да Душан Вуксан није примијетио очигледну несразмјеру између мјеста подвучених у „Илијади“ и оних у осталој лектири? То је фантастичан однос 15:1 у корист „Илијаде“, а према свамој „Одисеји“ тај однос би се попео чак на 40:1...

Збиља – зашто?

ЖИВЕ ВОДЕ – ЖИВИ СВЈЕДОЦИ

Траг оног мистериозног циновског зида на сјеверним границама црногорског карста. Пјесник Душан Васиљевић открио Црвену стијену, једно од највећих праисторијских налазишта у Европи. Поред два савремена, Будош има и трећи тунел који је стар најмање четири хиљаде година

ЧОВЈЕКУ КОЈИ по овим жестоким тропским врућинама крене да открива праисторију, врло лако се може десити да у извјесном тренутку истрчи на улицу уз онај тријумфални Архимедов крик: „Еурека!... Еурека!...

„Могло се то догодити и писцу ових редова прошлог уторка и сриједа и то у неколико наврата, али – не због врућине.

Водо, одазови се...

Трагајући за остацима онога киклопског зида – који је, да подсјетим, од врха Бијеле горе до кучкога Кома повезивао два планинска масива, Оријен и Проклетије, и са њима чинио непрелазну границу некакве древне државне или племенске територије – обрео сам се прошлог уторка у селу Стубици, у Пјешивцима. Ово село се налази у самом залеђу Будоша, управо онамо куда је пролазио Зид „поврх Пљешиваца". Знао сам још од дјетињства да ту постоји илирски бунар са живом водом који се зове – **Гркиња!**

Сада, у свијетлу Прајсове хипотезе о „јадранској Троји" и оног детаља из „Етнографских списа" В.С. Караџића о „Вуковој међи", учинило ми се да би та жива вода – и као вода и као топоним – могла да одгонетне бар дјелић истине.

И одгонетнула је... можда и читаву истину!...

У тренутку сам се сјетио свих таквих вода које сам гледао у Бијелој Гори, Чевским Ублима, Бијелим пољанама, Будошу, Повији, Острогу... **То је читав систем живих вода које данас савршено прецизно прате траг некадашњег зида!**

Све се оне, као по правилу, налазе на истуреним м,јестима, далеко од данашњих насеља и представљају свака за себе, право мало чудо у овим иначе безводним крајевима црногорског крша. Ипак, највеће чудо од свих тих живих вода је она у манастиру Острог која извире из компактне стијене на неких 800 метара надморске висине.

Вода се одувијек узима као најпоузданији знак човјековог присуства на неком простору и сада треба видјети (и објасни-

ти!) зашто су се све ове живе воде тако идеално нанизале као да слиједе оно народно предање које је Вук Караџић, ваљда у посљедњем тренутку, забиљежио и оставио народу да чита како је написано!?...

Да је неко прије стотинак година бацио овакву свјетлост на источну обалу Јадрана и њено залеђе, као што је то овога љета учинио Роберто Салинас Прајс, ми бисмо данас имали другачију и, у сваком случају , богатију слику праисторије у овим крајевима. Сада, међутим, ту слику је многот теже дочарати, нешто због све слабијих материјалних трагова, нешто због недостатка финансијских средстава, а нешто (или највише?) због недостатка слуха за непосредну околину и, посебно, њену прошлост.

Трагалачки таленат пјесников

Душан Васиљевић из Петровића, пјесник несумњивог талента и човјек најширег личног образовања, могао би, рецимо, да уз Прајсову хипотезу искаже до краја свој трагалачки таленат и да открије далеке више него што је открио. А открио је, ништа мање него Црвену стијену, једно од највећих европских станишта човјека каменог доба и каснијих периода!

Деценијама је Душан Васиљевић, предавно и с љубављу, ископавао кост по кост, предмет по предмет, а онда је једнога дана довео у Петровиће професора Јована Ивовића, директора Завичајног музеја у Никшићу и др Алојза Бенца из Сарајева и тако је 1954. године сензационално оглашен локалитет Црвена стијена – од тада незаобилазна тачка у истраживању европске праисторије.

Зашто сам се данас сјетио пјесника Душана Васиљевића, за кога ми његов пријатељ и комшија Ђорђе Ковач неки дан рече да је знао „све на овоме свијету осим – математику."? Једноставно, да бих охрабрио и себе и вас уочи претпоставке коју ћу управо изложити. Хтио сам, наиме, да вас подсјетим да сам са Душаном Васиљевићем везан и завичајем, и поезијом и, нарочито, математиком.

Капија између два свијета

Како се улазило и како се излазило из тога каменом опасаног свијета, ако логички претпоставимо да на читавом, преко четири стотине метара дугом зиду није [illegible] било врата? Ако је човјек и могао да прескочи ту преп[illegible] високу четири, пет или колико већ метара, куда је про[illegible]ла стока, како су

уношени или изношени разни терети и, уопште, куда се и како одвијао саобраћај са осталим свијетом?

Вјероватно да је постојало неколико комуникационих тачака дуж читавог зида, али она најприроднија и најуочљивија је Будош. То брдо се налази на самој јужној граници Никшићког поља које, са кланцем Дуга на свјеверо–западу и долином Зете и зетском равницом на југоистоку, чини јединствену геотектонску депресију којом су одувијек текли саобраћајни токови.

Дакле, човјек праисторије, градитељ оног огромног зида, питање саобраћаја ријешио је баш као и ми данас – тунелом кроз Будош!... Тај тунел је и те како видљив са сјеверне стране Будоша. То је огромна пећина звана Вељa пећ. на јужној страни, истина, не види се никакав отвор, али он мора да постоји негдје испод хаотично испретураних камених громада, јер кад год вода прекрије врх једног усамљеног камена у кориту Зете, истога тренутка се и Стубички долови почињу пунити водом?.

Истога тренутка!...

Таква брзина свакако је најпоузданији доказ да се ту не ради ни о каквој порозности терена, већ о директном, слободном току водене масе кроз широк и слободан простор.

Да је Будош имао посебан значај у тим далеким временима, можда најбоље потврђује велики број његових пећина од којих многе, попут Вељe пећи, имају – живу воду. Очигледно је да су ту биле концентрисане велике људске снаге и ваљало би се позабавити оном станом овога брда, посебно, његовим јужним подножјем. Ту би се, вјерујем, могло наћи пуно драгоцјених трагова из тих праисторијских земана па и јужна врата праисторијског будошког тунеле.

ЗЕТА СЕ УЛИВА КОД РИСНА!

Зашто ријека Зета у свом доњем току нема шљунковито корито? Дукљанинова идеја – Деукалинов потоп – Тајанствени симболи на стубичким зидинама

ДАНАС СЕ веома лако може доказати да је ријека Зета некада понирала у југозападном дијелу Никшићког поља, затим поново извирала негдје код Драгања, текла испод села Леденица и одатле се стропоштавала у Рисански залив. Тај величанствени водопад Зете дао је име читавом том крају, јер је и Птоломеј забиљежио да се он, према старим предањима зове Ризонска ријека.

Два озбиљна момента иду у прилог тврдњи да је ова ријека промијенила свој ток, а то су: обиље најквалитетнијег ријечног шљунка у данас безводном Драгаљском пољу и недостатак таквог шљунка у кориту Зете од њеног некадашњег понора до увира у Морачу! На читавом том дијелу Зете има само неколико мјеста са правим ријечним шљунком и то су искључиво они дјелови гдје она прима „старосједилачке“ притоке, какав је, на примјер, случај у Туњеву гдје јој се придружује Добрик који извире испод Дреноштице.

Значи, она легенда о цару Дукљану који је преводио Зету у Морачу, могла би да буде историјска чињеница! Могла би се, осим тога, показати као тачна и она легенда по којој су свеци помоћу лукавства дознали од Дукљана како се мље жито, па ту корисну вјештину пренијели касније народу. Наиме, од Главе зете до Даниловграда постоји бар десетак зидина у самом кориту ријеке за које се претпоставља да су веома старе и да су некада служиле као млинови. Једна од највећих и најстаријих таквих зидина налази се управо на Слапу Зете, и то баш на оној каскади гдје је послије рата изграђена хидроелектрана.

Ријека атомска бомба!

ОВДЈЕ СЕ сада ваља упитати; ако је цар Дукљан могао затворити један понор и превести Зету у питомији и плоднији крај, није ли то исто могло пасти на памет и некоме од његових непријатеља који су, рецимо, узалуд опсиједали и нападали његову високом међом опасну државу? Ништа није било једноставније него затворити понор Зете у Норину, зајезерити Никшићко поље и запријетити Дукљану страшном поплавом.

Такво нешто се, вјероватно, и догодило, али, бар у прво вријеме, без икакве опасности по Дукљана и његов народ. Језеро је могло да отиче кроз оне будошке пећине (Вељу пећ и друге) куда вишак воде и данас пролази у Стубичке долове. Међутим, касније, када је наишла нека година изузетно богата кишом, попустио је онај лошије зачепљени понор у Норину и дошло је до катастрофе која је уништила сва људска насеља од Главе Зете до Скадарског језера. Једино таквом катастрофом може да се објасни чудна околност да у најпитомојој и за живот најпогоднијој долини у оквирима онога циновског зида, нема никаквих трагова претхеленске или предилирске цивилизације, осим неких темеља у сувомеђи у Добром Пољу, Вишу, Слапу, Винићима, Мартинићима итд које је, изгледа, својевремено задесила иста судбина.

У сваком случају ова катастрофа би могла да буде онај „Леукалионов питон“ из грчке Митологије, а Деукалион и Ду-

кљан једно те исто лице како сам то уствpдио и у претпрошлом наставку, али без довољно аргумената.

Мистериозна Стубица

АКО ВОДИМО рачуна о размјерама овакве катастрофе, онда материјалне трагове из дубоке праисторије ваља тражити искључиво тамо гдје стихија није могла наудити људима и њиховим добрима, значи у скровитим и забаченим крајевима какво је село Стубица иза Будоша.

Прошле сриједе смо поново били тамо па нам је осамдесет петогодишња Златана Ђуричић показала зидину, стару можда стотинак година, у којој су уграђени остаци неке грађевина из трећег или четвртог миленијума прије наше ере!

На једном угаоном камену види се рељефно исклесан полумјесец, пирамита и птице, а на другом нека идеално уобличена кугла која би могла да буде и сунце, и јабука, и ружа... Таква кугла се налази на још једном угаоном камену ове давно напуштене зидине, што значи да је њен власник разградио неко прастаро здање да би тих неколико дивно обликованих рељефа уградио у своју кућу.

Златана нам је показала и „ћемер–кулу“ војводе Илије Никчевића ко ја је сагрђена на темељима некакве старе куће са изузетно дубоким подрумом из кога води подземни ходник до петсто метара удаљеног узвишења Скок на коме се налази жива вода и старо гробље.

Када смо сјутрадан консултовали Наташу Вукотић, археолога, вишег савјетника у РО „Стари град“ Будва, жена је била не мало изненађена. Рекла нам је да овакви симболи припадају најдубљој праисторији и да су у Црној Гори пронађени само на два мјеста: у Тузима и у Љешанској нахији, исто тако узидана у кућу, односно цркву. Најчудније је, каже она, да смо у Стубици, само на једној кући, нашли три камена са таквим симболима!

ОТМИЦА ХЕЛЕНЕ ПРЕСЛАБ РАЗЛОГ

Дакако, за потребе пјесничке музе чистitога Хомера то је доста, но Хелена ипак није доста јак вјетар да напуше једра глоти од „тисућу бродова“ за ратни поход на Троју. А у оном што не могоше учинити племенитост и правичност (побједника) сами, припомогла им је, можда, љубав према нечем вреднијем чак и од лијепе Хелене: љубав према – коситру.

*Коситар је у бронзано доба био изразито важна стратешка сировина, нешто попут жељеза, нафте и урана данас. **ез коситра не само да се нијесу** могли исковати мачеви, копља и сјајни оклопи Ахилеја и осталих*

дичних Хомерових јунака већ ни плугови, пијуци, сјерике, чавли – све оно потребно економији старих Грка. Но гдје да Грци нађу тај драгоцјени коситар додатком којега се иначе мекани бакар претвара у тврду многострано употребљиву ковину – бронзу – којом се могло сјећи и бости?

То је питање већ прије више година (дакле, посве невезано с овом садашњом ренесансом занимања за Троју изазваном габелском хипотезом Прицеа) поставио британски геолог Јохн Барнес, Цивилизације бронзаног доба у базену источног Средоземља поШтено су се науживале коситра тек нако тога што су фенички трговци допрли до британских отока и тамошњих рудника коситра (Цорнсалл), но то је било много послије тројанског рата.

У доба Троје, дакле старијег бронзаног доба, коситар се могао (морао) наћи негдје ближе Познавајући добро геологију и повијест рударства Средњег Истока, Барнес наводи више могућих извора коситра: данашњу источну Румуњску (Доброгеа) те уште Дунава камо се могао низводно допремити коситар из налазишта у данашњој Саској. Могући су такође рудници на источном крају Црног мора. теоријски још једино могући рудници – како наводи Дерек Агер у часопису „Нес Сциентист“ – јесу они у источној египатској пустињи те у Судану, но нема никаквих доказа да су Грци залазили у те пустињске крајева.

ТРОЈА ЈЕ ТУ НЕГДЈЕ

Невјероватни материјални трагови које могу да потврде Прајсову претпоставку о „јадранској Троји“! Колосални „кинески зид“ на сјеверним границама старе Црне Горе! – Никшићко поље – масовна гробница ахајских бораца?

РАТ ЗА ТРОЈУ који је овога љета започео храбри мућаћос Роберт Салинас Прајс, потрајаће, нема сумње, бар колико и онај стварни, десетогодишњи тројански рат. Но, колик потрајало да потрајало, двије ствари су већ сада сасвим јасне: не зна се ко ће бити побједник, а извјесно је да ће рат изгубити једино они који га унапријед буду игнорисали као бесмислицу.

Што се мене тиче, ја сам на страни „ завојевачкој“ и то не само због тога што би ми импоновало да у комшилуку имам једну древну Троју,в ећ што држим да су овакви изазови добродошли да се на занимљив начин позабавимо сопственом прошлошћу, која је на овим просторима најчешће измицала пажњи ријетких хроничара, а онда и људском памћењу уопште.

Скоро је невјероватно колико код нас има и духовних и материјалних трагова који би могли сасвим озбиљно да подупру Прајсову хипотезу о „Јадранској Троји“ и о којима ће он убудуће морати да води рачуна.

„Кинески зид" у Црној Гори

Ако, рецимо, знамо да је опсада Троје трајала читавих десет година, онда овај Хомеров град ваља тражити искључиво тамо гдје су постојали зидови тако колосалних размјера које су могли да обезбјеђују, не само град, већ и његово најшире животно окружење. Једино у таквим условима било је могуће издржати десетогодишњу опсаду, а да се због ње не прекине ни једна од виталних градских функција. Но, колико је до данас познато, таквих зидова, нити пак трагова од њих, нема нигдје на балканским и малоазијским просторима, а поготову не око Хисарлика, тамо гдје је својевремено Шлиман лоцирао своју Тројy.

Међутим, у Црној Гори и у дијелу Херцеговине (управо тамо према Габели!) и данас би се сигурно, могли наћи трагови мистериозног циновског зида који је био дуг преко четири стотине километара (!) и који је затварао читав простор од Бијеле Горе, изнад требиња, до Кучкога Кома, изнад Колашина.

У својим „Етнографским списима" (1834) Вук Караџић је овако описао тај зид под насловом „Вукова међа".

„Знаци од зида без креча и земље, који је ишао од Бијеле Горе (више Грахова, преко Цуца, Кчевске планине, поврх Пљешиваца, преко Острога, планине Бјелопавлићке и Мораче доње) до Кучког Кома. Од једнога краја до другога ове међе пријекијем путем има око четири дана хода, а када би се ишло преко гудура и литица поред ње, било би много више. Од онога по којега се имену ова међа зове, ништа се више у народу данас не чује, осим што гдје који додају: међа Вука махнитога..."

У путопису „О Црној Гори и Црногорцима" (1850) Вилема Душана Лембла, професора медицине из Прага, видимо да ни Његош није ништа знао о поријеклу овога тајанственог зида који га је, очигледно, узбуђивао како својом грандиозношћу, тако и својим далеким и необјашњивим поријеклом.

„Дивљења достојна знаменитог и оријашки споменик из непознатих времена о којем само легенде круже по народној историји – пише Лембл – Овај зид се протеже наводно „до три–четири конака хода", тј. око три–четири дана путовања по сјеверној граници Црне Горе, оном старном према херцеговачкој општини Клобук. Озидан је самим крупним камењем и то у једном смјеру преко брда и долина. Сам Владика ми је говорио да се не зна шта мислити, у коју је сврху тај „кинески зид" могао служити у Црној Гори..."

Хипотезу да је овај зид припадао ширем одбрамбеном систему античке Троје било би, на први поглед, лако оборити једноставном чињеницом да њега ни Хомер не помиње у „Илијади". Међутим, ваља знати да је у „Илијади" ријеч само о посљедњој години рата, тј о завршним борбама под самим зидинама Троје, када Ахил поново приступа Ахајцима да би осветио свога пријатеља Патрокла. О претходним биткама, и локалитетима на којима су вођене – код Хомера, наравно, нема ни ријечи.

Да је тај зид заиста постојао – и то баш у вријеме Троје – најпоузданији је свједок – Никшићко поље!

Никшићко поље – ријеши свједок

Оно се налази непосредно испод оног дијела Зида који је ишао „поврх Пљешиваца" и данас је познато у науци као једно од најбогатијих налазишта гробница–тумулуса, управо из периода тзв „егејских сеоба" (1200–800 п.н.е.) у које вријеме спада и десетогодишња опсада Троје!

Што је још интересантније, а и драгоцјеније као податак, највећи дио оних тумулуса у Никшићком пољу је направљен од земље, а не од камена као и остали тумулуси у околини Никшића која су много удаљенија од зида!

Шта то треба да значи, осим оно што Прајс слути: Троја је негдје ту!

Али, ево сад нове сензације:

Прајс није ни први ни једини странац који је у овим просторима наслутио Тројy!

Данас, у свијетлу Прајсове хипотезе о „јадранској Троји", многе легенде и историјске чињенице изгледају далеко природније него раније, а нарочито она о тројанском краљевићу Енеји, латинском родоначелнику. Што је било једноставниј него да Енеје, након пропасти Троје, преплови Јадран и оснује живот на Апенинском полуострву?

Котор – град одбјеглих Тројанаца

Сада се, чак, као сасвим природна, може прихватити и она могућност да је Енеја на томе свом трансјадранском путу основао град Корчулу на источном острву које се налази, такорећи, преко пута Габеле! Тај податак се досада сматрао апсолутно нетачним и стајао је забиљежен једино у тзв „Посудо–Диктису" (латинском прозном саставу из средњег вијека) тако

* 11.С краја на крај табора

да ни Корчуљани нијесу озбиљно рачунали с њим, па су као свога оснивача славили извјесног Антенора, такође Тројанца.

Но, за ову прилику далеко је драгоцјенија околност да Прајсова хипотеза потврђује Орбипијево казивање по коме су и Котор, односно, Аркинио, основали тројански јунаци послије пропасти свога града. Зашто да не, нијесу морали да путују далеко, а изградили су га, изгледа на сопственој земљи...

Претпостављам да Прајс добро познаје све ове легенде о кретању тројанских јунака послије разарања њиховог града, па би Мексиканцову пажњу ваљало усмјерити управо на Котор, његову околину, а наточито, залеђе.

Зашто на овоме треба инсистирати?

Зато што сам увјерен да би Прајс могао доказати **духовне трагове „**своје“ Троје, који се данас налазе **матријализовани** у томовима и томовима разних путописа, прича, романа, пјесама, историјских студија и других књига које су странци исписали о старој Црној Гори и Црногорцима, а нарочито током деветнаестог вијека када се овај просто први пут почео отварати према свијету.

Просто је невјероватно (а каткад то заиста дјелује запрепашћујуће!) колико се нека од тих виђења поклапају са данашњом Прајсовом хипотезом?!... Стиче се утисак као да су ти људи слутили овдје Троју давно прије овога Мексиканца и да је често недостајала само једна ријеч да ту слутњу искажу до краја!

ДУКЉА СТАРИЈА ОД АТИНЕ?!

Да ли је митски Деукалион легендарни цар Дукљан? Ко су Доклеати – Илири или балкански старосједиоци? Др Јован Мартиновић: „Зид је старији и од Илира и од Хелена!“

СТАРИ ГРЦИ СУ, изгледа, много боље познавали читав ондашњи свијет него своје, Балканско полуострво. У једном предхомеровском миту о потопу, то може најприје и најбоље да се уочи.

Зевс је, наводно, потопио свијет, а извјесни **Деукалион** (обратите пажњу на ово име!) који је о потопу био раније обавијештен, опремио је барку, ставио у њу своју жену Пиру и отпловио ка неком од највиших, непоплављених врхова. Постоје четири верзије о томе гдје се он искрцао (по једној чак на сицилијанској Етни) али му ни на памет није падало да отплови на сјевер, ка централном дијелу Балкана гдје се иначе налазе највиши планински врхови у овом дијелу Европе.

Да би ствар била још чуднија, Роберт Гревс тврди да је Деукалионово путовање историјска чињеница и да се је заиста догодило негдје на сјеверу Грчке око 2.000 године прије нове ере.

Дакле, у стварности се нешто догађа на сјеверу, и у предању се оно нађе на истоку, западу или југу Грчке.

Деукалион или Дукљан

Овога Деукалиона нећемо за сада тако лако пустити, јер постоји оправдана сумња да је управо он онај мистериозни цар Дукљан чија се престоница Дукља налазила на ушћу Зете у Морачу. Тај Дукљан живи вјековима у црногорским легендама и можеш га наћи чак и тамо гдје га не очекујеш. Ја сам, рецимо, у „Српском митолошком речнику“ нашао ових дана да се и овај наш зид, познат као Вукова међа или међа Вука махнитога зове још и – Дукљанинова међа!

За цара Дукљана везана је легенда да је преводио Зету у Морачу (по некима Цијевну) и није искључено да је том приликом довело до – катастрофалних поплава које су касније инспирисале мит о потопу. Уосталом и судбина тајанствене Дукље упућује на такав закључак, јер се низводно од ушћа Зете могу још и данас видјети у кориту Мораче и око њега огромне камене громаде које су, по свој прилици, припадале некадашњој Дукљи.

Зид из Праискона

Тешко је по митовима и легендама, и то послије четири хиљаде година, тражити неку сличност између Деукалиона и Дукљана, али ако и код једнога и другога налазимо мотив воде и потопа, то је довољно да их идентификујемо као једну те исту личност утолико прије што су им имена малтене сасвим слична?

Никада се не бих одлучио за овако смјелу хипотезу да су Деукалион и Дукљан једно те исто лице, да ме прије тога није охрабрила једна друга храброст. Када сам, наиме, 17. јула разговарао са нашим познатим археологом др Јованом Мартиновићем о Зиду – Вуковој међи, он ми је, не двоумећи се, рекао:

„Тај зид је постајао и у то не треба [illegible]ити сумњу. Међутим, њега нијесу градили ни Грци ни [illegible]ри, већ његов на-

станак сеже у најдубљу прошлост Балкана. Градитељи тога зида су неки аутохтони становници овога дијела полуострва".

Овдје сада ваља рећи да је управо Деукалинов (или Дукљанов, зашто да не?) најстарији син Хелен постао праотац свих Грка и да је он дао име цјелокупном хеленском роду!

КО ЈЕ ПОМЈЕРИО РИ РУМИЈУ?

Нека геолошка истраживања као да потврђују хипотезу о митолошком потопу у Црној Гори! Још једно виђење мистериозног камена у кориту ријеке Зете испод Будоша

ХОМЕРОВА СЛАГАЛИЦА

ИАКО ЗА САДА не постоји права размјена мишљења између домаћих ауторитета и мексичког истраживача јер његову књигу у Југославији још нико није видио, преко Танјуговог извјештача он поручује: „Не бјежим од расправе. Она треба да буде аргументаована. За сада, на жалост, није тако. Само сам ја изнио документе који се заснивају на строгој методологији".

У свом увјерењу да је митска Троја била на обали Јадрана и да је грчки јунак Одисеј послије десетогодишњег ратовања још десет година лутао нашим морем. Прајс није усамљен. Боравећи први пут у Југославији 1967. године. У Дубровнику се срио са инжињером Аристидом Вучетићем (1884–1975) врсним знаљем Далмације и њеног приобаља, човјеком који је добар дио живота посветио скупљању доказа за своју теорију о Одисејовом лутању Јадрана. Узевши од Хомера само оне стихове који се односе на географске и локалне описе, смјерове вјетрова и положај звијезда, Вучетић је 40 година тражио заједничке тачке епа и научних претпоставки.

У прилог Прајсовом слагању Хомерове слагалице, средином јула стигла је још једна вијест. Овог пута из Москве, одакле Танјуг јавља да совјтски археолог Лав Клајн тврди да је пронашао неоспорне доказе да је њемачки аматер Хајнрих Шилиман фалсификовао своје налазе у Хисларику, у Малој Азији.

Подсјетимо на то да је у основи свака наука сумња и да је наука издиференцирани облик свијести који се постепено ослобађа митова и митологије. Али док се ослобађамо једних митова, несвјесно се изграђују други. Исход је неизвјестан.

ДА ЛИ ЋЕ Роберто Салинас Прајс наћи своју Тројy у Габели или неће, то тек треба да се види. Међутим, како год се завршио тај његов подухват, он је већ пуно тога учинио за ове крајеве самим тим што је бацио нову свјетлост на подручје источног Јадрана и његово залеђе. Од сада ћемо са много више слободе моћи да одгонетамо неке легенде и појаве које се десетинама вјекова бесмислено врте у народном памћењу, не уклапајући се до краја ни у какав знани историјски контекст.

Цар Дукљан је први и најизразитији мада не и једини примјер једне такве бесмислене вртње. тај јунак искључиво локал-

ног „подгоричког" предања, везан је својевремено за рано хришћанство, идентитикован са римским царем Диоклецијаном и остављен тамо – за уклин народу. Међутим, из саме легенде је данас више него јасно да Дукљан припада предхеленском добу и свијету.

По тој легенди он се борио са своја два брата за наклоност рођене сестре–јединице. Тај за нас несхватљиви, богохулни и родоскрвни чин, био је и те како уобичајен и природан поступак у најстаријим предхеленским временима када је владао матријархат и када су се мушкарци борили за наклоност супротног пола и изреда се женили управо својим сестрама и другим блиским рођакама. Уосталом, грчка митологија је пуна таквих примјера – од Зевса па наниже.

Када се ово зна и када, истовремено, имамо у виду Прајсову хипотезу, нормално је да ћемо Дукљана прије идентификовати са далеким Деукалионом него са ближим Диоклецијаном, утолико прије што је и по звучности Деукалион ближи нашем Дукљану. Осим тога, ту је и његов зид („Дукљанинова међа") који са својих 500 километара дужине сеже управо до – Деукалиона! (У „Српском митолошком речнику" стоји да „Дукљанинова међа" иде чак од Дубровника преко Бијеле горе до Кучкога кома!)

Искошена Румија

Ја сам у претпрошлом наставку ових казивања покушао да објасним како је Дукљан стекао свој атрибут „проклети". Учинило ми се да је то могло да дође због отпора његових потомака хришћанској религији. Ни сада ,наравно, не одустајем од тога, али бих само додао да је тај атрибут могао имати и дубље коријене и да га Дукљан вуче још од онога времена када се зајезерено Никшићко поље нагло излило у Бјелопавлићку, односно Зетску равницу изазвавши катастрофалан потоп.

Актер једне такве апокалиптичне несреће није, наравно могао остати у лијепој успомени народа и то му се, изгледа, повлачило све до појаве хришћанства када је „проклети цар Дукљан" коначно добио своје мјесто у виру испод Везирова моста и назив највећег божјег – неугодника.

Но, сада нам ваља, поводом Деукалионовог потопа, усмјерити пажњу на једно занимљиво запажање нашег познатог теолога, академика Зарије Бешића које је он објавио прије четврт вијека. Рекао бих да се управо ту могу назријети трагови митолошког потопа у његових катастрофалних размјера. Академик Бешић, наиме, на једном мјесту каже (наводим по

сјећању) да је планина Румија унеколико искосила своју јужну осу и при том знатно потонула у море. Ово се могло десити, закључује угледни научник, чак и у историјском периоду!

Ако за тренутак замислимо онај ужасни пролом водене масе која са 650 метара надморске висине одједном пада на стотину а онда незадрживо јури ка Скадарском језеру и Румији, биће нам зацијело јасно како је до тога искошења и потапања дошло.

О камену – трећи пут!

Онај мистериозни камен из корита ријеке Зете испод Будоша, за кога смо тек накнадно (са фотографије!) установили да је огроман троугао обрађен људском руком, прошле недјеље нам је приредио ново изненађење. Када смо га поново прегледали, учинило нам се, с правом, да се ту ради о некаквој грандиозној животињској фигури, која је стајала усред ријеке главом окренутом насупрот њеног тока. То час личи на лављу, час на коњску, а час на змијску главу са огромним чељустима у којима се јасно разазнају два велика, повиејна зуба.

С обзиром да у читавом току Зете јужним рубом Никшићког поља нема чак ни шљунка, а камо ли каквог већег камења, ова камена фигура одиста пердставља право чудо.

НЕПОЗНАТА БЛИЗИНА

Одисејева лутања

ТРОЈАНСКИ РАТ и свети град Илијада су фикција хеленских племена који су тражећи свој идентитет у нејасној прошлости уз свесрдну помоћ митова о боговима са Олимпа, измислили све догађаје и опјевали их у Илијади и Одисеји. Ова, давно позната тврдња, поново васкрсла као негација покушаја Роберта Салинаса Прајса, мексичког филолога да одреди локацију догађаја из Хомеровог епа, сад се опет врти у свету науке.

Тешко би било из ове претпоставке одрећи се свега што је створила хеленска култура, односно прихватити да је све оно од Хомера, преко Есхила, Софокла, Еурипида Мирона, Фидије до Езопа првенствено стваралаштво маште без историје и њених фактора. Морамо рећи да то заиста није могуће. Троја ипак негдје постоји. али треба је наћи.

У даљњем следу догађаја једино што је поуздано с обзиром да је ту моћ науке веома скучена да треба ићи Хомеровим казивањима. Тако је кренуо и Роберто Салинас Прајс. Први закључак је био да Хомеров опис Троје не одговара Шлимановом открићу.

Из воде излази Еос

У Хомеровом епу описан је излазак сунца над Тројом. Сунце излази из мора. „То је глатки и мирни Окенус. Из његових вода извире Еос (сунце) и доноси светлост смртницима и бесмртницима".

Прајс се уверава да први сунчеви зраци Шлиманову Троју обасјавају из Андолске пустиње.

Друга важна чињеница за Прајса је била да се у Габели у вријеме жетве дању виде звијезде што је и Хомер описао у виђењу Троје.

Истраживач из Дубровника

Истраживач Роберто Салинас Прајс тражећи Троју како сам изјављује, и послије сусрета са Габелом имао је дилеме све до 1967. године, када је упознао још једног човека који је, следећи Хомерово казивање, трагао за путем божанског казивања, Одисеја. Те године мексички филолог срео је Дубровчанина Аристида Бучетића, геометра по служби али у души хомеролога и рођеног истраживача.

Име Аристида Вучетића по сећању Дубровчана рођеног госпара – по нашим новинама с времена на време јавља се већ двадесетак година. Међутим, његово име као истраживача и научника у свијету, много је познатије изван наших граница. Прије петнаестак година међу хомеролозима Италиеј вођена је дуготрајна и веома жива полемика о открићима Аристида Вучетића који је цео свој вијек провео доказујући да је Јадранским морем послије тројанског рата лутао Одисеј тражећи родну Итаку.

У том контексту постављало се и питање колико је геометар из Дубровника, иначе човек изванредне наобразбе, могао да буде научник и истраживач. Ево, шта су нам на ово питање одговорили угледни Дубровчани: доктор Винко Форетић, иначе историчар, аутор „Повијести Дубровника" и доктор Јосип Лучетић аутор бројних радова из историје поморства.

Они су добро познавали Аристида Вучетића и апсолутно негирају тезу да је он фантаста, опијен Хомеровим епом, којег је иначе знао напамет, а могао је читати на старогрчком и латинском језику.

ОДУВИЈЕК МЕ је занимала прошлост овога простора у коме живим и то она најдубља и најдаља прошлост. Прије петнаестак година покренуо сам у „Побједи" рубрику „Црном Гором – путем и беспућем" у којој сам годинама објављивао стара предања и легенде, одгонетао топониме... Нешто касније, када је наш лист прешао на дневно излажење, својој рубрици сам дао сасвим одређен, програмски наслов – НЕПОЗНАТА БЛИЗИНА.

Појава Роберта Салинаса Прајса, са његовом ингениозном хипотезом о јадранској Троји никада нијесам размишљао, али ми се одувијек чинило да би ови простори могли бити позорница митолошких збивања, као што се то, уосталом, чинило многим странцима већ послије првих сусрета са нашим пејсажима.

Корисно препознавање

Дакле, ја сам се Прајсу придружио са одушевљењем истомишљеника, покушавајући да у свијетлу његове хипотезе одгонетнем неке сасвим затамљене моменте ко[illegible]ероватно, ни-

када сам не бих ни покушао да разјасним. Да ли сам, и колико у ових седам–осам казивања у томе успио, не знам, али сам сасвим сигуран да оваква виђења и размишљања могу бити веома корисна. Ако човјек, рецимо, зна да је неко прије шест или седам хиљада година био овдје подигао „кинески зид" дуг пет стотина километара, онда ће му бити јасно да је простор иза тога зида морао бити насељен, да су трагови тих насеља још увијек ту, међу нама, и да их само ваља препознати.

Вишки мост

Од јужних падина Будоша па све тамо до Скадарског језера постоји безброј старих зидина којима се не зна вријеме настанка и које околни житељи смјештају према сопственим афинитетима за одређене историјске периоде или личности. Ни мало се немојте зачудити ако нам у два сусједна села покажу зидине које је очигледно градила иста неимарска рука, а које према тврђењу мјештана припадају личностима између којих се испријечило неколико вјекова.

Два–три километра узводно од Слапа на Зети постоји Вишки мост који је према овдашњој легенди градила Јелена Анжујска (14. вијек н.е.). Међутим, и лаику је јасно да ти лукови, озидани у сувомеђи, морају бити много старији од четрнаестог вијека и времена Јелене Анжујске. Нешто стручније око примјетиће, уз то, да то можда и није мост већ волтови некакве древне грађевине која је била подигнута над ријеком. Надограђен је пут два лучна отвора и неприродно искошена нивелета „моста".

Да се нешто раније појавио Р.С. Прајс, па самим тим и наша прича о „кинеском зиду" у Црној Гори, вјероватно да би и Вишки мост, као и толике друге древне зидине биле лоциране у право вријеме односно у четврти миленијум прије наше ере.

РУБЕЖА – СЕЛО СА ГРАНИЦЕ ПАМЋЕЊА

На сјеверо–источном ободу Никшиког поља налази се село *Рубежа*. Његово необично име потиче, свакако, од руске, односно, старословенске ријечи „рубеж" – *граница*. Да је овакво тумачење на мјесту, потврдиће и назив једног села из непосредног окружења. Оно се зове *Границе* и налази се само два–три километра сјеверно од Рубежа.

Два сусједна, истоимена села а, усто, двојезичност у којој су очувани њихови називи, врло озбиљно указују на постојање неке давне границе на овоме простору.

На жалост, постојање те границе ми данас не можемо ни провјеравати, а камо ли доказивати, позивањем на старе књиге или географске карте, јер ова граница нити је гдје описана, нити гдје уцртана. Све што о њој, за сада, знамо то су ови називи који, уосталом, могу да се односе на географску позицију двају села, пошто се и Рубежа и Границе налазе на самом размеђу Никшићког поља, с једне, и високих планинских обронака, са друге стране.

Али, све што је некада постојало – и ако је, наравно, било од каквог значаја и важности – морало је оставити свој траг у памћењу народа. То је законитост ових простора која ријетко када затаји. Тако је и у случају Рубежа овдје очувана једна узречица која, баш као да се ради о писаном извору или географској карти, поуздано доказује и постојање и велики значај ове границе! Осим тога, та узречица ће, узгред, открити и многе друге крупне и драгоцјене истине, управо као нека од ових волшебних ријечи, на чији помен се отварају пећине са скривеним благом.

„ТРТА–ВРТА, РУБЕЖАНИ!"

Иако одавно нико не зна да објасни ни када је, ни због чега је настала узречица „Трта–врта, рубежани", она је и данас у Никшићу у његовој широј околини у врло живој, свакодневној употреби.

Ова узречица се јавља час као пошалица, час као поспрдица, час као ругалица, али увијек, долази као оцјена или коментар каквог **говора.** Када, на примјер, дијете почне да изговара своје прве, неразговјетне ријечи, те радосне тренутке старији укућани често попраћају шаљивом ругалицом" „Трта–врта, рубежани!"

У новије вријеме ова се узречица може често чути као реакција на писање јавних гласила; на наступе појединих политичара; на олака и претејрана предизборна обећања страначких лидера и томе слично.

Овако дуго трајање, а нарочито честа и широка употреба једне узречице, боље од икаквог писаног документа свједочи о некадашњој граници и вишевјековном искуству овдашњих људи са граничарима, односно – рубежанима"! Јер, уистину, ова се узречица односи на „рубежане", граничаре, а не на мјештане села Рубежа. Уосталом, да није тако, одавно би се нашао начин или да се неутралише узречица, или [illegible] се промијени име села.

Због географског положаја Рубежа, одакле се гранају путеви на све четири стране свијета (што је и данас видљиво) у овом мјесту је постојао главни гранични прелаз. Око тога прелаза био је концентрисан велики број „рубежана“, и то не само оних наоружаних који су штитили границу (а такви су се другачије звали) већ и пограничних службеника који су се старали о наплати царинских дажбина; о карантину; о превеођењу и сличном. Од тога свијета потиче, јамачно, назив овога села, а ту је и прави коријен наше ко зна колико старе узречице.

Околни живаљ, који је због испаше и обраде имања морао по неколико пута дневно да прелази границу, често је, и непосредно, могао да чује њему сасвим непознате језике, али и да осјети осионос и формализам пограничне бирократије. Људима је, наравно, све то изгледало као каква бескрајна и празна говоранција у којој нико никога не разумије, а због које поштен човјек никакав озбиљан посао не може обавити онако како је Бог рекао.

Ово је, разумије се, једно од могућих настанака узречице „Трта–врта, рубежани!“ али тумачили је ми овако или онако, увијек морамо имати на уму неоспорну истину да је она настала на граници (и на рачун граничара!) и да је у питању била спонтана човјекова реакција на бирократско компликовање живота. Јер, управо је њена бунцијска „антибирократска“ димензија и учинила ову узречицу толико популарном и многоријеком.

ЗМАЈЕВИ – ЧУВАРИ ВЕЛИКЕ ТАЈНЕ

Данас су **Ханови Змајевића** само безлични локалитет кога је, као уосталом највећи дио атара села Рубежа, притиснула Жежезара Никшић. Међутим, баш ти Ханови, самим својим именом и функцијом, јављају се сада као крунски доказ некадашњег значаја и славе села Рубежа. Осим тога, рубешки Змајевићи откриће нам и остале, нама до сада непознате Змајеве и Змајевиће, које ћемо наћи чак и тамо гдје иначе не бисмо ни помислили да их тражимо!

Ханови су били популарна друмска свратишта и око многих су временом формирана насеља која су у називима сачувала успомену на некадашње власнике. Код нас има неколико таквих мјеста као што су, на примјер, Хан Машановића у Цеклину, па Хан Гаранчића код Лијеве Ријеке и други.

Али у свим тим случајевима ради се о појединачним хановима, а у Рубежама имамо множину – **Ханови** Змајевића. Колико је позната у ЦрноЈ Гори постоји још само један такав

случај гдје се у сличном топониму налази множина. То су **Бански ханови** (или Банске куће) у близини Жабљака.

Ова сличност није ни мало случајна и на ту околност ваља усмјерити пажњу. Јер и Бански ханови, баш као и Рубежа, односно Ханови Змајевића, налазе се на раскршћу путева од којих један води за Његовуђу, према ријеци Тари и даље за Пљевља; други се одваја за Жабљак, односно Пиву, па даље за Фочу и Сарајево, трећи преко Тодорова дола иде за Херцеговину и Добровник, а четврти за Никшић, Подгорицу и Скадар.

Будући да су се налазили на овако значајним раскршћима, разумије се да су и Ханови Змајевића, и Бански ханови били државни објекти, а не обична приватна свратишта. О таквом њиховом статусу говоре и „државни“ називи које они носе. Иако би се рекло да су у том погледу Бански ханови несумњив доказ, ипак су Ханови Змајевића много препознатљивији као државна институција. Јер овдје се ради о „летећим“ или „крилатим змајевима“, заправо, ријеч је о „двоглавом орлу“, симболу Зете и династије Црноејвића који је и до данас остао један од атрибута црногорске државности!

У неким византијским и, доцнијим, европским хералдичким верзијама (па и на старим примјерцима црногорских гусала!) „двоглави орао“ умјесто канџи има змијолики, „змајевски реп“. Змајевско поријекло „двоглавог орла“ (а, у ствари, два орла–близанца!) има своју митску утемељеност, па ће и о томе овдје бити ријечи. Али то ће доћи на ред тек пошто се претходно упознамо са фантастичним истинама које се крију у Рубежима, око Рубежа и у вези са Рубежима.

И ДРАГОВОЉИЋИ СУ – ЗМАЈЕВИЋИ!

Баш као што сусједно село Границе појашњава назив Рубежа, сада ће исто тако називи двају оближњих села – **Драгова Лука и Драговољићи** разјаснити, и то веома прецизно, о каквим се овдје змајевима ради и колико су и Рубежа и Ханови Змајевића биле значајне тачке некадашњег свијета.

Ни Драгова Лука, ни Драговољићи нијесу уопште наши називи. **Драго** је италијанска ријеч која значи „змај“!? У питању је, дакле, **Змајева Лука,** односно **Орја Лука** какву имамо код Даниловграда!

Назив Драговољићи потиче или од италијанске синтагме „drago volante“ (летећи змај) или од друге „dragone alato“ (крилати змај) или из комбинације обију. Али, било како било, ови називи су тако идеално уклопљени у наш језик, да ни у случају Драговољића, ни у случају Драгове Луке не бисмо могли препознати „змајеве“ да није већ заборављених Ханова Змајевића.

Али ваља одмах рећи да дуализам „змајевић“ и „драго“ не постоји само у Рубежима, већ да је то чест случај широм Црне Горе. Рецимо, исти такав дуализам имамо у случају старих бокешких племићких породица ЗМАЈЕВИЋ, из Пераста, и ДРАГО из Котора. О некадашњем угледу, моћи и богатству ових двију породица данас, поред осталог, најубједљивије свједоче њихове импозантне палате.

Палата Драго у Котору саграђена је у XVI вијеку, значи у вријеме када је у овоме граду и Иван–бег Црнојевић, господар Зете, још увијек имао свој двор. А „двоглави орао“ (односно „змај“ или „драго“) био је, како је већ речено, симбол династије Црноејвића и њихове државе.

А да ли, збиља, имају какве везе Змајевићи из Пераста, и Драго из Котора са Хановима Змајевића у Рубежима и сусједним селима Драгова Лука и Драговољића? Наравно, да имају, а највјероватније ће бити да су обје ове породице поријеклом управо из ових крајева.

Истина, др Јован Ердељановић мисли да су пераштански Змајевићи поријеклом из његушког села Врбе, али Сава Накићеновић је прије Ердељановића утврдио да су Змајевићи из Херцеговине. Нахићеновић је врло савјестан истраживач порijекла бокешких породица, а усто и сам Бокељ, па нема разлога да му не вјерујемо.

КАКО ЈЕ ТРУБЈЕЛА ДОБИЛА ИМЕ

Све што је осталос ачувано у народном памћењу вриједно је пажње, па чак и онда када нам се учини да се ради о очигледној бесмислици.

За настанак имене Трубјела везана је једна неукусна анегдота како су, тобож, сједјеле двије жене па се истовремено огласиле оном звучном биолошком невољом. Да би некако ублажиле обострану „бруку“ узеле су да тјеше једна другу. „Трубјела твоја, трубјела моја“. Наравно, ово је бесмислица, али један њен дио је – сасвим тачан!

Вук Врчевић у књизи „Народне приповјести и пресуде“ (Дубровник, 1890; стр. 188) пише да је „Трубјела усамљено мјесто на **тројединој међи** Никшића, Бањана и Грахова“. У питању је, дакле, тромеђа гдје су се стицале три границе обиљежене бијелим киљанима. Значи: ТРОБЈЕЛА!?

Био је то екстериторијални простор одређен за међуплеменске сусрете, трговину, преговоре и тако даље. С обзиром на овакав њен статус, Трубјела је заиста била „и моја и твоја“ као у оној анегдоти. Сада, ето, знамо да је Трубјела и онога трећег.

Други доказ о Трубјели као граници имамо у књизи „Казивање старих Требјешана“ (Никшић, 1973; стр. 65). тамо пише да су се Требјешани, приликом одласка у Русију 1804. године, растали са Турцима „на планини Трубјели, никшићкој граници“.

С КРАЈА НА КРАЈ ЗАБОРАВА

Тврдња Саве Никићеновића да су пераштански Змајевићи поријеклом из Херцеговине – као и наша претпоставка да су баш из Никшића, односно Рубежа – може се данас доказивати и чињеницама до којих смо и сами дошли у овим трагањима по народном памћењу.

Постоје, наиме, бројни, и писани и материјални докази, из којих се види да су истакнути ратници одувијек у Боки Которској добијали разне привилегије и налазили тамо коначно уточиште. Што је најчудније, ради се не само о ратницима који су познати историји, већ и о оним другима које наука никада није идентификовала као што су, на примјер, **Старина Новак, дели Радивоје и дијете Грујица.**

У првом издању „Српских народних пјесама“, 1815. године, као напомену уз пјесму „Новак и Радивоје продају Грујицу“, Вук Караџић биљежи народно предање по коме су ова тројица јунака на крају отишла „у Приморје Адриатическо к Рисну и Перасту“ и остали тамо „докле нијесу помрли“.

На другој страни имамо историји познатог Баја Пивљанина, исто тако јунака оглашеног у многим епским казивањима, о коме народ пјева у једном колу „Горског вијенца“. Остаци Бајове куле и данас се могу видјети на Дражином рту (а највјероватније: **Драговом (змајевом рту!) у близини Пераста. Бајов побратим и саборац Лимо Барјактар** имао је сличну кулу, али на супротној страни Залива, у Столиву.

Бајо Пивљанин је погинуо на Вртијељци, 1685. године. Та битка и Бајова погибија опјевана је у ономе колу „Горског вијенца“ гдје се каже да је он предводио тридесет ЗМАЈЕВА! („Соко Бајо су **тридесет змајевах**“).

Јунак под крилима

Но, вратимо се Хановима Змајевића да бисмо одговорили на једно важно питање. Зашто су, наиме, у популарној никшићкој узречици упамћени само „рубежани“, а не и „змајевићи“ иако су ови потоњи очигледно били и бројнији и славнији?

„Рубежани“ су углавном били цариници, затим разни други погранични службеници и све оно што бисмо данас назвали административно–техничким особљем. Са друге стране, „змајевићи“ су војници и то, вјероватно, стални војни кадар који су највећим дијелом чинили сви за борбу способни људи, како из

најближег, тако и они из најширег окружења. У питању су, дакле, два профила чувара границе цивилно–бирократски и војнички. Није, наравно, ни потребно објашњавати на чијој су страни биле симпатије народа.

Али ако нијесу остали упамћени у анегдотама и узречицама, успомена на „змајевиће“ сачувана је у многим другим облицима народног памћења. У „Горском вијенцу“, односно у Тружбалици сестре Бартићева, налазимо најкраћи, али и најпотпунији и најтачнији опис „змајевића“ и њихове улоге. Оплакујући погинулог брата, сестра Батрићева разговара с њим као да је жив, па га у томе потресном самозабораву пита:

„Ко ће чете сакупљати,
четовођо,
ко л' крајини брани крило,
братско крило?

Територија племена Цуца, из којега потиче Батрић Перовић, чинила је гранично подручје према турској Херцеговини. То је, значи, крајња и племенска и државна територија (крајина), односно „крило“ Црне Горе које трпи прве ударе непријатеља, али које прво мора и да узврати на њих, а затим да уништи или отјера непријатеља. У том смислу Батрићева је смрт велики губитак и за Црну Гору и за његово племе, а какав је тек губитак за његову сестру, којој је био „братско крило“, тј. братска заштита и окриље?

Вук Томановић, Братићев саплеменик и саборац, употпуњује ову слику кратком и прецизном оцјеном:

„То бијаше јунак под крилима“. (!)

Овдје смо се позвали на „Горски вијенац“ само због тога што је у њему, као што видимо, све оно што нас тренутно интересује изложено врло концизно и јасно. Иначе, широм наше традиционалне књижевности може се наћи сијасет сличних примјера, а да и не говоримо колико је такве лексике и симболике сачувано чак и у нашем савременом колоквијалном језику.

Орловска традиција

Тако дубоко укоријењен у традицију црногорског народа, култ „крилатих змајева“, односно „јунака под крилима“ остао је и до данас препознатљив многим сферама нашег живота. Није ни ријетко ни чудно да се за неког храброг ратника каже да је „крилати јунак“. Али, исто тако, није никакво чудо да такав епитет дефинише и вриједна, предузимљива човјека, па чак и жену!

У војној организацији Књажевине Црне Горе епска метафора „крилати змајеви“ добила је административни назив „крилаши“ Посљедњи пут „крилаши се јављају у вријеме другог свјетског рата као војска Црногорског националног покрета пуковника Крста Поповића.

Црногорско национално коло зове се „Зетски оро“ (Орао!) али и када се не би тако звало, човјек би могао у рјечитој симболици тога кола да препозна како је оно заиста орловско. Јер и мушкарци који чине коло, баш као и они који у њему солистички играју, обавезно држе уздигнуте или раширене руке попут орловских крила. Тиме се симболизује лет, борба, али најчешће љубавна игра орлова. тај ритуал нарочито је препознатљив у игри парова у којој момак настоји да освоји дјевојку тако што ће је **заскочити** и закрилити својом струком. Један деталь из пјесама дјевојака које са стране прате и поспјешују игру парова дозвољава један овакав закључак. Момку, који не уноси довољно жара у игру, пјевачице приговарају:

„**Заскочите та** дјевојка,

О јадове, за зло твоје“.

Ови стихови чине онај стандардни дио пјевања који се скоро обавезно понавља приликом сваког извођења кола. Ако у природи или на екрану пажљиво посматрамо љубавни ритуал орлова, увјерићемо се да је игра парова у црногорском колу, сушта имитација тога ритуала.

РУБЕЖА И – РУБИКОН!

И као топоним и као државна граница, село Руже Рубежа мора постати пројекат изузетне пажње научника, у првом реду славистичких лингвиста и историчара. Јер словенски етимон „руб“ (ивица, граница) уграђен је и у назив славне ријеке РУБИКОН која је постала синоним тешке, али коначне одлуке.

Одлучивши се да пређе Рубикон и тиме ризикује изазивање грађанског рата, Јулије Цезар је изговорио оне пословичне ријечи: „Коцка је бачена!“. Тако данас синтагма „прећи Рубикон“, дефинише крајње озбиљну ситуацију, тј. врхунац кризе.

Мисли се да је ријека Рубикон (Рубицо) данашња ријека Писателo код Равене. Није уопште јасно како је Рубикон могао постати ПИсателo, али да ту нешто није у реду, упозорава и назив мјеста РУБИКУ, на ријеци Фени у сјеверној Албанији, у близини Скадра!

РУБЕЖИЋИ И ЗАРУБИЦЕ

О значају Рубежа и „рубежана“ (граничара, крајишника) говори и релативно често презиме **Рубежић.** Наравно, то презиме не мора увијек да се веже за Никшић и Рубежа, иако највећи дио Рубежића потиче из ових крајева.

Али постоји овдје презиме ЗАРУБИЦА које припада искључиво овом простору. Зарубица очигледно значи **онострани,** загранични, ЗАРУБЕЖНИ,

ЗАРУБИЧНИ... Овакав закључак темељимо на чињеници да Зарубице потичу из Језера дурмиторских и то из села Провалије и Горње Буковице која се налазе испод планине Ивице која чини природну границу између Језера, на сјеверу, и Дробњака, на југу.

Када, макар и овако овлашно, погледамо укоријењеност и разгранатост орловског култа у старој црногорској традицији, биће нам много јасније како се „двоглави орао" могао наћи у грбу Црнојевића, односно у грбу њихове средњевјековне државе Зете. Очигледно је да он тамо није уграђен као елеменат неке туђе традиције, већ је ријеч о сопственом аутентичном духовном насљеђу. Јер да је у питању било каква туђа, а поготову силом наметнута традиција, не би се уопште могло десити да се „двоглави орао" нађе чак и у „Октоиху", првој ћириличној књизи на словенском југу, која је штампана на Цетињу 1493. године. Октоих петогласник је вјерско–црквена православна књига и у њој, наравно, не би било мјеста ни за какву туђу симболику, нити за атрибуцију туђе државе и туђинских владара.

„Крилати синови Борејеви"

Нико још није покшао да истражи и објасни поријекло нашег обожавања орлова, ваљда и због тога што се сматра нормалним да витешком духу Црногораца сасвим приличи управо таква идентификација. Овакво објашњење би могло да се прихвати, али остаје нејасно зашто је црногорски орао истовремено и змај, па још – двоглав?

Одговори на сва ова питања могли би да се нађу једино у митологији, односно у пелашком миту о настанку свијета. Пелошки мит је старији од читаве грчке митологије, али није очуван у интегралном облику. Реконструисан је на основу фрагмената који су уграђени у неке доцније митове и према дјелима античких писаца, какав је, на примјер пјесник Хесиод из 8. вијека прије Христа.

Према пелашком миту, свијет је настао тако што је Ринома, „богиња свихс твари", када је нага изронила из хаоса, започела игру са сјеверним вјетром Борејем који се претворио у огромну зимију (!) и обмотао њене удове. У тој сладострасној игри настао је свијет и све ствари у њему, затим планете и читав космос.

„СЕУСОВО" СРЕБРО – ЦРНОГОРСКО НАСЉЕЂЕ!?

Послије ових сазнања требало би се, заиста, упитали нијесу ли италијанска ријеч **„драго"** (змај) или енглеска ријеч истовјетног значења „dragon",

уствари наше, словенске ријечи? Јер сјеверни вјетар Борej претворио се у змаја као Ериномин љубавник, дакле када је био њен ДРАГИ, њен ДРАГАН.

Никшићко село Рубежа са својом околином (Драговољићи, Драгова Лука и Ханови Змајевића) могло би да пружи прави одговор на ово питање. А ту су, наравно, и старе бокешке племићке породице **Змајевић и Драго** чије је словенско поријекло несумњиво.

Перојски Црногорци имали су, јамачно, велике повластице и привилегије чим су толико вјекова успјели да очувају свој национални и вјерски идентитет и то у потпуном итало–римокатоличком окружењу. До прије стотинак година, када су били бројнији, њихов је атар захватао и нека данашња села, па и село Барбариге у којему је пронађено мистериозно „Сеусово" сребрно посуђе које због своје умјетничке вриједности и баснословне цијене, већ неколико година узбуђује свјетску и домаћу јавност.

Чим је избила афера „Сеусо", у априлу 1990.* године, написао сам за „Побједу" серију текстова и одмах указао да то сребрно посуђе припада перојским Црногорцима! Али чињенице до којих сам у међувремену дошао ту моју некадашњу претпоставку данас претварају у – аксиом!

Борej, бог сјеверног и сјевероисточног вјетра, имао је два сина близанца: Калаита и ЗЕТА (!). Они су били учесници Аргонаутског похода на Колхиду и тада су, дијелом побили, а дијелом растјерали челичне птице Харпије које су терорисале њиховог зета Финеја („морског **орла"!).** У миту „Хила, Амик и Финеј" који је у својој књизи „Грчки митови", према античким изворима, обрадио енглески пјесник и митолог Роберт Гревс, овако је описана борба Борејевих синова са Харпијама:

„Калаит и зет, крилати синови Борејеви (!), полетеше с мачевима у рукама и почеше да их гоне по ваздуху, далеко, чак преко мора".

Овај детаљ битке са харпијама неодољиво подсјећа на грб Црнојевића, јер и тамо су два крилата близанца представљени баш као да су се устремили на непријатеља, па чак имају и мачеве у канџама!?

Овакав утисак нарочито подстиче име једног од близанаца. Зет, по коме је, највјероватније, читава земља, а доцније и држава Зета добила своје историјско име.

Древни Пелазги и црногорски Пели

Прије него што пређемо на неке, заиста, очигледне земаљске трагове Бога Бореја и Његових синова треба, укратко, рећи нешто о Пелазгима, мистериозном народу за којега се вјерује да је, попут Етрураца, нестао утопивши се у млађе европске народе.

Пелагози се сматрају најстаријим, аутохтоним балканским народом, који је био ту давно прије појаве Грка. Многи научници, међу којима је највише Пољака, тврде да Пелазги

* 12.С краја на крај заборава

припадају групи античких Словена који се никада нијесу помјерили са Балкана.

Они су били познати као цивилизован и трудољубив народ о чијим путевима, подземним пролазима и, уопште, о цјелокупној организацији живота, са дивљењем говоре грчки писци и истраживачи. Многе од тих некадашњих творевина, још добро очуване, и данас се могу препознати у ЦрноЈ Гори и у Источној Херцеговини. Да се овдје ради заиста о пелашком градитељству, најбољи је доказ велики, преко пет стотина километара дуги зид, у народу познат као Вукова међа или Међа Вука манитога... Јер, Пелазги су у античком свијету били нарочито познати као градитељи киклопских зидова.

Да ли су Црногорци потомци древних Пелазга или само најдосљеднији чувари њихове традиције, о томе ће, наравно, свој суд изрећи наука. Међутим, овдје треба забиљежити један веома ваљан податак на основу кога се види да су Црногорци, у доброј мјери, сачували чак и етнички назив Пелазга!

У Истри постоји село Пероj које се сматра „црногорском енклавом". тамо су прије три стотине година (а биће да је то било много раније!) насељени Црногорци из Црмнице и још неких крајева Црне Горе. Они су у новом крају све до данас сачували своје националне карактеристике: језик, писмо, вјеру, име... Када је прије тридесет година етнолог Мирко Р. Барјактаревић био у Перојy забиљежио је да домородачко становништво одувијек Перојце зове **„Греги" или „Пели".** рачунају да ово „Греги" (Грци) долази од њихове источно–грчке, православне вјероисповијести, али откуда назив **Пели,** то им није баш јасно. Они сами тумаче да их Пелима зову стога што су први становници били из црмничког мјеста Пела, па да је требало да се и Перој зове – **Пела.**

У Црмници не постоји нити је када постојало мјесто Пела. Постоји само **Пелиново** и **Пеласки поток,** али слични топоними постоеј широм Црне Горе као што су Пелев Бријег у Братоножићима; **ПЕЛЕШКЕ лазине** у Ћеклићима; затим још неколико **Пелинова** и тако даље. Осим ових и многих других топонима са етимоном „пел" и „пели", треба нагласити да се презиме **ПЕЛИЧИЋ** сматра за најстарије у Црној Гори! Пеличићи и данас живе у Зети крај Подгорице!

ШТА ПАМТИ ИТАЛИЈАНСКА РИЈЕЧ ДРАГО (Змај)?

Како стоји у „Српском митолошком речнику" (Нолит, Београд, 1970) у нашим се крајевима различито гледа на змајеве. Постоје добри и зли змајеви, али су у знатно већој предности ови први. Они се боре са природним непогодама да би заштитили свој крај, разгоне олујне и градобитне облаке; са њима

се идентификују највећи епски јунаци (Змај Огњени Вук, Змај од Ноћаја итд). У „Речнику" се текође наводи да се змајеви најчешће претварају у – орлове!

Али, оно што је заједничко свим змајевима из наших крајева то је да су они **„по општем мишљењу велики љубавници и радо воде љубав са лепим и младим дјевојкама". (!?)**

Дакле, у народном памћењу је очуван траг давног пелашког мита о настанку свијета по коме је сјеверни вјетар Борej обљубио и оплодио богињу Ериному, пошто се претходно претворио у огромну змију, односно змаја!

По свој прилици, иза надимка „Пели" којим су истарски домороци називали перојце, лежи много озбиљнији разлог.

Село и кућиште бога Бореја!

Класичну митологију не треба много – митолизовати. Све су то, ипак, само приче из старине, понекад мало више алегоричне, понекад опет маштовитије, али у суштини сасвим реалистичне и лако разумљиве. Митски богови који, стварајући разна чудеса стварају, истовремено, и највећу забуну код читалаца, били су ипак само смртни људи, али они ријетки, истакнути , чија је харизматична личност дјеловала не само на савременике, већ и на многе генерације потомака. Уосталом, по истом принципу се и данас славе и деизирају истакнути појединци.

Иако нијесу свјестни тога, Црногорци свакодневно истичу реализам многобожачке митологије. Код нас се и данас помиње „лијепи бог", „јаки бог", „весели бог", „бог богова" или „велики бог" а ради се, у ствари, о Аполону, Марсу, Дионису, Зевсу... Једна стара, али и данас често коришћена црногорска узречица, најбоље ће нам дочарати реализам митских времена.

Када стари Црногорац ослови неку важну личност именом и презименом, а не њеном званичном титулом, он понекад озбиљно, а често и са иронијом, правда своју немарност ријечима: „И бог се именом зове". апамћено је, дакле, да су имена данашњих богова некада била грађанска имена и да су их остали људи користили у ословљавању као и сва друга.

Ова напомена је била неопходна због, заиста, очигледних трагова бога Бореја у Црној Гори. Уз подсјећање на Борej и у буквалном преводу значи „сјеверни вјетар", погледаћемо шта је др Јован Ердељановић открио почетком овога вијека, па записао у својој књизи „Стара Црна Гора".

„И Цуце и Озринићи (Чевљани, прим. В.Н.) имају опте и поуздано предање да је Доњи крај био врло старо и знато цуц-

ко село и да су у њему све до средине 17. века живела јака старинска братства. Још се и сад у оба племена често у говору помињу „стари Доњокрајци“ или „стари народ“ Доњег Краја.

Од тих старих Доњокрајаца памти се и данас братство СЈЕВЕРОВИЋИ (!?) коме је главно седиште било у негдашњем доњокрајском сеоцу СЈЕВЕРОВУ ДОЛУ (!) И сад се тим именом зове једно доњекрајско сеоце, које је близу данашње цуцко–озриниħке границе (више Косовога Дола). И данас стоје тамо четвртасте „кућиштине“ од тога старог становништва. Зидови су тих негдашњих кућа врло дебели, по један метар и више: у ствари су то по два сухомеђна зида, један споља а други изнутра, а међу њих усут ситан камен и песак, тако да су на тај начин све пукотине међу камењем засуте.

Прича се да је старешина старих Сјеверовића „Вук Сјеверовић живио у доба војводе Драшка, и он је дигао са старим народом од Драшкова пуцања из пушке“. (Ј. Ердељановић: „Стара Црна Гора“, стр. 663).

Ердељановићева биљешка о Сјеверовићима и Сјеверном долу веома је драгоцјена већ и по ономе што се на први поглед може уочити. Али када извучемо на видјело и остале податке који се крију испод те прве информације, схватићемо да се овдје заиста ради о селу и кућишту правог митског бога Бореја, и наравно, о аутентичним Пелазгима!

Ту је, у првом реду, податак да су Сјеверовићи „стари народ“. Није то, наравно, никада туђи, непознати народ. Сва племена и братства у **Старој** Црној Гори су, на овај или онај начин, „стари народ“, односно „старинци“, „старосједиоци“ „старосиоци“... А то за нас треба да значи да су они онај митски народ који је у м итологију и у античку литературу ушао под туђим, грчким називом „Пелазги“. Јер, „Пелазг“ управо значи: стари, древни или, најтачније, СТАРАЦ!

Други податак који крије Ердељановићева биљешка још прецизније и убједљивије истиче тврдњу коју смо горе изрекли. Из њега, наиме, сазнајемо да се и посљедњи „старинац“ из Сјеверног Дола звао и први Пелазг: **Ликаон,** тј. обманути ВУК!? (Тумачење према Р. Гревсу).

Овдје се опет морамо присјетити мистериозног киклопског зида званог Вукова међа или Међа Вука махнитога. Ако су Пелазги у античком свијету заиста били познати по таквим зидовима, ми можемо бити сигурни да смо управо открили и градитеље Вукове међе и „онога по којему се она тако зове“. Остаје, истина, дилема да ли је Вук био „обманут“ како преводи Роберт Гревс или „манит“ како је запамтио народ, али са

историјске дистанце од седам–осам хиљада година таква нијанса и не мора да буде тако видљива.

Знаменити Црногорски „Старци“

Захваљујући искључиво богатом и поузданом народном памћењу, стигли смо управо до једног заиста сензационалног открића. Али сада нам се одмах нуди нова сензационална истина! Наиме, многе знамените личности црногорске историје и културе читавог живота су с поносом истицали своје **пелашко,** односно своје **стариначко** поријекло, стављајући одредницу „старац“ уз лично име и презиме.

СТАРАЦ Макарије, штампар „Октоиха“, који је ову црквену књигу илустровао и „крилатим Борејевим синовима“, није био никакав физички, биолошки старац. Штампање књига је и данас тежак а осим тога и врло прецизан и пипав посао, који тражи јаку и сигурну руку и добро око и ту заиста нема мјеста никаквом нејаком и слабовидом старцу. Према томе, предзнак „старац“ у случају штампара Макарија означава његово етничко и аристократско поријекло, а не некакву биолошку старост или некакво тренутно старешинство.

Други „старац“ Иван Бојевић СТАРОВЛАХ, подигао је, према предању, прве куће у Цетињском пољу. Његова је задужбина стара Влашка црква која се данас сматра најстаријим културно–историјским спомеником Цетиња. Овај Бојевић (Борејевић) био је Златиборац из Старог Влаха, али по свој прилици потомак неког давног одсељеника из Старе Црне Горе. То се може закључити и према привилегијама које је уживао код Ивана Црнојевића, али још више према његовој везаности за традицију црногорских предака.

Предање каже да се Иван Старовлах повукао у Црну Гору из Старог Влаха пред најездом Турака. Да ли су у питању били баш Турци или какав други народ, тешко је сада одговорити, али је очигледно да се у једном периоду управо у СТАРОМ Влаху јављају насеља са називима супротног, антагонистичког предзнака као што су НОВА Варош или НОВИ Пазар!

Иначе, најпоузданији доказ да је Иван Старовлах потомак црногорских предака јесте његова посљедња жеља. Он је, наиме, тражио од својих синова да га сахране код Влашке цркве, али само под условом ако они и даље остану да живе на Цетињу. У случају да одселе било гдје друго, оставио им је аманет да његове кости сахране у Ријеци Црнојевића, односно крај Скадарског језера. А управо ћемо видјети из случаја још једног „старца“ колико је ова жеља Ивана Бојевића Старовлаха дубоко црногорска и – стариначка!

Сјеверни вјетар – велики љубавник!

Војвода Божидар Вуковић–Подгоричанин (код нас, на жалост, познат искључиво као „штампар"!) рођен је средином 15. вијека у Подгорици, али је највећи дио живота провео у Венецији као угледни и богати племић. Као и сви угледни и значајни људи тога времена, Вуковић је имао своје име прилагођено тамошњем доминирајућем италијанском језику. Звао се Dionisio della Vechio (од Старца!).

И Божидар Вуковић је обавезно своје потомке да га сахране на Скадарском језеру и то на острву **Старчево,** крај цркве **Старчева Горица!?** Жеља му је, наравно, испуњена, а неколико година касније крај Божидара је сахрањена његова супруга Аполонија.

Због чега је овим „старцима", Ивану Старовлаху и Божидару Вуковићу, било стало да их потомци сахране крај Језера, односно на Језеру? По свој прилици због тога што се вјеровало да је нага Еринома изашла из Скадарског језера и ту започела своју љубавну игру са Сјеверним вјетром, Борејем.

То старо вјеровање може се доказивати, између осталога, и народним пјесмама у којима се о Сјеверном вјетру пјева као о великом љубавнику! И данас се често може чути пјесма „**Сјевер** ружу низ поље нијаше/ /на Јовове дворе наносаше". Али постоје и оне које се одавно не пјевају, а у којима је Сјевер експлицитније представљен као љубавник или младожења. У неком старом црногорском листу или часопису, др Нико С. Мартиновић је нашао наслов, односно први стих народ не пјесме „Запросио СЈЕВЕР у Југа дјевојку"!?

Пелашки мит у црногорској љубавној пјесми!?

Тешко је повјеровати да су се код нас и до данас очувале пјесме које су пјеване прије три, четири или пет хиљада година, али то је чињеница иза које стоји највећи проценат вјероватноће. Што је најважније, све су то аутохтоне, оригиналне пјесме које нијесу трпјеле никакве утицаје са стране, па је њихова документарност утолико озбиљнија.

Још у прошлом вијеку те вриједности црногорских љубавних пјесама запазио је француски археолог и нумизматичар Франсоа Ленорман па је остварио своје занимљиво свједочанство о њима.

„Уз јуначке пјесме – пише Ленорман – налазе се и љубавне. Црногорци их имају доста и пјевају их исто тако често као и оне које славе отаџбину. Оне су можда најоригиналнији дио

пјесништва Јужних Словена... **Њихове љубавне пјесме не личе на пјесме ни једног другог народа (!)** У њима се не налазе ни еротика Грка и Латина, ни префињена галантерија трубадура из Јужне Француске, ни мистични занос њемачких минезингера, ни весела њежност старих енглеских пјесника, него љубавно осјећање дубоко и непорочна, а често осјенчано благом меланхолијом. Такве, и са изразом грубе величине, оне остављају утисак бистрих и тихих језера, опкољених и омеђених са свих страна стрмим гудурама, какве путник може наћи понегдје у Црној Гори".

Овај образовани Европљанин и свјетски путник, који иначе налази да наше јуначке пјесме имају пуно сличности са пјевањима у „Илијади", није свакако знао за култ Сјеверног вјетра у нашем љубавном народном пјевању нити пак за пјесму „Ој језеро, сво зелено..." У том случају Франсоа Ленорман би сигурно запазио да све то има пуно везе са Пелашким митом о настанку свијета када је нага еринома изронила из таме и осјетила дах Сјевера па га миловањем претворила у земљу Офиона и отпочела своју љубавну игру. Дио те пјесме овако гласи:

„Ој језеро, сво зелено,
наоколо позлаћено,
по позлати **пала тама,**
а у тами коло игра,
игра коло дјевојака,
дјевојака *БЕЗ*
МОМАКА." (!?)
И Поп Дукљанин је
– Старац!

Најстарији помен о црногорским Пелазгима, односно „старцима" имамо у нашем најстаријем већем историјском спису, „Љетопису попа Дукљанина" или „Барском родослову".

И сам Дукљанин је „старац", али та атрибуција је садржана у његовом придјевку Дукљанин, баш као што је и у случају Божидара Вуковића ту функцију вршио придјевак Подгоричанин. Дукља је, како каже Доментијан „краљевство от права" (од првих људи!), а Подгорица је, такође, Стара Варош па са таквим придјевцима, на подручју нашег језика, никакве друге атрибуције нијесу биле потребне.

Али што се Дукљанина тиче много је значајније што он већ у уводу свога дјела помиње „данашње старце („atiqui a seniores") на чија се причања ослања при писању „Родослова". Многи проучаваоци Дукљаниновог дјела не могу да [illegible]маче

шта значи синтагма „давнашњи старци“. Др Славко Мијушковић, иначе најсериознији познавалац и тумач попа Дукљанина, мисли да је у питању реторичка фигура којом се исказује особито уважавање митских предака, и то не оних из опште , народне, већ искључиво онима из црквене и аристократске традиције!

Ово тумачење др Мијушковића је и најближе стварном стању и да није, нешто касније, негирао могућност да су му ти „давнашњи старци“ непосредно причали неке догађаје из прошлости, све би било у реду. Јер ми смо видјели да је „стараца“ било и послије Дукљанина, да су причали, писали и штампали књиге. Зашто онда не би било могуће да су такви људи живјели и у Бару, утолико прије што је и то – **Стари Бар?**

Штета је само што је поп Дукљанин био свештено лице, па према томе врло интолерантан према многобожачним вјеровањима, иначе би он од својих „давнашњих стараца“ забиљежио и многа друга њихова казивања, па између осталих и мит о настанку свијета. Ово је утолико вјероватније, јер је поп Дукљанин био велики словенски патриота.

ЗАТОЧЕНИЦИ ИСТЕ ТАЈНЕ

БЕЗИМЕНИ СТЕФАН НЕМАЊА

Стефан Немања, оснивач прве српске феудалне државе и родоначелник династије која је три стотине година владала том државом, и до данас је остао наша велика загонетка. Још увијек није доказано ко је био тај човјек; гдје му је завичај; ко су били његови родитељи; као што нијесу утврђене ни многе друге важне чињенице о овоме значајном владару.

Константин Јиречек у својој „Историји Срба“ овако види Стефана Немању:

„Његово име лебди на раскрсници времена. Он се често спомиње за владе својих насљедника, али увек тако као да пре њега ничега није било; у српским родословима, повељама и поменицима стоји Немања свагда сам на челу низа владалаца. Народ је заборавио његове претходнике и претке. Извори чак не спомињу ни имена његових родитеља“.

Трагање за Немањиним идентитетом треба, дакле, почети од мноштва непознаница које су нам оставили његови досадашњи истраживачи. А, када је већ тако, онда је најбоље да и сами кренемо, али овога пута од оне темељне, основне непознанице из које су произишле све остале.

Рецимо, нико још није ни покушао да открије како се Стефан Немања звао, тј. како је гласило његово лично грађанско име и презиме? Јер, оно што ми сматрамо да је име и презиме творца прве српске државе, није ништа друго него владарска титула нижег ранга која значи – „Мали господар“ (Италијански: Stefano no magno – Стефан не велики).

Први доказ о ваљаности наше претпоставке имамо код самог Немање. У задужбинској повељи манстиру Хилендару он пише како је Бог одредио да Грци дају цареве, а Угри краљеве, док Срби могу имати само жупане и да је он велики жупан који је на светом крштењу „наречен“ за Стефана Немању.

Сваки је Немањић – Стефан Немања

Немања је рођен на Рибници, крај Подгорице, гдје је његов отац, ваљда због неке невоље, привремено боравио код овдашњих рођака. тако је он свето крстење добио у овоме граду и то у латинској цркви, јер у оно вријеме овдје није било православних цркава и свештеника. Или, боље рећи, није било митрополије и црквених великодостојника који су једино и могли да обаве чин светог крштења будућег владара.

Када се његов отац коначно вратио у завичај, у Рас, односно жупу Расену (данашње Корјениће!) Немања је добио и православно крштење али не и ново име. Остао је и даље Стефан, јер као што ћемо видјети то је непромјењиви дио титуле па било о ком, од два крштења, да се радило. Највјероватније да је овдје именом Стефан народ замијенио, по звучности сличну грчку ријеч „севаст" која значи: узвишени царски. Према Вујаклији, у вријеме Византије и старе српске државе, „севасе" је била титула врховних судија и неких других високих духовних великодостојника (Нпр, Севастократор).

Први дио титуле ишао је испред, а други иза владаочевог личног имена, па сада имамо ситуацију да је, практично, сваки члан династије Немањића по један – Стефан Немања? Примјера ради, овако изгледа један дио династије са пуним институлацијама и без формативa „ић" у презименима:

Велики жупан СТЕФАН НЕМАЊА;

краљ СТЕФАН Првовенчани НЕМАЊА;

краљ СТЕФАН Радослав НЕМАЊА;

краљ СТЕФАН Владислав НЕМАЊА;

краљ СТЕФАН Урош НЕМАЊА;

краљ СТЕФАН Драгутин НЕМАЊА;

краљ СТЕФАН Милутин НЕМАЊА и тако даље.

Династичка титула Стефан Немања била је, очигледно, насљедна, једнако као пријесто, круна или скиптар, али много популарнија и више уважена него и једна позната класична владарска атрибуција. Савршен примјер оваквог уважавања немањићке титуле, наћи ћемо у народној епској пјесми „Женидба Душанова" која је настала скоро два вијека након Немањиног светог крштења. Иако се ради о женидби цара Душана, пјесма почиње неочекиваним стихом: „Кад се жени српски цар Стјепане" (!) Стјепан је, разумије се, дијалекатски облик имена Стефан, што значи да пјевач заиста уводи у пјесму цара Душана, али као – Стефана Немању!

У овој пјесми имамо, уједно, и дјелимично тумачење титуле Стефан (Стјепан). Међу сватовима се налази и Милош Војиновић, царев сестрић, који је непозван и прерушен у чобанина, пошао у Млетке да би се у евентуалној неприлици нашао при руци своме ујаку, и замијенио га, ако устреба, у опасним двобојима. Милош се неколико пута обраћа цару:

„Је л' слободно, *царе господине,*

да ја идем на мејдан у поље?"

или:

Вољан буди, *царе господине...* "

Због десетерачке конструкције пјесме, овдје се одустало од „Стјепана" па га је пјевач замијенио његовим изворним значењем: господин! А господин подразумијева све оне појмове (узвишени, царски и сл) којима Вујаклија тумачи грчку ријеч „севаст" за коју с правом претпостављамо да је замијењена именом Стефан. Оваквом тумачењу иде у прилог и наша владарска традиција у којој су владари, све до новијих времена, носили двоструку атрибуцију: владика и господар; књаз и господар; краљ и господар или једноставно ... и популарно – Господар!

Данас је вриједност појма господин сасвим девалвирана због његове широке и свакодневне употребе, а некада је господин могао бити само Бог на небесима и цареви и краљеви на земљи. Остали „узвишени" морали су да се задовоље другачијим титулама, па је једна од њих, зацијело, и Стефан, односно „севаст". Занимљиво ј да једна од наших врло старих пјесама, „Смрт војводе Кајице", у којој се Ђурђе Бранковић назива краљем од „Маћедоније", почиње стихом: „Уранио *господине краљу*".

Дубоки корijени Немањићке титуле

На основу онога што смо до сада изложили, већ би се могло са доста сигурности закључити да Стефан Немања није лично име творца прве српске државе већ његова, језички деформисана, владарска титула добијена на светом крштењу у латинској цркви: НО МАГНО – не велики, мали господар. Чак ни језичка деформација није таква и толика да се не би могла брзо и лако уочити: *но мањо – но мањо – Немања!*

Али, Немањићка титула није ни почела са Стефаном Немањом нити се, пак, завршава са његовом династијом. То је веома раширен феномен који припада дугој цивилизацијској и државотворној традицији ових простора и читавог Балкана а, касније, и Европе!

Ако, на примјер, немањићку владарску титулу Мали Господар, преведемо на свакодневни језик добићемо, у народу добро познату, пословичну личност: *Мали Бог!* О популарности Малог Бога поуздано свједоче наша стара, али и данас честа лична имена *Малиша* и *Богић* од којих се изводе патронимична презимена *Малишић* и *Богићевић*. Тако се десило да један од чланова потоњег Предсједништва СФРЈ буде баш – *Богић Богићевић!?*

Мали Бог је, иначе, она личност европске митологије која и у нашој старој традицији представља појам веселог, безбрижног, аркадијског живота у обиљу, радости и свакојаким задовољствима. Када се каже да неко „живи као Мали бог" то још подразумијева да је тај, не само богат и задовољан, већ и поуздано заштићен од сваког непријатеља.

Поред ове, општепознате митске личности, ми имамо још једну, искључиво нашу метафору среће и благостања. То је Херцеговачки Бег. Каже се: „Живи као Бег на Херцеговини".

Наравно, и Мали Бог, у широј, и херцеговачки Бег у нашој митологији, представљају исту личност. У питању је бог Хермес (Меркур) који је старосно био најмлађи, а хијерархијски најнижи од свих богова у грчкој, односно римској митологији.

Хермес је имао много функција: гласник богова; пратилац душа умрлих; бог трговине, трговачких путева и сајмова; покровитељ и заштитник бесједништва, мудрости, лијепих вјештина... Најчудније су, међутим, оне његове функције које обухватају неке, рекло би се, међусобно неспојиве дужности. Хермес је тако био Бог мира, у општем значењу, а посебно Бог мирног и спокојног сна. Али, истовремено, он је – Бог лопова и разбојника!?

Ако митологију схватимо онако како њу једино и треба схватити, тј као дуго и поуздано колективно памћење на које се са сигурношћу можемо ослонити, лако ћемо ући у тајну Хермесових, на изглед противрјечних функција а, истовремено, открити неке од разлога због којих је овај Бог постао појам среће и благостања.

Хермес је био цивилни, урбани бог и њему су припадали они, до тада непокривени „ресори" који се, према савременој бирократској терминологији називају: друштвене дјелатности; трговина и угоститељство; саобраћај и везе; културно–забавни живот; социјална политика; јавни ред и мир...

Ако на Хермеса гледамо из овога угла, више нас неће чудити нормална чињеница да, на примјер, један шеф полиције

може бити „чувар мирних снова". Али Хермесу, као Богу трговине, приписују се и они тржишни феномени које данас знамо као шверц и „црно тржиште". Па је отуда, највјероватније, и његова титула бога разбојника и лопова. (Не треба, наравно, сметнути с ума да је Хермес имао и личне квалитете за такву титулу).

Поједине Хермесове функције пренијете су касније на неке свеце православног обреда, па је тако Свети Арханђел Михаило познат као „Душовадник" јер је, попут Хермеса, „Психопомпа", пратио душе умрлих на онај свијет. (Посљедње Његошеве ријечи су биле: „Свети Арханђеле Михаило, прими моју душу!").

У источној Херцеговини, у Корјенићима, многе су цркве посвећене Светом Арханђелу Михаилу и то, по правилу, оне веома старе. У близини Ластве Требињске још увијек постоји црква за коју народ овога краја вјерује да је најстарија црква у читавој Херцеговини. Тај податак су забиљежили Млечани, када су прије три вијека први пут освојили овај крај. Према томе млетачком документу излази да је ова црква сграђена још у 5. вијеку! Наравно, црква је посвећена Светом Арханђелу Михаилу, па се и читаво село зове – Арханђелово!

Ако се на крају присјетимо да је крсна слава Немањића био дан Светога Арханђела Михаила, (Аранђеловдан), онда више не може бити никаквог двоумљења око њихове владарске титуле, њеног значења и далеког поријекла.

Па ипак, над овом истином стоји један знак питања који може, макар накратко, да је учини проблематичном и нејасном. Тај знак питања је – Херцеговина...

Света земља Херцегова

Према званичним изворима Херцеговина је земља која је своје данашње име добила тек средином XV вијека по титули свога оснивача и господара херцега Стјепана Вукчића Косаче (1435–1466). Када би ово било тачно Херцеговина више не би могла да буде земља онога митског Бега чији је живот „на Херцеговини" постао парадигма среће и благостања. Цјелокупна њена традиција била би сведена за пет–шест стотина година и тако бисмо изгубили најважнију и најдужу магистралу нашег памћења.

Међутим, у пјесмама, причама и другим творевинама нашег духовног насљеђа које су по стотину, или ко на колико стотина година старије од Косачиног времена, земља се помиње и као Херцеговина, и као Земља Херцего помињу

се чак и њени етници: Дука Херцеговац, Ерo са онога свијета и тако даље. Као земља Херцеговина се јавља у једној од најпопуларнијих наших народних пјесама – „Женидба краа Вукашина“;

„Књигу пише жура Вукашине
у бијелу Скадру на Бојани,
па је шаље *на Херцеговину*
бијеломе граду Пирлитору...“

Краљ Вукашин је погинуо у Маричкој бици 1371. године, читавих седамдесет година прије него је Косача постао херцег, тј прије времена када је Херцеговина, тобож, добила своје историјско име. Чак и сам Косача најбоље оповргава ову очигледну неистину: он није узео било какву и било чију титулу, већ ону насљедну, коју су носили и његови давни преци – „Херцег Светог Саве“! Значи, ако је Херцеговина добила своје име по тој титули, онда је то морало бити бар двије хиљаде година прије Косаче! Јер титула херцег Св. Саве (dux S. Sabba et Liburnia) врло је стара и припадала је насљедном господару Илирије (Haereditarius dominus Illyriae) за каквог се издавао гроф Ђорђе II Бранковић који је, оптужен као лажни Бранковић, умро у аустријском заточеништву 1711. године.

На титулу Херцега Светог Саве полагао је исто право као Бранковић и руски гроф Сава Владисављ–Рагузински (Херцеговац из Корјенића!) у чијој је титули, између осталог, стајало да је „римски витез од ИЛИРСКОГ ПЛЕМСТВА!“ О овоме знаменитом Херцеговцу и своме претку, пјесник Јован Дучић је написао опсежну историјску монографију „Гроф Сава Владисављ“. Користећи завичајна предања и многобројне и разноврсне писане изворе, он је дошао до закључка, али и дилема, које управо у оваквом једном трагању добијају своју афирмацију и рјешења.

Дучић, рецимо, закључује да је Сава Владисављ био потомак и Немањића и Бранковића што би могло да значи да је оснивач прве српске државе, прије него што је „наречен“ за Стефана и да у титули морају носити нижи владарски ранг: Стефан Немања, тј. Мали Господар; Мали Бог

На крају, ваља поменути још једну врло важну чињеницу која би све ово могла да учини јаснијим, трећи дан православног Божића посвећен је Светом Стјепану (Шћепан дан) и тај дан се у Црној Гори и у Херцеговини зове још – „Мали Божић“!

Сјај подгоричког племства

Према помним, вишедеценијским истраживањима професора Петра Шобајића – вриједног и цијењеног сарадника Јована Цвијића и Јована Ердељановића – Корјенићи су колијевка српске властеле. Одавде своје коријене вуче и српска династија Бранковића, о чему је професор Шобајић објавио своје налазе у Гласнику САНУ још прије четрдесет година.

Но, за ову прилику је најзначајније истаћи да посљедњи изданак ове династије, гроф Ђорђе Бранковић (умро 1711) у својим „Хроникама“ пише о рођачким и другим везама које су његови преци имали у Подгорици. Он нарочито истиче везе Бранковића са подгоричким Вуковићима, прецима војводе Божидара Вуковића–Подгоричанина, нашег познатог штампара. Ове су везе до те мјере биле блиске па чак и преплетене, да је гроф Ђорђе, на грофовској повељи коју му је издао аустријски цар Леополд као свој племићки придјевак ставио – Подгоричанин ! Иначе, и гроф Ђорђе, као и сви његови блиски сродници у Јенопољу и Банату стављали су уз своје презиме племићки придјевак Корјенић („от Коренич“).

Чињеница да је на тако важном документу каква је грофовска повеља Ђорђе Бранковић одлучио да буде Подгоричанин а не Корјенић, најбоље говори да је подгоричко племство било на много већој цијени од корјенићког.

И касније, када су аустријске власти тек промовисаног грофа прогласиле преварантом, митоманом и лажним Бранковићем, и стрпали га на робију гдје ће двадесетак година касније и умријети: несрећни Бранковић је покушавао да своју истину докаже упорним позивањем на сродство са Божидаром Вуковићем–Подгоричанином!

Божидар Вуковић–Подгоричанин – посљедњи прави Немањић!?

Код нас је, на жалост, Божидар Вуковић–Подгоричанин (око 1463 – око 1540) још увијек познат искључиво као штампар, па су све остале чињенице пале у сјенку ове његове, више мисионарске него професионалне активности. Међутим, он је био аутентични, угледни и веома богати племић са разгранатим и јаким везама у Венецији и Бечу. Њега је, на примјер, Карло V (1500–1558) консултовао о свим проблемима балканских Срба.

Имао је титулу војводе и племићки грб за које је тврдио да су их зарадили његови преци у служби хришћанских царева и краљева Карлових предака и претходника. Тестаментом је оставио велико богатство члановима своје уже породице, ро-

* 13.С краја на крај табора

ђацима и пријатељима, а Манастиру Милешеви је завјештао знатан број својих издања. Занимљиво је, иначе, да је овај манастир од посебне важности за војводу Вуковића јер га је за живота редовно посјећивао и остављао тамо богате дарове.

Војвода Божидар Вуковић је имао и италијански облик свога имена – Dionisio della Vechio – што опет говори о његовом угледу и значају у друштвеном, културном и политичком животу Венеције.

Додајмо на крају да је војвода Вуковић, по сопственој жељи сахрањен на острву Старчево, у црквици Старчева горица, на Скадарском језеру. Десетак година касније из Венеције су пренијети и крај њега сахрањени и посмртни остаци његове жене Аполоније.

Божидар Вуковић није о својим прецима оставио никакве друге податке осим оних које смо већ навели. Али и то је више него довољно да се упитамо: који су то његови преци што су толико дуго служили и тако трајно задужили хришћанске цареве и краљеве? Посебно је изазован Вуковићев податак да су ти цареви и краљеви били претходници и преци Карла V, јер то се вријеме управо подудара са владавином династије Немањића која је трајала до друге половине XIV вијека.

Ако Божидарови подаци само наговјештавају могућност да би подгорички Вуковићи могли бити аутентични Немањићи, подаци његовог сина Виђенца ту могућност чине сасвим извјесном. У једној епистоли објављеној као предговор Псалтиру из 1546. године Виђенцо пише да су Вуковићи потомци „славнога Вука деспота и Бранка Вуковића" који потичу „от племена благочастивих владавич сербске земље, от великога Константина првога и благочаснога и првога христијанскога цара".

Истичући своје високо племство Виђенцо Вуковић, наводи само родоначелнике двију српских династија, тј оне челнике који су били општепознате личности ондашњег хришћанског свијета. У случају „славнога Вука деспота" одмах ћемо схватити да се ради о деспоту Вуку Бранковићу, а што се Бранка Вуковића тиче он једино може да буде или родоначелник династије Немањића, онај у Подгорици „наречени" Стефан Немања! Или, што ће се касније испоставити један, од Немањиних предака.

Ни народно памћење, ни званична историја, не знају ни за каквог Бранка Вуковића, а поготову не за неке Вуковиће који су могли да кроз неколико вјекова служе Хришћанству, односно хришћанским царевима и краљевима како то тврди војвода Божидар Вуковић. Са друге стране, Немањићи су били истински поборници Хришћанства о чему свједоче толики њихови манастири, али и краљевска круна коју је сам Папа послао Стефану Првовјенчаном, Немањићу.

Вуковићи су, дакле, остали у сјенци једног непостојећег презимена које је настало језичком деформацијом владарског звања њихових предака. Али, Вуковићима то није први пут да остају у нечијој сјенци када су у питању Немањићи!

Царска лоза Вуковића

Подаци које нам је оставио Виђенцо Вуковић имају своју велику вриједност управо због тога што он, умјесто Немањића, помиње само Вуковиће који, по њему, воде поријекло од Константина Великог, првог хришћанског цара. То би могло да допринесе разјашњењу још једне крупне непознанице о Немањином поријеклу.

Први биограф који је навео и мјесто Немањиног рођења и његово поријекло, био је Константин Филозоф. У биографији деспота Стефана Лазаревића (око 1433. године) он пише да је Немања рођен на Рибници и да води поријекло од римског цара Константина Великог, односно од његовог зета и сувладара цара Ликинија!

Наука, међутим, никада није прихватила тај податак као тачан. Сматрало се, а и до данас је то остало важеће мишљење, да је Константин Филозоф измислио Немањин родослов, угледајући се на генеалогије неких западних династија које су пошто–пото хтјеле да своје поријекло изведу од првог хришћанског цара Константина Великог који је, осим тога, по ондашњем општем вјеровању, био – чистокрвни Тројанац!

У том смислу веома је значајан чланак др Николе Банашевића „Летописци о пореклу Немањића" објављен у „Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор" (књига 21, свеска 1–2, Београд, 1955). Тај текст је, у ствари, и писан с намјером да се докаже, указивањем на неке италијанске и француске изворе, како је Константин Филозоф био обичан компилатор који је, једноставно, преписао родослов Немањића из популарног италијанског дјела „Француска краљевска кућа" („I reali di Francia") које је нека врста генеалошко–авантуристичког романа.

Међутим, др Банашевић свој чланак ипак завршава мудрим опрезом искусног научника и не жури са дефинитивним судом. Јер, не само у „Француској краљевској кући", већ и у

још неким италијанским епским пјесмама, као и у преписима словенског превода Зонаре, Ликиније се јавља као српски, односно словенски краљ или цар. Очекујући да „искрсне неки нов елемената за решавање тих веза", Др Банашевић завршава свој текст констатацијом:

„Било како било са Ликинијевим „српством", јасно је да постоји очигледна сличност између наших родослова и генеалогија у италијанским i reali di Francia".

Сада је већ сасвим јасно у чему је огромна вриједност података које нам је о својим прецима оставио Вићенцо Вукови. Јер, Ликиније је тотемско презиме у чијој се основи налази грчка ријеч ликос, лик – вук! То је, нема сумње, паралелно античко презиме Вуковића које је било прилагођено у прво вријеме грчком, а касније и латинском ејзику који су у овим просторима били доминирајући језици.

У питању је, очигледно, исти принцип по којему је војвода Божидар носио име Дионисије дела Векија прилагођено преовлађујућем италијанском језику у Венецији, али је ипак до краја остао аутентични Вуковић православне вјероисповијести.

Све у свему, подгорички Вуковићи су врло логична и могућа веза између Стефана Немање и његовог проблематичног претка, римског цара Ликинија. Али, да бисмо све ово могли прихватити са много више сигурности, ваља сада доказати двије ствари. Прво, да презиме Ликиније заиста припада тотему вука и, друго, иначе много важније, да ли је један подгорички Вуковић могао бити зет и сувладар првог хришћанског цара Константина Великог (латински: *магнус;* италијански: МАГНО !).

Горски вуци из Корјенића

Ликиније је често име, односно презиме у натичкој епиграфици на подручју Црне Горе. Њега, у нешто мањој мјери, прати и латински облик овога ономастика: лупус (вук).

Ми ћемо овдје користити само оне епиграфске записе који сеу научно обрађени и који се налазе у првој књизи „Историје Црне Горе" (Титоград, 1967).

У рисанском гробљу, на примјер, сахрањен је извјесни Гај *ЛУПУС,* а у сусједном гробу почивају његови „презимењаци" и, јамачно, преци Александар и Антимас *ЛИКИНИЈЕ!* Разлика је само у томе што је епиграф Гају Лупусу исписан млађим, латинским писмом, а Александру и Антимасу Ликинију грч-

ким. Али, у селу Забрђу код Берана имамо још занимљивију и, за ову прилику, далеко драгоцјенију грчко–латинску ономастичку комбинацију. У једном тамошњем гробу сахрањен је нико други него – *ЛИКИНИЈЕ МОНТАНА! Горски вук!?*

Овај епиграф мора код нас да изазове истинско чуђење и недоумицу: да ли је Ликиније Монтана неко реално име или је то на латински језик преведено наша стара епска метафора за храброг, неустрашивог ратника? Јер код нас се и дан–данас у свакодневном разговору може чути синтагма „горски вук" кад год је ријеч о каквом човјеку изузетних вриједности, а особито храбром борцу.

Али, још веће нас чуђење чека у сазнању да Ликиније Монтана јесте право име, и да јесте настало баш од наше синтагме „горски вук", и то баш у оном њеном метафоричном значењу у којему је ми данас употребљавамо!

Наравно, и овдје ћемо користити научно верификоване чињенице, али овога пута из књиге Јована Ердељановића „Стара Црна Гора". Ево шта овај наш познати научник пише о – „горским вуковима":

„*ГОРЊЕВУЦИ* су по предању, које је код њих сачувано, стара властелинска породица, која је живела у граду Клобуку у Херцеговини. Њихово властелинство као и породични грб, мисли се, потиче још од цара Душана. *У њиховој гробу био је представљен ВУК.* После једне борбе коју је водио Сандаљ Хранић и у којој су се они храбро показали, рекао је Сандаљ гледајући њихов гроб: „Е баш сте *ГОРСКИ ВУЦИ* !" Од тада су се почели звати *„Горевуци",* а како им је раније било презиме, није познато... Најстарији *Горњевук* за кога предање зна био је *РАТКО. На његовој кући у Клобуку био је у камену исшесан йородични грб – ВУК.* да је ту постојао до назад педесет година, тврди Раде Вучковић из Ластве и поо Ђоко Мировић из Дробњака, а да ли и данас постоји не зна се". (Јован Ердељановић „Стара Црна Гора", стр. 759–760 – Све подвукао В.Н.)

Наравно, све су ово врло убједљиви докази да је Ликиније не само чест ономастик у античкој епиграфици на простору Црне Горе, већ да он апсолутно припада тотему Вука, тј нашој духовној традицији.

Остаје нам само да на крају укажемо на још један моменат који Немању доводи у најтјешњу везу са Ликинијем. то су добро очуване зидине цркве Светог Арханђела Михаила у самом граду Клобуку. Рачуна се да је та црква стара колико и она у селу Аранђелову које се иначе налази у подножју брда на чијем је врху сграђен Клобук. То, уистину, значи да и Не-

мања и Горски вуци осим некадашњих паганских, тотемских веза, од самог почетка хришћанске ере славе исту крсну славу, а то подразумијева и њихово веома блиско крвно сродство.

Дукља – град првог хришћанског цара

Видјели смо да се Ликиније, и као име и као презиме, релативно често јавља широм Црне Горе. Међутим, презиме *ФЛАВИЈЕ,* које је носио цар Константин Велики (по некима Ликијев зет, а по другима његов шура) може се наћи једино у епиграфици античког града Дукље.

Да подсјетимо, Дукља је град из II вијека прије Христа која је обухватила велики простор на ушћу Зете у Морачу. Имала је све карактеристике и све објекте великих градова свога доба; форум, базилику, палате, храмове, купатила и водовод дуг 12 км којим је питку воду добијала са ријеке Цијевне. рачуна се да је имала преко педесет хиљада становника и да су је, тобож, порушили Словени.

Дукља никада није систематски истраживана, онако како то један овакав археолошки локалитет заслужује, али и на основу резултата оних индивидуалних, парцијалних истраживања обављених за посљедњих стотину година, може се доста тога видјети када је Константиново поријекло у питању. Према бројним епиграфским записима и другим налазима, др Милутин Гарашанин пише у „Историји Црне Горе“ (Титоград, 1970; том I, стр. 195):

„*У Доклеји је нарочито често гентилно име ФЛАВИЈИ, њега несумњиво носи и водећа породица овога града,* а као триба јављају се quirina, којој припадају цареви флавијевске династије (!). Као женски когномен често је име Тертула (Tertulla), које је иначе носила жена императора Тита и баба императора Веспазијана“.

Сводећи размишљања о овоме феномену, др Гарашанин нешто даље пише:

„Уколико би све ово било тачно, радило би се, дакле, *о врло угледној грани Флавија у Доклеји* (!), који су стајали у двије генерације на челу занатског еснафа, а сем тога уживали и велике почасти и звања у муниципалном животу“. (Подвукао и нагласио В.Н.)

Цар Константин Велики, пуним и правим именом Константин I Флавије Валерије, припада другој династији флавијеваца која је почела са његовим оцем Константином Флором, а завршила се 361. године са Константином II, док ону претходну флавијевску династију из I вијека чине императори Тит, Веспазијан и Домецијан.

Када у свијетлу ових налаза из Дукље поново погледамо оне Немањине биографске податке које је оставио Константин Филозоф, као и тврдњу сина Божидара Вуковића–Подгоричанина по којој Вуковићи „исходе...от великога Константина првога и благочаснога и првога христијанског цара“ – више не би требало да буде двојбе око тога да су, не само цар Ликиније, већ и Константин Велики и сви Флавијевци заредом – чистокрвни Подгоричани, односно Дукљани!

Чак ни чињеница да је цар Константин рођен у Медијани код Ниша ни мало не умањује озбиљност ове претпоставке, већ је, на против, чини још реалнијом и чвршћом. Јер, предање о настанку Цетиња везано је баш за Ивана Бороjевића, Старовлаха, који је био *заповједник Ниша* (!) све док овај град нијесу заузели Турци. Он је отишао на Златибор, у Стари Влах, а отуда под Ловћен гдје је подигао прве куће и „влашку“ цркву која се и данас рачуна за најстарији културно–историјски споменик Цетиња. Старовлах је добио племство и велике привилегије од Ивана Црнојевића што, свакако, говори да је био потомак неких давних, врло угледних одсељеника који се вратио у постојбину својих предака.

Траг Светога Ђорђа

Било да је рођен у МЕДИЈАНИ код Ниша или, пак, у још старијем Античком граду МЕДУНУ у близини Дукље, цар Константин је до те мјере интегрисан у нашу стару традицију да сада можемо, користећи народно памћење, много тога сазнати о њему. Али, пошто би нас то одвукло од теме којој је овај рад посвећен, овдје ћемо навести само неколико примјера који могу боље да освијетле његове везе са подгоричким, односно херцеговачким Вуковићима или, тачније, са царем Ликинијем.

Најважнији податак имамо у народној пјесми „Цар Костантин и ђаче самоуче“ и то већ у њеним почетним стиховима:

„*Славу слави царе Константине*

у прољеће частан *данак Ђурђев*“.

У IV вијеку још се није знало ни за етничке ни за конфесионалне подјеле какве имамо данас, па цара Константина у том погледу не можемо сврставати ни у какве савремене оквире. Међутим, чињеницу да се крсна слава и до данас одржала једино у српско–православној традицији, треба узети као поуз-

дан податак о Царевој завичајности. Јер у Подгорици постоји ко зна колико стара црква Светог Ђорђа, са старим гробницама уоколо, у којој се још увијек врши служба Божија!

Да је Ђурђевдан могао бити крсна слава првог хришћанског цара, на својеврстан начин свједочи и Царев несумњиви потомак војвода Божидар Вуковић–Подгоричанин. Осим тога што је дуго година стајао на челу одбора угледних добротвора православне цркве Светог Ђорђа у Венецији, он је посљедњом опоруком обавезао своје насљеднике да му тијело, прије него буде отпремљено на Скадарско језеро, буде чувано баш у тој цркви. С обзиром на компликовану организацију и, како пише његов син Виђенцо, веома скуп превоз до Црне Горе, Војводин посљедњи боравак у венецијанској цркви Светог Ђорђа потрајао је, зацијело, неколико дана, а таква привилегија могла се дозволити само личности од изузетног значаја!

Култ Светог Ђорђа поштован је и код Немањића, иако је њихова крсна слава био Свети Арханђел Михаило. У Немањиној биографији коју је написао његов син Стефан Првовјенчани, наводи се примјер како је Свети Ђорђе избавио Немању из тамнице, а често му се јављао у облику непознатог витеза.

Према „Српском митолошком речнику“ Свети Ђорђе је заштитник ратника, а истовремено и – *заштитник вукова,* па нам ово свједочење Стефана Првовјенчаног на најбољи начин открива истину ко су заиста били ти „вукови“ које је Свети Ђорђе штитио. Истовремено, у свијетлу ових виђења треба погледати и легенду о Светом Сави који је, исто тако, био заштитник вукова и њихов налогодавац. Легенда, наиме, каже да је Свети Сава давао вуковима упутства чија стада да нападају током године, а чија не!

У Црној Гори се и до данас очувао архаични, врло ласкави назив *„вукобаша“* који је некада имао исто значење као харамбаша у другим нашим крајевима. Али, за разлику од харамбаше, предводника хајдучке, пљачкашке дружине, вукобаша је предводио десетину или чету племенских подвижника који су упадали на, обично, добро чувану непријатељску територију и отуда, уз борбу и жртве, догонили крда стоке као ратни плијен.

Поменимо, најзад, и један детаљ који сасвим одговара ономе западноевропском вјеровању из још увијек популарне књиге „Француска краљевска кућа“ по којему је цар Константин Велики директни потомак тројанског краља Пријама. У „Српском митолошком речнику“ забиљежене су неколике варијанте предања у којима се говори како је она аждаја, коју је

Свети Ђорђије убио копљем, живјела у језеру испод Тројан–града, односно испод тројановог града.

Скадарско језеро налази се у непосредној близини Подгорице и у њему је, по овдашњем старом предању, одиста постојала нека чудовишна змија звана *блор* или *блаор.* То подгоричко предање забиљежио је и Вук Караџић па га налазимо у другом, бечком издању „Српског рјечника“ под одредницом „блор“. Доносимо Вуков текст у цјелини:

„*Блор* (је) велика шарена змија плосне главе, за коју се приповиједа да може до 15 стопа бити дугачка и говече удавити. Оваквих блорова кажу да је било до скоро у језеру Скадарскоме, а сад се слабо који налази, и то мали, као и друге змије по нашијем земљама. Кажу, кад велики блор опази човјека на чамцу, он дигнувши главу изнад воде са звиздом иде управо нањ. Црногорци приповиједају да се за времена Махмут паше Бушатлије (који је погинуо 1796 године) између Хотскога хума и језера Скадарскога појавио тако велики блор, да је друмом, који је онуда ишао, караван прекинут док се није некакав Турчин зарекао и отишао те га убио; али ни он кажу да га на ату није смио шчекати, него кад му се поприкучи, опали нањ двије пушке мале, и којима су биле синџирлије, па окрене ата и побјегне без обзира не знајући је ли погодио или није; по том опет нико није смио онамо отићи док нијесу чобани из планина по смраду познали да је убијен“.

У Подгорици, како видимо, постоје сви трагови Светога Ђорђа, па чак и онај најпрепознатљивији – аждаја! Већ би се, значи, могло тврдити да је управо овдје био Тројан–град или тројанов град о којима свједоче оне наше легенде. А да ли би Тројанов град, односно Тројан–град могао бити Троја, она права, Хомерова и колико је основано распрострањено средњевјековно вјеровање по коме је цар Константин Велики чистокрвни Тројанац? О томе ћемо говорити на другом мјесту, а за сада ваља још изнијети једну и те како важну чињеницу.

У вријеме преласка изногобоштва у монотеистичко Хришћанство, народ је на Светога Ђорђија пренио неке функције митскога бога Аполона који је, између осталог, био синоним свјетлости, умјетности, љепоте... Аполон је такође припадао тотему вука па је називан и Ликијски (вучји). Он је у Атини отворио прву школу по којој се данас средње и више школе називају „лицеј“ („Ликеј“). Аполон је био заштитник троје, а у животне подвиге му се убраја – баш као и Светоме Ђорђу – убиство огромне змије Питона, непријатеља његове мајке, богиње Лете!

У црногорском ономастикону издвајају се три групе презимена. Најбројнија је тотемска група (Вуковић, Вукотић, Вукићевић, Вујачић, Вујовић и тако у бескрај). За овом долази група стандардних, патронимичних презимена (Петровић, Јовановић, Мартиновић, Ивановић, Јанковић, Ђуровић и слична).

Трећа група није тако бројна као двије претходне, али је зато далеко занимљивија од њих и много драгоцјенија за утврђивање истина којима смо управо на трагу. Ову групу чине презимена настала од корелата велики и мали. У околини Подгорице постоје, рецимо, два стара презимена МАЛИ И ВЕЛИКИ (ћ). У истом простору налазимо имена МАЛИША и ВЕЛИЧКО, а ту су, наравно, и њихови патронимици МАЛИШИЋ и ВЕЛИЧКОВИЋ. Најчешће је, ипак, име БОГИЋ које је, и као и име и као патронимик, афирмисао члан потоњег Предсједништва СФРЈ – БОГИЋ БОГИЋЕВИЋ !

Подјела на Велике и Мале видљива је нарочито у деминутивним облицима неких старих имена; Вукојица, Милојица, Грујица, Трипко, Вучко, Драгић и тако даље. Ови деминутиви нијесу, наравно, настајали, како би се данас рекло, из тепања и милоште, већ су својеврсна обиљежја хијерархијског нивоа њихових носилаца. То потврђују и примјери из народне поезије.

МАЛИ РАДОЈИЦА, саборац Старине Новака и Дели Радивоја, није био ништа млађи или мањи од њих двојице. Према народном предању које је забиљежио Вук Караџић, они су под старе дане заједно отишли „к Рисну и Перасту“ да тамо, у миру и спокоју, проведу посљедње године живота.

Мали Радојица је, дакле, свој деминутив носио као племићко обиљежје, баш као што су Новак и Радивој из истих разлога били „старина“, односно „дели“. Присјетимо се да је венецијанско име Божидара Вуковића Подгоричанина било Дионизио дела Векио што значи Божидар од Старца или, преведено у духу наше традиције – Старина Божидар!

Сада, узгред можемо провјерити једно мишљење Илариона Руварца да је презиме Старине Новака било – *Дебелић*. То је врло могуће и потпуно одговара нашој претпоставци да је он био племић „од старине“. У том случају презиме Дебелић долази од италијанске ријечи „белићаста“ (bellicista која са племићким предзнаком „де“ гласи *Дебелић!* Белићаста иначе значи ратоборни човјек, ратник, а онај најстарији Горевук за којега се зна звао се – *Ратко!?*

Предзнак „дели“ који носи Новаков и Радојичин друг Радивој не долази ни од какве „турске“ ријечи делија, већ и делија, и дели, као и старо цетињско презиме Дељa формиране су опет од италијанског племићког предзнака у којему су овога пута сложени предлог де и члан „ла“ (della) као у случају дела Векио!

Истицање племства везивањем за неки крај или град припада и нашој старој традицији: Никац од Ровина, Тодор од Сталаћа, Ага од Рибника, Лијеш од Пипера, Сењанин Тадија, Бајо Пивљанин, Иван Ришњанин и тако даље. Према томе није ништа необично што је народ у неким случајевима својим витезовима стављао одговарајуће италијанске племићке предзнаке, а поготову ако је то захтијевала метрика епског десетерца. Такве предзнаке можемо чак препознати у нашим презименима као што су Делић, Делибашић, Деретић, Дебељак, Дедијер и слична.

Други дио презимена из групе „Велики – Мали“ чине она презимена која су грађена од владарских титула и занатлијских занимања. Ту на једној страни имамо, обично, ријетка презимена: Цар, Краљ, Кнез, Бан, Дука, Жупан, Херцег, Сердар, Диздар, Бег, а на другој врло распрострањене Царевиће, Краљевиће, Кнежевиће, Бановиће, Дукиће, Жупановиће, Херцеговиће, Сердаревиће, Диздаревиће, Беговиће...

Исто тако постоје изворна занатлијска презимена Ковач, Сарач, Лончар, Самарџија, Фурунџија, Колар, Челар, Качар, а паралелно (и одавно!) уз њих иду Ковачевићи, Сарачевићи, Лончаревићи, Самарџићи, Фурунџићи, Коларевићи, Челаревићи, Качаревићи...

Овако јасна поларизација презимена на „велика“ и „мала“ има, дакако, своје далеко поријекло које сеже чак до праисторије и многобожачких времена. То је један од оних драгоцјених сегмената традиције који управо доказује нашу балканску аутохтоност; затим старост нашег језика и огромно колективно памћење које је у томе језику очувано.

Чак и да нијесмо у почетку указали на траг Малог Бога (Хермеса) као могући коријен Немањине титуле (No magno – не велики) сада би нам ионако било јасно откуда је таква титула могла доћи. Као што је, вјерујемо, јасно да цар Константин Велики и по титули и по епитету припада великом богу Аполону. Насупрот Маломе богу Хермесу, који је син Зевса и плејаде Маје, Аполон је за родитеље имао Зевса и богињу Лету, а богиња је била и његова рођена сестра Артемида!

Ако смо – а вјерујемо да јесмо – открили праве разлоге због којих се наша презимена тако нападно дијеле на „велике“ и „мале“, онда можемо бити сигурни да цар Константин свој

епитет Велики није добио због тога што је увео вјерске слободе и Хришћанство прогласио државним религијом, већ једино због свога породичног поријекла.

Наопако схваћени Бог

Да је иза подјела на „велике" и „мале" стајао ауторитет дуге, божанске традиције коју нико није смио реметити, заиста озбиљно свједочи један детаљ из „Љетописа попа Дукљанина".

Тамо се говори како је зетско–захумски краљ Радослав (вјероватно почетком VIII вијека) морао да бјежи у Рим испред потјере свога сина Часлава, узурпатора престола. Након неколико година у једном осветничком походу, Угрима пође за руком да ухвате Часлава негдје на Сави па га свирепо уморе заједно са читавом његовом породицом, тако да је земља остала без легитимног насљедника престола. Када су за ту погибију чули у Риму, племство које је избјегло са Краљем замоли га да се поново ожени. Краљ Радослав их послуша и у браку са „Римљанком веома племенитог рода" добије сина Петрислава. И Петрислав се оженио племенитом Римљанком, добио сина Павлимира и умро у Риму у дубокој старости. Тек након неких шездесет или седамдесет година, када је изумрло племство које је подржавало Часлава, Захумљани позову Павлимира да заузму престо свога дједа Радослава и овај буде крунисан у Требињу.

А ево што поп Дукљанин пише о томе како се, за шест или седам деценија, владало у држави која није имала ни правог краља нити законитог краљевог насљедника:

„Тако је земља остала без краља, па су банови почели да владају на својој територији, свако у својим покрајинама и областима, те подјармише жупане и од њих узимаху данак, исто тако као што је узимао краљ. *Али се нико не усуђиваше да присвоји титулу краља* (!) тако и Тихомил по смрти таста владаше Рашком, али *није се усуђивао да се назива ни краљ, ни бан, већ само велики жупан* (!) због тога што је био на челу осталим жупанима рашке. *И тако су владали земљом дуго времена".* (!) /„Љетопис попа Дукљанина", Титоград, 1967; страна 215/

Овај податак из нашег најстаријег већег историјског списа (XII вијек) до краја афирмише претпоставку да су „велики" и „мали" дио прастарог вриједносног система који је био дубоко уграђен у традицију, па према томе и поштован као свето и неприкосновено правило. Да није тако, нашао би се неко у тих седамдесет година ко би засјео на краљевски пријесто и наметнуо своју власт другима. А таквих је, видјели смо, било нарочито међу бановима, али нико се није *усуђивао* да присвоји титулу краља.

У епизоди о краљу Радославу постоји још један, куд и камо препознатљивији траг који треба слиједити. То је угарски *кнез КИШ* чију је војску Часлав поразио на Дрини а кнезу отсјекао главу, због чега је изазвао гњев угарског краља и доцније био онако свирепо кажњен.

КИШ је старо и веома често мађарско презиме које значи исто што и наше – МАЛИ! Дакле, Часлав је посјекао једног угарског – Немањића! Ако вам се учини да смо пренаглили са оваквим закључком, понудићемо доказе из Немањиног родног града Рибнице и из Кишове домовине, Мађарске.

У троуглу који чине ријеке Морача и њена притока Рибница, уздижу се бедеми старог града за који је везано предање да је ту рођен Стефан Немања, па се тај локалитет у народу одвајкада зове – Немањин град. Неких пет стотина метара источно од Немањиног града, у Старој Вароши, и данас постоји „махала" која се зове Киш ма'ла или, у старијој варијанти, Крива Киш ма'ла.

Наравно, и ово би могло да се тумачи као случајност али зато није случајно да су презиме Киш (Мали) и име Иштван (Стефан) најчешћи ономастици у јужној Мађарској, међу сељацима за које се везује појам „пандур"! (Вујаклија: Лексикон страних речи и израза).

Пандур је ријеч која, према Вујаклији, долази од новолатинске ријечи Бандериус – следбеник заставе. У првобитном значењу: *наоружани слуга и пратилац хрватских и славонских племића у XVII и XVIII вијеку.* Пандур је затим *војник пјешак из јужне Мађарске,* а код нас то је *општински стражар, служитељ.* У фигуративном значењу пандур је *прост и неотесан човјек, безобразник.*

У ових неколико дефиниција садржано је, углавном, цјелокупно савремено знање о пандуру, његовој улози и симболици тога појма. Али све је то само магловити одраз онога што је пандур стварно значио, али прије двије, три или више хиљада година!

Изворни назив и функција пандура потиче од Малог Бога (Хермеса) који је и сам био пратилац богова и њихов гласоноша, поклисар, дакле – пандур! Наше колосално народно памћење може да потврди чак и тај моменат! У једној пословици из збирке Вука Караџића налази се и овај податак: „*И Бог је пандур,* секо". !?

Али осим тога што је био пратилац богова, Хермес је имао још много других функција: бог трговине и заштитник трговачких путева и каравана; затим бог мира; бог сна; бог говорништва и музике. Све у свему, Малом богу су припадали они ресори које данас називамо трговина и угоститељство; јавни ред и мир; друштвене дјелатности; културно–забавни живот... Чак и његова најпознатија функција – пратилац душа умрлих – може да се доведе у везу са социјалном бригом друштва о збрињавању старих и немоћних лица, а нарочито ратних ветерана. У Историјском архиву Котора чува се документ из којега се види да је у Прчњу постојао старачки дом још средином XIV вијека! А нешто раније смо видјели да су три епска јунака, Старина Новак, Дели Радивоје и Мали Радојица отишли на крају „к Рисну и Перасту“ и тамо остали „док нијесу помрли“.

Не само у народном памћењу већ, још и више, у црногорско–херцеговачком географском простору крије се права истина о пандурима и њиховој улози. У овом простору постоје десетине топонима – Пандурица! Свака од ових Пандурица налази се, обавезно, на каквој истуреној тачки са које се најлакше може контролисати ближа и даља околина. Мисли се да Пандурице потичу „из турских времена“, али пандур није турска већ новолатинска ријеч, а осим тога Турци су своје пандуре звали сејменима („Низ поље иду, бабо, *сејмени / сејменске* пјесме, бабо, пјевају“ / а они војници који су обезбјеђивали трговачке путеве звали су се – бешлије.

Наравно, пандурице су коришћене и у турско доба, али да су и тада пандури били наши људи, свједочи пјесма „Гавран харамбаша и Лимо“:

„...и тридесет из горе *пандура,*
све дружине Петра Мркоњића,
да пропрате благо кроз планину
ел планина страшна од хајдука“.

У овој се пјесми ради о турском благу које су наумили да опљачкају Гавран харамбаша и Лимо са дружином. Дакле, наши против наших, а све зарад турског блага! То је, одиста, тешко схватити ако се не зна вајкадашња улога пандура и, особито, статус града Дубровника, односно Дубровачке Републике.

Вођа пандура Петар Мркоњић вјероватно потиче из села Мркоњића које се налази у непосредном залеђу Дубровника. А све што је био бог Хермес (у римској митологији Меркур) био

је и град Дубровник. То је, у првом реду, град трговине; мисионар мира; град писаца, научника и мудрих људи; затим град пјесме, музике, карневала. Чувени дубровачки поклисари брзо су и сигурно преносили владарске поруке између ондашњих европских престоница, па чак и у вријеме када би неке од њих биле у међусобном ратном сукобу.

За Дубровчане се некада говорило да су „људи од сете бандијере“ тј од седам застава, што алудира на њихову способност да са сваким одржавају добре односе, наравно, уколико од тога имају какву корист. Према томе, Вујаклијино тумачење да је пандур „следбеник заставе“, апсолутно тачно се уклапа у случају дубровачких поклисара и пандура. Јер, застава је симбол легитимитета, а сваки караван, под било чијом заставом да путује, имао је пуну заштиту на читавој територији Дубровачке републике и у њеном дубоком Залеђу које чини простор источне Херцеговине између Неретве и Лима.

Послије и овако овлашног осврта на оно што је у народном памћењу сачувано о пандурима и њиховим пандурицама, они се сада јављају у много љепшем свијетлу него у званичним тумачењима њиховог имена и улоге. Нама је овога пута народно памћење помогло да уочимо везу између Немањиног града на ушћу Рибнице и Криве Киш мале у Старој Вароши, односно између дубровачко–херцеговачких пандура и оних пандура из јужне Мађарске. Те везе су толико очигледне, да бисмо се већ сада могли упитати: нијесу ли управо пандури, у неким давним временима, трасирали пут доцнијим сеобама Срба од којих ми знамо само за оне историјске, под Чарнојевићима?

Али, свему овоме ћемо се још једаред вратити, па ће тада и многе појединости бити куд и камо јасније.

Пипин Мали и Карло Велики

У овоме нашем трагању незаобилазан је случај франачког *йойкраља* (па затим краља) Пипина МАЛОГ и његовог сина *цара* Карла ВЕЛИКОГ и то због два врло значајна разлога. Први је онај који одмах пада у очи: како је уопште могуће да *малог краља* наслиједи син – *велики цар* ? рекло би се да се на овоме примјеру руши све што смо до сада констатовали о древној владарској хијерархији. Јер такво нешто је било апсолутно немогуће, наравно, уколико није у питању воља самога Бога. А овдје се баш ради о једној таквој Божијој вољи.

ПИПИН МАЛИ (714–768) био је насљедник неколицине Пипина који су изреда били *мајордоми,* дакле војводе, хорцози

или како би се модерним језиком рекло, маршали двора. Међутим, у средњем вијеку мајордом је имао титулу *поткраља,* што значи да је он био – *мали краљ!*

Године 751., уз сагласност папе Захарија и пошто је миропомазан од Светог Бонифација у Соасону, Пипин Мали је збацио посљедњег краља из династије Меровинга, Хилдерика III, прогласио се за краља и основао нову, франачку династију Каролинга.

Свој успон на краљевски престо Пипин Мали је, дакле, остварио уз помоћ Папе – јединог Божјег заступника на земљи – јер другачије то не би било могуће остварити. Без Папиног пристанка и благослова, ни Пипин се не би „усудио да преузме титулу краља", па макар престо био упражњен и свих седамдесет година, колико је био и онај нашег краља Радослава у Захумљу.

Наравно, све има своју цијену, па и овакве Папине божанске услуге, зато је Пипин Мали уступио неке земље у средњој Италији и тако постао оснивачем папске државе 756. године. А оно што је за папску државу и Европу уопште учинио син Пипина Малог, цар Крало Велики (742–814) говори да је папа Захарије направио добар посао када је на престо Меровинга довео једног амбициозног „Малишу". Неће, надамо се, бити наодмет подсјећање да је Франачко царство које је створио Карло Велики, заузимало данашње државне просторе Француске, Њемачке и Италије, као и дјелова још неких доцније насталих држава. Била је то, заиста, уједињена Европа каквој се данас тежи.

Други разлог због којега смо овдје подсјетили на Пипина МАЛОГ и Карла ВЕЛИКОГ, тај очигледни европски пандам наших МАЛИХ и ВЕЛИКИХ владара, далеко је значајнији и озбиљнији од првога разлога. Јер сада ћемо, коначно, дознати који су то преци војводе Божидара Вуковића „служили хришћанске цареве и краљеве, претходнике и претке цара Карла V" како је то записао овај наш венецијански Дионисије дела Векија.

У већ поменутом тексту „Летописци о пореклу Немањића", доктор Никола Банашевић пише како је у једној италијанској епској пјесми из средњег вијека наишао на помен словенског краља – Ликинија! Овај Ликиније и његов пријатељ, господар Вероне Максимијан, били су незнабошци. Када их је у једној бици побиједио италијански национални јунак Уђери, њих двојица су примили хришћанство и ступили у службу Карла Великог.

Иако веома драгоцјен као доказ да смо на трагу правих сазнања, овај словенски краљ из италијанске епске пјесме не долази нам као велико изненађење. Ми смо већ говорили да је Ликиније античко, тотемско презиме подгоричких Вуковића, као што је де ла Векијо њихово венецијанско племићко презиме. Не изненађује нас ни околност да је он био савезник господара Вероне Максимилијана, јер је очигледно да је у питању подгорички Венецијанац какав је био и војвода Божидар Вуковић, што значи да се ту радило о савезу двојице комшија. Али зато јесте превелико изненађење да је Ликиније у италијанској поеми запамћен као – незнабожац! Јер, управо тај детаљ до краја освјетљава његову стварну везу са оним правим царем Ликинијем, зетом и сувладаром цара Константина Великог, за којега се мисли да је предак Стефана Немање, односно војводе Божидара Вуковића.

Цареви–сувладари Константин и Ликиније издали су 313. године тзв. Милански едикт по којему је у Римском царству била слободна и равноправна свака вјероисповијест, па и до тада забрањивана и прогоњена, хришћанска. Константин је не само остао досљедан томе едикту, него је 325. године проглашен за првог хришћанског цара.

Са друге стране, Ликиније се и даље држао старе, многобожачке традиције, да би се на крају сасвим окренуо и против Константина и против Хришћанства. Тако је запамћено да су у Липљану, на Косову, убијени каменоресци Флор и Лаур зато што су порушили многобожачке идоле у храму који је био подигао цар Ликиније. (К. Јиречек: „Историја Срба", стр. 43). Запамћено је исто тако да је он био заговорник неких обичаја из времена матријархата, као што су брачне везе између најближих сродника, па да је и сам хтио да ожени – по једнима своју сестру, а по другима своју кћер Ирину. О тим траговима касног матријархата говоре наше епске народне пјесме „Душан хоће сестру да узме" и „Удаја сестре Душанове", као и пјесма „Опет Наход Симеон" која се везује за Немању и представља, у ствари, нашу верзију мита о Едипу.

Када свему овоме још додамо да је цар Ликиније убијен у Солуну 324. године по налогу самог Константина Великог, онда бива сасвим јасно зашто онај словенски краљ Ликиније из италијанске поеме није ни могао бити ништа друго осим – незнабожац. Отуда и наше велико изненађење да је у памћењу нама сусједног италијанског народа сауване једна драгоцјена чињеница која може да објасни и одгонетне многе наше тајне и загонетке.

* 14.С краја на крај таборава

Сада, на примјер, можемо да са великом сигурношћу идентификујемо онога науци непознатог Бранка Вуковића којега Виђенцо, син Божидара Вуковића, ставља на чело својих директних предака! Истовремено, тај словенски краљ који се као новопечени хришћанин борио на страни Карла Великог, највјероватније да је онај Ликиније кога неки истраживачи помињу као дједа Стефана Немање!

Свети Марко – заштитник и Венеције и Подгорице !?

Вјерујући да је Божидар Вуковић био обичан штампар који је као и сваки практичан занатлија водио рачуна о реклами и што бољој продаји своје робе, неки истраживачи му приписују све и свашта. Може се, рецимо, код њих наћи и таква претпоставка да је он до војводске титуле дошао женидбом са венецијанском племкињом Аполонијом чије је дјевојачко презиме било *дела Векио.*

Тачно је да се Аполонија тако звала и дјевојком, али презиме дела Векои носио је и Божидаров брат Никола, а и један од извршилаца његовог тестамента, извјесни Вентурион, који иначе није био ни у каквом сродству ни са Божидаром ни са Аполонијом. Значи да је дела Векио било често презиме у средњевјековној Венецији, о чему, свакако, свједочи и овај податак: једна од највећих најљепших и најраскошнијих палата у Венецији онога времена зове се *Векијата* (Стара, или Старчева палата!)

Осим ових презимена очигледног црногорског, подгоричког поријекле, Венецију и Подгорицу вежу и многе друге духовне и материјалне споне.

Шћепан Мали – чувар заборављених истина

Шћепан Мали (1766–1773) самозвани господар Црне Горе, велика је и, рекло би се, нерјешива историјска загонетка. Према богатом предању и оскудним писаним изворима, овај мистериозни човјек неколико је година обилазио Црну Гору и сусједна херцегновска и сјеверно–арбанашка племена, успјешно лијечећи народ својим травама и мелемима. Касније су, наводно, неки црногорски главари препознали у Шћепану Малом руског цара Петра III који је, према њиховим причама, у посљедњем тренутку умакао ножевима, куршумима и отрову плаћених убица и дошао да своју царску каријеру настави на славном пријестолу Црне Горе.

Наравно, ова епизода са руским царем је, заиста, наивна, митоманска и бесмислена, па је као такву не би требало ни узимати у обзир. Али, баш са том епизодом почиње Шћепан Мали да се пред нашим очима претвара у озбиљну личност и аутентичног црногорског владара. Наиме, када је у Црну Гору стигао специјални изасланик руске царице Катарине II, кнез Долгоруков, да испита, између осталог, и случај црногорског Самозванца, њих двојица су се врло брзо спријатељили. Умјесто да казни дрског лажова и преваранта и разоблични његову улогу, кнез Долгоруков баш Шћепану Малом, а не митрополиту Сави, предаје новац који је руска царица упутила као помоћ црногорском народу. Том приликом он чак препоручује Шћепана Малог као паметна и храбра владара којега Црногорци треба да поштују и слиједе.

Врхунац поштовања и уважавања црногорског Самозванца кнез Долгоруков је испољио када је Шћепану Малом поклонио своју сабљу. Долгоруков припада старом руском племству и његова сабља у овом случају представља поклон какав се може дати само легитимном и пријатељски наклоњеном владару или државном великодостојнику свога народа и никоме испод тога нивоа, а особито не једном проблематичном типу каквим се Шћепан Мали и данас сматра.

Шта је то у Шћепану Малом видио кнез Долгоруков због чега је требало да му указује толику пажњу и почасти? Или, што је још значајније, зашто је црногорски народ, заједно са сусједним племенима, једнодушно и листом стајао уз Шћепана Малог од првог до посљедњег дана његове владавине?

Одговор на ово питање је зачуђујуће једноставан и јасан. Иако непознат и [illegible] црногорски Самозванац је носио највишу институционалну титулу – ШЋЕПАН МАЛИ – а то

управо значи да је носио исто оно владарско звање које се могло добити само на светом крштењу, а које у католичко–италијанској верзији знамо као – СТЕФАН НЕМАЊА (Stefano no magno) !?

Све је то добро знао потомак старог руског племства кнез Долгоруков, а поготову су то морали добро знати сами Црногорци и њихови сусједи, па отуда такав дочек и све почасти које су указивали људи Шћепану Малом на сваком кораку. Дакле, није он био никакав уљез коме се прохтјело да влада, па свратио на први упражњени пријесто, већ човјек који је добро познавао црногорски народ и његову дугу цивилизацијску и државну традицију. Током свога седмогодишњег владања, он ничим није изневјерио дух те традиције.

Непуних осамдесет година након Шћепанове смрти, Милорад Медаковић у својој „Повјесници Црне Горе" овако оцјењује његову владавину:

„Премда је Шћепан Мали лукавством стекао господарење у Црној Гори, то опет не може се, а не би ни право било, одрицати оно што Шћепану на славу служи. Он није никакву противнародну намјеру имао, до једино напредовање и раширење земље, ослобођење пиштећег народа под јармом турским у сусједству живећег, да би једном луча слободе огријала и осталу браћу. Шћепан Мали био је особите одважности, зрелог духа, досјетљив, енергичан и праведан. Он је био средњег узраста, јаког састава, плава лица, но румена, смеђе косе и бркова, и имао је око 40 година".

Из исте „Повјеснице" доносимо и мишљење млетачких главара из Боке које су послали своме дужду:

„Ријечи су му свагда о миру, слози и наравствености, поведенија је красног, одговори су му готови и паметни, главе је бистре и није без понјатија о управљању државом".

Има, наравно, о Шћепану Малом и другачијих мишљења и оцјена, али нам се ова Медаковићева виђења ипак чине најобјективнијим. Човјек је то писао са кратке временске дистанце, на основу још свјежег народног памћења и, што је најважније, без икаквих личних интереса да Шћепана Малог куди или глорификује. Штета је, међутим, што нико од оних који су, попут Медаковића, зарана писали о Шћепану Малом, а притом били добри познаваоци црногорске историје, нијесмо уочили једну чудновату законитост. Рецимо, скоро свака црногорска династија, баш као и династија Немањића, имала је за родоначелника неког Стефана, односно Шћепана Малог!

Код Црнојевића то је Стефан, отац Иван–бега Црнојевића (рођен 1426, владао од 1451 до 1464). И у писаним изворима, и у народном памћењу овај се Стефан најчешће помиње као СТЕФАНИЦА! Пошто је овдје у питању деминутивни облик имена Стефан, придјев „мали" је непотребан, али се и без тога види да се и у овом случају ради о титули, а не о личном имену.

Исту титулу, Стефаница, носио је и један члан династије Ђурашевић, која је претходила Црнојевићима, па неки научници погрешно тумаче да се овдје ради о спајању двију династија и о некаквом Стефаници који је наизмјенично користио два презимена – час је бивао Ђурашевић, а час опет Црнојевић.

Петровићи су, такође, имали свога Шћепана Малог. Њихов је родоначелник војвода Стефан који је остао упамћен као – ШЋЕПАЦ. И овдје се ради о деминутиву уз који не може да иде атрибут „мали". Међутим, да је Шћепац био много значајнији него лично име од којега је тај деминутив изведен, говори и чињеница да су његови потомци, као владика Данило, на примјер, своме презимену Петровић додавали и друго презиме, али не Стефановић, како би било правилно, већ – ШЋЕПЧЕВИЋ !?

Да је на вријеме уочена ова димензија феномена Шћепан Мали, данас би било мање тамних мјеста у нашој прошлости, па би и црногорски Самозванац могао да нам буде, ако не познатији, а оно, свакако, разумљивији и – блискији. Том случају било би јасно да никакав лажни цар – па био он и руски цар лично – није могао тек тако доћи на црногорски пријесто, али да је на томе мјесту увијек могао да се нађе неки – Шћепан Мали!

Један аутентични Шћепан Мали

Негдје почетком владавине Шћепана Малог, док се грађанска Европа грохотом смијала примитивним и наивним Црногорцима и њиховом лажном цару, по европским дворовима и у високим аристократским круговима, један млади и наочити принц, између својих бројних племићких титула нарочито је истицао једну: *Црногроски Шћейан Мали!?* Гдје то није могао да учини усмено, у непосредном контакту, користио се преписком, па је тако његова необична титула остала забиљежена у једном писму Фридриху Вилијему II, пруском принцу–престолонасљеднику, са којим ће, иначе, овај наш јуноша постати доцније близак, доживотни пријатељ.

Тај млади црногорски аристократа био је конте Стефан Зановић, Будванин, човјек којега, баш као и „лажног цара"

Шћепана Малог и до данас прати незаслужена слава пробисвијета, пустолова и варалице.

Стефан Зановић је припадао ономе кругу нашег племства које је, углавном, живјело у Венецији, а у коме се, два–три вијека раније, налазио и војвода Божидар Вуковић–Подгоричанин. Зановић је био пјесник, филозоф, полиглота и имао је велики број пријатеља међу знаменитим Европљанима свога времена – Волтер, Русо, Петар I Петровић Његош, руска царица Катарина II; затим већ поменути Фридрих Виљем II тако даље.

Ухапшен у Холандији због неких неубједљивих оптужби својих повјерилаца, Стефан Зановић је трагично завршио живот 25. маја 1786. године у амстердамском затвору. Вјерујући да су га сви пријатељи напустили, у очајању је пресјекао вене парчадима винске флаше. А она писма у којима се обраћао својим пријатељима и данас се чувају у документацији амстердамског затвора, што значи да никада нијесу ни била уручена онима у чију се помоћ несрећни Зановић уздао.

Био је то суров злочин, а његов епилог – још суровији. Да би демонизирале личност и обезвриједиле његову друштвену улогу и стваралачки рад, Зановићеве убице су од њега направиле ону врсту морално посрнулог аристократе какав је у то вријеме (неколико година уочи Француске грађанске револуције) нарочито био омражен у „широким народним масама".

Тако је у пропагандно–мобилизаторској режији, до тада најбурнијег друштвеног процеса на европском тлу, створена слика нашег Стефана Зановића коју су доцније некритички прихватале генерације и генерације писаца, фељтониста, новинара и свакојаких других пискарала. Десило се управо оно што је и било предвиђено у злочиначком плану о тоталном уништењу Црногорског Шћепана Малог!

Данас, међутим, када пред собом, први пут, имамо сасвим нове, до сада непознате чињенице о Шћепану Малом као државној институцији, тј. највишој владарској (православној) титули, тенденциозна представа о Стефану Зановићу из темеља се мијења. Највећи дио онога што се до сада сматрало као Зановићева лаж, неистина или плод његове авантуристичке фантазије, овога се пута претвара – најобазривије говорећи – у врло, врло могућу истину!

Због „Шћепана Малог" – поново у Православљу

У својој књизи „Шћепан Мали" коју је објавио 1785. године, Зановић детаљно описује како је са њим разговарао владика Сава Петровић и молио га да преузме власт у Црној Гори не би ли се како исправила штета која је настала у вријеме владавине „лажног цара". Стефан је понуду прихватио, али касније, гоњен ждељом за образовањем, отиснуо се у свијет.

Прије одласка Зановићу је, како каже, остављено да сам напише своје путне и друге исправе, које је владика Сава, иако су биле написане на италијанском језику, без икаквог провјеравања потписао и овјерио својим печатима. Каква су то овлашћења и пуномоћја могла бити, не знамо, али да је међу њима било и таквих којиме је Стефан конте Зановић био овлашћен да пуноправно заступа „Велику Књажевину Црну Гору" – у то не треба сумњати. Уосталом, он је био једини, легитимни Црногорски Шћепан Мали (Stefano Piccolo) како се, с правом, претстављао и потписивао у званичној комуникацији са свијетом.

Да видимо сада зашто је баш њему понуђен црногорски пријесто и откуда толико повјерење владике Саве и младог Петра I Петровића Његоша у Стефана Зановића? Иако ћемо на крају овога казивања донијети дужи одломак из његове књиге „Шћепан Мали", потребно је да и овдје, сасвим кратко, изнесемо оне најосновније чињенице.

Зановићи су, по мушкој линији, директни потомци Иван–бега, односно СТЕФАНИЦЕ Црнојевића, а по женској – Ђорђа Кастриота Скендер–бега. Према томе, Стефан је већ по насљедном праву могао да претендује и на црногорски и на арбански трон, па је владика Сава хтио да са једном таквом личношћу истисне са власти обогаљеног и једва живог „лажног цара".

Захваљујући новим сазнањима о „Шћепану Малом" као највишој православној владарској титули, сада можемо са сигурношћу рећи да је Стефан Зановић – иако католик и по рођењу и по породичном васпитању – уведен у ово звање 1772. године. Јер, у записнику истражног судије у амстердамском затвору, Зановић изјављује да је прешао у православље управо те, 1772. године!?

За један тако крупан животни корак, Стефан Зановић није имао никакав други разлог осим да буде „наречен" за црногорског Шћепана Малог. Разумије се, био је то и врло опасан корак, који је огорчио будванске и венецијанске језуите и инквизиторе. Од тада па надаље, они ће бринути о Стефановој смрти и свеколиком затирању његовог имена и дјела.

И послије Шћапана – Шћепан !

Вријеме Стефана Зановића није било наклоњено ни аристократији, ни православљу, а о Црној Гори и Црногорцима да и не говоримо. Као старо црногорско племство и новопечени католици који се никада нијесу одрекли своје православне крсне славе Св. Николе, Зановићи су били под сталном присмотром и црквених и државних млетачких власти.

Раније смо видјели како је Венеција у вријеме војводе Божидара Вуковића–Подгоричанина била пуна наших људи, када чак ни цар Карло V није хтио да рјешава проблеме балканских Срба прије него се консултује са нашим војводом. Сада су, међутим, ствари биле потпуно обрнуте, Венеција, на примјр, уопште није Зановићима званично признавала титулу „конте", а то значи да ни потомци војводе Вуковића нијесу могли носити насљедну војводску титулу и то баш због тога што им је предак био – Подгоричанин!

У мемоарској књизи будванског свештеника Антуна Којовића „Моје доба" налазимо примјере на основу којих се може поуздано закључити да је крајем 18. и почетком 19. вијека једна од највећих увреда у Будви била када неко некога назове – Подгоричанином! Због такве увреде ишло се на суд, а Којовић биљежи и један заиста страшан случај. Приликом привременог заузећа Будве, 1813. године, један је Црногорац убио извјесног Медина само због тога што је Мединова жена својевремено рекла за Подгоричанина да су – Цигани!?

У једној тако антагонизираној Будви, католици су и те како били погођени „превјером" младог Зановића који је, поред тога основног гријеха, починио још већи: постао је Господар Подгоричана!

Стална полицијско–инквизиторска присмотра под којом се налазила породица Зановић крајем осамнаестог и почетком деветнаестог вијека, оставила је за собом врло драгоцјене документе за истраживаче феномена Шћепан Мали. Један од полицијских извјештаја из 1791. године посебно је значајан јер се из њега види да се у породици Зановић, шест година послије смрти „Црногорског Шћепана Малог у Амстердаму, опет појавио један – Шћепан Мали!?

Тај полицијски документ пронашао је Григор Станојевић, мислећи да се он односи на „познатог авантуристу Стефана Зановићаћ. Међутим, др Радослав Ротковић у предговору Зановићевој књизи „пакао или небо" (НИО „Побједа", 1979)

указује баш на тај неспоразум, па ћемо овдје навести ону редакцију полицијског извјештаја коју му је дао др Ротковић у поменутом тексту. Извјештај гласи:

„Ускоро у Будву је стигао Стјепан (Стефан) Зановић, звани Ханибал. Његов долазак изазвао је одушевљење код извјесног дијела Црногораца. По обавјештењу Млечана, један дио црногорских главара намјеравао је да са Зановићем одигра нову улогу Шћепана Малог. Проширише су се вијести о доласку Шћепана Малог. Гувернадур је сједио код куће и ширио вијести о скорој помоћи Аустрије и Русије Црној Гори... Зановић је отпутовао из Боке 27. јуна, али у Црној Гори и даље су се упорно ширише вијести о скором доласку Шћепана Малог.

Послије овога извјештаја остају нам двије јасне и необориве истине. Прва, да је у породици Зановић титула Шћапан Мали била насљедна и, друга, да су Црногорци с правом очекивали да баш из те породице добију свога господара. А све то, наравно сасвим одговара оној тврдњи Стефана Зановића да његова лоза вуче коријене од Иван–бега Црнојевића и Ђерђа Кастриота Скендер–бега.

Према томе, Стефан Зановић је био аутентични Шћепан Мали, а вјероватно да је и онај „лажни цар" имао исто тако неке дубоке коријене. Код „примитивних и наивних" Црногораца онога времена без таквих коријена није се могао добити престо, али јесте презир и поруга.

ТЕШАН ПОДРУГОВИЋ

Двије стотине година од рођења пјесника који је створио епски лик Марка Краљевића и многих наших познатих јунака

„Премда има много људи који знаду млого пјесама, али је опет тешко наћи човјека, који зна пјесме лијепо и јасно. У томе је покојни Тешан Подруговић (Бог да му душу прости!) био први и једини између свију, које сам ја за ови десет година налазио и слушао".

Претпоставља се да је Тешан Подруговић живио само четрдесет и пет година, али и од тако кратког његовог вијека, поуздано су знана једино она три драгоцјена мјесеца која је он, почетком 1815. године, провео у Сремским Карловцима. Ту ће га Оград Томовић, братучед Вука Караџића, упознати с Вуком, а овај кад буде чуо „колико и како зна пјесама", учиниће све да тај пјесник, хајдук, устаник и витез–луталица, прије него га путеви бекуњичког проклетства одведу незнано куд, остави своје духовно благо у сигурне ризнице писане ријечи. Само дјелимично Вук ће успјети у томе: задржаће Тешана нешто више од мјесец дана и забиљежити од њега преко 20 пјесама и двије приповјетке – опус какав ни један Вуков пјесник , пјевач, приповједач или сарадник његов није оставио иза себе!

Погледајмо само шта нам је тај кратки сусрет двојице генијалних људи оставио у трајно књижевно наслеђе.

Наход Симеун, Женидба Душанова, Марко Краљевић и Љутица Богдан, Марко Краљевић и Вуча Џенерал, Цар Лазар и царица Милица, Женидба Марка Краљевића, Марко Краљевић и кћи краља арапскога, Марко Кражевић и Арапин, Марко Краљевић и Муса Кесеција, Марко Краљевић и Ђемо Брђанин, Женидба Поповић Стојана, Женидба тодора Јакшића, Старина Новак и кнез Богосав, Новак и Радивоје продају Грујицу , Женидба Стојана Јанковића, Женидба Ивана Ришњанина, Сењанин Тадија, Ришњанин хација и Лумун трговац, Поп Црногорац и Вук Копривица и друге.

Када томе додамо и двије приповијетке „Међедовић" и „Медјед, свиња и лисица", остаје нам само да се дивимо – једнако Тешановој креативности и памћењу, као и Вуковом трагалачком заносу и радној енергији.

Претеча чојства и јунаштва у литератури

Колико обимном, још више једним сасвим новим, па ак и у данашњем смислу савременим прилазом пјесми и јунацима пјесме тешан Подруговић ће високо надрасти своје савременике. Он ће бити духовни отац Марка Краљевића, али ће, истовремено, од тог највећег јунака наше епске поезије направити и човјека коме није непознат људски страх и који умије да заплаче за (од себе) бољим противником („Марко Краљевић и Муса Кесеција").

Не једном, али у пјесми „Сењанин Тадија" ипак најбоље, Тешан ће, и сам јунак показати да и јунаци умију да устукну пред могућим мукама и да се све не рјешава голом сабљом и срцем јуначким, већ и рационалним понашањем и расуђивањем и – срећном случајношћу.

Пјесмом „Краљевић Марко и Љутица Богдан" он ће унијети прву и једину хумореску у читаву нашу епску поезију, гдје ће с изванредним осјећањем за хумор и психолошка нијансирања конфронтирати два добра јунака и исмијати њихов обострани страх. (За оно вријеме незамислив пјеснички поступак, раван светогрђу!).

У пјесми „Краљевић Марко познаје очину сабљу" доније ће лик Туркиње дјевојке која додаје краљу Вукашину крпу платна и која је, како каже Владан Недић, „узвишенија од Косовске девојке".

Ко је Тешан

Ваљда одушевљен Тешаниновим знањем толиких пјесама и начином на који му их је овај казивао, а журећи да од немирног хајдука „ограби" што више њих, Вук Караџић, изгледа, није успио да се од самог Подруговића обавијести о његовим основним биографским подацима. У предговору првој књизи „Српских народних пјесана", издатој у Лајпцигу 1824. године ВУк саопштава мало таквих података, и углавном, неодређених и несигурних.

„Он је био родом однекуд између Босне и Ерцеговине, и изнајприје је био трговац, па послије убије некака Турчина који њега ће о да убије и тако проспе своју кућу и отиде у ајдуке, и као ајдук 1807. године пребјегне у Србију..."

Девет година касније, 1899. Вук ће бити далеко боље обавијештен о свом најбољем пјевачу. У међувремену о Тешану ће му послати податке слијепи гуслар Ђуро Милутиновић – Црногорац, који је познавао Тешановог рођеног брата Пеја Га-

вриловића (Вујанића). Овај Пејо је у то вријеме живио у Београду, очигледно присиљен да због тешановог убиства и сам напусти родни крај. На основу тих Милутиновићевих, односно података Пеја Гавриловића, добићемо у предговору четврте књиге „Српских народних пјесама“ можда не нарочито богату, али ипак најпоузданију биографију Тешана Подруговића коју уопште имамо.

Вук о Тешану

„Тешан Подруговић је рођен у Ерцеговини, у селу Казанцима у Гацку“, пише Вук. „Он се по оцу звао Гавриловић, па су га Подругом или Подруговићем за то прозвали, што је био врло велики, тј. по другога човјека. Ја га у почетку 1815. године нађем у Карловцима (у Срему) у највећем сиромаштву, гдје у риту сече трску и на леђима доноси у варош, те продаје и тако се рани, и кад дознам, колико и какови зна песама, дам му на дан, колико му треба, да може живети, и почнем од њега песме слушати и преписивати.

„Најдаровитији Вуков пјевач био је Тешан Подруговић. Он је дао класичне црте лику Милоша Војиновића Бошка Југовића, Марка Краљевића, Грујице Новаковића и многих других јунака; некима од њих узајмио је по коју црту својих савременика; па и своју... Ненадмашан уметник, он ВУку Караџићу нпој саопштио ни једну слабу пјесму“.

(Др Владан Недић)

Пошто ове готово све песме у Карловцима од њега препишем, узмем га уочи цвети са собом на кола и одведем у манастир Шишатовац, мислећи да онде (где сам код ондашњега архимандрита Господина Лукијана Мушицкога, имао господски квартир и сваку другу згоду и потребу), да преписујем све песме, које он зна; но кад се онда испред васкрсенија у Србији подигне буна на Турке, и њему као да уђе сто шиљака под кожу. Једва га којекако задржим око васкрсенија, те препишем неколике од они песама, које ми је путем идући из Карловаца на колима казивао, па га одма по васкрсенију узмем на кола и одведем у Митровицу, те оданде пређе у Србију да се наново бије с Турцима. Пошто се оне јесени Срби умире с Турцима, он отиде у Босну и провршљавши којекуда по своме пређашњем обичају, састави неколико коња и намести се негде у наији Сребрничкој да живи као кирицију; но наскоро по тим испребијају га некаки Турци, па умре од убоја. Кад сам ја од њега песме преписивао, не знам је ли био што старији од 40 годи-

на. Био је паметан, и, као ајдук, поштен човек; врло је радо којешта весело и шаљиво приповедао, али се при том нигда није смејао, него је све био мало као намрштен. Он је знао још најмање сто јуначки песама, све оваки, као што су ове, које сам од њега преписао, а особито од којекаки приморски и Босански и Ерцеговачки ајдука и четобаша. Никога ја до данас нисам нашао, да онако песме зна, као он што је знао. Његова је свака песма била добра, јер је он (особито како није певао, него само казивао) песме разумевао и осећао, и мислио је, шта говори“.

Мало касније, у истом тексту, Вук ће дати и оцјену Тешанових креативних способности, што иначе није урадио ни за једног од својих бројних пјевача:

„Рђав певач и добру песму рђаво упамти и покварено је другоме пева и казује, а добар певач и рђаву песму поправи према осталим песмама, које он зна. Тако ја мислим, да какав Подруговић данас чује најгору песму, он би је после неколико дана казао онако лепо по реду, као што су и остале његове песме; или је не би никако ни упамтио, него би казао, да је то будалаштина, које није за памћење ни за казивање“.

Просута кућа

На основу податка које нам Вук оставља („Кад сам ја од њега песме преписивао не знам је ли био што старији од 40 година“) можемо закључити да је Подруговић рођен 1774. или 1775. године. то значи, исте оне године, или годину дана касније, када је Алберто Фортис, опат из Падове, иначе географ и природњак, издао у Венецији књигу својих путописа „Путовање по Далмацији“ (Viaggio in Dalmazia), у којој је први пут објављена „Хасанагиница“ и са којом је почео славни свјетски живот наше народне поезије.

Село Казанци у коме је рођен Тешан Подруговић налази се на самој црногорско–херцеговачкој граници, оној коју је још Берлински конгрес утврдио 1876. године. та граница пролази управо кроз село и дијели га на Горње и Доње Казанце. Горњи Казанци, са великим засеоком Паповина, припадају Црној Гори, а Доњи – Херцеговини. Међутим, и Горњи и Доњи Казанци су одвајкада насељени живљем из старе Црне Горе, који је својевремено, бјежећи од глади и немаштине из посног крша, наследио овај некада богат и комуникативан крај.

Тако ћете данас чути од старих Казанчана да су Стањевићи потомци Вука Бијеле, родоначелника племена Бјелице; да

су Перишићи и Миловићи дошли са грахова; да су Паповићи поријеклом са Чева, Шуковићи из Колашина, Антуновићи из Нудола и тако редом. Сушићи, Милинковићи, Тепанчевићи исто тако имају у свом родослову неког претка Црногорца, који се, својевремено, трагајући за хљебом, зауставио ту, надомак плодног Гатачког поља.

У којој је од тих породица рођен прије двије стотине година Теодор – Тешан – по оцу Гавриловић, по дједу Вујанић, по себи Подруговић – то овдје данас нико не зна. По свој прилици Тешан је одиста темељито, како каже Вук, „просуо своју кућу“ онда када је убио оног Турчина и одметнуо се у хајдуке.

На раскршћу

Казанци данас могу да доведу у забуну човјека који се интересује за Тешана и његову животну судбину. Изгубљено у каменом беспућу Голије, село некако и може да личи на родно мјесто неког пјесника, јер бар пјесници могу да се роде гдје било и кад било, али је тешко схватити да је неко, и то прије двије стотине година, могао овдје да се бави трговином, па чак – и успјешно. Шта је ту један трговац могао да продаје и ко су могли бити његови купци? И, најзад, гдје су ти путеви којима је роба довожена и одвожена?

Али, ваља знати да су се Казанци у Тешаново вријеме налазили на раскршћу онда веома живих караванских путева Дубровник – Фоча и Никшић – Мостар и у непосредној близини планинског кланца Дуга, природног колотечја у које су се уткали и многи споредни путеви, трговачки и војни.

Френ Левстик се ниеј само у питању књижевног језика угледао на Вука него и у начину књижевног реда и чак у самом књижевном програму. У лик Мартина Крпана, јунака своје познате , програмске приповетке, увео је, како сам напомиње у првој редакцији дела, и неке црте Тешана Подруговића.

(Јанко Јуринчић: Вук и Словенци)

О итензитету трговине у Тешаново вријеме, обавијестићемо се из монографије „Никшић“, гдје др Бранко Павићевић, у својој студији „Ослободилачки ратови од XVI до XX вијека“, пише:

„Постоје бројни подаци о караванској трговини током XVII и XVIII вијека. Са подручја Никшића и његове шире околине трговци стоком и сточарским производима водили су караване било за Дубровник, било за унутрашњост Балканског полуострва. У самом Дубровнику била је на гласу веома квалитетна вуна коју су доносили никшићки трговци. Они су били у непосредној вези са француском фирмом Еркелез у Дубровнику. Она је никшићким трговцима за вуну и друге сточарске производе обично давала америчку кафу. тако нам је, по подацима Дубровачког архива, познато да је никшићки трговац Осман Ајназовић још 1786. године продао дубровачким трговцима вуне у вриједности од 5.000 реала“.

Иако можда није био богат попут Османа Ајвазовића, Тешан Подруговић је, у сваком случају, имао услова да се посвети трговини и путовањима и да за двадесет и пет година колико је отприлике трајао његов „цивилни“ живот, упозна људе и крајеве једног доста широког подручја. Тај факат и те како може да објасни откуда њему онолико пјесама колико је издиктирао Вуку и оних „преко стотину“ које је однио са собом „од којекаки приморски и Босански и Ерцеговачки ајдука и четобаша“.

Са врела нашег књижевног језика

Петњица, дробњачко село гдје је рођен Вуков отац Стефан, налази се сјеверно од Никшића, неких четрдесетак километара. Отприлике исто толико идући у правцу запада, удаљени су од Никшића и казанци, гдје је рођен Тешан Подруговић. На самом саставу ових праваца, у селу Озриновићима, три–четири километра далеко до Никшића родила се и до удаје одрасла Јегда, мајка Вука Стефановића Караџића.

Ако ове катете спојимо хипотенузом која би ишла од Казанаца, преко Пиве, односно Дурмитора до Петњице, добили бисмо троугао у коме су рођени, или из кога су својим ближим или даљим поријеклом, многи великани духа, почев од Вука и Његоша.

И истог тог троугла су и три велика и у великом броју пјесама опјевана црногорска јунака: Бајо Пивљанин, Лазар Пецирeп и Вук Лопушина. Бајо је из Рудиница у Пиви три сата хода од Казанаца, Вук Лопушина из Требјесе крај Никшића а Лазар Пецирeп из Вишњића Дола у Голији и сам Тешан чак ни пут сат далеко од Казанаца. Лазар је погинуо тридесетак година прије Тешановог рођења а Вук Лопушина му је био чак савременик – погинуо је 1795. године на Крнову, када је Тешан био двадесетогодишњак.

Нијесмо овај троугао фиксирали да бисмо њиме омеђили некакву регију већ да бисмо што боље представили ужи завичај Тешана Подруговића, односно духовну базу на којој је по-

никао и у којој се формирао овај ненадмашни умјетник кога, је, да опет цитирамо Владана Недића, „Вук највише ценио стављајући га испред Филипа Вишњића и Старца Милије“.

Јунак на јунака

Када би се из наше народне поезије искључило све што јој је дао Тешан Подруговић, у њој би остало мало од овог импозантног витештва тако својственог Тешановој херојској природи. Остале би само пренаглашене црно–бијеле слике „нашег“ и „њиховог“ јунака, гдје наш, обично, по седмину на копље набија, а њихов гледа како да сачува главу и, по правилу, никада је не сачува.

Иако је као младић убио Тручина и цио свој вијек провео бијући се с Турцима, Тешан никада и нигдје није дозволио да га у пјесми понесе талас мржње и вјерске и социјалне нетрпељивости. Његов Муса Кесеција одиста величанствено дјелује кад одбија да се Марку Краљевићу уклони с пута:

Прођи, Марко не замећи кавге,
ил одјаши да пјемо вино;
а ја ти се уклонити нећу,
ако т' и јест родила краљица,
на чардаку, на меку душеку,
у чисту те свилу завијала,
а злаћаном жицом повијала,
одранила медом и шећером;
а мене је љута Арнаутка
код оваца на плочи студеној,
у црну ме струку завијала,
а купином лозом повијала,
одранила скробом овсенијем;
и још ме је често заклињала
да се ником не уклањам с пута“.

Коријене Тешановог правила да у пјесми треба да се бије јунак са јунаком, опет ваља потражити у његовом завичају.

Никшићки муслимани , на примјер, опјевани су у низу наших народних пјесам и остали у народном предању као изразити јунаци и људи високих етичких вриједности.

У пјесми „Јунаштво и смрт Вука Лопушине“ има чини се пуно елемената на којима је Тешан Подруговић градио своју

пјесму „Марко Краљевић и Муса Кесеција, а и своје правило „Јунак на јунака“.

Вук и Авдија

Како смо већ рекли, Вук Лопушина (правим именом Вукашин Јокановић) био је Тешаног савременик и погинуо је у јулу 1795. године. Тешан је, претпоставља се, убио оног Турчина око 1800. године што значи да је за пет година свог мирног грађанског живота имао прилике да чује све о тој погибији Вуковој па и пјесму која је до нас допрла. У тој пјесми има једно мјесто гдје се каже:

... У вратоломној херојској фантазији Тешана Подруговића никне најнеобичнији јунак на свету, Међедовић“.

(Миодраг Поповић)

„Вук на вука ни по ноћи неће,
али хоће јунак на јунака
Авди Љуца на бијесна Вука“.

Тај сегмент, је изгледа, пресађен у Тешанову пјесму „Марко Краљевић и Муса Кесеција“:

„Намјери се јунак на јунака
Дели Муса на Краљевић Марка“.

Има још један моменат који иде у прилог претпоставци да су ове двије пјесме узајамно везане, а то је дио из хронике Ивана Драгићевића „Казивање старих Требјешана“ у којој се говори о Вукашину Јокановићу (Вуку Лопушини) и његовој натприродној снази:

„Вукашин је Јокановић био такви силни јунак, да су сујевјерни Турци мислили, да у њему два срца има, и зато, пошто су га убили, свега су га испарали ножевима и изсекли на ситне комаде, тражећи по внутревости његовој и друго срце“.

О Тешановој пјесми „Марко Краљевић и Муса Кесеција“ изречено је много лијепих судова у нашој, а и страној критици. Написано је пуно импресија, али ћемо се овдје задовољити судом који је о овој пјесми изрекао Бранко Лазаревић.

„Тај мегдан је народна песма описала на један ретко снажан и успео начин, пун изванредних описа и карактеристика са пуно снажне живописности, у једном захукталом покрету какав се ретко може да да, невероватно класично и сликовито, у једној дивљој визији када се виде само најбитније карактеристике за једну ситуацију“.

*15.С краја на крај чаборава

„Краљевић Марко и Љутица Богдан"

Када се има у виду околност да је Тешан за само мјесец дана казао Вуку готово читав пјеснички опус који данас имамо и да је са собом однио „најмање сто јуначки пјесама и све овакви као што су ове", немогуће је пратити његов пјеснички развој и доносити судове какви би могли да се донесу о пјеснику „нормалног тока".

Међутим, пјесма „Марко Краљевић и Љутица Богдан" својом вишеструком оригиналношћу увјерава нас да је Подруговић истински пјесник који је градио пјесму и онамо гдје никаквих основа ни повода за њу било није. Ни прије ни послије њега ниједан народни пјесник није се усудио да Марка Краљевића, или било кога класичног јунака, направи уплашеним и смијешним, а Тешан је то урадио са супериорношћу великог пјесника и великог јунака, природно и ноншалантно:

Предаде се како никад није,

Пак ста гледат куд ће побјегнути.

„У нашем народном песништву", пише Иван Р. Димитријеви, „јединствен пример целине којој је комика била циљ и тежња пружа нам позната песма „Марко Краљевић и Љутица Богдан". Нема сумње да је сваком пажљивом читаоцу наше народне поезије пала у очи та кратка песма у којој је карактер великог националног јунака приказан у једној сасвим новој боји, а која се толико својом природом одваја не само од целог циклуса песама о Краљевићу Марку, већ од самих јуначких народних песама уопште".

Коријени презимена Подруговић?

Можда баш у пјесми „Краљевић Марко и Љутица Богдан", и у честим елементима хумора расутог по скоро свим Тешановим пјесмама и причама, ваља потражити одгонетку његовог чудног презимена – Подруговић.

Није ли оно ипак изведено од „подругивања" или, блаже речено, од онога што ми данас зовемо хумором и сатиром? Не би ли се Тешан у нашем времену звао овако као што зовемо Радоја Домановића – сатиричарем?

Овој претпоставци у прилог иде и прецизна Вукова биљешка у којој каже да је Тешан „врло радо којешта весело и шаљиво приповедао, али се при том нигда није смејао, него је све био мало као намрштен".

Аутобиографско код Тешана

Ко зна шта је све доживљавао у какве је све сукобе имао у свом бурном животу Тешан Подруговић, и шта је све од тога преточено у његове пјесме. Неки моменти се намећу сами од себе као реалне сигуације у којима можемо препознати самог аутора и његов доживљај нечега. Такав је, између многих примјера, опис сукоба у пјесми „Краљевић Марко и кћи краља арапскога" у коме је на непоновљив начин дат ритам битке и, истовремено, ритам саме пјесме:

„Кад ја дођох на воду чатрњу,
ал на води дванаест арапа;
ја шћадијах, мати, преко реда
да напојим мојега Шарина,
не даде ми дванаест арапа:
мати моја, извадисмо каму:
ја потегох тешку топузину
те ударих црна арапина,
ја једнога, мене једанаест,
ја двојицу, мене десетина,
ја тројицу, мене деветина,
ја четири, а мене осмина,
ја петину, а мене седмина,
ја шестину, а мене шестина;
шестина је мене надвладала:
свезаше ми руке наопако".

Пјесма „Ришњанин ација и Лимун трговац" могла би, исто тако, да буде, ако не сасвим, а оно фрагментарно, Тешанова аутобиографска творевина. Она је и до сада запажена као таква, али само утолико што се у њој турски сватови крећу управо по маршрути којом су се некада кретали трговачки каравани и која је Тешану, некадашњем трговцу, морала бити добро позната.

Нама се, међутим, чини да Лимун трговац и није нико други до сам Тешан Подруговић. Биће да је и њему некакав основни Турчин, гатачки или никшићки, учинио какву неправду сличне врсте, па он онда ријешио да му се освети и одметнуо се у хајдуке.

У прилог овој претпоставци нарочито иде за јуначку пјесму неоубичајен завршетак: Ришњанин ација, главни циљ Лимунове освете, уз то кривац за трагедију својих сватова и убица сопствене невјесте, на крају остаје некажњен и срећно умиче испред Лимунове дружине!

Вјечито правило старих јуначких пјесама (баш као и толико популарних савремених вестерна) да људска или божја правда на крају мора бити задовољна, овдје је потпуно изневјерено. Зашто? По свој прилици да Подруговић, у чијим се пјесмама често сриједе фини осјећај за реалност, овдје нарочито није могао да се оглуши о животну збиљу која га је интимно толико бољела. Његов главни кривац морао је и у пјесми да остане жив и некажњен, баш као што је, изгледа, остао и у стварном животу.

Двије стотине година од рођења пјесника који је створио епски лик Марка Краљевића и многих наших познатих јунака

„Пјесме су већ штампане, књиге се по народу разишле, људи их на хиљаде читали и многи на памет учили; па сад све да се спале, ни ја их на ново не бих могао управо онако скупити да ми ко сто хиљада дуката и помоћ даде; јер су многи они моји пјевачи и пјевачице однијели њихове пјесме са собом на они свијет, и.д. Филип Вишњић, Тешан Подруговић, старац Милија, шљеница Стјепанија итд“.

(Вук Караџић)

Сјај у тами

Има код Тешана Подруговића један мотив на коме он толико инсистира, да је просто немогуће не обратити пажњу на њега. То је сјај у тами. Некада је то златна јабука, некада прстен, некада драг камен – при којима се види вечерати, или вести, или ноћу путовати. Бар у десетак његових пјесама тај мотив се упорно провлачи, и увијек у новом пјесничком спрегу, новој ситуацији. У пјесми „Марко Краљевић и Арапин“ он, на примјер, изгледа овако:

У Тешановим Казановцима већ три стотине година стоје једна крај друге ове двије богомоље – црква и џамија. Подигао их је, како каже предање, некакав паша казачки, који је био од Паповића, па се касније потурчио и тражио од султана да га врати у Казанце.

„На синији исплетена гуја,
повисоко главу уздигнула,

у зубима држи драги камен,
код кога се види вечерати
у поноћи као у по дана“.

Није ли могуће да се је „вратоломној фантазији Тешана Подруговића „призирала будућност са својим електричним свјетиљкама при којима ми данас вечерамо „у поноћи као у по дана“? Зашто не би било могуће? Зар све те наше стоне лампе не личе управо на исплетене гује високо уздигнутих глава које у зубима држе свјетлост?

Могуће је да је овај мотив употријебљен и прије Тешана Подруговића, али је сигурно да му нико није био тако привржен и нико му није толико робовао као овај слободни витез–луталица, из још ни данас, не освијетљених Казанаца.

Просутан, а непознат

Ваљда нема пјесника, ни код нас ни у свијету, чији се стихови тако рећи, свакодневно говоре у најразличитијим животним ситуацијама, а који је, истовремено, тако темељито непознат. Ко од нас није бар једном рекао неки од ових Подруговићевих стихова:

„Стани мало, од Добоја Мујо,
и ми коња за трку имамо!“
или:
„Којој овци своје руно смета
онђе није ни овце ни руна!“
или:
„Тешко свуда своме без својега“.
или:
„Пола пије, пола Шарцу даје“.

Могли бисмо да испишемо читаве странице стиховима Тешана Подруговића који су се одомаћили у нашој свакодневници и који су, на свој начин, постали дио нас самих. И, што је опет нарочито интересантно, нијесу то стихови из оних Тешанових пјесама које се уче у школама као обавезна лектира, већ из оних које ријетко кад изађу из старих Вукових збирки па чак ни у тако честе антологије наше народне поезије. Рецимо, популарни стихови: „Стани мало од Добоја Мујо“ налазе се у једној сасвим „непопуларној“ пјесми – „Женидба Ивана Ришњанина“.

Није ли то опет својеврстан знак Тешанове пјесничке виталности и његове хајдучке неприлагодивости нашим стандардима?

Као што смо ова маргинална казивања о Тешану Подруговићу почели Вуковим биљешкама о њему, тако ћемо их и завршити биљешкама једног другог Тешановог поштоваоца – скоро преминулог професора београдског универзитета др Владана Недића. Овај наш врсни познавалац, особито народне књижевности и Тешановог опуса, оставио нам је доста драгоцјене грађе о овој личности.

Озбиљан и ћутљив

„Наше знање о Тешану Подруговићу" пише др Владан Недић обогатио је 1908. године Андра Гавриловић када је у Труби, данас потпуо заборављеном дневном листу саопштио грађу, несређених бележака (...) Јанка Шафарика. Драгоцени подаци остали су затурени и неупотребљени. Међутим, они су допуњавали, чак овде–онде и исправљали Караџићеве записе.

„Из грађе Шафарикове види се много ближе како је Подруговић отишао у хајдуке. Турци су били насрнули на девојку из његове задруге. Он је убио, једнога насилника, док су други утекли. Зато се одметнуо. Имао је тада око двадесет и пет година, то се, значи, догодило – ако узмемо у обзир Вукове белешке о годинама нашег певача – негдје око 1800. Шафарикова грађа осветљава и Подруговића као хајдука: иако чувен јунак, никада није сам скупљао дружине нити је хтио бити харамбаша, већ је ступао у туђу дружину и живео слободно. Грађа Шафарикова једина износи податке о Тешану између 1807. и 1813. Он је – видимо тек одатле – учествовао у првом српском устанку, 'поглавито у бојевима на Дрини'. Одликовао се великим јунаштвом и великом скромношћу. Био је увек озбиљан и 'кадшто ћутљив'. Једном, када му је буљубаша Јоксим учинив некакву неправду, Подруговић 'није могао преко ње мирно прећи'. Да не би убио војног старешину, он се уклонио. Напустио је дрински логор, још пре слома 1813. ('знатно пре пропасти'), и прешао у Срем, где је живео као пуки сиромах. Његову погибију Шафарикове белешке описују 'потпуније и нешто другачије' него ли Вукове. У лето 1816. Тешан је, оставио своју војничку службу (...) и отишао у Босну да тражи друго занимање. Тада је допро био чак у Босанску крајину где је провео неко време. Убивши, међутим с неим људима (...) бега Омаревића, одметнуо се опет у хајдуке. За њим су дуго слате потере. Кад 'се ствар унеколико заборавила, (...) Подруговић

науми да се опет врати у Србију'. Зато се 'помеша међу неке кириџије и тако мирно пређе добар део пута'. Али, за несрећу, он се на једном преноћишту 'споречка с неким Турцима'. Убивши неколицину, он је, и сам рањен, покушао да утекне. Турци га сустигну. Подруговић се бранио камењем и узмишао. Са 'још двије ране од куршума' склонио се у планину. Нападачи га нису даље гонили. тешке ране приморале су хајдуке да убрзо сиђе у село, где је и умро, после неколико дана. То је било око 1820. године".

Милутиновић о Тешану

„Најнепосредније податке о Тешану", наставља даље др Недић, „дао је Милутиновић када је, у везаном и невезаном слогу, описивао бој на Дубљу (14 јула 1815), где су се борили обојица. Чим је отпочео јуриш, Подруговић је – вели – први прискочио браник на утврђеном турском шанцу и умешао се међу непријатеље. Од силне навале Срба, Турци су пола шанца испунили мртвим телима. Живи су се разбежали на све стране тражећи спаса у оближњој шуми; Тешан их је – каже пјесник „србијанке" – скидао зрном с храстова 'као имелу. Он је, најзад, био међу онима који су Ибрахим–пашу, заповедника непријатељске војске, ухватили и одвели Милошу Обреновићу под чадор".

СЛУЧАЈ РАДОСАВА МИКОВИЋА

Фантастична реалност једног чуда

Способност да се голим рукама упали горионик плинске пећи дјелује нестварно али упућује на размишљање о феномену у балканским просторима одавно познатом

СЛУЧАЈ РАДОСАВА МИКОВИЋА из Ивангорада, који према званичним налазима, посједује највећу количину биоенергије у свијету, с разлогом је побудио велику пажњу јавности. Осим што је у стању да голим прстима упали горионик плинске пећи, Миковић својим необичним физичким особинама љековито дјелује на многа обољења, тако да је његова кућа ових дана постала стјециште невољника из многих крајева наше земље.

Све то, наравно, дјелује нестварно и фантастично, али изгледа да се овдје ради о феномену у балканским просторима , одавно познатим и да су се његови трагови савршено добро очували нарочито у јужнословенској традицији. У нашем духовном насљеђу можемо , рецимо, наћи не само „огњене" свеце, попут **Огњене Марије,** већ и конкретне, историјске личности какав је на примјер, Вук Бранковић који је остао познат као **Змај Огњени Вук.**

Да ни огњени свеци и јунаци, баш као ни хераклитовске синтагме „живи огањ" и „жива ватра" нијесу увијек имали само преносно, метафорично значење, већ да су настајали као плод дугог и најразноврснијег искуства с правом, истинском ватром, можемо се увјерити из сијасет очигледних примјера, па чак и оних из нашег практичног свакодневног живота!

Но, да бисмо све ово учинили јаснијим и логичнијим, почећемо баш са случајем једног Микановићевог непосредног комшије који је прије седамнаест година исто тако изазвао сензацију својим феноменалним лијеком против опекотина. Ријеч је, наравно, о ивангорадском травару Јовану Шаљићу – ономе што је спасио каријеру и љепоту амаричкој глумици Кити Свон!

Шаљићев или народни лијек?

Да укратко подсјетимо на случај Кити Свон:

Тешко озлијеђена у пожару који је избио у једном холивудском студију, Кити Свој је једва преживјела неколико опе-

рација, али будућност која је стајала пред њом није била ни мало свијетлија од судбине оне принцезе љепотице коју је зла вјештица преко ноћи претворила у ружну, краставу жабу. Требало се одрећи не само тек стечена популарности, него и глумачке каријере и остатак живота провести с лицем и тијелом пуним грозних ожиљака.

И док је читав свијет жалио судбину младе жене, из Ивангорада је стигла невјероватна понуда: Јован Шаљић се обавезује да нес ређну глумицу лиши свих њених невоља и то за врло кратко вријеме од само два мјесеца!?... Сумњајући у такву могућност, али немајући другог избора, Кити Свон је ипак дошла у Ивангорад и – збило се све онако како је чудесни травар обећао! Не само да ју је ослободио ружних ожиљака и других трагова опекотина, већ је читава њена кожа тако регенерисана и подмлађена као да страшног пожара никада ни било није.

Страх од гашења

У НАРОДНОМ вјеровању поуздано је и лијепо само оно што је „врућe", „врело", „ватрено", „огњено" и слично а непоуздано и ружно све што је „студено", „хладно", „угашено"...

Вјероватно да смо због тога сујеверност страха од гашења „изгубили" ријечи **гаса и гасан** које значе оно стање када се **угаси жеђ** (попут аналогних ријечи „ситост" и „сит" које означавају утољену глад, односно нахрањеност човјека). Када на примјер, желимо да прецизно изразимо стање човјека стање човјека који је био жедан па се налио воде, морамо употријебити неколико риечи или, пак, узети неки од оних неадекватних синонима какви су „пијан", „напијен", „напит", који се односе на алкохол и пијанство, а не на жеђ угашену водом.

Интересантно је да су ове ријечи измакле пажњи Вука Караџића и његових бројних сарадника, па их нема ни у народној ни у ауторској литератури. Изузетак је, наравно, Иво Андрић који, описујући незајажљивост војника Омерпашине казнене експедиције на једном мјесту каже: „Никад нису „**сити ни гасни**". (Омерпашина Ластас' страна 51)

Разумије се, касније је Шаљићев лијек добио велики публицитет у свијету, али за ову нашу причу је далеко интересантније оно што се збивало приликом патентирања тога лијека, Наиме, исти такав лијек понудили су фармацеутским кућама још неки Ивангрђани, тврдећи да то уопште није Шаљићев, већ народни лијек који је коришћен вјековима и који су многи од њих наслиједили од својих старих баш као и Јован Шаљић од својих!

Све би ово, наравно, могло да личи на пословичну комшијску завист, али сада ћемо се упознати са обичајем вађења мазије који може најбоље да освијетли читав овај проблем.

Голим рукама у огањ!

Да не бисмо губили вријеме у каквој опширној причи о томе шта је мазија, донијесмо овдје њен опис из Вуковог „Рјечника". Вук о мазији говори не само као научник, већ и као свједок њене примјене, па је овај његов текст утолико драгоцјенији. Ево шта Вук каже о мазији:

„Када на каквога чоека реку да је што украо, а он се одговара да није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ову врелу воду метну комад врућа усјала гвожђа (или камен), а овај, на кога веле да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвожђе из воде. Ако он не буде украо оно што на њега говоре, неће се ожећи ни мало, ако ли буде украо, изгореће му рука. (Ја не знам ни једнога, који је вадио мазију да се није ожегао, а знам двојицу што су им руке изгореле. Панту Стаменићу из Јадра из села Тршића и Митру Туфекчији из Рађевине из села Мојковића)".

Већ сада би морало да нам буде јасно како је настао и зашто је тако ефикасан Шаљићев лијек против опекотина, али и колико су у праву његови опоненти који тврде да постоје још многи, па и бољи љекови од Шаљићевог.

Од свега овога далеко је значајније сазнање да мазија није било какав народни обичај, већ да је такав „истражни поступак" важио за читав Балкан јер је био кодификован у Законику цара Душана из 1348. године. У овом нашем најстаријем правном документу постоје чак два члана којима се регулише вађење мазије. Према члану 150 осумњичени је, на примјер, морао да носи усијани предмет од црквених врата до престола у олтару!

У Закону, наравно, не може да се нађе ништа што претходно није постојало у традицији једног окружења, па можемо претпоставити да је вађење мазије примјењивано давно прије цара Душана и да је било један од облиак обожавања ватре у прадавној религији.

„Кафу ми, драга, испеци"

Какво је било то прадавно религијско обожавање ватре, покушаћемо да сагледамо кроз обиље оних манифестација кје су се и до данас савршено добро очувале у нашем духовном и практичном животу.

У нашој традицији све оно лијепо и вриједно са чиме човјек човјеку указује част и поштовање мора, обавезно, да буде

печено, па чак и када су у питању одређене текућине као **ракија** („**препеченица**") или **кафа** („Кафу ми, драга, **испеци**"), Најљепше парче меса које се, иначе, нити пече нити кува, већ суши на диму и чува за госте и намјернике, зове се „**печеница**" („**Печеница је туђа залога**").

Даље ћемо открити да се за човјека који је достигао савршенство у неком послу каже како је „**испекао занат**". Искреност, мудрост и љепота говорења могу се чути само ако се и ријеч предходно испече („Испеци, па реци"). Храбар, праведан и честит човјек „**гледа печено**", „**говори печено**", „**држи се печено**". Чврст и поуздан заштитник какве људске вриједности зове се „**печа**", а отуда су, свакако, и наше старе ријечи „**печатња**" (штампарија) и „**печат**" (жиг, мур) које управо значе да је нешто тачно, истинито, односно сигурно, неповредиво, заштићено...

Но, све ово ипак припада оном првом површинском слоју наше „врућe" традиције, а када се узгледамо нешто дубље у народно памћење тамо ћемо наћи и једну овакву заклетву коју је још Вук Караџић забиљежио:

„Кумим ти плочу на коју ПЕЧЕШ летурђију!"

„Летурђија", односно литургија је данас позната искључиво као хришћански црквени обред (молитва) али је сама ријеч била у употреби много прије Хришћанства. Литургијом су се, на примјер, у старој Атини називали они радови које су грађани о свом трошку морали да обављају у корист државе.

Сама за себе ова заклетва не би могла бити неки поуздан путоказ, али ваља знати да у нашим југозападним крајевима постоје пећине које се и дан–данас зову – **пећи!** Планина Будош, на примјер, која чини највећи дио јужне границе Никшићког поља, пуна је пећина, али само двије од њих су пећи: **Велја пећ** на самој обали Зете и **Мала пећ** нешто височије. Нико не зна да објасни због чега се оне тако зову, али ће вас тамошњи житељи увијек исправити када неку од те двије пећи назовете пећином!

Од пећине до – пећке патријаршије

Нема сумње да су се у тим **пећинама** обављали они обреди „печење летурђије" јер све познате **пећи** су веома конфорне и што се унутрашњег уређења тиче и што се тиче воде. У његушком засеоку Рајевићима постоји једна таква **пећ** за коју народно предање каже да је била прво станиште Његошевих предака Хераковића када су овамо доселили из Херцеговине. Ево

шта о тој пећи пише наш познати етнолог Јован Ердељановић, почетком овог вијека.

„Иза села Рајићевића на северу има велика „дубеница" Локвица, у којој се хвата снежна и кишна вода и има је доста целе године. Више ње је пећина Пећ са ходником, који се пружа повисоко унутра и са добром водом, која лети само копље". (Подвукао В.Н.)

Када све ово имамо на уму, природно је претпоставити да је и **град Пећ** у Метохији добио своје име по овим старим светилиштима, гдје су касније никли бројни храмови нових, једнобожачких религија. Ову претпоставку поготову чини реалном околност да су руговачки Шиптари вјековима чували **Српску** Патријаршију у Пећи као сопствени храм и да се та традиција одржала све до данас!!! Такав облик вјерске и националне толеранције није, на жалост, својствен новијим временима нити је пак могао бити „увезен" откуд са стране. то је, највјероватније, јединствен случај у свијету!

Земља онога који спаљује!

Причу о фантастичној реалности у којој се јавља феномен „огњеног" Радосава Миковића завршићемо још једном претпоставком на коју би званична наука ваљало што прије да одговори. Наиме, на првој географској карти за коју свијет зна, оној Плолемејевој из II в.н.е. данашње подручје Косова и Метохије, јужне Србије и сјеверне Црне Горе Зове се – Дарданија.

Да ли се ту ради о оном Дардану, оснивачу Троје, сину Зевсовом и плејале Електре који је имао своје мистерије и чије име познати митолог Роберт Гревс преводи као **„онај који спаљује"**?!

Судећи према траговима наше „врућe" традиције, и бројним и јасним, то би се могло претпоставити. Међутим, има ту још пуно путева да се дође до истине, па би и Дарданова жена **Батеја** могла да буде поуздан водич у том одгонетавању. Према поменутом Гревсу име Батеја значи **„од трња"** а баш у косовском **Вучитрну** столовао је историјски **Вук, Бранковић,** алијас **Змај Огњени Вук!?**

ЗАЛОГАЈ ВАТРЕ

Култ ватре као остатак прадавне религијске свијести очуван је у нашој традицији много поузданије него што и сами знамо. – Да ли је знаменити антрополог Фрејзер заобишао прави „завичај ватре? – Откуд првој хришћанској богомољи име Студеница и како је угашено „врело Цетиње"?

СИНТАГМУ „залогај ватре" пуно пута сам слушао у непосредним разговорима, а тек ту скоро нашао сам је и у књизи–биљежници Бања Шарановића „теме књижевне заоставштине". Веома сам се обрадовао томе открићу јер сматрам особито важним да неке крупне истине на које се позивам постоје и у озбиљним писаним изворима. А ова синтагма је једна од полазних тачака у препознавању и одгонетању култа ватре у нашој традицији.

Залогај ватре не значи, у ствари, ништа друго осим комадић жара којим ће се **заложити** (запалити, упалити, ужећи) нека нова ватра! Данас се та синтагма „поскитала" па се обично користи када неко тражи да му се припали лула или цигарета и у том контексту је забиљежио и Бањо Шарановић (**„Додај ми залогај ватре").**

Нећемо се овдје бавити претпоставкама каква је светиња могао да буде и каква је све преносна значења могао да има „залогај ватре" у давним временима када су извори ватре били ријетки и, најчешће, посвећени. Много је значајније да се присјетимо како се, уистину, и ми сами свакодневно **залажемо** уносећи у себе храну као **животно гориво???...** Ни данас вам људи, нарочито старији домаћини у нашим планинским крајевим неће понудити храну ријечима „узми, једи", већ „узми **заложи" или „узми, заложи се".** То, наравно, не значи да се узме залогај–два, већ да се добро нахранимо.

Овдје смо сада пред коначном одгонетком зашто у нашем језику не иду заједно корелати **сит и гасан.** Једноставно због тога што је немогуће истовремено бити **заложен** (упаљен) и **гасан** (угашен)! Наравно, касније је сујевјерни страх сасвим угасио ријеч „гасан" па је данас и не користимо, ма колико се иначе њен недостатак осјећао.

Очигледно да је наш језик и веома стар и врло мудар и да се у њему крију многе прастаре истине попут закопаног блага!

Заобиђени завичај

Знаменити антрополог Џејмс Џорџ Фрејзер каже у својој књизи „Златна грана" да је обожавање ватре, као остатак прадавне религијске свијести карактеристично за сву Европу „од Ирске на западу до Русије на истоку, и од Норвешке и Шведске на сјеверу, до Шпаније и Грчке на југу". Међутим, када би данас, стотину година касније, Фрејзер могао поново да обиђе Европу видио би да је он својевремено заобишао прави завичај ватре. Јер, док су се данас широм Европе ти трагови у приличној мјери потрли, код нас су се очували у свој својој изворно-

сти. Не само због некакве наше заосталости, већ због тога то су се уткали у главну комуникациону тачку – језик?

Већ смо видјели да се код нас све „пече“ – од пробраних ријечи и чазбених јела и пића, до обредних молитава и врхунских знања и вјештина. Из таквог система мишљења ми смо, очигледно, наслиједили читав низ ријечи за најљепше облике људских вриједности као **врлина** од „**врелина**“; **искреност** од „**искра**“; **прлеменитост** од **пламен**“ итд. Наравно, ту су и антиподне ријечи као **стид** од „**студ**“ или мржња од „**мраз**“ који, отприлике, значи завист, злоба, пакост).

Откуда име студеница?

Вук Караџић је забиљежио двије пословице које имају укупно шест ријечи, али су и тако кратке веома озбиљна грађа за одгонетање неких старих збивања и односа.

Прва пословица гласи: **Врућ** с леђа, а друга „**Студен** с леђа“. За прву Вук каже да се односи на онога „**ко има јако братство те не смије нико нањ...** а друга је, наравно, њена супротност и значи да је неко **нејак, слаб, незаштићен...**

И у живом, свакодневном говору наилазимо често на ситагме као што су „**врућ светац**“, „**вруће кумство**“, „**вруће пријатељство**“ и слично. Овдје је епитет „**врућ**“ оуздан знак да нешто потиче из старе „**вруће вјере**“ или бар да је утемељено у њеном духу, тј. да је **јак, поштован светац**; **чврсто кумство; искрено пријатељство** итд. Са друге стране, све што је „студено“ представља слабост, узалудност, безнађе, туђину („**Студени камен**“, „**студена нада**“, „**студен око срца**“, „**од туђега студен бије**“...)

Ако у свијетлу ових корелата „врућ“ и „студен“ погледамо историјат манастира **Студенице,** па онда мутно поријекло Немањића, Балшића, Црнојевића, можемо закључити да прва хришћанска богомоља и њени градитељи нијесу дочекани с нарочитим одушевљењем од свијета надахнутог старом, врућом вјером. Јер, не заборавимо, да на другој страни имамо **Пећ** и њену Патријаршију која је и послије вјерских диоба остала светиња два стара народа.

Све су ово, наравнок, претпоставке, али претпоставке које почивају на сигурним темељима, јер сва трагања упућују да ни Хришћанствони Ислам нијесу овдје дочекани раширених руку. Има о томе пуно доказа, али за ову прилику наводимо само оне најзначајније, а случај **врелог Цетиња** је и те како занимљив.

Како је охлађено Цетиње

Управо због тога што још нико није проучио овај траг ватре у нашем духовном насљеђу, ми данас имамо не само погрешна, већ потпуо накарадна тумачења неких његових појава. Случај „угашеног Цетиња“, гдје је „свети огањ“ претворен у обичну воду (!), жалосни је примјер како се и најочигледнији траг може погрешно протумачити ако му прилазимо поврно, кабинетски, у папучама...

А ево о чему се уистину ради:

Сви они епски атрибути који чак и у савременом говору прате стару црногорску престоницу, Цетиње, као: слободарско, свето, својетло, јуначко, херојско и тако даље, некада су могли да се сажму у један једини – **врело Цетиње!**

„Врело Цетиње“ се јавља у читавом низу наших народних пјесама, па чак и онима новијег датума каква је, на примјер, пјесма „Смрт Смаил–аге Ченгића“ која је настала средином прошлог вијека:

„Побјегоше на **врело Цетиње,**

Дочека из Црногорски

краље,

Па војводе добро дариваше“.

У народној пјесми „Женидба Ивана Малошића“ за коју Андрија Лубурић сматра да је настала „око 1600 године“, прича се како ће „бего од Жабљака“ провести своје сватове преко Грбља

ШТА ЗНАЧИ БИТИ „ПОД ГАСОМ“?

КАКО СУ се неке старе ријечи „проситале“ и гдје су све завршене, најбоље можемо видјети из случаја „Гасе“ („Гаса“ је, да подсјетимо, оно стање угашене жеђи, као што ситост значи утољену глад).

Како се, на примјер, за пијаног човјека каже да је „под гасом“, обично се мисли да је то модерна, савременом техником инспирисана метафора... Јер аутомобилски, или какав додатни оптерећењем, троши (пије!) много више горива него у нормалним условима. Али синтагма „под гасом“ нема никакве везе са тим процесом, већ потиче из једне прастаре технологије гашења креча и код нас се употребљавала прије аутомобилске ере.

Наиме, када се након периода одлежалости приступи гашењу „живог креча“; тада се у њега сипају огромне количине воде и тај процес се зове „гаса“, тј тада је живи креч „под гасом“!

А колико „живи креч“ попије воде, говори овај однос: од једног килограма „живог“ добијају се четири килограма „угашеног“ креча! Дакле, слика о пијанцу инспирисана је правим наливањем, а не оном незнатном ко-

личином горива која, макар и при максималном отвору карбуратора, стиже тамо кроз – цјевчицу!

„А вратит се на **врело Цетиње**

И ондоле бијелу Жабљаку".

У пјесми „Црногорци и Пашић Осман" који исти сакупач веже за догађај из 1743. године, црногорске харамбаше планирају да нападну херцеговачке Турке, да похватају њихове човане и одведу их као робове на **„врело Цетиње".** Касније, када су морали да узмичу пред турском потјером, Вук Томановић кори своје колебљиве саборце:

„Зар бјежите ловној

Црној Гори?

„Ћераће нас на **врело Цетиње"!**

Пјесма „Поп Црногорац и Вук Копривица" открива нам и само жариште цетињске „врелине" када Вук

„Оде право **Врелу Цетињскоме,**

Бјелу, двору Црногорског кнеза".

Сједиште црногорских владара одувијек је било у цетињском Манастиру па отуда је ту „врело", тј. језгро, магма; увијек живи, вријући огањ.

У већ поменутој (и најмлађој!) пјесми „Смрт Смаил–аге Ченгића" цетињски Манастир се исто тако помиње као „врело":

„Јесу ишла три Дробњачка бана,

Јесу ишла на **врело Цетињу**

у владике, Црногорског краља".

Као што видимо, трагова цетињске „врелине" има доста. Но, иако су тако бројни, јасни и недвосмислени, нико их још није разумио онако како треба, али одавно јесте–како не треба! Наиме, трагајући за оном фамозном „ријеком Цетињом" која се помиње у народној пјесми „Женидба Максима Црнојевића", наши истраживачи су баш на примјерима које смо овдје навели „доказали" да је та ријека постојала и да синтагма „врело Цетиње" није ништа друго него „успомена" на **извор ријеке Цетиње?!...** Наравно, они притом нијесу објаснили зашто би успомена на једну пресахлу **цетињску** ријеку тако дуго живјела у Дробњацима, Бањанима, Зати и Чеву гдје су, очигледно, наведене пјесме настајале. И, коначно, зашто се у тим пјесмама никада не помиње **ријека Цетиња** већ увијек само њено – **врело?**

ТРАЈАЊЕ ВАТРЕ

Његош је сав изишао из балканске духовне традиције и подударност његових идеја са идејама европских писаца и мислилаца не морају увијек да иду на његову штету. Многе ствари које су они могли само да читају, Његош је имао прилике да види и живи са њима у сопственој средини

У НАШОЈ традицији очувани су бројни и врло поуздани трагови који нас могу одвести у најудаљеније кутке балканске прошлости, односно европске працивилизације. Ватра је, као што можемо видјети, један од најочигледнијих таквих трагова која ће нам, уз све остало, открити и многе тајне свакодневног живота и понашања.

Када, рецимо, будемо добро изучавали култ ватре у нашем насљеђу, тек тада ћемо видјети колико је Петар Петровић Његош оригиналан пјесник и мислилац у односу на све оне европске величине које му упорно потурамо као узоре и духовне учитеље. Схватићемо да тај „самоникли пјесник" не дугује никоме ништа сем духовном насљеђу ових наших простора, а то насљеђе је веома старо и врло слојевито и ко изиђе из њега не може бити ни самоникао ни самоук и најмање су му потребни узори и учитељи са стране.

Нећемо овдје цитирати пуно Његошевих стихова, нити има нарочите потребе за тим, али се ипак ваља присјетити ових:

Природа се свеколико пита

сунчевијем чистијем млијеком,

у пламен сиви оно претвара,

данас жеже шта јуче њивљаше

Рекло би се да је овдје изложен Хераклитов принцип „panta rei" (све пролази) и да ту пролазност управо условљава вјечно **живи** огањ који сажиже. Али и ствара све око нас. Но, ако се присјетимо да се сви ми „залажемо (питамо!) и храном, и ваздухом, и сунцем, па да је синтагма „залогај ватре" и дан–данас у употреби у неким нашим крајевима, онда не видим разлога зашто би овдје био потребан Хераклитов утицај?

Било би, међутим, умјесније упитати се откуда једна скоро фрапантна подударност између двојице временски далеких а духом блиских мислилаца: ХЕРАКЛИТА из Халикарнасе и ХЕРАКОВИЋА из „врелог" Цетиња!?... Не треба притом заборавити ни ону пећину ПЕЋ изнад његушког засеока Рајићевића у којој су некада живјели Хераковићи, као ни Хераклитову

* 16.С краја на крај заборава

пећину у којој је проповиједао своју философију. Није ли, отуд, у питању иста пећина неког далеког – ХЕРАКА?

Препсано насљеђе

када се у нашој књижевној критици упоређује Милтонов „Изгубљени рај" и најзначајније Његошево филозофско дјело „Луча микрокозма", увијек та упоређења иду на штету нашег пјесника и његовог дјела. Сматра се, једноставно, да је „Луча микрокозма" настала, најблаже речено, под туђим утицајем и да је Његош „позајмио" идеју од Милтона.

Али зашто би Његош морао од Милтона да узима идеју о борби Нечастивог и Свемогућег када је све то имао у својој традицији? И не само да је имао пуко предање, већ је могао, када се склопи мир с подгоричким Турцима, да одшета до тамнице у којој лежи окован цар подземља.

Ево шта о томе „проклетом цару" биљежи Вук Караџић:

„У Црној Гори и онуда по околини приповиједа се да је цар Дукљан у циру под Везировим мостом свезан у синџир, који једнако глође, и у очи Божића таман да преглође и свијет да ужди, а Цигани сваки по једном удри мањем у наковањ те притврди".

Да овога цара не треба баш олако узимати и да је ту у питању некаква аутентична и у народу по злу запамћена личност казује је нам један правни документ из Његошевог времена! ријеч је о „Васојевићком закону од 12 тачака" за који се, иначе, претпоставља да је настао тридесетих година прошлог вијека. У члану 23 тог Закона предвиђена је и оваква обавеза за све ковače:

„Који ковач не удари на Божић прије сунца чекићем у наковањ, да му се преломи чекић и наковањ, а он и свако његов обестрви".

Значи, Његош је и без Милтона могао да дође до идеје за „Лучу микрокозма" на основу саме приче о цару Дукљану који је „хтио да отме сунце" и да „уждије свијет". Међутим, овај Хераковић је, вјероватно, знао оно што ми данас можемо да потврдимо на основу неких нових истраживања, а нарочито археолошких. Наиме, прича о цару Дукљанину је само христијанизована легенда о Прометеју, ономе титану који је боговима украо ватру! Дакле, све је то Његошу било блиско и врло знано, па заиста није имао потребе да мотиве и идеје тражи код европских писаца, бар када су у питању митски митови.

Гдје је оченаш?

Наравно, о свему овоме ће бити више ријечи негдје касније, а сада се ваља вратити трагу оне ватре у нашој традицији? До када је она могла да се одржи, као религија у првом реду, и како се манифестовала? Тешко је то процијенити, али да Црногорци и Бокељи имају нешто равнодушнији однос према званичним религијама, у то се лако увјерити.

У причи Вука Врчевића „одломци из Боко–которског живота" из његове збирке „Народне повиједсти и пресуде", Дубровник, 1890) разговарају Илија Николин из Рисна и Панто Јоков из Херцег Новог док путују бродом из Америке према домовини. Прича Илија како га је мајка, док је био мали, у свечане дане учила да се моли Богу **„и то оне молитве које она на памет знадијаше".**

„Када сам се из Котора са школе вратио упитах је, зашто ме није учила Вјеровање и Оченаш, **а она се закле да тијех молитава у њено вријеме није било!"** (?!)

Какве је то молитве знала Илијина мајка која је, судећи према овој причи, могла бити рођена почетком 19. вијека, када и сам Његош? Да ли је те молитве негдје неко забиљежио или су остале очуване у старим бокешким, црногорским или херцеговачким породицама?

Ови би били врло важно испитати, јер ни у „Горском вијенцу" ствари нијесу најчистије када је у питању вјера.

Сумњиви часни пости

Др Лазо М. Костић, универзитетски професор права, у својој књизи „Из Његошевих дела" (Чикаго, 1952.) на врло оригиналан начин прилази проблему вјере у „Горском вијенцу". Ево како он тумачи црногорско вијење православља у сцени када се преговара о враћању потурица у вјеру прађедовску.

„На том састанку, после разних измотавања, војвода Батрић „прелази на ствар", обраћајући се директно Турцима и вели им:

„Што ћемо ви крити у кучине?
Земља мала одсвуд стијешњена,
за двострукост ни мислит не треба!
Но примајте вјеру прадједовску.
Но ломите мунар и Џамију,
па бадњаке српске налагајте,

и шарајте ускрсова јаја,
часне двоје постих да постите,
за остало како вам је драго.

Иако је владика Данило био присутан на састанку, није он формулисао те захтјеве, већ један лаик, војвода Батрић. то је свакако имало свога разлога, али владика није демантовао Батрића.

Из Батрићевих ријечи се види у чему су Црногорци гледали суштину православља: у ношењу бадњака, шарању јаја за Ускрс и постењу двају „часних поста". Све се своди само на спољне обичаје и, што је најважније, ти обичаји су још нехришћански, паганси. И пре прелаза у Хришћанство ношени су бадњаци и шарена јаја само у вези са другим догађајима. Што се поста тиче, то нико живи ни данас не зна које су то ДВОЈЕ часних поста. Под часним постима се разумеју само ускршњи пости, а то су једни. Под часним постима се разумеју само ускршњи пости, а то су једни. Рештер је у својим први коментарима „Горског вијенца" изнео мишљење да је Његош под двојим постима разумевао ускршње и божићне. Многи су га критичари поучили да то није тако, већ да су у питању ускршњи и Госпојини пости. Он је онда усвојио то гледиште. Али га тада други критичари нападоше и он је онда дигао руке рекавши: кад ви православни то не знате, откуд ја као католик то могу да знам... II"

Писац ових редова, др Лазо Костић,, потомак угледне свештеничке породице из Тивта који је, иначе, и сам требао да буде свештеник, тврди у овом тексту дословно овако.

„Ја не верујем чак ни да је владика Раде знао који су то други „часни" пости... (!?)

Овакви прилози Његошевом дјелу су, на жалост, ријетки па отуда и не можемо знати колико се и код самог Његоша очувало оне „религије ватре" која се, како смо видјели, веома жилаво одржала од праискона до компјутерске ере.

БОГИЊА СЛОГЕ И РАЗУМА

Наши вјерници имају пуно старих, заједничких светилишта, али то су само она која су била посвећена Мајци Божијој. – По чему је војвода Божидар Вуковић добио придјевак Подгоричанин и зашто се тако називао и Вук Бранковић или Змај Огњени Вук из Дарданије? – По коме се тако зову цуцка села Бата и Трњине и откуда тамо брдо Тројана чије је име зачудило и самог Ердељановића?

Да ли култ ватре у нашој традицији потиче из Дарданије у којој се и дан–данас један град зове **Пећ** и једна област **Топлица,** а сам човјек по коме је та земља добила име – **„онај који спаљује"** или **„палиоц"?**

На ово питање ћемо најбоље одговорити ако погледамо трагове мистерија које је основао Дарданов син Идај у вријеме када је настајала Троја. И ови трагови су исто онако добро очувани, јасни и недвосмислени као трагови култа ватре, па се чак са њима укрштају и допуњују на начин који не дозвољава никакву сумњу да су овдје у питању најранији трагови европске цивилизације!

Ида или брда

У миту „оснивање Троје" каже се да је град подигнут испод планине Ида „коју тако назваше у част Зевског кретског дома". Ида значи „шумовита планина", баш као што и име Дардановог сина Идаја значи „човјек са шумовите планине". По томе Идају (планиницу, горштаку, БРЂАНИНУ!? добиле су име Идајске планине гдје је он основао своје мистерије Мајке Свих Богова. Реје.

На Птолемејевој карти имамо уцртане Идајске планине и то баш у оној области коју ми и данас зовемо Брда, а одмах иза њих је уписана земља – Дарданија! Истина, Идајске планине немају на овој карти имена, али су нацртане у облику велике руже или каквог горског вијенца (!)_ и лако ћемо их препознати по токовима ријека Неретве, Зете, Мораче и других.

Да ово не би била само пука претпоставка, ваља одмах рећи да се Идајске планине или Брда помињу и у нашем најстаријем писаном историјском извору, „Љетопису попа Дукљанина", као Дукљанска област Горска жупа. Научници, наравно, нијесу имали много проблема да ову жупу идентификују и смјесте гдје треба, али су зато проблеми наишли са оном облашћу за коју поп Дукљанин каже да се „на словенском зове **Подгорје,** а латинском **субмонтана".** та загонетна област се у Љетопису помиње у XIX глави уз Зету , Травунију и Хум, затим у XXXIV заједно са Зетом, а касније јој се губи сваки траг, тако да се данас мисли како „у њено постојање може да се сумња".

Дарданац као Подгоричанин

Но, Подгорје се није изгубило!... Сачувано је у придјеву неких зетских и српских племића и великаша то значи да је то

била област од особитог историјског значаја! **Војвода Божидар Вуковић–Подгоричанин,** није свој придјевак добио по граду Подгорици у коме је, изгледа рођен већ по области **Подгорје** што је било старо име за Зету! Тај дуалитет се може иначе осјетити и код самог Божидара који се на једној икони у цркви Св. Ђорђија грчког у Венецији потписао око 1527. године као – „**Зећанин**"!

Али, далеко је драгоцјеније сазнање да и Божидар и његов син Виђенцо с поносом истичу своје поријекло од Вука Бранковића и владара српске земље и „првог христијанског цара Константина"! Са друге стране своје сродство са Божидаром Вуковићем Подгоричанином наглашава и Ђурађ Браковић у другој полозини 17. вијека. Иначе, у једној повељи на баронско звање које је Ђурађ добио 1683*, године помиње се Volfgangus Brankovich Podgoricensis! Наравно, то је исти онај деспот Вук Бранковић или Змај Огњени Вук из Дарданије!

Дакле, овдје смо у најкраћим цртама показали везе између Идајских планина и Дарданије, а у каснијим излагањима ће се видјети да су те везе много чвршће и темељитије од овога, иначе, врло значајног придјевка. За сада нам је циљ да прикупимо што више трагова, материјалних и духовних, како бисмо што сигурније могли закорачити у један заборављени простор гдје се одиграло скоро све оно што чини праскозорје европске цивилизације!

Једна Богородица за све

Као и сви остали митолошки богови и божанства (али много темељитије и потпуније него ико од њих!) овдје је у хришћанску религију интегрисана и Мајка Свих Богова, Реа, чије је мистерије, како је напријед речено, установио у својим Брдима најмлађи Дарданов син Идај.

Како тај култ изгледа данас?

Од цетињског Манастира који је посвећен **Светом Вознесењу Мајке Божије,** па до прве епископске цркве из 10. вијека, **Богородице Љевишке у Призрену** (с ону страну Брда!) не постоји ни један знатнији манастир који није, на овај или онај начин, посвећен – **Мајци Божијој!?**

У њену славу подигнута су два најзначајнија манастира у Брдима – Пивски и Морачки. И један и други обилују фрескама и разним црквеним реликвијама којима је тешко одредити вријеме настанка, иако се званично сврставају у средњевјековно насљеђе.

Нека од тих брдских светилишта надалеко су позната по своме чудотворју, попут Манастира Острог крај Никшића. тај манастир и данас привлачи припаднике свих националности и свих вјероисповијести не само из Црне Горе, него из многих, па и најудаљенијих крајева Југославије. Наравно, главна манастирска годишња свечаност је – **Дан Велике Госпође,** 28. август!

Црква Богородице Крајинске (Пречиста Крајинска) у Остросу, над Скадарским језером је вајкадашња, неприкосновена светиња домородачког живља све три конфесије: муслиманске, римокатоличке и православне! Нико поздравно не зна када је све то почело , али мноштво тотемских презимена као што су Вуковић, Поповић и сл. која се сријећу у градицији крајинских Муслимана, дозвољавају нам да претпоставимо како је све то почело давно, врло давно. НО, било кда да је почело, такав примјер слоге и вјерске толеранције могао би и данас да послужи као образац цивилизованој Европи!

У свим граничним подручјима Брда (Црногорском приморју, Боки которској, источној Херцеговини, Косову и Метохији) све богомоље које су посвећене Мајци Божијој, равноправно су користили и „римокатолици" и „православци", а у Чању, код Бара, тај феномен се и до данас одржао?!

Чуђење ūрофесора Ердељановића

У оним, пак, крајевима гдје се православље граничило са Исламом, имамо другачије облике заједничког његовања култа Мајке Божије. На једној фресци у Пивском Манастиру међу ктиторима који Богородици предају макету Манастира, налази се и један муслимански достојанственик са чалмом!

Шūа је видио Ердељановић

„ТРЊИНЕ КАО веће насеље дијеле се на два главна села: Трњине у ужем смислу на сјеверу и Круг на југу уз које долази још неколико мањих села...

Село Круг и његово име су сразмјерно новијег постанка. Зна се да је предак садашњег тњинског братства Мијановића, Мијан, прије осам до девет пасова био оградио цијело земљиште на коме је данашње село, те се оно по томе прозове Круг.

Али су Трњине (у ширем смислу) много старије насеље. Није нам, истина, познат о њима старији спомен од онога из 1706. године али подаци, које ћемо даље навести, јасно показују велику старину овога насеља. И само име Трњине је, несумњиво врло давнашње. У хатару трњанском има до сад одржаних камених гомила, што је јасан доказ давнашњег људског становања у овом предјелу... Овдје ћемо да истакнемо особито карактеристичан случај,

да код Црковних Долова, на југу од села Круга, има 8 гомила које су у близини старе црквине и гробља, поврх Црковног Осоја. Та црквина и гробље су несумњиво из врло давнашњег времена, јер се о њима сад у народу ништа не зна и нема никаквих предања о негдашњим становницима тога доба, од којих су остали црквина и гробље (гробови се налазе и по околним „баштинама"). Зна се да је та црквина била у рушевинама још и онда, кад су се преци данашњих трњинских братава доселили овамо.

Темељи од црквине се и сад познају, а надалеко од њих има трагова и од других камених грађевина, те неки помишљају да су ту биле ћелије и да је на овом мјесту био манастир. Али је много вјероватније, да су то трагови од негдашњих сеоских кућа. Овај примјер близине и неке везе између камених гомила и старе цркве и гробља свједочи, да је и једно и друго припадало истоме становништву и да је то становништво било овдје стално настањено још у времену, кад су над гробовима знатнијих покојника и на освећеним мјестима или у њиховој близини подизане камене гомиле..." (Јован Ердељановић „Стара Црна Гора", стр. 653–654).

Грчко или наше

„У СВАКОМЕ од ова четири средишта ранијег живота на данашњем цуцком земљишту нађени су осим кућишта и разни други трагови и успомене од прећашњег становништва: врло стара гробља и црквине, велико надгробно камење са шарама, знацима и натписима, старински ублови, жрвњи, гвоздена оруа, :грчки" ноци, топографски називи из старијег или друкчијег српског говора и др.

На више мјеста у Цуцима чуо сам да народ те остатке од ранијег становништва означава изразом „грчки" и објашњава како су „од старих" слушали, да је ово или оно селиште или гробље итд. остало „од Грка". Вриједно је пажње да народ никад не означава као остатке од „Грка" и гомиле, него навијек везује за „Грке" стара гробља, селишта, градине и новца... По свему се чини врло вјероватним да је народно означење „грчки" везано за старине из ранијег хришћанског времена и да је израз „грчки" остао у нашем народу још из оног времена кад је хришћанство за наш народ значило исто што и **„Грчка вјера".**

Када је чуо да се једно брдо у цуцком селу Кућишта зове **Тројана,** наш познати етнолог Јован Ердељановић је био веома изненађен, јер он, који је у својој богатој научничкој каријери обишао све наше крајеве, нигдје није наишао на такво име. У својој књизи „Стара Црна Гора" он с не малим чуђењем биљежи:

„У нашем народу има, истина, понегдје топографски назив Тројан, који је можда у вези са личним именом Тројан, а можда је и каквог друкчијег постанка. **Али назива „тројана" нисам код нас нигде нашао".** (Подвукао В. Н.)

Али како би се тек зачудио честити професор да је знао да се жена оснивача Троје, Дардана, звала **Батеја** и да њено име значи **„од трња",** а баш тамо, у Цуцима налазе се два највећа насеља – **Бата и Трњине!?**

У прилогу овога текста видјећемо шта је Ердељановић нашао у Трњинама, а овдје је вриједно забиљежити његово виђење самог топонима Бата.

„Назив бата има доста необичан облик, али он није у нашем народу осамљен. Има нпр. земља Бате у селу Очинићима (Горњим) у Цетињском Племену; Бата, опет збориште сеоско, у селу Кућишта у Ћеклићима; Бата је део села Сутјешица у високом коптару у Босни; Бата је Нека земља у Хрватској у споменику латински писану XIII вијека..."; **именом Бата зову се два села у Угарској са српским становништвом: једно близу Будима, друго близу Мохача:** (!?) бате су словеначко село у пределу Горице; Бати је крај словеначког села Долења Вас у Истри у пределу Пиарана.

Као што се види, називи Бата, Бате и Бати јављају се у разним крајевима нашег народа. Можда нису сва та имена истог порекла, **али овде заслужује особиту пажњу што велику већину од њих налазимо у нашим западним, а особито динарским пределима".** (Подвукао В.Н.)

Веома је драгоцјен податак да и топоним Бата, баш као и епско име Вук Мандушић има исти, динарски правац простирања и да према Панонској низији слиједи управо оно колотечје којим се миленијумима расељавао динарски човјек. То сазнање ће нам особито добро доћи касније када на неким другим примјерима будемо доказали како се разносила митолошка географија што је у највећој мјери и довело до многих каснијих заблуда и забуна што су се, на жалост, одржале све до данас.

„НЕ ДАЈТТЕ МЕ, О ДРУМОВИ“

ОТИШАО ЈЕ ЈЕДАН ДРУМ

О СТАРИМ друмовима, као и о старим ратницима, никада не ваља казати ружну ријеч. Они су храбро кренули у простор и неизвјесност, часно служили док је требало да служе и сада, када их млађи, љепши и сигурнији друмови смјењују, они се уморни и прашњави повлаче у страну, да се још коју годину бијеле у видику, све док их једног прољећа упорна трава не одвуче у вјечни мир и заборав.

Данас у Црној Гори има таквих друмова–онај од Даниловграда до Богетића, па онај од Биоча до Андријевице, па стари друм што преко Томашева, Павина Поља и Вруље иде за Пљевља, па... Уосталом, ко би се сјетио свих оних кривудавих, уских, изрованих, прашњавих друмова којима смо лутали, трагали, путовали и, ево, коначно стигли дотле да нам они више нијесу ни потреби...

Ових дана отишао је још један честити друм, онај од Иванграда до Рожаја, што се већ деценијама с напором пење уз Турјак, на висини од близу 2000 метара, да би се касније обазриво спустио у Рожаје, богу иза леђа... Тај стари друм је отишао исто онако тихо као што је бучно дочекан његов млади и лијеп, насљедник.

Отишао је као што одлазе стара година и мало се ко сјетио да у оном општем слављу дигне једну чашицу и за њега. За његов мир и старачки покој, за оне наше муке и уморе, за страх и све остало што смо деценијама доживљавали и преживљавали на њему. Јер, коначно, баш тај турјачки друм, и баш такав какав је – најбоља је слика онога што остављамо за собом и што већ зовемо нашом прошлошћу.

Данас, када пут од Иванграда до Рожаја, можемо прећи за свега петнаестак – двадесетак минута, по новом, равном и широком асфалтираном друму, ваља се сјетити да смо ту исту раздаљину, још јуче, прелазили за пуна три сата мучног и напорног путовања; ваља се сјетити тог друма турјачког, једног кога смо имали ту, у беспућу једне сурове планине.

Он је учинио онолико колико је могао да учини и отишао је да га плачу дуге јесење кише, да га походи трава, да мре... Једнога дана он ће остати само на старим географским картама, кривудав као нервозан рукопис и причаће о нашем трагалачком времену исто онако рјечито као његов млади насљедник који пун животног немира и младалачке снаге онако храбро пробија планинску грдосију да би послије 1115 метара поново изронио и кренуо даље, не обазирући се на кањоне, литице, урвине...

Сјетимо се, понекад, тога старог друма и никад не кажимо ружну ријеч о њему. Био је то, вјерујте, храбар и честит друм.

Коначно, он нас је и довео довде...

МОСТ НА ТАРИ

У вријеме када је довршен, у новембру 1940. године, Мост на Тари је био највећи друмски лучни мост од армираног бетона у Европи и један од неколико највећих мостова ове врсте у свијету. Са својих 366 метара дужине и пет лукова, од којих онај главни има распон од 116 метара и елегантно прескаче вратоломни кањонски амбис, дубок преко 150 метара – он је одиста био мост за дивљење. Али, у доба његовог настанка није било времена за дивљење. Већ годину дана Европом је бјеснио рат који ће, за непуних шест мјесеци, стићи и у ове крајеве, да се сурово поигра и судбином ове колосалне људске творевине и судбинама њених твораца.

Иако и највећи и, сигурно, најљепши европски мост, он никада неће доживјети тренутак да буде свечано предат саобраћају. Доживјеће нешто друго, што само може да удеси цинизам ратног хаоса: прве колоне моторних возила које ће прећи преко Моста на Тари биће њемачки тенкови, и то баш онога дана, 17. априла 1941. године, када је код Сарајева заробљен тридесетседмогодишњи грађевински инжењер, резервни капетан Мијат Тројановић, његов пројектант!

Тако ће овај љепотан међу мостовима почети свој вијек у једном времену када је било много важније срушити него изградити мост, и у крају гдје ће рат испољити сву своју жестину као ријетко гдје у свијету.

Између славе и заборава

Управо због времена у коме је настао и свега онога што ће се касније збити, данас се о Мосту на Тари говори и пише тако много, а зна, на жалост, тако мало. У једва прегледној маси онога што је о Мосту написано или снимљено за филм и телевизију, тешко да би се нашло неколико текстова и аутора који се нијесу, на овај или онај начин, огријешили или о пројектанта Моста професора Мијата Тројановића, или о градитеља инжењера Исака Русоа, или о храброг инжињера Лазара Јауковића који га је из стратегијских разлога дјелимично порушио 1942. године или, коначно, о два симпатична села Будечевицу и Трешњицу, која мост повезује, а који чак и најрепрезентативније монографије и туристичке публикације упорно називају Мост на Ђурђевића Тари или Мост на Левер Тари.

Из ових разлога, и не без мало разумљиве горчине, професор београдског Универзитета архитекта Божидар М. Томић написаће у једном тексту:

„Ми данас тачно знамо за имена градитеља из најстарије прошлости, за Египћанина Инхотепа који је градио прву монументалну гробницу у Сакараку за фараона Зосера из треће династије, из доба 2800 година прије наше ере. Знамо име градитеља Кеопсове пирамиде, Мана, знамо за Семнута градитеља наших средњовековних манастира и палата: Фра Вита Которанина, Рада Неимара, Радована из Трогира, Јурија Далматинца и других. Знамо и имена многих градитеља мостова старог Рима, али на нашу срамоту не знамо име пројектанта и градитеља моста на Тари који је грађен у наше доба и који је у своје вријеме био највећи мост у Европи!“

Да је велика грешка што се и ове и многе друге чињенице о Мосту и људима који су га градили, рушили и обнављали не знају – тачно је; али да има много озбиљних и разумљивих разлога зашто је то тако – и то је тачно.

Мост је, на примјер, грађен у вријеме релативно слабих масовних комуникација и у крају који је до тада био једва проходан. Све што је о Мосту могло допријети до шире јавности било је неколико рутинских новинских вијести, двије–три разгледнице са пројектним цртежима Моста, два–три стручна осврта по часописима и – ништа више. Касније ће доћи рат и улога инжењера Лазара Јауковића, која ће, у овом крају изразитог епско–стваралачког менталитета, временом прерасти у узбудљиву легенду о човјеку који је градио Мост а затим га сам порушио, да га непријатељ не би могао користити у својим офанзивним операцијама. Та несвакидашња, лијепа легенда до те мјере ће ухватити коријен у јавности, да ће у њеној сјенци остати све остало, па чак и стварни, не мање храбри подвиг самог јунака легенде Лазара Јауковића.

ТРАГОМ ЗАБОРАВА

Инжењер МИЈАТ ТРОЈАНОВИЋ, професор београдског Универзитета, пројектант Моста на Тари, испричао нам је ових дана, када смо га посјетили у Београду, много занимљивих података из историје Моста на Тари. Овога пута биљежимо неколико извода из тога опширног разговора.

„...Из поштовања према херојском чину колеге Лазара Јауковића никада нијесам хтио да полемишем са људима који су, запостављајући елементарне чињенице, ширили једну, на патриотском подвигу засновану легенду. Зашто, када су мостови и легенде? И у колико су вреднији и љепши , у толико прије доживе ту своју судбинску предодређеност.

Међутим, као професор, имао сам толико непријатности са тим Мостом. Предајем студентима о свом Мосту, а они ми кажу како су прочитали у новинама, чули на радију, видјели на филму или телевизији да је пројектант Моста на Тари стријељан 1942. године!... И то се управо понавља из генерације у генерацију. Признаћете и сами да то није нимало пријатна ситуација...

...Лазара Јауковића нијесам лично познавао, јер он никада није радио на Мосту на Тари, али ми је мој сарадник инжењер Исак Русо приликом оправке моста 1946. године много причао о њему. Био је то, по ономе што сам чуо, веома карактеран човјек и не мање талентован инжењер.

...Да је Мост рушио лаик, ко зна да ли би све то прошло тако јефтино, само са оним једним, најмањим лучним отвором. Истина, Мост је пројектован тако да међустубови могу издржати потисак сусједног лучног отвора, али ипак...

...Питате шта би било да је порушен велики лук Моста?!... Па морали бисмо поново градити читав Мост, све испочетка...“

Непознат познати мост на Тари

Тај парадокс да је Мост грађен и довршен у једном глувом и некомуникативном времену, а легенда о Мосту настала и ширила се у времену снажне експанзије штампе, радија, филма и телевизије,најбоље може да објасни и оправда чињеницу да Мост на Тари данас није познат чак ни у оној неопходној мјери која се подразумијева када су у питању овако значајни објекти и њихови ствараоци.

Када се свему томе дода тешко разумљиви немар, и градитеља Моста и оних који се о Мосту данас старају, због кога ни приликом завршетка радова 1940. године, нити било када касније, није на Мост постављена плоча са именима пројектанта и осталим обавезним подацима, слика ове наше велике грешке више и не мора бити тако ружна.

Близу 80 километара дуг и, на појединим мјестима, преко 1.100 метара дубок – кањон ријеке Таре долази на друго мјесто у свијету, одмах иза 1.200 метара дубоког кањона ријеке Колорадо у Сједињеним Америчким Државама. Али, ако би се узеле у обзир и оне очигледније, али теже мјерљиве вриједности – љепота саме ријеке и исконска дивљина камених простора изнад ње – Тарин кањон би освојио апсолутни свјетски примат. Тако бар тврде чувени домаћи и страни стручњаци, који добро познају ова два кањона, а ми који смо видјели само Тарин, а дјелимично и прошли њиме, немамо разлога да сумњамо у те тврдње, тако блиске и нашим интимним вјеровањима.

Од мојковачког села Бистрице, гдје тара почиње свој дуги пут кроз стијене, па све тамо до Шћепан–поља, гдје ће се састати са Пивом и даље потећи као Дрина – она нема ни једног тренутка предаха, ни метра простора изван уског пролаза који је себи изборила у милионима година дугој борби са каменом. На том осамдесет километара дугом току, бар двадесетак километара ријеке ријетко када и сунце види. Испод Обзора, тамо гдје Кањон достиже највећу дубину, сунце достиже највећу дубину, сунце „навраћа“ само љети, у јулу и августу, и то не

* 17.С краја на крај заборава

више од сат–два – тек толико да се, ваљда, и само увјери у чудо које је направила ова мала планинска ријека трагајући за својим ушћем.

Непомирљиве обале

Ако се под појмом обале подразумијева оно мјесто гдје се може мирно изићи из ријеке и ући у њу, онда нијесмо баш сигурни да се оне вратоломне литице између којих тара тече могу назвати тако. Али ако већ могу, онда можемо, уствrдити да на свијету нема ријеке чије су обале на први поглед тако блиске, а у ствари тако далеке.

Нетрпељива према мостовима и премошћавању сваке врсте, Тара никада није дозволила да на њој постоје неки сигурнији прелази. Тјерани невољама, људи ових крајева су одвајкада покушавали да како–тако премосте тај видљиви бескрај. Ако би им такво што, за тренутак, и пошло за руком, ускоро би морали да се увјере у узалудност тих својих очајничких настојања: ријека би њихову творевину за дан–два „премјестила" који километар низводно, наравно растављену на основне елементе.

Од свега три пријелаза која постоје у Кањону дугом 80 километара, најстарији и најпоузданији је био онај у Леверима, чувени Мост на Левер Тари. Када се данас присјећају тих далеких времена беспућа и безмошћа, старији људи тврде да је Мост на Левер Тари био доста добар и сигуран, под условом – да га нађеш на мјесту! „Био је то сигуран мост, али није сигурна Тара", правдају га они. Кад њој падне на памет да га сруши – сруши га. А никад не знаш шта Тара мисли и шта јој све може преко ноћи пасти на памет."

Тај упорни, толико пута рушени и поново грађени мост на Леверима, постоји, кажу, још од времена Римљана. Преко њега је ишао некакав каравански пут, а одакле је долазио и куда је водио тај пут то више нико овдје не зна. Но, било како било, преко Моста на Левер Тари вјековима се одвијао саобраћај између двије непомирљиве обале и вјековима су људи његово име помињали с поштовањем и захвалношћу.

Овај велики култ малог леверског моста био је толико јак да се импозантни Мост на Тари код села Будечевице, удаљен од Левра „три добра сата хода" често данас појављује у разним, па чак и најугледнијим домаћим и страним публикацијама као „Мост на Левер Тари"!

Засвођена пометња

Данас, када су повезана великим и сигурним Мостом, села Будечевица, на лијевој, и Трешњица, на десној страни Таре, дјелују готово као једно село. Међу њима је ништа више него 366 метара као стакло равног пута. кад стигнете у Будечевицу, стигли сте и у Трешњицу, као да сте у Будечевици. Али, у оно вријеме „прије Моста", како имају обичај да кажу мјештани ових села. Будечевица и Трешњица су биле и те како далеке једна другој.

„Чудан је то комшилук био", прича нам седамдесеттрогодишњи Душан Шљиванчанин из Будечевице, „жива историја" ових крајева. „Изиђемо ми одовуд на онај ћувик гдје је сад велика нога Моста, а трешњичани на ону стијену гдје је друга нога. Међу нама нема више од 120 метара раздаљине, видимо се и чујемо да не може бити боље. Али, када треба, отићи код комшије на славу или по каквом другом послу, ваљало нам је пјешачити добрих седам сати до тамо!"

Седам сати до првог комшије и седам сати од комшије натраг – то, сликовитије представљено, значи да за одлазак на једну комшијску, доколичарску кафу треба планирати читав један дан и добро припремити ноге за дуго пјешачење по врлетима Кањона.

Негдје, заиста, као овдје у Кањону не зазвуче истинитије ријечи Ерика де Мареа да је мост „засвођење човјековим интелектом пометње неконтролисаних, исконских емоција". Јер ако је игдје искон био „неконтролисано емотиван", био је овдје, створивши пометњу тешко замисливу и још теже премостиву.

Питали смо професора Тројановића да ли се икада уплашио од задатка који је стајао пред њим да премости један овако суров, неприступачан и дубок кањон.

„У вријеме док сам радио на пројекту Моста, 1937. године, често сам навраћао у Кањон али, за чудо, никада нијесам осјетио страх пред њим. Напротив, он ме је узбуђивао и инспирисао до те мјере, да се на евентуални неуспјех није имало кад мислити. Међутим, страха је ипак било.

Десило се то у – Паризу!... Отишао сам тамо због неких стручних консултација и са пријатељима сам се попео на Ајфелову кулу. Хтио сам да са висине будућег моста од 160 метара осмотрим свијет, да видим како ће то у стварности изгледати. И, замислите, ухватила ме је паника. Први и једини пут сам се уплашио од подухвата који је стајао преда мном. Како ће то тек изгледати тамо, у Кањону, питао сам себе, када овако страшно изгледа овдје, у многољудном и бучном Паризу. тај панични страх потрајао је доста дуго, заправо све док се наново нијесам вратио у Кањон. Тек ту, међу тим литицама, поново сам нашао свој мир и сигурност. Чудно је то, и ни данас не могу да објасним себи откуда ми тај страх у Паризу и тај блажени мир у суровости кањона".

Права је штета што Душан Шљиванчанин нема списатељских амбиција, јер би овај живахни старац, свјежег духа и дугог памћења, имао зацијело шта да напише у некој хроници овога краја и овога Моста. Он тако савршено памти датуме, имена, догађаје, а зна, изненада, да у разговор убаци неку ситницу која читаву причу учини увјерљивијом, а ликове пластичнијим и блискијим. током нашег вишегодишњег разговора он нас је не једном задивио својим нараторским квалитетима и, нарочито, својим осјећањем за вјерно и прецизно сликање људи и атмосфере.

НАЈВЕЋИ МОСТ – ЗА ЈЕДАН КАМИОН!

Често се може чути мишљење да је Мост на Тари грађен у кривини ради што љепштег изгледа, а ево шта нам је о томе рекао професот Тројановић.

„Првобитно пројектована траса на цијелој дужини Моста била је права. Послије, али при самом отварању градилишта, Министарство грађевина је одлучило да измијени трасу, ради бољег прилагођавања приступног пута брдском терену на лијевој страни ријеке. тако су сва четири лучна отвора прилазне конструкције, односно вијадукта, изведена у кривини, а највећи дио Моста, на дужини великог отвора, остао прав. То је био врло срећан потез и он је без сумње, много допринио естетском изгледу Моста.

Но, колико је ова интервенција Министарства допринијела естетици, толико је одмогла функционалности Моста. Ја сам, наиме тражио од Министарства да се коловоз Моста незнатно прошири од предвиђених 5,50 метара уз незнатно поскупљење трошкова изградње. Међутим, сва моја настојања у том правцу остала су узалудна. Министарство грађевина је чврсто остало на конкурсним условима, бранећи свој став постојањем и ужих мостова и планинским предјелима Швајцарске. Незгоде, изазване тако узаним коловозом, јавиле су се још у вријеме довршетка Моста, а данас су и те како очигледне.

Ово, и уопште оваква рјешења с привидним уштедама, могу се временом грдно осветити и далеко скупље стајати.

„Овај пут је изграђен 1934. године, а Мали мост од пет тона носивости доље над водом, 1935. у септембру. Било је то ко да нас је сунце огријало. трчкарали смо преко њега и кад нам је преша и кад није – све тамо–амо, час у Трешњицу час из Трешњице.. А и Трешњичани исто тако. К'о, јадан, не видјели моста, па уживамо...

„Мало послије пронесе се прича како ће умјесто овога малог, да праве некакав велики мост, највећи у свијету. Нико у то није вјеровао. Тада ти се много мостова „градило" овуда, а нарочито уочи избора. Дође човјек па „изгради" шта те је воља: пут, мост, фабрику, школу... Колико сам ја у мом вијеку видио тих „грађевина да ти је само знати. Оно, не велим, можда бих, богами, и повјеровао, али како да вјерујем, жалосна ти мајка, када у то вријеме није било ниједног аута ни у Пљевљима, ни у

Жабљаку, ни у Шавнику! Једини који је овуда пролазио био је камион неког Крста Мићевића из Рудог. И то не сваки дан, него само кад треба нешто превести из Пљеваља у Жабљак... Како онда да вјерујем да ће неко за један камион правити највећи мост на свијету?!... Е, опрости, умало не заборавих, била је, богами и „пошта", мада нека кола, као ово данас „џип", имала је седам сједишта, и она је ишла сваки дан од Пљеваља до Жабљака и натраг... Е, то ти је био сав саобраћај, мој пријатељу..."

„...Па и послије, када је овај велики мост почео да се гради, није било много камиона. Сав материјал за њега превезао је Пето Новаковић из Дубровника... имао је камион марке „бисинг" – тога се добро сјећам..."

Међународни конкурс

Почетком 1937. године Министарство грађевина расписало је међународни конкурс за три моста: преко Таре код села Будечевице, преко Саве код Босанске Градишке и преко Тисе код Жабљака. У веома оштрој конкуренцији Њемаца, Данаца, Француза, Швајцараца и Белгијанаца, убједљиво је побиједио пројекат Моста на Тари дипломираног инжењера Мијата С. Тројановића и понуда Фирме „Антоновић А. Д." из Панчева.

Мијат Тројановић је тада био тридесетпетогодишњак, али је за собом имао већ завидно искуство инжењера–конструктора. Дипломирао је у Београду 1925. године, а бетон и бетонске конструкције специјализирао у Бечу и Паризу, гдје је радио као самостални пројектант код једног великог предузећа. По повратку у домовину, од 1930. до 1935. године радио је као пројектант, а затим као шеф бироа на градилишту висећег моста преко Саве у Београду. Прије Моста на Тари реализовао је неколико веома интересантних и у оно вријеме запажених мостовних конструкција је: преко Тамиша код Панчева, преко Беликог канала у Новом Саду, преко Усоре у Босни и друге.

Значи, будући највећи европски мост повјерен је стручњаку чије је знање и искуство могло да импонује. Понуда предузећа „Антоновић А. Д." била је заиста најповољнија (9.212.818 ондашњих динара), али је по свој прилици коначну одлуку Министарства грађевина условио и инжењер Тројановић својим изузетно смјелим и лијепим рјешењем Моста на Тари и својим искуством стручњака–конструктора, које ће га, десет година касније (1947), довести за катедру Грађевинског факултета Универзитета у Београду.

Градилиште је отворено у септембру 1938. године, на не мало чуђење Душана Шљиванчанина и његових комшија из

Трешњице: Ипак ће се, значи, градити највећи европски мост за онај један једини камион Крста Мићевића из Рудог!... Свашта.

Прве сијалице у Трешњици

Али, највеће чудо, од толико чуда која су тих дана задесиле Трешњицу, био је електрично осветљење којим су агрегати напајали градилиште.

„Бар стотину сијалица сваку ноћ се палило у Будечевини, а не вјерујем да их је толико у оно вријеме било и у Пљевљима“ прелистава Душан своју усмену хронику Моста. „Купио се народ као на чудо. Долазили су, богами, и са Његовуће, и из Жабљака да гледају „сјајке“. Мене је Антоновић тада узео за ноћног чувара градилишта, пошто му је кућа била одмах ту, близу... Каква ноћ, пријатељу мили, када се видјело боље него дању...“

„...Прво је изграђена секцијска кућа. То је било по уговору са Министарством. Извођач је био обавезан да изгради кућу за путнике – намјернике. ту кућу је одржавао Блажо Вујадиновић све док је Италијани нијесу запалили 1942. године. А штета, била је то лијепа кућа, сва од камена – ко слика. У њој су становали и надзорни органи Министарства грађевина, инжењер Чедомир Илић и његови сарадници“.

Герд Ломер, у својој студији „Вјештина грађења мостова“, на једном мјесту каже.

„Одувијек су мостови најизразитији културни споменици човјечанства. Они су у средишту јавног живота и њихово планирање и грађење прати се напето и пажљиво, са чуђењем и дивљењем, а њихово завршавање се прославља. За њих се људи боре, бране их и опјевавају...“

Не наводимо ове ријечи угледног њемачког конструктора само због тога што вјерујемо да би оне, на свој начин, могле да поткријепе и ове наше скромне редове о мосту, већ да би читалац у њиховом свијетлу што боље могао да сагледа одиста јединствену судбину Моста на Тари који је грађен далеко од „напете пажње“, „чуђења и дивљења“ поготово од „прослављања“, мада је, као ни један европски мост прије њега, стварно био и за пажњу, и за чуђење, и за дивљење. Он је настајао у једном тек савладаном беспућу, тихо, без публицитета и помпе, међу скромним и сиромашним горштацима који су се подједнако чудили и дивили његовим џиновским димензијама и електричним сијалицама од 60 вати. тако су, у спрегу тих чудних околности, остале неиспричане многе узбудљиве приче о градњи највећег европског моста и премошћавању најдубљег европског кањона.

Како сте се осјећали у тренутку рушења стијена на десној обали ријеке? питамо професора Тројановића.

„Није то био ни мало пријатан осјећај, гледано у оном људском смислу. Десетину часова раније ја сам се налазио на тој стијени, и дуго нијесам могао да се ослободим присилне идеје: шта би било да се она сруши када смо ми били на њој. Међутим, као пројектант, као човјек који је имао задатак да премости ријеку и најдубљи европски кањон, видио сам у томе и извјесну капитулацију природе пред нашим подухватом. Рушећи се, та стијена нам је открила слабости терена на који смо рачунали, и ми смо, наравно, направили пројекат који ће такве могуће слабости избјећи.

Да, да... Било је страха, али и задовољства... У нашем послу то чисто иде једно уз друго, али на Тари се то смјењивало из дана у дан. Можда због тога Мост на Тари и памтим као један од својих најљепших и најдражих подухвата“.

Бијес дивљине

Када је требало фундирати опорце великог лука, на ћувику испод Будечевице и на стрмоглавој стијени испод Трешњице, градитељи су се први пут сусрели са оним што би могло да се назове злим духом кањона.

На ћувику испод Будечевице одједном се појавила велика пукотина, шира од метра, која се постепено сужавала у губила на великој дубини. Ни приликом снимања терена ни приликом пројектовања Моста она није примјећена, и сада се одједном јавила, мрачна и дубока, као зла слутња и пријетња смјелим градитељима да не премошћују оно што је непремостиво.

Хитно је, на захтјев пројектанта, позван наш познати геолог, професор Луковић, да да своје стручно мишљење о карактеру те изненадне пукотине и могућностима фундирања опорца. Угледни професор геологије, који је прије почетка градње детаљно прегледао читав терен на коме ће почивати будући мост, и сам је био изненађен овим феноменом. Таква расколина у тако компактној стијени била је право чудо.

Послије свестраног испитивања, чуду је ипак нађен лијек. Направљен је један стоматолошки захват: пошто је пукотина претходно темељито очишћена од крша, пломбирана је као шупаљ зуб тонама цемента и шљунка.

Понођан шушањ

На десној страни Кањона, испод Трешњице, стојала је огромна стијена која је, на први поглед, била веома чврста и на

коју је трабало да се фундира други опорац лука. Искоришћено је присуство професора Луковића да се и та стијена темељито испита, како не би дошло до изненађења, попут оног испод Будечевице. Међутим, како је стијена, као каква џиновска скакаоница стајала над стравичним понором, њено испитивање је било скопчано с великом опасношћу по животе градитеља, а утврђивање правог стања стијене у великој мјери неизвјесно. Па ипак, једна повећа група људи, на челу са професором Луковићем и инжењером Тројановићем, отишла је на стијену, исту ону са које је толико година Јелисије Кљаковић из села Трешњице звао свог комшију и пријатеља Душана Шљиванчанина и сједио на њој за вријеме њихових дугих, комшијских разговора.

Екипа је пажљиво испитала стијену и задржала се на њој неколико сати. А неколико сати касније чланови екипе ће се увјерити како је заиста било крајње вријеме да се та стијена испита.

Наиме, око пола ноћи, један страховити тутањ проломио се Кањоном, пробудивши и градилиште и мирна села на обалама.

Нико у први мах није знао шта се збива, и читаву дугу и мрачну кањонску ноћ људи су провели у нагађању шта се то догодило и откуда тај апокалиптични тутањ из дубине понора. Тек сјутрадан, када се разишла густа кањонска магла, имали су шта да виде: стијена по којој су, само петнаестак часова раније ишли испитујући јој особине, лежала је здробљена у 160 метара дубоком Кањону!

Била је то још једна побједа над лукавом Таром, истина, не сасвим људском заслугом извојевана, али ипак–побједа.

Тара тражи још четири метра

Послије онога што се догодило са изненадном пукотином на ћувику испод Будечевице и стропоштавањем стијене испод Трешњице, људи су постали много опрезнији. И експерт професор Луковић, и надзорни орган инжењер Чедомир Илић, и пројектант Тројановић сложили су се да, ради свих непредвидљивих могућности, опорац великог лука ваља смјестити у стијену испод Трешњице четири метра дубље него што је то било планом предвиђено. Наравно, за пројектанта је то значило поново пројектовање великог лука и свега што је у вези с њим. тако се распон великог лука од претходних 112 повећао на 116 метара, а цијена радова од девет, на нешто више од 11 милиона тадашњих динара.

Тара, ето, ни великом Мосту није хтјела да се преда прије него што је натјерала да постане – још већи.

Пошто су дрвене скеле већ превазиђене у грађевинарству, Мост на Тари ће остати да за сва времена држи рекорд по највећој скели која је икада подигнута у свијету. Висока преко 142 метра, са распоном од 116 метара, она је била подухват какав никада раније није направљен. У својој књизи „Мостови од армираног и преднапрегнутог бетона до 1960“ , професор Мијат Тројановић доста простора посвећује управо том подухвату.

Кораj

„Крупан проблем Моста на тари“, пише професор Тројановић, „била је скела под великим луком, а и проблем скеле малих лучних отвора био је од значаја нарочито са економског гледишта. Како сам се још при пројектовању Моста одлучио за дрвену скелу типа „Кораj, то сам по добијању конкурса, уступању посла и отварању градилишта саветовао предузимачу да у сопственом интересу за скелу ангажује познатог швајцарског стручњака за високе дрвене скеле у дубоким, врлетним теренима – Кораја. Предузимач је по томе поступио.

„Пре приступања изради скеле, терен је обишао и Кораj–отац да, иако већ стар, и, сам види својим искусним очима све и посаветује свога сина, који је дошао заједно с њим и после преузео руковођење свега што је у вези са скелом Моста на Тари.

„Лукови сва четири мала отвора вијадукта израђени су помоћу једне лучне скеле, која је, штап по штап изнова монтирана из отвора у отвор. Зато су лукови малих отвора пројектовани идентични и у сваком отвору у вертикалој равни, иако је траса на томе делу Моста у хоризонталној кривини и у нагибу.

„Штапови и велике и мале скеле ручно су тесани од смрчевине, што је под датим околностима било најлакше, најекономичније и најбоље. Смрче су сечене у шуми удаљеној око 25 километара од градилишта. Грађу су ручно тесали секиром искусни и вешти тесачи из тог краја, који су век провели у томе. Везе скеле биле су искључиво помоћу завртња, с крутим, довољно великим подложним плочицама...“

Не за свачије живце

„Монтирање штапова десног високог стуба скеле у великом отвору, уз високу литицу стране, наднету око шест метара

над реком, било је скопчано с доста тешкоћа и опасности, јер је с масива окренутог према југу с времена на време падало одваљено плочасто комаће камена с велике висине", наставља проф, Тројановић. „То је представљало смртну опасност за људе током монтирања скеле, као што је то било и за људе у обешеној корпи, спуштаној полако одозго до доле, за време снимања профила стране по висини неопходног за израду дефинитивног пројекта великог лука и скеле под њим. То је била вратоломија не за свачије живце и свачију одважност. Напето је било и само посматрати са чрстог тла под ногама. Корај је имао јуначко срце, да у примитивној корпи, провизорно обешеној о ракље на врху стене, лебди тако над провалијом.

Професор Тројановић се не сјећа имена младића које је Корај приучио за монтирање скеле и који су тај посао тако добро обавили, зато смо потражили Душана Шљиванчанина.

„Били су то" рекао нам је Душан Радоје Бојовић с Његовуће и Љубо Роћен одавде, из Будечевице. Радоје је и данас жив, а Роћен је умро ове године, 1. маја. С њима је био и један Мађар, Стефан Масолд. Овај Масолд је остао на Мосту све до августа 1941. године, док није скинуо и последњу дашчицу скеле. Не знам је ли жив и шта је с њим, а волио бих да и за њега чујем".

„Скеле су кројене у природној размјери на великом патосу израђеном за ту сврху на погодном терену у непосредној близини Моста. Сва грађа је пажљиво означена, како би се знао тачан ред њихова монтирања. За тај важан и одговоран део посла било је заиста потребно искуство једног Кораја.

Дивни и смјели

„Велика скела је монтирана за шест мјесеци 1940. године. Укупно је употребљено око 650 кубних метара тесане грађе. Средњи дневни учинак износио је око 8 кубних метара. Грађу при монтирању скеле преносио је лак каблкран до места употребе. Штапови стубова скеле имали су у пресеку 20 х 20 сантиметара. Спратна висина стубова скеле била је четири метра.

„Тачно скројену грађу скеле, са избушеним рупама за завртње, монтирало је неколико на брзу руку приучених сеоских младића из тог краја, који никада пре тога нису ни чули за такве скеле, а камоли их видели и градили. У опанчићима од говеће коже, с длаком са спољне стране, ти неустрашиви горштаци верали су се по скели смело, без вртоглавице, и монтирали штап по штап, полако, али истрајно и сигурно. Прво време су се везивали појасевима, на навољивање одгоровних за њихове животе, али су после краћег времена од тога одустали

јер им је сметало при раду, иако је испод њих био смртоносан стеновит амбис. Дивни и до крајности смели, окретни и пожртвовани, били су ти младићи надахнути чојством својих предака који ни у сну нису могли помислити да ће њихови потомци једног дана на „ђавољој работи" склапати највишу дрвену скелу икада изведену у свету.

„И велике, и највеће ствари као што се види, могу се изводити и успешно привести крају и најскромнијим средствима, што је у техничким развијенијим и високо механизованим земљама тешко и замислити. Само, потребно је до послдње појединости све проучити и смислити, и после прићи с много полета и љубави , залагања, истрајности, савесности и неустрашивости.

Једина жртва

„Несрећан случај на Мосту, плаћен животом, био је само један. то се догодило током монтирања десног, високог стуба скеле, кад је један радник стајао на привременој платформи од незакованих дасака, неких дванаест метара изнад стеновитог терена. У то време супштене су каблкраном по три вреће цемента на ту платформу.

„Договор између руковаоца каблакраном и радника на платформи био је да руковалац на знак радника руком опусти кабл при приспевању материјала до патоса платформе. На несрећу, радник је једног тренутка случајно тако покренуо руку, да је изгледало као да даје уговорени знак. Како је, међутим, до платформе било још око метар, вреће са цементом пале су на незаковане даске, које су радника стрмоглавце одбациле на стење у дну скеле".

Скела под великим луком завршена је у априлу 1940. године, али тиме нијесу окончане бриге градитеља око овог великог проблема.

Због веома неповољних метереолошких услова, бетонирање великог лука није могло почети још за који мјесец, а снажни кањонски вјетрови дували су тога прољећа као икада раније. Огромни – до тада, а ни по тада невиђени – дрвени колос био је изложен непредвидивим ћудима једног поднебља гдје календар, најчешће , није у реду: или иде напријед, или је у озбиљном закашњењу.

Корајеве шетње

Све је пријетило скели–свјетском рекордеру: и вода одоздо, и камен одозго, и вјетар – са свију страна. Дешавало се да

ноћу, када из Кањона допре потмули јаук и шкрипа оних 650 кубних метара дрвета скоро филигрански укованог у скелу, градитељи и житељи околних села изиђу да ослушкују, забринути и уплашени, неравноправну борбу стихије и човјека.

Једна од ријетких особа која је тих драматичних дана била сасвим увјерена и сигурна да ће ту борбу у Кањону на крају ипак добити човјек, био је инжењер Корај, човјек невјероватне унутрашње концентрације, на чијем лицу, кажу, никад нико није могао да открије чак ни ону најскривенију нит страха, нити у поступцима нешто што би могло да личи на узнемиреност или панику. Сасвим прибран и миран, он је свако јутро одлазио у вратоломну шетњу по скели – да провјери челичну ужад, притегне завртње или, једноставно, да не уради ништа сем да се нађе на њој.

У монографији посвећеној великом швајцарском инжењеру – пројектанту, Роберту Мајару, издатој у Цириху 1969. године, постоји једно диспозиционо рјешење пројекта Моста на Тари. Иако смо својевремено о томе писали у „Побједи", хтјели бисмо да од вас чујемо како је дошло до ове алтернације? – питали смо професора Тројановића.

„До тога рјешења дошло је тако што је један начелник овдашњег Министарства грађевина, иначе бивши Мајаров ученик, желио да консултује свог професора, односно да чује његово мишљење о мом пројекту, и, истовремено, да се посавјетује с њим о читавом подухвату.

Мајара је веома заинтересовао читав случај и он је свом бившем студенту направио неколико рјешења, онако овлашних, за столом, и једно од тих рјешења је, очигледно, стигло и у монографију „Роберт Мајар". Мајар иначе није учествовао на конкурсу.

Ја сам се са Мајаром упознао у Швајцарској 1938. године, и имали смо неколико веома занимљивих сусрета. Једном приликом разговарали смо и о тој епизоди са начелником нашег министарства грађевина и његовом, Мајаровом диспозиционом рјешењу. Тада ми је Мајар рекао да је моје рјешење Моста на Тари – „веома романтично".

Овај мршави, ониски Швајцарац, сав покривен својим огромним качкетом, био је како причају они који су га познавали, до те мјере заљубљен у своју скелу и поносан на њен свјетски рекорд, да је тих дана живио само за њу и само је она могла да му пружи онај одмор и релаксацију коју другим људима пружају шетње по парковима, ливадама и воћњацима.

„Корај – к'о ора" – кружила је о њему крилатица, због које је једном, када су му је превели, читаво друштво одвео у кафану код Тоша Боронцова, руског емигранта, и „добро се потрошио".

О томе колико је инжењер Корај волио тај свој подухват на Тари можда најбоље говори то што он већ тридесет и пет

година не пропусти ни једну Нову годину, а да не размијени честитке са својим пријатељем из тих дана професором Тројановићем. Наравно, увијек се тамо негдје помене и „наш мост".

Магија великог моста

„Чудим се, тако ми бога, како тих дана ико остао на градилишту, прича Душан Шљиванчанин. „Доље шкрипи скела, љуља се ко да ће сваки час отићи у тиринте, али нико не напушта градилиште. Свак се плаши, како се не би плашио, али сви чекају ко да су опчињени... Преносиле су се свакакве приче тих дана – те како ће се скела срушити чим почне бетонирање, те како нешто није добро испланирано, те како је Тара покопала ону велику ногу скеле... Замисли, сами радници то измишљају и причају међу собом и опет – чекају бетонирање!"

Било је, заиста, нечег чудног у привржености људи томе послу пуном најразноврснијих опасности. Није било ни једне фазе у трогодишњој изградњи Моста на Тари где људима није пријетила хиљадаструка опасност, али ваљда нема градилишта које су људи мање напуштали од овога. Заправо, за три године са градилишта је отишло само неколико надзорних инжењера и техничара, али – ни један радник.

Штефан Масолд

Један од тих храбрих и Мосту привржених људи био је и Штефан Масолд, војвођански Мађар. Њега је предузимач довео са неког свог ранијег градилишта, заједно са оним, на жалост, безименим Мађаром који ће, због сопствене несмотрености, постати једина жртва Моста на Тари. Када је овај погинуо, Масолд је испратио његове посмртне остатке у Војводину и, на опште запрепашћење, вратио се да заједно са Корајем, Радојем Бојовићем и Љубом Роћеним, свакодневно лебди над понором дубоким преко 150 метара.

Касније, када посао на Мосту буде потпуно завршен, а градилиште расформирано, Масолд ће добити задатак да остане у селу Будечевици и демонтира скелу испод великог лука. Девет мјесеци он ће савјесно, из дана у дан, обављати свој посао, без обзира на вјетар,маглу, снијег, кишу, па чак – и сами рат. Изнад њега ће пролазити војске и технкови, прво њемачки, а затим италијански, а он ће, као опчињен, радити свој посао мирно, као да на свијету не постоји ништа прешније ни важније него да се велики Мост „открије", да буде чист и лијеп.

Тек у августу 1941. године, када скела буде потпуно демонтирана, Масолд ће се сјетити да му већ тако дуго нико не

шаље плату, покупиће своје ствари, поздравити се са пријатељима из Будечевице и Трешњице и отићи из Кањона у ратом узвитлани свијет, да отуда никада више не пошаље гласа о себи.

Од страха до спокојства

Што се више примицало вријеме бетонирања великог лука, магацини су били све пунији цемента, који је сваког дана својим „бисингом" довозио Дубровчанин Перо Новаковић, из онда и те како далеког Солина крај Сплита. Тога цемента никада није било доста, а у овим тренуцима поготово. Само у велики лук ваљало је уградити 625 кубних метара бетона!... Хоће ли све бити онако како се говори да ће бити, или ће овај мост остати да се помиње као велика гробница толиких људи?

Сав тај страх који је у људима растао заједно са гомилама шљунка извађеног из корита Таре и редовима врећа цемента наслаганих у магацинским баракама, изненада је нестао 15. јула 1940. године, када је почела најтежа, најозбиљнија и најопаснија фаза изградње Моста на Тари – бетонирање главног, највећег лучног отвора од 116 метара распона, над амбисом какав до тада није премошен нигдје у свијету.

Сви су били на својим мјестима, почев од пројектанта, шефа градилишта, надзорног органа па до бетониража, тесара, електричара и некфалификованих радника.

Можда неће бити на одмет да овдје испричамо један истинит случај који се прије неколико година догодио у Будечевици. Он ће, вјерујемо, помоћи да лакше појмимо на каквој се вртоглавој висини налазило то градилиште.

Љетовао на Жабљаку некакав постарији, пензионисани професор, и када је кренуо кући – за Београд, гдје ли – зауставио се у Будечевици да погледа Мост. Гледао га је, гледао, али када је требало да крене – подсјекле му се ноге. „Ја не смијем преко њега", искрено је признао сину и снахи. Они га убјеђују, убјеђују, али ништа не помаже. Најзад, старац је пристао да уђе у кола и пређе мост, али је наредио да га добро умотају у ћебад како ништа не би могао да види и чује.

„О Мосту на Тари најчешће се говори као о најљепшем, једном од највећих, и уопште лијепе му се неки епитети који бацају у засјенак једну најважнију чињеницу. Наиме, Мост на Тари је јединствен грађевински подухват у свијету, који никад више не може бити надмашен, не само по висини скеле, него и по средствима којима је изведен.

„Висина коју Мост премашује, распон лука, дужина коловозне траке и многи његови рекорди надмашени су (и, срећом, биће надмашени и они који

су њега надмашили), али у историји грађења мостова овај ће остати као примјер како се и са најоскуднијим, тако рећи примитивним средствима може извести подвиг свјетских димензија. То је оно што о Мосту на Тари нико до сада није рекао, а требало би да се зна" – рекао је током разговора професор Тројановић.

Не баш овако, али сви ми мање–више када прелазимо преко Моста на Тари зазебемо од онога амбиса испод нас, и не гледамо баш много около, упркос лепоти погледа на Кањон и с лијеве и десне стране Моста. Нека, може се то сасвим лијепо видјети и отуд, са обале, са мајчице земље...

Али тога 15. јула 1940. године Моста није било, а био је исти онај амбис и људи над амбисом. Не људи који треба за неколико тренутака да пређу преко њега на једну или другу страну, већ да остану ту, на даскама скеле – од 5 часова из јутра до 5 часова навече. И не само један дан, већ два, три, пет, па можда и више уколико не буде ишло све како треба.

Први дан: ђусак бетона

На десној височијој страни ријеке, тамо испод Трешњице, одакле се у вријеме припрема стропоштала она огромна стијена, била је монтирана бетонска мијешалица. Из ње је бетон ишао кроз доводну затворену цијев на дубину од 24 метра. И када је ишао сасвим нормално, он је изазвао јаке ударе које је једва нешто мало ублаживао прелом у правцу цијеви, приближно у половини висине. Међутим, тог првог дана бетон и није имао кад да потекне нормално... Одмах пошто је мијешалица почела са радом, сувљи бетон је загушио цијев и она је, под теретом масе која се све више гомилала унутар ње, најзад попустила. На скелу и раднике, са велике висине, сручила су се неколика кубика расутог бетона.

„То је изазвало панику", пише у већ поменутој књизи професора Тројановића. „Срећним стицајем околности, све је прошло без тежих последица. Ниједан радник при том није озбиљније повређен. Цев за спуштање бетона поправљена је за пола сата. Корај и тесачи показали су изванредну присебност духа".

Неко ће помислити да послије ове смртне опасности у којој су се људи нашли већ првих сати, првог дана бетонирања великог духа, рад није ни настављен, да није имао ко да га настави, да су се људи разбјежали. Међутим, рад је настављен само пола сата касније, чим је оправљена та цијев. И опет – нико није одустао, нико се није толико уплашио да се одмах потом не би вратио свом послу, као опчињен магијом великог Моста.

Други дан: Вјетар

Нови дан и нова – невоља. Вјетар, неуобичајено јак за то доба године, чак и у злоћудном Кањону, дунуо је низводно и скела је почела да подрхтава. И оно мало несигурног ослонца који су градитељи имали под ногама у тој птичијој перспективи изнад амбиса више није било ослонац већ клацкалица.

Нико, међутим, није хтио да покаже да га је баш много страх, али око 16 часова вјетар је достигао такву снагу да је скела, нарочито на десној страни ријеке, просто зајаукала, и радници су масовно почели да бјеже с ње.

Ни на обалама, на чврстом тлу, није тога дана било мирно. Тамо су људи зебли и за оне на скели и за саму скелу. Хоће ли издржати или ће можда попустити, већ сада, у почетку, када је примила прва оптерећења с једне и с друге стране лука?

Трећи дан: „Шетање" скеле

Тај дан је почео мирно и нико се више није сјећао непријатног јучерашњег вјетра, све док их сам вјетар није подсјетио на себе. Око девет часова почео је да дува још јачи и суровији од оног јучерашњег, тако да је већ у 9,30 рад морао бити прекинут на објема странама скеле.

Међутим, за стручњаке то је био „спасоносан" вјетар и они су имали разлога да се радују и да у томе виде некакву наклоност Кањона.

Ево како је то забиљежио професор Тројановић:

„Претходног дана бетонирања кањоном Таре дувао је јак ветар, па је заостало хоризонтално померање скеле с низводне стране износило око пет сантиметара. Трећега дана, срећом, ветар је дувао у супротном правцу. тада је скела прошла кроз нулти положај с новим заостатком од 2,5 хоризонталног померања теменог дела скеле, само сада са узводне стране, тако да је укупно бочно „шетање" темена скеле износило око 8 сантиметара. Том приликом бочни каблови везе скеле са стеновитим обалама одиграли су изванредно значајну улогу.

Да њих није било, питање је да ли би скела, без последица, издржала све ове налете кањонских ветрова".

Четврти и пети дан бетонирања протекли су мање–више мирно, и да није било једне опасне напрслине на једном од штампова тјеменог дијела скеле, могло би се рећи да је то било вријеме када се дивљина коначно предала градитељима. Али ова недаћа, која се десила баш у тренутку када је требало да велики лук буде спојен над провалијом од 150 метара, изазвала је и те како разумљиви страх и узнемиреност и међу радницима и међу стручњацима.

Па ипак, све се срећно завршило. Петога дана бетонирања, 19. јула 1940. године у 16 часова, први прстен је срећно затворен у тјемену.

Европа је добила свој највећи мост, а свијет јединствен грађевински подухват. Али ни Европи ни свијету тих дана није било до дивљења мирнодопским рекордима.

Мост на Тари

У новембру 1940. године, управо у вријеме када су завршени сви важнији радови на Мосту код Будечевице свечано је пуштен у саобраћај још један комуникациони објекат у ондашњој Зетској бановини. Ријеч је о путу Бијело Поље – Пријепоље. Ова саобраћајница, дуга преко шездесет километара, пуна мостова, тунела и усјека, почела је да се гради 1936. – пуне двије године прије Моста на Тари.

Овај пут не би био од особитог значаја у нашој причи да није једне личности која тек треба да уђе у историју Моста на Тари.

Наиме, главни надзорни инжењер Министарства грађевина на путу Бијело Поље – Пријепоље био је Лазар Јауковић, човјек који ће у прољеће 1942. године добити задатак да поруши Мост на Тари.

Врло је интересантно како је професор Тројановић чуо за рушење Моста на Тари:

„Ја сам од 1941. године све до ослобођења био у ратном заробљеништву, у Оснабрику. Тамо је стизало мало вијести из Југославије, тако да нијесам знао ни шта је са мојом породицом. Међутим, почетком 1943. године у Оснабрик је доведена једна група официра бивше југословенске војске, које је Недић похапсио и предао Њемцима. Ти официри су ми рекли да је Мост порушен и да је његов пројектант стријељан на самом мосту. Испричали су ми и детаље: како су претходно четници стријељали пројектанта Моста, а онда је дошао командант италијанске дивизије , и када је чуо ко је стријељани, наредио је да се сахрани испод Моста уз све војне почасти. Одмах ми је било јасно да је у питању мобилизаторска пропаганда патриотски расположеног народа. Јер ипак је то узбудљиво кад неко уништава соје дјело да га непријатељ не би могао користити. Наравно, мислио сам да је порушен велику лук Моста и било ми је (како не?) веома жао".

Инжењер Лазар

Лазар Јауковић је рођен 1903. године у селу Придворци, код Шавника. Гимназију је учио у Пљевљима и Крушевцу, а дипломирао је на Техничком факултету Универзитета у Бео-

* 18.С краја на крај заборава

граду 1929. године. Једно краће вријеме, 1930. године, радио је у Никшићу, а затим на путу Београд – Младеновац.

По повратку са специјализације у Италији, Лазар Јауковић је градио пут Боан – Буковица, који је завршен 1935. године.

Као врло способан инжењер и човјек импозантног личног образовања, биће примљен у Министарство грађевина, које ће га, 1936. године, поставити за главног надзорног инжењера на путу Бијело Поље – Пријепоље, гдје ће, као што рекосмо, остати све до краја 1940. године.

Они који га памте као надзорног инжењера кажу да је био веома педантан при пријему радова и да је та његова педантност понекад личила на претјеривање. Међутим, он је само тражио стриктно поштовање уговорених обавеза од стране извођача радова, који су у то вријеме били углавном приватници и на све начине се трудили да на нечему „уштеде", или не обаве одређени посао онако како треба.

Када је одбио да прими један профил код Бродарева, односно да једном приватнику потпише мјесечну ситуацију, овај је почео да се свађа с њим и да се позива на то како не може да исплати своје људе.

„И кад бих био сигуран да ћеш ти те паре дати својим људима, не бих ти потписао ситуацију", одговорио је Лазар. „Јер и ово Што ми радимо је за људе, и то за много више људи".

Опчињени мостом

Нико се, ваљда, није тако обрадовао будућем великом Мосту на тари као Лазар Јауковић. И као човјек из дурмиторског беспућа и као инжењер који је знао техничку страну једног таквог подухвата, он је био од првог тренутка опчињен Мостом.

Када је 1938. године отворио градилиште у Будечевици, Лазар је службеним колима скоро сваке суботе долазио овамо. тако ће се једном приликом он упознати и са Душаном Шљиванчанином, човјеком који ће бити први свједок његове смрти и у чијој ће њиви изнад Моста бити сахрањен.

„И раније је Лазар пролазио овуда, али ријетко, само када би ишао код својих, у Придворицу", прича данас Душан Шљиванчанин. „Али када је почео да се гради Мост, није било суботе а да не дође. Дође, и не продужава према Шавнику. Често би овдје и законачио, у секцијској кући, са Чедомиром Илићем, главним надзорним инжењером".

Пријатељ

„Он је мене звао „приајтељу Душане" – наставља Шљиванчанин. „Од почетка ме је тако звао, а примијетио сам да

другима није то говорио. Једном ми је донио и некакав дуван, отуд из Пријепоља, или Бијелог Поља. Неко му, ваљда, поклонио, а он се сјетио мене. „Ево, пријатељу, Душане, да пушиш ноћу кад чуваш овај наш лијепи мост", рекао ми је тада и довео ме на кафу код Тоша Воронцова.

„Он је најбољи пријатељ био са Чедомиром Илићем, јер су њих двојица радили код министарства грађевина, обојица су били надзорни органи, али се он дружио и са Исаком Русом, и са Корајем, и са Шапоњићем, Илићевим замјеником. Био је дружељубив и умио је лијепо да прича. Често сам слушао тамо, у секцијској кући, како се смију Лазаревим шалама".

„Штета што се не упознасмо"

Једини човјек из екипе стручњака који су градили Мост а кога Лазар Јауковић никада није упознао, јесте пројектант Мијат Тројановић. Творац Моста и човјек који ће једног дана морати да руши његово дјело никада се нијесу срели.

„А ево зашто", објашњава Душан Шљиванчанин, „Тројановић је овамо долазио повремено, да погледа, радове и да да упутства. Задржавао се највише по недјељу дана. А и када би се понекад дуже задржао, недјељом би ишао у Пљевља или Жабљак. А Лазар је долазио само суботом поподне, и када не би отишао у Придворицу, остао би у недјељу читав дан. Тако се они никада нијесу срели".

„Рекао сам већ да је срећна околност што се у тим драматичним тренуцима рушења Моста ту нашао и колега Лазар Јауковић, грађевински инжењер, који је, како сам чуо, често боравио на Мосту у вријеме његове изградње и, свакако, био упућен у многе техничке податке, за овај подухват драгоцене. Осим тога, он је био инжењер нискоградње и познавао је, свакако, технику минирања, па је тако рушење протекло са незнатним оштећењима, скоро занемарљивим у поређењу са оним што би могао да уради неко мање упућен и вичан нашем послу.

„Не, не... Не постоје на Мосту никаква, места за минирање". Ради се о дилетационим фугама које сам пројектовао између сваког лучног отвора и које су, ето, одиграле своју спасилачку улогу. Колега Јауковић је за њих знао и вјероватн да су другови у Штабу те дилетационе фуге замијенили мјестима за минирање" – казао нам је професор Мијат Тројановић.

„Једном је", сјећа се Душан, „Тројановић баш био отпутовао за Београд кад је наишао Лазар. Исак Русо му је то одмах рекао, чим је изишао из кола. „Штета што се не упознасмо', рекао је тада Лазар. Он је много цијенио Тројановића, и стално је говорио да ће овај Мост бити најљепши на свијету".

Узалудан и узалудно лијеп, највећи и најљепши европски мост проводио је дане прве ратне године у скоро потпуној ти-

шини. Сада већ није било ни оног јединог камиона из Рудог, ни оне мале „поште“ из Пљеваља. С времена на вријеме преко њега би прошла каква коњска или волујска запрега, и то је било све. Међутим, ускоро ће се ствари промијенити. Почетком 1942. годиен рат ће се наднијети над мирни Кањон, а добри, с толико пожртвовања подигнути Мост претвориће се у опасност, или ће се само учинити опасним.

Слободна територија

У својој ратној хроници „Дурмиторски НОП и његово подручје 1941– 1945.“ Обрад Цицмил нам пружа обиље података из времена рата уопште и, посебно, из времена када је Мост на Тари порушен. Цицмил је за све вријеме рата био истакнути војни и политички руководилац дурмиторског одреда, па је његово свједочење утолико интересантније и, свакако, вјеродостојније.

„Тих дана (пролећа 1942. године – примј. В. Н.) подручје Дурмиторског одреда имало је посебан значај, чак и са општег, ширег аспекта НОБ у Југославији. Пре свега то је била компактна и доста пространа слободна територија, на коју су се ослањали многи ослобођени дјелови других срезова Црне Горе. Санџака и Херцеговине. Даље, читав овај крај, је, с обзиром на конфигурацију терена и слабе саобраћајне везе, био веома подесан за одбрану. Налазећи се на тромеђи, између Црне Горе, Босне и Херцеговине и Санџака, управо оних области у којима су се тада водиле интензивне борбе. Исто тако, оно је са добро организованом народном влашћу представљало резервоар за мобилизацију људства... И, најзад, на овом подручју налазио се велики број рањеника у партизанским болницама и прихватилиштима“.

„Свему томе треба додати посебну околност да је Фоча, која се ослања на ово подручје, од почетка 1942. године била центар из кога је Врховни штаб руководио НОБ“, пише Обрад Цицмил.

„Порушите Мост!“

„За подручје Жабљака“, наставља даље аутор, „нарочито је била осетљива комуникација Пљевља – Жабљак, коју су Италијани из Пљеваља сваког часа могли искористити за продор на Жабљак. Њих би тешко могли задржати, није било оружја за борбу против тенкова, а мост на Тари је био неоштећен, док је пут само дјелимично порушен...“

„Ради обезбјеђења слободне територије шавничког среза и благовременог збрињавања рањеника у болницама, као и

обезбјеђења других установа, предузиман је низ мера још током априла. Врховни штаб је у писму од 22. априла упозоравао Дурмиторски одред на опасност да би дејства четника из Горње Мораче могла бити потпомогнута дејством Италијана преко Ђурђевића Таре и сугерисао да се мост на Ђурђевића Тари благовремено поруши... Ми можемо за наше потребе успоставити потребну везу са Санџаком. Но, ни мислимо да тај мост нећете моћи срушити. Он има солидну конструкцију. Дакле, рушење моста поставља се као хитно’... Он више пута скреће пажњу Дурмиторског одреда на рушење овог моста, па га у писму од 8. маја у вези с тим упозорава: „Настојте да се мост на Ђурђевића Тари што боље поруши“.

Рушење

Пишући даље о тим драматичним данима, Обрад Цицмил каже:

„Чланови штаба Дурмиторског одреда су крајем априла и почетком маја само повремено боравили на Жабљаку, јер су е углавном налазили на положајима или на другим задацима на терену одреда. један од тежих задатака било је рушење моста на Ђурђевића Тари, па се поставља питање како ово успешно решити.

За овај посао било је веома мало материјала, а још мање знања. Итина, Главни штаб за Црну Гору упутио је на Жабљак свог стручног сарадника, инжењера Михаила Шалетића са нешто експлозива. Међутим, када су извршени предрачуни испоставило се да се са том количином експлозива може само једном покушати са рушењем. Уколико се у првом покушају не би успело, није се имало чиме поновити. Сем тога, Шалетић је био машински, а не грађевински инжењер, и није могао нешто више помоћи у проналажењу решења са средствима која су нам стајала на располагању. Међутим, ово је све успешно решио инжењер Лазар Јауковић, који се тада налазио у селу Придворици код Шавника. Када је хитно позван у штаб одреда на Жабљак и саопштен му је задатак, Јауковић је рекао да се тај посао може успјешно обавити. Наиме, он је и сам учествовао у изградњи овог моста па је знао где се налазе посебна места за минирање, и то било да се ради о рушењу целог објекта или само о делу који се жели порушити. Одлучено је да се средњи, главни и највећи лук, који се дизао на преко 160 метара изнад нормалног водостаја Таре, не руши. Сматрало се да ће то бити довољно и да га непријатељ у тадашњим условима неће моћи тако брзо поправити“.

„Кад је посао око рушења моста обављен тачно према израђеном плану, Моша Пијаде је 8. маја 1942. о томе обавестио Главни штаб за Црну Гору и Боку: „Рушење моста на Тари потпуно је уследило, иако чујемо да су Италијани у Пљевљима говорили да треба милион кила динамита која ћемо послати Пљеваљском одреду за неке његове операције на друму...' При томе је нагласио да су, и друг Шалетић и инжењер Лазар Јауковић учинили са своје стране све за добар успех. Али и радници и минери које нам је ставио на располагање штаб Пљеваљског одреда били су одлични и напорно су радили неколико дана, те су много доприносили успеху".

Најтежи посао у животу

Са групом партизана која је била одређена да минира Мост радило је и неколико мјештана из Будечевице и Трешњице, људи који су непуне двије године раније учествовали у његовој изградњи. Саво Мрдак, Душан Шљиванчанин и други, који су добро знали уз какве је напоре и какав животни ризик прављен сваки од тих лукова, морали су, ето, сада да руше.

„Скоро двадесет дана смо укопавали експлозив", прича Душан Шљиванчанин. „Био је то најтежи посао у мом животу и не дај боже да још једном радим нешто такво"...

За то вријеме Душан је само два пута успио да разговара са инжењером Лазаром Јауковићем.

„Он је стално обилазио раднике, давао упутства и увијек се о нечему савјетовао са оним другим инжењером, Шалетићем", каже Душан. „Један дан је свратио код мене да попије млијеко. Сјећели смо ту, пред кућом, и разговарали. Видјело се лијепо да му је жао Моста. Био се потпуно измијенио, смршао... Не наживје се, пријатељу Душане, овај наш Мост, рекао ми је тада, а мени се бога ми учинило да је то о себи говорио".

Посјечени џин

Када је 6. маја 1942. године тачно у 10 часова одјекнула експлозија оних према Душановим ријечима – 100 километара динамита, 60 килограма екразита и двије авионске бомбе од по 50 килограма – огромни блокови бетона летјели су чак и на другу трешњичку страну. Густи, непрозирни облак прашине и дима обавио је читав Мост, и дуго се није знао резултат минирања. Сакривени високо горе у странама Црног врха, диверзанти су са зебњом слушали како се од врхова Коздиноваче, Бојишта, Ујча и Градине одбија ехо малопређашње експлозије.

Та стравична јека правила је код људи утисак да је читав Мост срушен и ниј било човјека који, у први мах, није вјеровао да је тако. тек касније, када су пришли Мосту и када се непрозирни облак коначно разриједио, пред њима се указао Мост, као какав трагични јунак коме је рука посјечена до самог рамена.

„Мост је тада изгледао као да је ножем посјечен", каже Шљиванчанин. „Сви смо мислили да ће се бар и онај други лук срушити, али он као да ништа није ни осјетио. Тада сам други пут видио Лазара и разговарало с њим. Он је остао послије свих осталих и скоро читав дан је прегледао порушени дио Моста. Када се већ морало, овако је најбоље, рекао ми је тада Лазар. Пред вече је отишао, и више га нијесам видио сем мртва".

Вријеме звјерства

Рушење Моста на Тари је само успорило непријатељску офанзиву из правца Пљеваља. Већ послије неколико дана Италијани су оправили онај мали, привремени мост над ријеком, који је изграђен 1935. године, и преко њега пребацили своју тешку моторизацију. Читаво подручје Дурмитора, први пут од избијања устанка, нашло се у непријатељским рукама.

Да би што потпуније представили то вријеме у коме је ухваћен, осуђен и стријељан инжењер Лазар Јауковић, још једном ћемо користити књигу Обрада Цицмила „Дурмиторски НОП одред".

„И док је Дража Михаиловић ладујући по дурмиторским катунима прослављао победу над партизанима, а његови четници стрељали борце и чланове њихових породица на Жабљаку, ибегличка влада у Лондону шаље му помоћ за борбу против непријатеља. Већ крајем јула и почетком августа први авиони из британских база на Медитерану почињу долетати и дотурати помоћ... То су пре свега биле знатне пошиљке новца – фунте стерлинга у злату, нешто лаког наоружања, муниције, лекова и друге опреме. Неке од ових пошиљки губиле су се у врлетним теренима, а понешто су и четници – пљачкаши сакривали за себе. Због тога је над народом ових села вршен незапамћен терор – премлаћивање до смрти, хапшења целих породица, пљачка свега што се налазило у кућама и друго. Овај терор вршен је само над породицама партизана, као да су оне биле криве и одговорне за све. Било је више случајева монструозних и садистичких мучења. тако, на пример, пошто је по Дражиној наредби центар за пријем помоћи од избегличке владе премештен из села Црне Горе на Синьавину, једног дана одиграо се на Штичју, у близини села Тимара, језиви призор.

„Четници су после сачекивања авиона саопштили да им недостају неки пакети с новцем и другим важним стварима и зато су окривили неке сељаке који су били присилно мобилисани да траже и прикупљају растурене пакете. У једној таквој групи налазио се и Сава Ћатовић из села Тимара, стар око 40 година, раније члан народно–ослободилачког одбора. Руководилац четничког обезбеђења био је капетан Миљан Јанкетић. Он је Ћатовића окривио да није нашао и сакрио изгубљени новац и ствари, да би их предао партизанима–илегалцима. Настало је мучење и батинање. Несрећни Ћатовић није имао шта да призна ни преда, јер заиста није нашао наводно нестале пакете. Наређено му је да ископа себи гроб, а када је то урадио четници су довели и његовог оца Јована да присуствује стрељању сина. Када је све било спремно за стрељање капетан Јанкетић се досетио да би то била 'лака смрт' и да треба измислити нешто теже. Полумртвог Ћатовића одвели су до оближњег катуна (Зековића колибе), поставили га да седи на неку грађу, и под привезане ноге наложили му ватру. Када му је кожа на ногама попуцала и почело да гори живо месо, Јанкетић је наредио да га скину и присиле да трчи по покошеној ливати, а оштре стрњаке раздирале су му полупечене табане. Напаћени Ћатовић издахнуо је у највећим мукама".

Послије рушења Моста и повлачења партизанских снага за Босну, Лазар Јауковић се склонио у село Безује, па пивској Планини, вјерујући да ће у том беспутном крају сачекати боље вријеме, у коме неће морати да руши, већ да гради мостове, па и да оправи онај на Тари, њему тако близак и драг.

Међутим, за њим се трагало упорно и систематски, у првом реду зато што је порушио Мост, а онда и због тога што је он био члан једне изразито партизанске породице. Људи који су у то вријеме били на овом подручју, присилно мобилисани од четника, причали су аутору ових редова да је „хајка на Лазара" била таква да су четници чак и пјесме испјевали, наравно погрдне, о „комунистичком инжењеру Лазару Јауковићу" „што потавља мине и мост диже небу у висине".

Четнички команданти су, како причају ови свједоци, тих дана држали многе говоре по Жабљаку и околини, и у сваком од њих је помињан и Лазар Јауковић и његово рушење Моста. Они су се у тим говорима махом клели и пријетили да ће он бити ухваћен и стријељан на Мосту.

На жалост, те пријетње ће се остварити 2. августа 1942. године у селу Будевчевици, на самом Мосту.

„Ја сам тога дана био за стоком, онамо у кањону", прича Душан Шљиванчанин. „Одатле се добро вити овај дио пута из-

над моје куће, али не и Мост. Видио сам како прође један италијански камион и у њему четници. Касније, чујем, онај камион се заустави испред Моста. Задуго послије ништа се није чуло, и ја сам баш нешто мислио да одем горе и видим за шта ли дођоше онај камион и они четници. И, таман ја у тим мислима, кад пукоше двије пушке – једном, па још једном. Шта ли је забога оно, питам се ја, али ми ни на крај памети да је неко убијен. На све сам мислио у тим тренуцима само не на то. Мало послије, онај камион упали мотор и оде. Ја кренем кући, кад отуд трче моја жена: 'Куку, Душане, ено четници убише једног нашег'. Кога убише? – питах. 'Не знам, вели, али видим по одијелу да је из ових крајева'.

„Потрчим ја горе", наставља Душан, „али Италијани ми не дају да прићем. Тјерају ме и пријете пушкама. Ја се измакнем горе, у страну, и сједнем тамо. Лијепо видим убијеног, али не могу да га познам са те даљине. Ко ли је оно, забаго.

„Не би николико, кад ево ти један италијански официр. Нешто рече оним војницима, и они се разиђоше. Он се нагну над онога стријељаног, окрену га лицем према себи, дохвати8 га за руку као да му пипа било. Касније сједе на камен крај њега, извади неку хартију и нешто тамо написа. Послије је он још дуго сједио и све погледивао час на Мост, час на оног убијеног. Одједном, он ми махну руком да дођем. Само што сам пришао – познам Лазара!"

Тај официр, према Душановом казивању, био је љекар, и ваљда је дошао том приликом да констатује Лазареву смрт. Душан даље каже да је томе човјеку очигледно било жало Лазара, и са оно нешто српскохрватског језика што је до тада био научио он је то неколико пута и поновио.

„Када је устао да иде", присјећа се Душан, „још једном је погледао у мртвог Лазара и срушени мост и рекао ми је: 'Сад нема ни моста ни инжењера. А да има инжењера, било би и моста'."

Касније је овај љекар наредио да се Лазар Јауковић сахрани крај Моста, и Италијани су то урадили, али, наравно, без икаквих почасти или других церемонија, како ће се то касније причати и како ће, годину дана потом, од интернираних београдских официра, чути и сам Мијат Тројановић, у далеком логору, у Оснабрику.

Можда баш у овој епизоди с италијанским војним љекаром ваља тражити коријен будуће легенде која ћеући у пјесме, романе, филмове, телевизијске и новинске репортаже. Није искључено да су баш италијански војници, међу којима је било и

доста антифашиста, почели да разносе узбудљиву причу о храбром инжењеру који је порушио сопствени мост пред непријатељском офанзивом, а потом је стрељан на њему.

„Лазар је једно вријеме лежао ту, крај Моста гдје су га сахранили Италијани, а мало касније смо га пренијели у ону моју ливаду изнад Моста. Тек 1946. године, када је Мост обновљен, он је пренијет ту гдје сада почива“ – каже Душан Шљиванчанин.

Одужити дуг

Када на крају додамо да је Мост на Тари оправљен и пуштен у саобраћај у јесен 1946. године, можемо рећи да смо – можда не нарочито успјешно али у сваком случају први пут – испричали кратку и богату историју једног значајног објекта о коме се, како смо већ у почетку рекли, данас много говори и пише а зна, на жалост, тако мало. Циљ нам је био да неке врло битне, нехотично замагљене чињенице изнесемо на свјетло јавности, пошто се ради о заиста јединственом мосту који – и као грађевински подухват, и као културно–историјски споменик и као свједок ратне драматике – заслужује много више пажње и познавања бар оних основних чињеница.

Можда је згодна прилика да се управо ове године, у новембру, када се навршава тридесет и пет година од завршетка радова на Мосту, учини нешто да се трајније обиљежи успомена на смјеле неимаре на челу са инжењерима Тројановићем, Корајем и Русоом, и адекватније и љепше одужи дуг инжењеру Лазару Јауковићу који је, патриотски испуњавајући један озбиљан ратни задатак, слиједио при том своју људску и професионалну савјест и сачувао Мост од горег можда катастрофалнијег рушења. То је, уосталом, и наш културни и морални дуг према људима који су изградили, односно сачували један у свјетским размјерама јединствен Мост.

Завршићемо ове редове ријечима Ива Андрића, тако неопходним у овом случају.

„Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светији и општији од храмова. Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на ком се укршта највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе ничем што је тајно и зло“.

НОВАЦ ИЛИ ЖИВОТ

* Сви они ликови који су и у свијету и код нас постали појмовима тврдичлука и среброљубља, настали су у епохама када су људи били много мање оптерећени култом новца него ми данас: Еуклион у трећем вијеку прије нове ере, Шајлок крајем шеснаестог, а Харпагон средином седамнаестог вијека, најмлађи од њих, наш Кир–јања, има близу 150, година, зар сама та чињеница није довољан изазов да се овој врсти литерарних ликова приђе као историјским, односно нумизматичким вриједностима?

Новац има основну намјену да посредује у размјени роба и добара, али ако га и некако другачије схватите и дефинишете, нећете много погријешити. Јер, новац је и сам роба, она крајња роба која оличава вриједност човјековог рада; он је, затим, моћно средство богаћења и утицаја („Новац врти гдје бургија неће“); новац је, на крају, нада, ослонац, сигурност („Чувај бијеле новце за црне дане“)... Најкраће речено: новац је свемогућ и свеприсутан. Па ипак, ако кажете да он све то није, да је чак једно велико, неопипљиво и недокучиво НИШТА – дим, магла, илузија, пјесничка метафора – опет ћете бити у праву, јер новац је и то.

Дакле, новац се врло лако и тачно уклапа у сваку нашу дефиницију, али одмах потом, са истом том лакоћом, прелази у неку другу, на изглед згоднију. Он може, исто тако, лако и безболно да поднесе сваки суд, чак и онај за њега најпоразнији, без имало бојазни да ће бити као што ревнодушно подноси и оне друге, ласкаве судобе и оцјене који му, опет, апсолутно ништа не значи нити му ишта доносе, јер га не могу учинити ни славнијим ни привлачнијим него што, у ствари, јесте.

Слава и привлачност новца су одиста неограничене. Свакодневно се троше милијарде и милијарде новца на рекламе свих могућих роба, а још никада није дата ни пребијена пара за рекламу и популарисање самог новца. Па ипак, то, још нико није организовао оружану пљачку фабрике детерџената, фабрике моторних цијеви, фабрике намјештаја, па чак ни фабрике готових јела или какве сличне друге фабрике, а у банкама – мало, мало, па тек неко потегне револвер и раздере се: „Новац или живот!“

Да, да, управо тако – новац или живот.

Та алтернатива пред коју гангстери стављају своје жртве могла би, можда да буде баш она дефиниција за којом трагамо, или бар прави пут којим би требало кренути ка некој, колико – толико, поузданој и прихватљивој дефиницији. Али, ми овога пута нећемо ићи даље у неизвјесно трагање за пробламатичном дефиницијом новца. Радије ћемо се ограничити на једну крађу причу о новцу и његовом историјату, мада нас и ту очекује вишеструка невоља. Јер, како, на примјер, причати о новцу, а не причати о развоју друштва уопште? Шта је историја новца, ако то није и добар дио периода ове наше, такозване писане историје? Гдје разлучити причу о новцу од свега тога и најзад, да ли је такво што уопште изводљиво? Није. Разумије се.

Новац, ипак, има своје аутентичне, поуздане оријентире и миљоказе помоћу којих је и те како могуће фиксирати трасу његовог кретања, степен развоја и утицаја у одређеним периодима и слично. То су они вјечни ликови свјетске литературе које можемо наћи у свим крајевима и свим епохама – ТВРДИЦЕ. Ти страсни поклоници новца на најбољи начин освјетљавају своје божанство и његов пут кроз просторе и времена.

Тврдице као нумизматичка колекција?! Зашто не... то је, у осталом, једини начин да се од њих извуче некаква корист, а и једини терен на коме се тачно зна што је новац. Ту отпадају све наше дилеме о његовој дефиницији и свему осталом.

Па, да кренемо...

Први кораци

У човјеков живот новац се умијешао релативно касно, тек негдје у VII вијеку прије Христа, када су почели да га кују неки грчки градови у Малој Азији. Одатле је он кренуо на свој пут по свијету, али, по свој прилици, не баш тако тријумфално како би се то могло олако закључити из данашње перспективе потпуне доминације новца.

Ондашње људе, навикле на натуралну размјену, буни је тај минијатурни комади метала који је одједном требало да вриједи колико њихов во, мјешина уља, товар соли, аршин платна или каква друга вриједна роба онога времена. Вјероватно да су у то вријеме новцу привјегавало само у крајњим случајевима, то јест само онда када на тржишту не би било одговарајућих роба за размјену и да је невољни власник новца већ сјутрадан журио да се отараси тога чуда и поново га претвори у неко опипљивије материјално добро.

ЦИГАРЕТЕ УМЈЕСТО НОВЦА

Релативна истина нашег погледа и схватања ријетко се у чему тако огледа и оличава као у новцу. Све се може добити за новац али све се може добити и без новца – понекад чак и за неке ствари које, објективно, не значе ништа или сасвим мало.

Послије другог свјетског рата, на примјер, у окупираној Њемачкој у оптицају је било неколико врста новца побједничких сила. Да би се како–тако створила нека јединствена објективна мјера (а можда и због бојкота страног новца?) Њемци су одлучили да им у размјени роба посредују – цигарете?!... Можете сада замислити како су се, рецимо, осјећали непушачи који су, хтјели не хтјели, морали да раде за дим и никотин?

Цигарете, наравно, нијесу изабране тек тако, већ због тога што се у то вријеме тешко могло доћи до њих, па су биле лако претворљиве у сваку другу робу, а нарочито код окупаторских војника који су свега осталог имали у изобиљу.

Ни два–три вијека касније, када је Александар Македонски (356–323) успоставио први новчани систем свјетских размјера, новац није стекао бог зна какав ауторитет. Ипак, то је било исувише невино и честито вријеме да би у њему могао да дође до израза један такав феномен какав је новац. Као средство за размјену добара, он је још некако и био прихваћен, али као средство богаћења и утицаја, новац је би у директном сукобу са ондашњом мудрошћу живљења која је управо одрицање од земаљских интереса сматрала знаком више духовне вриједности.

Диоген из Синопе (IV п. н. е.), онај циник из бурета који је усред бијела дана кренуо са упаљеном свијећом да тражи човјека, најбоље ће нам илустровати оновремени однос према стицању материјалних добара.

Анегдота прича како је једном приликом Александар Македонски дошао пред Диогеново буре и упитао мудраца шта треба да учини да њега и како најбоље може да му помогне.

– Да ми се склониш са сунца – мирно је одговорио Диоген коме је Александрова сјенка у том тренутку била прекрила отвор бурета.

Какву је каријеру ту могао да направи наш јуноша – новац? Никакву.

„Ништа немам свога"

Ни Александар Македонски, један од највећих свјетских војсковођа свих времена, који је за само десетак–дванаест година освојио скоро читав ондашњи свијет, није био сребољу-

бац. Његов однос према новцу био је, уистину, филозофски, како је то, уосталом и приличило њему, најбољем Аристотеловом ученику. У својој чувеној „Бесједи о Опиду“ он овако кори своје војнике, љут због њихове недисциплине и покушаја да масовно напусте фронт.

„Ја сам од својега оца наслиједио само мало златних и сребрних чаша, ни шездесет таланата у ризници, дугова до пет стотина таланата; осим тога, узајмио сам даљих осам стотина и кренуо из земље која ни вас саме није добро хранила и одмах сам вам отворио пут преко Хелеспонта, мада су тада Персијанци владали морем. А пошто сам у коњичкој бици побиједио Даријеве сатрапе, цијелу Јонију, цијелу Еолиду, обје Фригије и Лидију ујединио сам с вашом државом, и подсједањем освојио Милет. Све што се драговољно предало прихватио сам и дао вама да уживате плодове. И блага Египта и Кирене, која сам задобио без борбе, добро долазе вама; Келесирија и Палестина и земља између ријека, ваше су власништво; и Бабилон, и Бакра и Суса припадају вама; и богатство, и ризнице Персије, и блага Индије и спољашње море сад је ваше'; ви сте сатрапи, ви сте војсковође, ви сте таксијарси. Шта је, дакле, мени самом остало од тих напора осим ово пурпурно рухо и ова дијадема. Ништа немам свога; и нико не може показати осим ово које је ваше власништво или се чува за вас. Како ништа немам свога, зашто да благо чувам ја, који једнако ручам као и ви и једнако спавам као и ви, мада мислим да не ручам као они који међу вама расконо живе“.

Ето, тако је размишљао и живио тај велики човјек који је, напоменимо то још једном, успоставио први новчани систем у свијету. Он је умио да цијени цивилизацијску функцију новца која је потпуно одговарала његовој идеји о јединственој свјетској државној заједници, али је истовремено презирао оне његове друге могућности које су могле да дјелују сасвим супротно. (У нашем времену је бар јасно о каквим се то разорним могућностима новца ради када су у питању и уже, и шире, и најшире људске заједнице).

Вријеме таквих војсковођа и таквих филозофа било је, зацијело, идеално вријеме за људе који су умјели да цијене суштинске вриједности живота и уживају у њима. Али, за новац, а нарочито за онај други дио његове природе, било је то никакво вријеме. Но, он је умио да буде стрпљив и да се полако, али упорно и прљежно бори за човјекову потпуну наклоност и љубав.

Прва љубав

Све оно што није могао наћи и стећи међу мудрим Грцима, новац је потражио на другом крају Медитерана, у Риму. И, наравно, нашао је.

Тит Макције Плаут (око 250–184), најплоднији и најпопуларнији римски комедиограф, запазиће тај тренутак и у својој комедији „Ћуп са златом“ (Аулуларија), оставиће нам портрет првог тврдице новчане ере. Биће то Еуклион, родоначелник великог племена литерарних тврдица чију славу ће вјековима и просторима разносити: Шекспиров Шајлок, Џонсонова Волпоне, Молијеров Харпагон, Држићев Скуп, Стеријин Кир Јања, Гогољев Пљушкин, Дизнијев Баја Патак... Набрајамо само оне највеће и најпознатије који ће нам у овој нумизматичкој колекцији тврдица помоћи да што боље реконструишемо онај већ помало заборављени пут којим нам је новац дошао из неких далеких простора. Јер, како малопријe рекосмо, то су он поуздани оријентири и миљокази, а сад ћемо још додати да је „генетско стабло“ ових циција, среброљубаца и свакојаких особењака, вјероватно и најпоузданија слика развоја самог новца коју данас можемо добити оваквим „враћањем траке“.

Истини за вољу, они пуно личе један на другога, како то већ могу да личе тврдице, али то долази отуда што су се њихови творци често угледали на претходни „модел“. Давно је, рецимо, утврђено да је Плаут својим Еуклионом инспирисао Шекспира (1564–1616) и Молијера (1622–1673), као што су, опет, ова двојица утицала на своје сљедбенике. Но, без обзира на ту сличност, сваки од тих тврдица носи собом мноштво поузданих података о своме времену и својој средини, а посебно о човјековом односу према новцу у одређеним периодима.

Плаут је, на примјер, могао из позиције човјека коме се новац још није био умијешао у животну филозофију (увелико слично оној грчкој) да своја тврдицу гради ноншалатно, као чудака опсједнутог необичном страшћу и – ништа више, ништа даље од тога. Отприлике онако како би се неки данашњи комедиограф односио према каквом страственом колекционару значака, салвета, флаша или чега другог. тај Плаутов тврдица још није лихвар, зеленаш, каматаш... Он само љубоморно чува свој ћуп са новцем, сваки час га премјешта с једног скровитог мјеста на друго, које му се, у тренуцима страха, учини безбједнијим. Баш као што брине о новцу, он је исто тако забринут за сва добра око себе и труди се да их сачува од небриге и расипања. Он је очајан када запази да из његовог оџака излази сувише велик и густ дим, за њега је и то чист губитак и

безумно расипништво. Он би, свакако, био тврдица и да нема тај новац у ћупу, јер то је један од оних људи у којем је дубоко усађен човјеков исконски егзистенцијални страх. Њега новац не чини смијешним или трагичним, он је такав сам по себи и као такав – што је најглавније за комедиографа и његову комедију, врло погодан за смијех и спрдачину.

Никада касније нећемо срести тако чистог (па, рекли бисмо, и честитог!) елементарног тврдицу кадав је Еуклион. Сви његови сљедбеници – и они по директној, и они по индиректној линији – доносиће са собом све распознатљивије одјеке нових битака за новац, које се не воде само уиме егзистенцијалне сигурности, већ да би се више имало, да би се боље могло, да би се даље чуло и видјело.

Гледан из данашње перспективе, Ауклион личи на безопасни, бистри плићак какве ријеке, која ће тек у каснијем току показати злу ћуд својих тамних вирова и дубина.

Тежа половина пакла

Данте Алегијери (1265–1231) у својој „Божанственој комудији", за коју се каже да је „својеврсна енциклопедија средњевјековља и ране ренесансе", оставио нам је богату и прецизно разврстану галерију ликова који нас интересују у оној причи о тврдицама и новцу. Но, да би било све мало јасније, подсјетићемо да је читава „Божанствена комедија" једна алегоријска слика човјековог загробног живота како га тумачи хришћанска религија. Састоји се од три дијела („Пакао", „Чистилиште" и „Рај") али пошто „наших" нема ни у „Чистилишту", а камо ли у „Рају", погледаћемо само како изгледа „Пакао".

То је огроман, љевкасти амбис, подијељен на девет кругова, од којих се сваки, опет љевкасто, сужава како се приближава центру. Душе умрлих, зависно од тежини гријеха почињеног у животу, распоређене су по овим круговима од првог, најлакшег, до деветог, најтежег.

НАШ ЧОВЈЕК У ПАКЛУ

Урош Немањић (? – 1280) син Стефана Првовјенчаног, српски краљ од 1243. до 1276. године, учинио је много за процват српске средњовјековне државе, нарочито тим што је започео експлоатацију рудника и тако поспјешио развој занатства и трговину. То је касније условило и развој културе: књижевности, грађевинарства, умјетничких заната...

У једном од својих рудника – Брскову код Мојковца – Урош је средином 13. вијека ковао свој новац због којега ће га Данте Алегијери поменути у својој „Божанственој комедији", односно у – „Паклу"!

Тај Урошев новац не само да је био потпуна имитација млетачког сребрног новца, већ је за читаву једну осмину био лакши од оригинала. У оно вријеме, такав чин је заслуживао не само земаљску, већ и небеску казну, јер је сматран за неопростив гријех, раван најцрњем светогрђу.

Тако су, ето, краљ „de Rascia" и његови „denaris di Brescoa" стигли у – пакао!

У четвртом кругу налазимо тврдице типа нашег Еуклиона.

Јесте да је и то тежак круг и да су муке у њему жестоке, али Данте је класичним тврдицама, ипак, дао и некакву сатисфакцију тиме што је заједно са њима стрпао у расипнике, представнике оног другог облика неразумног понашања према новцу и материјалним добрима уопште. Нетрпељиви и у животу, они овдје настављају своје обрачуне. „Не само рукама – ногама, грудима, главама бију се они; зубима кидају месо, залогај по залогај", каже Данте.

Када је тако у четвртом, како ли је тек у седмом кругу, гдје се налазе они сребољупци, који су дошли послије Еуклиона; лихвари, каматаши, гуликоже? Или у осмом, гдје је Данте бацио ону, ваљда, најодвратнију фелу новчаних махера – моћнике који су за своје услуге узимали мито?

Но, ни са осмим кругом се не исцрпљује галерија наших ликова. У посљедњем, деветом кругу, гдје се о мукама стара лично господар пакла. троглави Луцифер, своје гријехе испашта Јуда Искариотски, онај апостол који је за ридесет златника издао лично Исуса Христа!

Дакле, за двадесет вјекова свога постојања, новац је успио да напуни скоро половину пакла и то ону другу, тежу и црњу половину. Одиста је овдје јасно да је враг однио шалу и да је новац попримио много озбиљније размјере него што се у вријеме Плаута и Аулуларије могло и претпоставити. Корећи једнога папу који окајава гријехе у осмом кругу, Данте каже:

„Ваш покварени дух противан је свему у свијету, гушећи добро и преузносећи порок. Вашим богом су постали злато и сребро. Да ли сте бољи од невјерника ви? Каткад њихов је бог један, а у вас су сада сто".

Откуда Јевреjима новац?

Баш као и онај генијалац који је измислио точак, и изумитељ новца је остао или неупамћен од почетка, или заборављен негдје касније. Биће да су његови савременици или њихови најближи потомци сматрали да момак и није отркио бог зна шта због чега би било вриједно да га памте, па су га, једноставно, препустили забораву.

* 19.С краја па крај заборава

Колико је тај недостатак слуха за будућност био природан за људе из времена настанка новца, толико је он тешко схватљив, па и смијешан, у времену када је, како смо мало прије видјели, пакао био пун жртава новца – те, како Данте назива 'гладне вучице која је многима била отров у животу".

Покушаћемо да то мало подробније објаснимо.

Када је хришћанство постало званична религија у пространом римском царству, вјерски догматици су почели да прогоне Јевреје само због тога што су сународници Христовог издајника Јуде.

ЗАШТО ЈЕ ОБОД НОВЦА НАРЕЦКАН

У старим временима – и не само оним када је новац настајао, већ и оним знатно каснијим – није било много могућности да се новац фалсификује, а нарочито не златан или сребрни. Једноставно, фалсификаторима су недостајала техничка средства. Но, то не значи да су они сједјели скрштених руку. напротив, ако је њима недостајала техника, недостајала је и онима који су ковали званични новац, па су ту и тражили простор за свој „рад".

Пошто је стари новац, управо због техничких немогућности имао раван обод, варалице су, једноставно, скидале ножем по милиметар, два или три, због чега је новац временом постајао све мањи и све тањи.

Да би осујетили овакво поткрадање, ковачи новца су се досјетили и обод новца нарецкали, тако да се крађа брзо и лако могла уочити. Тај начин израде новца задржао се све до данас, па чак и на оним новчићима од јевтинијих метала које, заиста, нико не би „тесао".

(У свом догматском сљепилу они су, наравно, превиђали околност да је и Христ био Јеврејин, па према томе и сународник Јуда!)

Та сурова мржња хришћанског друштва пратила је Јевреје кроз читав средњи вијек, лишавајући их свих права слободних људи. Они нијесу смјели да учествују у јавном животу и могли су да раде само оне послове које су хришћани сматрали прљавим и недостојним човјеку. Један од таквих прљавих и нечасних послова био је и новац, односно његова размјена. Нико од грађана или сељака (а ритере и племиће да и не помињемо) није хтио да сједне иза клупице (банке) да размјењује новац и за то узима мизерну провизију. Ма колико, иначе, да су били спремни да због новца оду и у сам пакао, послове око његове размјене честити хришћани су сматрали крајње недоличним и понижавајућим, па су их препустили – Јеврејима!

Сви догматици овога свијета, прије или касније, постају смијешни са својим тврдоглавим убјеђењем да су све ствари правовремено предвидјели и идеално ријешили једном за свагда и да их ништа више не може изненадити. Хришћанске средњевјековне догматике учинила је смијешним управо ситна, мизерна провизија коју су давали презреним Јевреји ма, размјењујући код њих свој крупни новац и друге драгоцјености.

Мач са двије оштрице

Шекспиров „Млетачки трговац" нуди нам најпоузданијег свједока о томе времену и процесима из којих је новац, преко малих пијачних клупа, кренуо ка своме трону негдје у врховима наше цивилизације. То је Шајлок, тврдица, лихвар и, наравно Јеврејин.

Одвратан – ако се посматра ван времена и околности у којима је настао, а, у ствари, дубоко трагичан и разумљив свакоме ко је бар иоле осјетио бездан његовог страдања, Шајлок је и до данас остао ненадмашени лик тврдице, лихвара, дерикоже...

Њега у тврдичлук и гомилање новца не тјера ни јефтини егзистенцијални страх, ни жеља за пуким богаћењем, ни слава, ни било шта друго осим – освета, дивља, сурова, страна освета, освета за сва понижења којима је вјековима био изложен заједно са читавим својим несрећним народом. Он пријети новцем као мачем, и баш као мачем спреман је да одсјече најгрознију камату – фунту крвавог меса! Људског, наравно, и обавезно, хришћанског.

У свом чувеном монологу (у трећем чину) Шајлок говори о Антонију, богатом и доброћудном Венецијанцу, човјеку који, као сваки добар хришћанин онога времена, из дубине душе презире и мрзи Јевреје.

– Он је – каже Шајлок за Антонија – исмијавао мој новац, кварио ми послове, завађивао ме с пријатељима, натуткавао моје непријатеље!... Нема осјећања, страсти и склоности?... Зар Јеврејин не једе храну као хришћанин?... Не страда од истих болести?... Зар се не лијечи на исти начин?... Зар исто оружје не рањава Јевреји на?... Зар он не осјећа зими хладноћу, љети врућину, као сваки хришћанин? Ако нас раните, тече из нас крв, ако нас голицате, ми се смијемо; ако нам дате отров, ми умиремо!... Па зар тада да се светимо кад нас вријеђате?... И кад смо у свему као ви, то захтијевао да личимо и у томе... Када један Јеврејин вријеђа хришћанина, хришћанин се свети заборављајући сваку смиреност. Тада нека се и увријеђени Јеврејин угледа на њега и нека се такође свети. Ја ћу употријебити исту мржњу којој ме ви научисте, и нека ме судба казни ако не надмашим своје учитеље!"

Шајлок, наравно, није стигао да се свети: његова кћи Џесика побјегла је са хришћанином, однијевши собом сав његов новац, а он сам је присилно преведен у хришћанство. Расплет, дакле, сасвим у духу ондашњих грађанских и хришћанских норми. Али, Шајлоков крик се ипак отео тим шаблонима и стигао, ето, све до наших дана да свједочи о страдању једног народа и да негласи онај тренутак када новац постаје спас и (какве ли ироније!) – ново проклетство тога истог народа! Јер, од тада Јевреји ће повући за собом још једну биједу: мржњу и завист малограђана цијелога свијета и свих вјера, па чак – и атеиста два бога – Христ кога су „издали" и новац кога су „прихватили" – за њих ће бити подједнако фатални. Њихово страдање у току другог свјетског рата то ће, на жалост, најочитије показати.

Мач сиротог Шајлока имао је, ето, двије оштрице.

Валйоне – Шајлоков ведрији близанац

Када у једном оваквом казивању поређамо тврдице једнога уз другог, стиче се утисак да су они истим таквим ритмом и континуитетом улазили у литературу, да између њих нема никаквих празнина и међупростора. А има – и те каквих. Еуклиона и Шајлока дијели, на примјер, пуних седамнаест вјекова!

Но, то опет не значи да за сав тај дуги период тврдица и других среброљубаца уопште није било. Било их је, наравно, али није било литературе. Под строгим надзором нове, тек устоличене вјере, литература је била подређена догматској борби за „спас човјекове" душе и вјечно царство небеско.

„Као што је била запоставила многе области стварног живота, литература је била запоставила и новац и тврдице. Међутим, чим је тај догматски период почео да јењава, већ у наговјештају препорода, ми се сријећемо са оним Дантеовим становницима пакла који су „дјеловали" у том тамном периоду историје. Видјели смо да их је било много, чак и за тако дуг период, и – да су били врло активни.

У периоду, када је живот силовито изишао на своју природну сцену, и тврдице су кренуле тамо скоро утркујући се. Ако је Шајлок дошао седамнаест вјекова након свога претече, сљедеће тврдица се појавио након само осам година!

Шекспиров савременик, пријатељ и колега Бен Џонсон (1572–1637) објавио је 1606. године своју комедију „Лисица" која ће касније постати много познатија по имену свога главног јунака – Волпоне.

Већ и сам изворни наслов упућује нас на закључак о каквоме се овдје јунаку ради. Лукав, окретан, циничан, шкрт, Волпоне са новцем нема никаквих других планова сем – гомилања новца. Али, постоји ту још једна лисица, исто тако лукава, окретна и цинична, која са истим тим новцем прави сасвим другачије планове. То је Волпонеов слуга Моска.

Болесно подозрив и опрезан према свакоме за кога му се учини да би могао угрозити или опљачкати његово благо, Волпоне сасвим превиђа склоности и способности свога вјерног слуге. Због тога трагичног превида, на крају ће се комедија разријешити тако што ће стари лисац остати без пребијене паре, а млади Моска побјећи с благом да га немилице троши широм пространих Млетака. (Занимљиво), и Бен Џонсон је, баш као и Шекспир, радњу своје комедије смјестио у Венецији!)

Претеча Остапа Бендера

Појава Моске међу тврдицама најављује вријеме све већег и ширег интересовања за новац, односно – тврдице. Они више неће бити остављени сами себи и својим бригама за судбину новца. Наћи ће се крај њих увијек неко од ближњих да притекне у згодном тренутку и – однесе што се може однијети.

Ако од овога ренесансног Моске бацимо поглед ка нашим временима, видјећемо да се уз тврдице развио један посебан сој бораца за новац који ће у нашем вијеку добити највећег стратега хохштаплераја – великог комбинатора Остапа бандера. Али, ваља одмах рећи да сви Москини потомци нијесу били тако паметни, окретни, срећни и, коначно, симпатични као њихов славни претеча или још славнији потомак – Велики Комбинатор. Наћи ће се у том радослову и какав морбидни, нестрпљиви геније–шепртља који ће убити бабу–лихварску да би дошло до новца толико неопходног за његову генијалност.

НОВАЦ ЗА БРЗО ТРОШЕЊЕ

Ускоро ћемо имати прилику да на овим страницама упознамо историјат новца у Црној Гори коме ће писати наши познати стручњаци из те области. Мђутим, за сада ћемо поменути само један детаљ из наше новије историје који је, чини нам се, у некаквој вези са нашим тврдицама.

Непосредно послије ослобођења Црне Горе у јануару 1945. године, Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења (ЦАСНО) издала је такозвани „социјални Динар", новац јединствен у читавом свијету.

Особеност овога новца је у томе што се његова вриједност временом умањивала, па је он назван и „топећи" новац. Наиме, новчаница од 1000 динара вриједјела је толико само од 1. јануара до 31. маја 1945. године, а затим се сваког наредног мјесеца „топила" за педесет динара. Првог јануара 1946. године она је вриједјела свега 600 динара, а у 1947. години била је потпуно безвриједна!

Овај новац је повучен, односно обустављено је његово пуштање у саобраћај већ у фебруару 1946. године, јер је слиједила појава новог југословенског динара 20. априла 1945. године.

Колико би се са оваквим новцем исплатио тврдичлук и како би се с њим могло догурати до милионера, заиста је тешко одговорити.

САМО ДВОЈИЦА

У нашим просторима, гдје су се непрекидно сукобљавали исток и запад, хришћанство и ислам, вјековима није било нин аших држава, па према томе ни нашег новца и наших – тврдица. Изузетак је Дубровник, односно Дубровачка Република.

Ту смо добили и нашег првог тврдицу у комедији „Скуп" Марина Држића (1508–1567). Као и многи европски комедиографи и Држић се ослањао на Плаута и његовог Еуклиона, али та љупка комедија обилује мноштвом елемената локалног колорита што је чини особитом и за нас врло значајном. (Постоје претпоставке да је Држић и овом, као другим својим комедијама, доста утицао на италијанског комедиографа Карла Голдонија (1707–1793) који исто тако има свога „тврдицу").

Други наш тврдица дошао је знатно касније, тек 1837. године. То је популарни Кир–Јања, главни јунак комедије „Тврдица" Јована–Стерије Поповића (1806–1856). Код нас је Кир–Јања постао појам тврдице баш као што су то у европским и свјетским размјерама били Волпоне или Харпагон.

Ту, наравно, спадају и они глупи, трапави и малерозни Булдози који бог зна откада безуспјешно покушавају да опљачкају трезор Баје Патка.

Вјероватно више ради Моске, него Волпонеа, Џонсонова комедија „Лисица" доживјела је, поред огромне, вишевјековне популарности, и двије слободне прераде од двојице писаца свјетског угледа. Интересантно да су обје направљене у нашем вијеку и обје изван Енглеске, па чак и изван енглеског говорног подручја. Једну је направио Француз Жил Ромен (1885–1972), а другу Аустријанац Стефан Цвајг (1881–1942).

По аутору – Енглези, по мјесту радње – Италијани, по обрадама – Французи, па потом Аустријанци и Њемци. Волпоне и Моска му дођу као некакве далеке претече заједничког европског тржишта или бар његовог монетарног система.

Харпагон

Од свих тврдица које смо поменули, а и оних које ћемо тек поменути, у Вујаклијин „Лексикон страних речи и израза" ушла су само двојица: Шекспиров Шајлок, као појам „немилосрдног зеленаша", и Молијеров Харпагон, као „тврдица".

Како год да узмемо ову чињеницу, она нас обавезује да Харпагону приђемо с много више пажње, јер је у питању ипак, репрезент свога племена, име које оличава тврдучлук у многим језицима свијета. Али, кад смо већ код Вујаклијиног „Лексикона", да погледамо и ријеч која долази одмах послије Харпагона. То је – Харпија... „име крилатих, као вјетар брзих чудовишта (пола девојке, а пола птице грабљивице), симболи незаситљиве грамжљивости, зато што су грабиле све што стигну".

Нема сумње да је Молијер име свога тврдице извео из имена ових грчких митских чудовишта, баш као што је и фубулу за комедију „Тврдица" узео од Плаута. Дакле, то је класична прича о тврдици са свим заплетима који имамо и код Плаута, па чак и са истим расплетом: кутија с новцем је прво украдена, па онда враћена тврдици пошто се претходно од њега изнудио пристанак и благослов за удају, односно женидбу његове дјеце.

Крећући у ову причу о тврдици, рекли смо како сваки од њих доноси дио истине о своме времену, а посебно о улози новца у томе времену. А шта нам, у том смислу, доноси Харпагон? Ништа!

То је тврдица давнопрошлог времена и он, заиста, нема шта да нам каже о Француској друге половине седамнаестог вијека. Али, да не би испало како по свеку цијену бранимо своју тезу и њену ваљаност, рећи ћемо да Харпагон није имао бог зна шта да каже ни својим савременицима. Тај „тврдица за сва времена" у свјетски синоним тврдичлука није био тврдица свога времена, па су га Французи једноставно – бојкотовали!

Уосталом, ево шта о томе феномену пише професор Рашко Димитријевић, приређивач, а дијелом и преводилац Молијерових „Изабраних комедија" (Просвета, Београд, 1951).

„Ова комедија (Тврдица – В. Н.) први пут је приказана 9. септембра 1668.. Неколико узастопних представа током тог и идућег месеца биле су примљене доста повољно од стране публике, али дело никада није имало онај успјех који по својој вредности заслужује. И поред слабог прихода који доноси, Молијер га упорно задржава на репертоару још три године, али не успева да придобије публику за њега. Узрок томе ни данас још није објашњен на задовољавајући начин". (подвукао В. Н.)

Далеко од тога да желимо данас објашњавати давне узроке Харпагонове непопуларности, али ћемо само изнијети ути-

сак да у свему томе нема неке нарочите тајне. Ради се, изгледа, о оном проблему Марка Краљевића када се по други пут нашао међу Србима, па нити су Срби одушевили њега, нити он Србе. У молијерово вријеме новац је имао много већу и комплекснију улогу и ту није могао да важи тврдица од прије два миленијума, баш као што ни новац Плаутовог времена у то доба није имао никакву практичну вриједност осим – нумизматичку.

Тај неспоразум је, зацијело, уочио и сам Молијер када је нешто касније писао комедију „Грађанин племић" у којој је, рекло би се, кориговао грешке из „Тврдице", па смо тако у лику господина Журдена добили бољег Харпагона од онога правог.

Први зуби капитализма

Откако је писаца и друштвених уређења – увијек је на тој линији било некаквих сукоба. Уколико је писац био бољи, а друштво слабије, утолико су сукоби бивали жешћи и за писце – посљедичнији. Ово правило нарочито важи за комедиографе, људе који друштвене поруке не стављају међу корице књига, гдје се оне могу видјети, али – и не видјети, већ их директно изводе пред очи свијета и говоре о њима живом ријечју. Молијер је био највећи страдалник ове трагичне законитости комедиографске. Сваки час су га нападали: или црквени, или аристократски, или – као у случају „Смешних прециоза" – кругови париских госпођа.

Но, ни Молијер, нити било ко од оних о којима смо до сада овдје говорили није искусио гњев новца, односно нових друштвених кругова – оних финансијских.

Први коме ће млади – још неустоличени, али стасали – капитализам показати зубе и покушати да га уплаши, биће један од Молијерових насљедника у Комедији –Ален Рене Лесаж (1668–1747).

Лесаж је 1709. године написао комедију „Тиркаре" у којој је дао лик обијесног и вулгарног скоројевића који се обогатио разним нечасним работама и доспио тамо у саме врхове јавног живота. Но, и он је као и Волпоне, гајио змију у њедрима, па га је на крају преварио слуга Фонтен и однио му сво богатство.

Да ли због тога што су били погођени овом опором сатиром или забринути због појаве још једног препредењака – плебејца који немилосрдно пљачка свога господара, тек финансијски кругови Париза жестоко су се супротставили Лесажовом ремек–дјелу. Послије безбројних, до тада невиђених смицалица, „Тиркаре" је ипак стигао до Француске комедије гдје је,

наравно, примљен са овацијама. Био је то други литерарни обрачун двојице неваљалаца око новца у коме је побиједио онај народу симпатичнији, сиромашнији.

Посљедњи отвори старих вриједности

Што се више ближио деветнаестом вијеку у коме ће новац постати онај Балзаков „ultima ratio mundi", наших јунака је све више и више. До сада само актери комедија, они се полако селе и у друге редове књижевности. Још за коју деценију биће их толико, на разним странама и у разним облицима, да их нећемо моћи ни пребројати честито, а камо ли пратити. За сада, то је још некако могуће.

Док је у Француској извађена она сатирична Лесажева комедија. Енглеску је потресала моралистичка драма некад знаменитог писца Џорџа Лилоа (1693–1739) у којој је главни јунак, Џорџ Бранвел или лондонски трговац".

Тај несретни Џорџ је, најкраће речено, један од оних нестрпљивих младих људи који је хтио пошто–пото и што прије да се домогне новца. Њега нестрпљивијим и опаснијим прави једна млада и лијепа жена сличних жеља, па Бранвел прво пљачка газду, а потом убија рођеног стрица. Наравно, на крају ће и њега и њу стићи заслужена казна па ће обоје завршити на вјешалима.

За нас који смо у литератури и у животу упознали много свирепије злочинце, Џорџ Бранвел је обични жутокљунац, а његова животна прича јефтина мелодрама. Међутим, за оно вријеме – вријеме још увијек пун старих вриједности које су се одупирале све снажнијем утицају новца – била је то врхунска литература. Савременици су чак забиљежили да је та драма Џорџа Лилоа имала и те какав васпитни утицај.

Године 1752. када је глумац Рос сјајно одиграо насловну улогу ове драме, једном посјетиоцу је нагло позлило. Био је то некакав млади књиговођа који је сјутрадан, у грозници и у тешком душевном растројству, признао да је и он, попут Бранвела и под утицајем једне лијепе жене, потрошио двије стотине фунти стерлинга свога газде. Љекар је све ово саопштио болесниковом оцу, а овај је одмах надокнадио мањак и момак је оздравио. Много година касније глумац Рос је на својој корисници (представи са које сав приход иде глумцу) добио од анонимног дародавца десет златних гвинеја, а у попретном писму се каже да је то поклон од човјека кога је Рос безмјерно задужио играјући сјајно Бранвела.

Очигледно, старе врлине су се још држале, али коначан обрачун је већ био на видику, па чак и исход тога обрачуна. То

ће нам, уосталом, најбоље потврдити и својим јунаком, али још више и сопственим животом, Пјер Огистен Карон де Бомарше (1732–1799).

Јунак славнији од писца

Име литерарних јунака који се у једном тренутку одметну од свога аутора па живе потом, вјековима, као нека малтене самоникла, спонтана творевина чији су коријени и нигдје и свугдје.

Фигаро је један од таквих јунака.

Настао као главна личност Бомаршеових комедија „Севиљски берберин" (1775), „Фигарова женидба" (1784) и „Незаконита мајка" (1790), овај симпатични препредењак је врло брзо направио блиставу ванлитературну каријеру, која је и самог Бомаршеа бацила у засјенак.

Већ 1786. године Волфганг Амадеус Моцарт (1756–1791) превео је Фигара у своју оперу „Фигарова женидба" и тако му дао, поред француског, и аустријско „држављанство". Три деценије касније, 1816. године, још један славни музичар, овога пута Италијан Ђоакино Росини (1792–1868) обрадио је „Севиљског берберина" као оперу, па је Фигаро овладао свим европским, и остао на њима све до данас. (Чак и лист „Фигаро" који је покренут у Паризу 1854. године излази још и данас и сматра се једним од најстаријих и најтиражнијих европских листова!)

Па, да видимо како је то овај берберин постао божанство модерне митологије.

Вријеме Фигаровог настанка је вријеме обрачуна грађанске с владајућом, аристократском класом, обрачуна који ће кулминирати и разријешити се у Француској буржоаској револуцији 1798. године.

Без икаквог материјалног богатства и без племићког поријекла, Фигаро није припадао ни једној од двију сукобљених класа, али је био онај „трећи" који обавезно добија тамо гдје се двојица свађају. Весео, духовит, ироничан, борбен, спреман и на подвалу када то околности захтијевају, он је брзо постао љубимац буржоазије, али када је касније та иста буржоазија постала водећа друштвена структура њене симпатије су знатно спласнуле. Тај плебејац који би да и сам постане богат, поштован и славан, засметао је чак и самом Бомаршеу, па је овај у трећем дијелу трилогије („Незаконита мајка") покушао да Фигара врати на позиције са којих га је увео у славу. Но, та комедија није имала умјетничке вриједности оних двију претходних, па није ни могла нашкодити већ славном и општеприхваћеном берберину који је „почео да вуче за нос читав свијет".

Писац у улози сопственог јунака

Ако је Фигаро постао славнији од свога аутора, Бомарше је у стварном животу био далеко већи Фигаро од самог Фигара!

Сједињујући у себи све важне особине оних чувених среброљубаца о којима смо до сада говорили – Еуклинов егзистенцијални страх, Шајлокову зеленашку грамзивост, аривизам једног Журдена, дрског Џорџа Бранвола – Бомарше је фантастично брзо, баш као у каквој бајци, прешао пут од сиромашног сајџије до моћника који је чак могао да одлучује о најважнијим питањима оновремене Француске. Оженио се некаквом старом контесом да би стекао племићку титулу, а онда као новопечени племић направио први ршум међу аристократијом коју је иначе презирао из дна душе. Судио се око насљеђа, подмићивао судије, бивао осуђиван и одлазио у затвор, писао памфлете тражећи подршку маса за своје приватне циљеве, да би на крају стигао до онога врхунца гдје му више није био потребан ни народ ни Фигаро, као представник тога народа и његове борбе за слободу, братство и равноправност. Он који је толико учинио за побједу потлачених, не само у Француској већ и у Америци (слао је тамо своје бродове, људе и оружје као помоћ борби за независну Америку!) умро је у свом велељепном дворцу у Паризу пут хришћанског страха за своје небројено благо!

Виктор Иго – тврдица

Нашу причу о класичним тврдицама и среброљубцима најприродније ћемо завршити управо са Бомаршеом јер у чудно испреплетеним судбинама овога писца и његовог главног јунака огледа се, на неки начин, наступајуће вријеме и нова улога новца. Новац је овдје сасвим сишао са просценијума и са страница књига и закорачио право у реални живот? Будући Еуклиони, Шајлеши и Харпагони неће – бити неки тамо смијешни појединци чија страст увесељава масу, него моћници с којима одиста нема шале.

Осим тога, они су се већ у првој половини деветнаестог вијека толико намножили да их је, једноставно, немогуће пратити. Само код Балзака (1799–1850), Гогоља (1802–1852), Игоа (1802–1885) и Дикенса (1812–1879) наћи ћемо их бар три пута

толико колико их уопште има у читавој европској литератури од Плаута до Бомаршеа. А шта су нам тек донијели Достоејвски (1821–1881), Ибзен (1828–1906), Зола (1840–1902) и остали писци друге половине деветнаестог вијека?

Но, ако је од почетка деветнаестог вијека немогуће пратити литерарне среброљубце, било би интересантно погледати колико је знаменитих писаца, попут Бомаршеа, подлегло неодољивој мађији новца. Нашао би се у тој толеранцији чак и један Виктор Иго кога Пол Лафраг (1842–1911) у свом памфлету „Легенде о Виктору Игоу“ представља управо у таквом свијетлу Лафарг чак тврди да је срце великог писца пукло онога тренутка када је требало да потпише један чек на 50.000 франака које је Иго тестаментом завјештао парискоj сиротињи!

„Дати 50.000 франака сиротињи, чак и послије смрти, превазилазило је снагу благородне душе Виктора Игоа – каже иронично Пол Лафарт, иначе зет Карла Маркса.

Овај оштри суд о Виктору Игоу је, зацијело, више условљен Лафарговим идеолошким гледањем на њега као „буржоаског“ писца, али ма колико груб и претјеран он ипак није лишен неке елементарне истине. Уосталом, о томе постоје и друга, поузданија свједочанства, а да и не помињемо бројне анегдоте. У сваком случају, овдје нам он добро дође као илустрација времена када су се тврдице селиле из књига право међу – писце.

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ УДАРАЦА

ТРАГОВИМА НЕСРЕЋЕ

Записи о ранама и страхотама које је земљотрес задао нашем Приморју

Послије дугих, упорних и, за ово доба године, прилично хладних киша, 15. април је освануо сунчан и тих, пун ведрог плаветнила које је наговјештавало мирније и љепше токове најљепшег годишњег доба. Била је то недјеља управо богомдана за излет и освјежење у тек пробуђеној и озелењеној природи.

Нико, наравно, није могао ни слутити да ће се тога питомог јутра збити оно што се збива једном или чак ни једном читавом људском вијеку. У 7 часова и 19 минута, отевши се однекуд из утробе земље, испод јужног дијела Црне Горе злокобно је протутњао разорни земљотрес.

Ни данас, недјељу дана касније, не могу се потпуно сагледати праве димензије те, како су се стручњаци већ изјаснили, највеће природне катаклизме на европском тлу за посљедњих седам деценија. Бројка од 93 погинула није, на жалост, још увијек коначна, а тешко да ће се икада утврдити стварни број теже и лакше порвијеђених. Оно што се за сада поуздано може утврдити јесте чињеница да је материјална штета непроцијењена и ненадокнадива. За свега неколико секунди стихија се немилосрдно обрачунала са читавим вјековима људског труда и најљепшим траговима човјековог хода и битисања у свим просторима. Порушени су стари градови Улциња, Бара, Будве, Котора и Херцег Новог, и десетине села у њиховом залеђу, а неки дјелови преко двије стотина километара дуге обале црногорског приморја у многоме су измијенили свој лик, на штету копна, наравно.

Цинична игра хаоса

Док су Пристрављени Титограђани истрчавали из својих заљуљаних зграда и бјежали ка слободним просторима по парковима и лединама, један човјек се чудио тој ненадној стисци

и вреви. Био је то Пајо Миљанић, возач Градског саобраћаја са линије „двојке“. Шта се то збива и за ким то трчи толики народ, питао се у чуду. Чак ни нешто касније, када је зауставио свој огромни аутобус, и када му је неко довикнуо „Бјежи! Земљотрес!“, Пајо је мислио да људи претјерују и да све то није тако страшно. У својој грдосији , која је стално у покрету, и стално заљуљана, он је и овај земљотрес од седам степени Рихтерове скале протумачио као обичну или нешто мало јачу свакодневну „трешњу“.

На посљедњој станици „двојке“ тамо код „пет солитера“, у Момишићима, гдје је неколико стотина Титограђана, грушсаних на ледини изнад Мораче, спремно чекало да у случају поновљеног удара побјегну још даље. Миљанић је окренуо свој празан аутобус ријешен да направи још једну туру, па да се тамо, на почетној станици, међу колегама, подробно распита о свему.

Писац ових редова, који је доживио стравични удар у свом стану на петом спрату дванаестоспратног солитера, журећи да се јави редакцији, улетио је у „двојку“ и наишао на скоро равнодушног , чак осмјехнутог Миљанића. То је био разлог што му се учинило да овдје, на земљи, ствари не изгледају тако ужасно као горе, у солитерима, који и иначе вибрирају онако витки и високи. Стога је на Миљанићево питање одговорио доста смирено како је „горе“ било „мало дрмања“.

Била је то, одиста, цинична игра хаоса, али не ни једина ни најсуровија на коју ће овај репортер наићи већ сљедећих тренутака и наредних дана крећући се свјежим траговима стихије.

Тренуци безгласја

У првим обавјештењима Радио–Титограда речено је да је настрадао Котор и да тамо има велик број погинулих и тешко повријеђених. Тражено је од екипа хитне помоћи и спасалачких екипа да одмах крену ка унесрећеном граду, а добровољни даваоци крви позивани су у најближе медицинске центре и болнице да помогну оним најдрагоцјенијим.

Био је то опет сурови цинизам хаоса, јер та страшна вијест била је тачна само у оном свом најстрашнијем облику – да је Котор порушен . Одмах затим јављано је да су катастрофално настрадали Улцињ, Бар, Петровац, Будва, Тиват, Херцег Нови читаво црногорско приморје са својим дубоким залеђем: Крајином, Црмницом, Кривошијама, Граховом...

Црна Гора је скамењена од запрепашћења и туге:

Ишчекују се вијести, али одоздо, из Приморја, чешће допире демонска хука стихије, него глас човјеков. А када се тај глас и јави, сазнања су поражавајућа: стотине мртвих, хиљаде тешко повријеђених, уништени путеви, потонуло Бродоградилиште у Бијелој, срушена барска Лука.

Ужасу нигдје краја.

Секунди вјечности

Тих седам–осам секунди 15. априла 1979. године наставиће, зацијело, своје трајање у дугом људском памћењу као један од најсуровијих обрачуна природе са човјеком. Али људи који су непосредно искусили сву жестину и суровост тога обрачуна и вјечност тих секунди, умријеће у сјенци ове несреће а да нико никада, па чак ни они сами, неће уистину сазнати шта се то уствари збило, какав је био тај њихов разумљиви страх, неразумљива присебност, недочућена чућења... Узалуд језик и ријечи, узалуд слова, слике, узалуд телевизија, радио, штампати секунди су, ипак, непреводиви на било коју релацију људског разумијевања и споразумијевања.

Нико још није одгонетнуо тајну тога хаоса названог одвећ безазленом кованицом „земљотрес“, па отуд бисмо могли и очекивати од човјека, сручњака „вјерну слику“ онога што се збило и доживјело за тих неколико секунди демоновог тријумфа.

Не очекујте то ни од овога свједока и његових саговорника.

„Немој ме слагати за оно маче“

Лука Мијановић, осамдесетогодишњи которски пензионер враћао се тога јутра са риве, са „спеизом“ у цегеру и новинама под мишком. Био је стигао на трг у центру старог Котора, тамо код старе православне цркве св. Луке поред које му је био стан. Требало је да направи још само неколико корака до својих врата када се десило чудо.

– Нешто ме је одједном дигло и бацило на зид цркве причао је Мијановић касније. – Покушао сам да устанем, али сам поново бачен у зид сусједне зграде. Не знам шта сам у тим тренуцима мислио, али када сам чуо како по плочнику трга падају цигле са крова било ми је јасно да је у питању земљотрес...

Ова Мијановићева прича одиста се не разликује од толоко других које смо ових дана забиљежили. Али њен наставак, који смо чули од Лукине супруге Олге, несхватљив је скоро:

* 20.С краја на крај таборава

– Када ме је Лука извукао на трг, била сам избезумљена од призора који сам видјела – каже Олга – Све зграде су биле опасно нагнуте и испуцале, а сав трг затрпан циглом и каменом. Земља је дрхтала и пријетила је опасност да останемо ту, затрпани за сва времена. Улице пуне народа и вриске која је парала уши. Тада је из зграде преко пута нас истрчала породица комшије Кривокапића. Њихова петогодишња кћерка Милица, Лукина љубимица, плакала је. Лука је одједном поче дозивати: „Милице, је ли се омацила мачка?“ Дијете је погледало Луку изненађено, а он је настављао као да у овом тренутку ништа није важније од тога „Немој ме слагати за оно мače што си ми обећала“.

– Милица и Лука – објашњава нам Олга – били су се договорили да, када се омаци комшијина маца, Милица једно мače поклони дједу Луки. Дијете је сада спонтано прихватило ту Лукину „игру“ и почело да га увјерава како се маца још није омацила, а када буде – она ће му свакако донијети обећано мače. „Слагаћеш, ме, бојим се“, упорно је понављао Лука, а Милица је још упорније доказивала да неће слагати. „Хоћеш“, „Нећу“, „Хоћеш“, „Нећу“ ... спорили су се они, док смо, међу, посљедњима, напуштали Котор...

Нико од оних који су тих тренутака оплакивали судбину Котора није могао ни претпоставити да се у древном граду испровоцираним спором осамдесетогодишњег старца и петогодишње дјевојчице. А и ко би могао, уосталом?

Смак свијета

Ослушкујући злокобни тутањ који је допирао из правца Приморја људи су замишљали куће које тону и побјешњело море које их вуче у неповрат својих дубина, заправо, замишљали су у баш оно што је тих тренутака доживио у Каменарима Лука Јоковић, руководилац Завода за привредни публицитет НИО „Побједа“.

– Стигао сам у Каменаре само десетак минута прије катастрофе. Како је скела још била на оној страни залива, у Лепетанима, изишао сам из кола „да протегнем ноге“. Јутро је било сунчано, па је Бока бљештала одиста као какав бисер, уокривена својим тек озелењелим брдима,. Ко би могао и помислити баш у таквом једном тренутку савршене љепоте и тишине.

Прво сам осјетио како кључа море, а одмах потом земља се затресла. Некакав огроман талас одједном је прекрио обалу, тако да сам једног тренутка скоро до појаса био у води, ту, на десет метара од обале! (Вода је била врућа. Не врела, али врућа!)

Када се тај талас повука, угледао сам најстрашнији призор те драме у Кеманарима: кућа која се налазила једва десетак метара десно од мене, на самој обали, одједном, без икаквог рушења, онако читава, потонула је у море!... Не, није склизнула, није је повукао талас: отишла је право у своје темеље, за секунд–два, чини ми се.

Стајао сам скамењен и као опчињен злом гледао огормни талас, висок ваљда преко 50 метара. Избио је на средини залива, тачно негдје на средокрађи између Каменара и Лепетана. Тада сам први пут зачуо људски глас: „Бјежите за мном, уз сокак! Потрчао сам за тим гласом, између куће, у брдо изнад Каменара.

Тамо у брду драму воде смијенила је драма земље. Хиљаду камених громада стропоштавало се низ окомита брда у море. Од неког праха, чега ли – јер облака тога јутра није било на небу – све је потамњело, па је страговита хука камена дјеловала још стравичније. Помислио сам: „то је смак свијета!“

Нешто се морало чинити

Ова прича Луке Јоковића, једног од десетак путника који су се 15. априла 1979. године затекли у Каменарима, очекујући скелу која ће их пребацити за Лепетане, на другу страну Залива, има свој неочекивани крај, зачуђујући.

– И када смо касније прешли у Лепетане...

– Када то касније?

– Па, чим се море смирило.

Послије десетак минута.

– Изнад оног истог мора?! Са кућом на његовом дну?!

– Да, али море је било мирно.

– Добро, море, али ви? ... Скелари?...

– Нешто се морало чинити.

То, како су се људи у тим тренуцима борили против стихије једним несхватљивим миром и спасоносном мишљу да се послије свега тога „мора нешто чинити“, најљепша је и најсвјетлија страна ове незапамћене катастрофе, ако она, наравно, уопште може имати своју свијетлу и лијепу страну.

Како Милосава није видјела Улцињ

Милосава Дармановић, пензионерка из Колашина, никада није била у Улцињу. Жељела је да тамо оде, али некада то ни-

јесу дозвољавале материјалне, а некада неке друге могућности, тек – Улцињ је за њу остао само лијеп и неостварен сан.

Када је Удружење пензионера из Колашина почетком априла ове године донијело одлуку да свога члана Милосаву Дармановић пошаље на петнаестодневни одмор у Улцињ, у тамошње пензионерско одмаралиште, нико није био срећнији од ње.

Милосавин одмор требало је да почне – 15 априла.

– Допутовала сам у Улцињ у суботу 14. априла, по мраку, око девет сати увече. Ништа нијесам видјела. Видјећу сјутра, има кад „говорила сам себи.. А видјела сам чудо, дијете моје... И тек да нијесам... куд та лијепа срећа...

У седам часова у деветнаест минута, док се Милосава спремала за излазак, земља је затутњала, зграда пензионерског одмаралишта се заљуљала. Несрећна жена је пала, а кад је устала и погледала кроз прозор – то више није био Улциљ!

– Видјела сам како падају кровови и како свијет бјежи, а онда је све прекинула магла као да је мркло... И јест мркло, како није мркло, кад нас је оваква несрећа снашла...

– Преживјела сам рат и све његове невоље, али да ме је живот поштедио овога, чинило би се да ништа страшно нијесам доживјела... Онај велики хотел на брду стајао је једно вријеме усред оне трешње и чинило ми се издржаће. Али пуче одједном, као да га је бомба ударила. Дохвати га нешто изнутра, само сам видјела облак прашине послије...

Непуних петнаест частова по доласку у Улцињ Милосава Дармановић је завршила свој петнаестодневни одмор.

Цинизам хаоса.

Смрт Мила Каје

Три приче које слиједе само су казивање из мноштва сличних која смо чули и забиљежили непосредно након земљотреса. Сваки од њих је – ма како иначе штуро забиљежена на овоме мјесту – потресно свједочење о човјековом страдању, али и његовом отпору злу. Али када је о самом ужасу ријеч, он је, рекли бисмо, сам себи најбољи свједок.

Мило Капа, пензионер из Шкаљара, доживио је земљотрес ту надомак которских зидина. Био је прибран и смирен колико се то може бити у таквим тренуцима. Помагао је да се смјесте они највише пострадали, обилазио повријеђене, смиривао уплашене, стизао свуда гдје је био потребан.

У понедељак прије подне Мило је стигао да обиђе которску риву, своје шеталиште. Огромна пукотина која је ишла читавом дужином обале, није га много изненадила: видио је он њу још јуче, одмах послије земљотреса испред своје куће у Шкаљарима. Нијесу га узбудили ни порушена кафана „Дојми“ ни посрнули градски бедем изнад ње. Све ће се то довести у ред чим прође ово зло, говорио је он, никакво зло не траје довијека.

Нешто је ипак узбудило Мила Капу – затворена главна градска капија. У свом педесет и осам година дугом животу Мило Капа никада није видио ту капију затворену.

– Зашто је капија затворена? – упитао је наоружаног чувара испред ње.

– Забрањен је улаз унутра. Котор је, Мило, сав у рушевинама – одговорио му је чувар.

Мило није могао да вјерује. Зар заиста нема више Котора? Када су га мало касније пустили да на тренутак погледа заниjемио је. Они тешки секунди јучерашњег дана, под чијим су се теретом, ето, порушили заидови и кровови древног Котора, видјели су се сада у свој својој страхоти.

Притиснувши десном руком срце, Мило Капа је пао на плочник вољеног града. Умро је, два сата касније, од посљедица срчаног удара.

Мир Војислава Роловића

У понедељак, 16. априла, црмнички пејзаж је неупућенијем посјетиоцу изгледао сасвим нормално. Па чак и нама, упућенијим, који смо тога јутра знали све што се у том тренутку могло знати о размјерама катастрофе на овом подручју, тај пејзаж је изгледао одвећ питомо.

Гледао сам камена брда са кривине код Брчели која сам безброј пута видио на путу за приморје или у повратку отуда, али ништа није говорило о томе да се ту, свега двадесет и четири сата раније, одиграла драма какву ни један живи Црмничанин још никада није видио.

А онда је ужас почео да свједочи.

Једна громада од, ваљда, пет–шест кубних метара камена, до пола заривена у земљу испод цесте, зауставила је мој поглед и почела да га усмјерава у одгонетање оних јучерашњих секунди.

Откуда она ту? Нигдје у близини нема узвишења са кога је могла да се оклизне, а поготову не тако високог да би се овако дубоко зарила у земљу. Покушавам да откријем њен

траг, али трага нема. Можда је оно срушено стабло на неких педесетак метара одатле нешто што би требало да буде њен траг, али у том случају громада је отргнута са оног виса удаљеног преко пола километра ваздушне линије. Немогуће – закључујем ја, а мој стари знанац Војислав Роловић из Брчели каже да је то могуће и да та громада није ни највећа нити је најдаље отишла.

– Има их доље ниже и већих – каже он, који је то камење пратио у тренуцима док је оно превальивало свој невјероватни пут.

Хоћу да питам Војислава како је све изгледало, како је он то доживио, па се постидим и те своје намјере и, још више, свога страха од те громаде већ смирене у њиви испод цесте.

Требало је бринути и о мртвима

У нашим вишедневним путовањима по угроженим подручјима имали смо прилике да упознамо доста људи у штабовима цркви̇не заштите који су се, преживјевши и сами несрећу, достојанствено и храбро борили да одмах по катастрофи организују живот и доведу у ред оно што је могуће уредити. Сви су они достојни поштовања и дивљења, и друштво им неће заборавити беспримјерне подвиге у беспримјерној ситуацији.

Међутим, црмнички штаб цивилне заштите у Вирпазару ипак заслужује да буде издвојен, ако ни због чега другог, а оно због одиста јединственог проблема који је у тим несрећним тренуцима, уз све остало, морао да рјешава: гдје сахранити погинуле и, што је било још теже и страшније, како пронаћи и затрпати свјеже хумке из којих је стихија избацила још несатруле људске лешеве?!

О томе најужаснијем моменту читавог овога хаоса Жарко Стојовић, предсједник Мјесне заједнице Вирпазар, причао нам је зачуђујуће мирно и прибрано, увјерен да ће однекуда стићи тражене стручне екипе.

– То нам је у овом тренутку најпрече – рекао је он мирно, као да се ради о обичном свакодневном проблему, а не о апокалиптичкој слици.

Ни нови удар земљотреса (понедјељак, 16. април у 11 сати и 10 минута), јачине око 6 степени Рихтерове скале, ништа није промијенио ни у понашању Жарка Стојовића ни у атмосфери штаба. Сачекали су да се тло смири и свак је наставио свој посао онамо гдје је био прекинут.

Нама прије̇ти опасност не само од људских лешева већ и од утинуле стоке. У овом тренутку, нарочито на подручју села

Лимљана, лежи под громадама око 400 грла крупне стоке! А, видите, топло је...

Жарко Стојовић није заборавио да се при одласку извини због – заузетости.

У Брчелима, на оном проширењу гдје моторизовани путници паркирају своје аутомобиле, пажњу нам је привукао чаршав натопљен крвљу и крвави јастук, бачен мало даље. Очигледно, неко је у том чаршаву донесен довде, а одавде отпремљен према Титограду. Ко је и да ли је спашан, питамо се колега Лабовић и ја, а никога у близини да нам одгонетне тајну те крви.

Са цесте према нама журно крену средовјечна жена у црнини. Пођосмо јој у сусрет, мислећи да је мјештанка. Она нам пружа руку и кроз сузе пита: „Јесте ли живи“? Видимо да је и она дошла да потражи некога свога. Рече нам да се зове Савка Шуковић и да је из Горње Мораче. Заова јој је удата за учитеља Томашевића, па иде да види јесу ли преживјели. Нас двојица заградисмо својим тијелима онај чаршав од њеног погледа. Она крену, брижна, путељком према кућама Томашевића. Шта ли ће тамо затећи?

На жељезничкој станици у Вирпазару нађосмо групу од преко стотину омладинаца из зетског села Понари. На прву вијест о несрећи која је задесила Црмницу организовали су бригаду и дошли да помогну. Штаб их је послао у село Бријеге, али су их отуда вратили.

– Хвала вам, дјецо наша, никада нам ту братку помоћ нећемо заборавити, ни вама ни вашим очевима. Али вас не смијемо држати у овом паклу – изгинућете у нашој невољи, па брука задовијек... Хвала вам по хиљаду пута, и ако одиста мислите да нам како помогнете, идите својим домовима и својим родитељима.

Шта је све овај земљотрес, осим несреће, донио овоме народу тек ће се видјети. Није све ипак тако црно у Црмници овога црног понедељника док се по њеним разбацаним селима оплакује преко двадесет изгинулих у јучерашњем земљотресу. Није!

Обрнути смјерови

У ово доба године, у априлу, которске серпентине су од свог настанка биле увијек пуне возила и људи, и увијек је било више оних који су се из правца Његуша спуштали у Котор, него оних других који су ишли у супротном смјеру. Данас, у уто-

рак, 17. априла 1979. године мој колега Милутин Лабовић и ја гледамо призор који ће остати, надајмо се, жалосна професионална привилегија само нас двојице:

Одоздо промичу стотине аутомобила пуних људи, претоварених стварима, са дјечјим главицама начичканим иза стакала, а доље путујемо само нас двојица у бесмислено полупразном „стојадину"!

– Како је доље? – питамо на једној кривини, при успореној вожњи, човјека са качкетом који нам прави пролаз.

– Тешко. Јутрос је опет био земљотрес... Стари град је докусурен... Па ова киша, погледајте само...

Хоћемо да га питамо за име, али иза њега је већ створен ред аутомобила.

– Срећно! – не заборавља да каже он и одлази. Ми смо због оне гужве (а да ли само због ње?) испустили да човјеку зажелимо срећу. Но, тјеши нас ни мало лијепа помисао да ће срећа данас бити потребнија нама двојици у Котору, него нашем саговорнику који је већ замицао у Његушко поље.

Бока без обала

Оно што смо касније гледали над нама, око нас и дубоко доље испод нас превазилазило је границе обичног људског чуђења и прелазило у страх, па настављало даље, у нешто теже и болније. Огромно камење, отргнуто јутрошњим земљотресом тамо негдје у ловћенским врховима, пријетећи је висило над сваком серпентином, а доље, кроз сабласну маглу, видио се залив ни налик више оном јучерашњем, оном са разгледница. Негдје ни једног од оних језичака копна што су се увлачили у плаветнило залива, чинећи га атрактивнијим и љупкијим. Све је то срезала прекјучерашња неман, све је одвукла у своје амбисе.

Нема сумње да ће човјек надокнадити све оно што му је ових злих јутара отето, али слику залива нико никада више неће моћи да учини онаквом каква је била.

Сјутрашњем посјетиоцу Боке биће довољно показати неку од старих разгледница па да му одмах буде јасно шта се то ондје збило у недјељу 15. априла и данас, у уторак 17. априла 1979. године.

Страх

Наше стравично виђење Боке са ловћенских серпентина у уторак 17. априла читалац ће најбоље осјетити кроз „нејуначко" понашање писца овога текста.

– Лабовићу – рекао сам у једном тренутку. – Сада бих највише волио да нас дочека милиција на Тројици да нам саопшти да је забрањен пут у Котор.

– И ја! – искрено је признао Лабовић.

Достојанствени мир

Али умјесто милиције, на Тројици нас је зауставила нека жена и замолила да је превеземо у Котор. рече да је из села Канча и да иде у штаб цивилне заштите, у Котор, да пријави нова разарања која су се јутрос догодила тамо. Огромне камене громаде с Ловћена затрпале су неке куће и има много повријеђених. Рече да и у селу Мирац има и погинулих, да је и тамо стање очајно.

Одвезосмо се у штаб.

У штабу цивилне заштите наиђосмо на Анђелка Ковачевића, срдачног и насмијаног, баш као што смо га запамтили из ранијих сусрета, овдје у Котору. Мило му је, каже, што нас види, и као да се ништа овдје страшно не дешава – нуди нас да одморимо, да презалогајимо, да попијемо... Стиже да нам исприча и једну анегдоту, „од прије 15. априла", како нагласи.

На нас двојицу неосјетно прелази мир ових људи, који дисциплиновано и задивљујуће прибрано рјешавају проблеме једне ситуације какву никада нико прије њих није рјешавао овдје, у Котору, и какву, надајмо се, никада нико неће ни рјешавати.

– Киша која је почела падати током ноћи и јутрошњи нови снажни потрес учинили су ситуацију још тежом, али све ипак тече у реду, нема панике, нема очајања – кажу нам у штабу.

А ако је икада било разлога и за панику и за очајање било га је управо тога уторка. Јер поред кише, поред новог потреса, неке стране радио–станице су јављале да Котору данас предстоји још један, уништавајући земљотрес који ће – потопити град!

На игралишту Бокеља, на Бенови, испод мокрог шатора излази човјек. Питамо га за једног пријатеља.

– Знам да је жив, видио сам га послије земљотреса, али не знам гдје је смјештен. Ево, сад ћемо некога питати...

И хоће човјек, онако незаклоњен од кише, да нам се нађе при руци, да нам помогне у трагању. Представи нам се : адвокат Јаничић.

– Има доста тога што нам недостаје, али ко у оваквим приликама може да има све. Главно је да смо остали, а ксније ће се, полако, све довести у ред.

Чуо је да су данас настрадали неки људи у саобраћајној несрећи, негдје код Будве. та вијест га је потресла, хтио би да знам нешто више о томе.

– Добро је што нас милиција није вратила са Тројице – кажем Лабовићу – Добро!

Слика страве

У историји Котора и његових зидина постоји једна епизода која се данас упорно намеће мислима, јер ако ишта може да илуструје сигурност и постојаност тих зидина и некадашњу моћ Котора – може управо она.

Наполеонов командант Боке Которске, генерал Готје, у септембру 1813. године, пошто је претходно изгубио читаву Боку затворио се са остатком својих снага међу которске зидине и датле пружао отпор удруженим снагама Енглеза, Руса и Аустријанаца с мора и Црногораца с копна.

Пуна четири мјесеца Готје је одбијао да се преда, трпио данонoћну ватру (и одговарао на њу), па је у новембру 1813. године чак издао и свој новац, који му је био потребан за плаћање војника и регулисање трговине у граду.

Изашао је из Котора 8. јануара 1814. године, непоражен, „са свим знацима свог војничког достојанства". У уговору и предаји града, који је сачинио с енглеским капетаном Виљемом Хостом, Готје је унио на крају и овакву клаузулу.

„Уколико би се до 8. јануара, дана предвиђеног за предају града, пред Котором појавиле снаге његовог царског величанства Наполеона у циљу деблокаде, овај уговор ће се сматрати ништавним и као да није ни постојао".

Ето, тако су те зидине биле поуздане и тако са одолијевале, да би, на крају, сачекале 15. април 1979. године и – пале.

Популарна которска кафана „Лојми" била је њихова прва жртва: једва се и назире испод огромне гомиле камења извађеног из градских зидина према риви.

Када смо са др Јованом Стијепчевићем ушли у Котор, призор који смо видјели онијемио нас је. То ли је тај проклети вакат који разграђује по приморју куле!

Звоник, кнежев двор, вијећница – све то сад личи на оне аветињске слике уклетих градова каквима се илуструју странице бајке о злим духовима и вјештицама. Она јучерашња слика Котора, која је сломила срце честитог Мила Капе, била је рекоше, у односу на ову данашњу – много подношљивија.

Са зидина главног трга смијеши се Оскар Давичо. На плакатима пише да је вечерас, у уторак 17. априла, у организацији Удружења књижевника Црне Горе и Центра за културу Котор, требало да се одржи књижевно вече овог нашег угледног писца.

На паноу градског биоскопа такође плакат посљедњег филма – „Ово је заиста љубав".

Ово је, заиста, цинизам нереда.

Замичемо тамо, пут Катедрале светог Трипуна, између кућа које су се наслониле једна на другу. Киша лије као из кабла, али овдјеније проблем како се саувати од кише већ – од кућа.

У малој, побочној улици налази се комплет од дванаест слајдова Боке Которске. Херцег–Нови, Рисан, Пераст, Котор, панораме... Сачуваћу ту успомену, јер никада више нико неће имати прилике да сними то што се налази на тим слајдовима.

Котор више нема свога парка, оног симпатичног рта што је залазио дубоко у море, између луке и хотела „Фјорд". Фотографија снимљена послије 15. априла биће осакаћена за тај детаљ.

Анђелко Ковачевић нам исприча да је у тренутку када је парк потонуо у море, на његовој обали био један рибар. Када га је море ненадно повукло у своје дубине, па поново избацило на обалу, несрећни човјек се ухватио за постоље споменика палим борцима који је прије несреће био више од стотину метара далеко од мора!

Састављени вјекови

Требало је да овога послијеподнева обиђемо Пераст и Рисан, али рекоше да је око двије стотине метара пута одроњено негдје испред Пераста, па окренусмо преко Прчња у Тиват.

Куд год данас да окренемо – на задатку смо. То је још једна жалосна привилегија наше професије, ових сурових дана када се нико не бори за било какву привилегију, нити је може имати у овом заједничком страдању!

Није исто прочитати или чути нешто о нечему и видјети то својим очима. Прочитали смо били – и малопријe чули о доктора Стијепчевића у Котору – да је Богородичин храм у Прчњу порушен, па ипак нас слика те распукле цркве испуни језом као да истина о томе први пут допире до нашег сазнања.

Тај понос Прчња, најрјечитији и најпоузданији свједок негдашње његове трговачке и поморске моћи – срушен је. И

његови четрдесет метара дубоки темељи, постављени још у вријеме Млетачке Републике, крајем 18. вијека, и његово кубе довршено прије седамдесет година, пространјељени су за пар секунди истом злом стријелом. Сто двадесет година људског труда претворено је у неред... болом овог рањеног храма, који је покојни дон Нико Луковић, Прчњанин, био претворио и у својеврсну и изузетно вриједну галерију сликарских и вајарских дјела наших најпознатијих ликовних стваралаца.

Потонула кула спаса

Трагамо погледом кроз кишу и маглу по далекој другој обали залива. Тражимо Рисан али једва га назиремо, шћућуреног под немилосрдним каменим брдима. Јутрос у Котору, у Штабу, сазнали смо да је овај град имао шест погинулих, али да нико није страдао од рушења зграда или чега другог, већ од камене ријеке која се сручила одозго, убијајући и носећи све пред собом.

Пуна је Бока туге, па као да се и пролеће издајнички повукло и оставило у неком непознатом добу године које сипу несрећом и листа несрећом.

Човјек – једина узданица

Испред потонулих докова Бродоградилишта у Бијелој стоје циновски прекоокеански бродови, уздигнутих прамаца, као да ће свакога часа испустити крик очаја пред том својом луком спаса која им више не може помоћи. Рањени негдје у суровим океанским просторима, упловили су ту, лијека ради, и нашли се у безнађу, онако огромни и беспомоћни.

Ријетка слика – не поновила се.

Кад човјек путује кроз ове опустјеле просторе добро му дође сваки сусрет с људима, јер само у њима могу да се нађу оне вриједности које су ових дана издали и небо и земља, и гора и вода... Само је човјек овдје поуздана лука спаса и само се на њега и његов глас можеш ослонити.

Под једним великим шатором у Тивту – састанак неког омладинског актива. Предлаже неко да се једна улица што прије искључи из саобраћаја, јер би неупућени возачи могли да оду на дио обале која је стихијом уништена.

– То ћемо уредити са Милицијом, они ће сигурно предузети нешто – каже предсједавајући, и жури да пређе на наредне проблеме, а њих није мало, очигледно.

Др Бранко Прњат, извршни секретар Предсједништва ЦК СК Црне Горе, у друштву Мата Крстовића, предсједника Извршног одбора Скупштине општине Тиват, долази с терена на састанак политичког актива.

Честити, стари пут

Стихија се може пребродити само рационалним и организованим понашањем и комунисти су овдје, још од првих тренутака несреће, у перманентној акцији. Ово је, сазнадосмо, већ четврти састанак ове врсте на територији тиватске општине.

Међу првима који су понудили своју помоћ у овој несрећи нашао се и стари пут преко превоја Тološи, између Грбаљског поља и Будве. Остављен прије двадесет и пет година кишама, трави и забораву, јавио се сада, ненадно, као једина спона између Будве и Котора, послије рушења магистрале код Жутих прла.

Узан је и изрован, закрчен, али ипак даје много више људима него што су људи њему давали за ових двадесетак година откада су завладале широке, асфалтиране саобраћајнице.

Неће ли нас овај пут подсјетити на многе некадашње заобиђене путеве који у некој сличној ситуацији могу да затребају? Лабовић каже да, када се буду сабирала искуства из ове несреће, оне неће заборавити овај честити, стари пут.

Од петнаестак возила која су кренула у правцу Будве преко Топлиша, троје се вратило већ послије првих пет стотина метара, двоје послије километра, а једна чак са средине тога свега шест километара дугог пута.

Ми смо га прешли читавог, за нешто мање од једног сата.

Хвала му.

Над тишином Будве

Будва нас дочека тишином и мраком и муклим лавежом однекуд из брајићких страна.

Уличне светиљке што у полулуку иду од хотела „Парк“ па све доље до „Могрена“ и „Авале“ овај мрак и ову тишину чине још саблазнијом. Личе на огромну рибљу кост бачену ту, у подножје планина, са неке демонске трпезе.

Сјетих се, са тугом, како смо прошлог љета и писали и прочали да је у Будви много буке, много оркестара, и да томе „злу“ треба стати на пут.

Хоће ли се ко, послије оваквих виђења Будве, усудити још некад да псотави сличне захтјеве?

Лабовић и ја – нећемо.

Жеђ на киши

У Улцињу већ други дан лије киша. Ноћас је, како чујемо с радија, на квадратни метар пало скоро петнаест литара, а Улцињани пију барску и титоградску воду коју им догоне цистијерне из Пожаревца, београда, Новог Пазара... Она зла вода их туче, она добра им измиче – не зна човјек више шта да мисли о овој несрећи и њеном цинизму.

Један човјек је улетио у штаб цивилне заштите и не баш учтиво опоменуо некога да возачи цистјерне из Пожаревца већ други дан нијесу добили ништа за јело. Видимо, Улцињанин је, и није му право да људи који их пое, остају гладни код толико хране. Из штаба су одмах пошли тамо, али се испоставило да су Пожаревљани дошли тек мало прије и да нијесу имали никаквих проблема с исхраном.

– Има људи који, разгонећи сопствени страх, – праве проблеме ни од чега – кажу нам у штабу.

А колико је тај улцињски штаб цивилне заштите мислио боље ће казати овај примјер у недјељу, одмах након несреће, разапели су своје шаторе на једном подбарном земљишту, гдје их је већ прва киша практично потопила, тек у сриједу, око подне, сјетили су се да ту, на десетак метара од њих, постоји идеално узвишење на коме се вода не задржава.

Лустер над хаосом

Кућа Хамзе Берјашевића, земљорадника, остала је без побочног зида па се кроз тај отвор види и кревет са којих су укућани устали, и шпорет на коме је била пристављена кафа, и одложена дјечја књига... А над свом том хаосом поремећеном афмосфером, виси са таванице округао, румен лустер. Како је претекао у том хаотичном рушењу нико не зна да објасни, али га сада Хамзин брат Ћазим, чија је кућа остала читава, користи као поуздан сеизмограф.

– Чим се земља само мало затресе, он се одмах клати каже Ћазим. А и да нам није ово рекао, имали смо прилике да се и сами увјеримо у сеизмички сензибилитет тога лустера. Сасвим убрзо на то овдје не треба дуго чекати.

Дани дјечјег страдања

У шатору Станице милиције у Улцињу забиљежили смо најтужнији податак на овом нашем тужном вишедневном путу: међу двадесет и два погинула становника ове општине, има чак деветоро дјеце од једне до 15 година старости! Само у селима Горња и Доња Клезна, Брајиш и Горњи Распић од деветоро погинулих седморо су дјеца!

Најтежи случај је ипак онај у селу Доња Клезина, гдје је испод рушевина кућа извучено четворо малих Куртовића: петогодишњи Реџеп, четворогодишњи Адем, трогодишњи Насер, дјевојчица Садета од петнаест мјесеци и њихова мајка, четрдесетогодишња Небија.

Милиционер Велимир Бурић, који је са колегама Драгомиром Обрадовићем и Андријом Јаћовићем вадио мале гиђенике испод рушевина, ни данас, четрдесет осам часова након катастрофе, не може да одагна те слике страве.

– Шта да вам кажем?... То је био најтежи, најсуровији тренутак у мом животу, један од оних послије којих човјек одједном остара за читаву деценију...

Можда не у овако великој сразмјери као у Улцињу, али у другим пострадалим крајевима погинуо је и велик број дјеце. Изгледа, на жалост, да ће земљотрес од 15. априла 1979. године остати забиљежен у хроници сличних катастрофа као најтежи по броју погинуел дјеце. Било је недјељно јутро када су породични мезимци још спавали, па је та околност ситуацију учинила још трагичнијом.

Срећа у несрећи

Асан Бећовић из Подрага у Старом Бару био је дошао из Солингена, из Западне Њемачке, на краћи одмор у завичај да обиђе сина основца који му је био код брата Рамадана.

– У недјељу смо ја и брат поранили да нешто урадимо око нове куће, дјеца су остала да спавају, њих четворо . Када је почео земљотрес, прво што сам урадио погледао сам на кућу која се љуљала као барка. Ни у чему у томе тренутку нијесам мислио, ничег нијесам био свјестан осим те чињенице да су дјеца у опасности. Срећом, кућа је издржала, мада је све око ње порушено, па чак и зграда основне школе „Србија“ која се налази преко пута наше куће... Срећа што није био радни дан и што је школа била празна – радује се сада Асан.

Воз број 4665

Има у овој несрећи много тога што се може назвати срећном случајношћу и што нас, колико–толико, обрадује на овим тешким путовањима. Међутим, има још више онога што није никаква случајност, већ трезвени и организовани рад који је учинио да ова катастрофа не однесе онолико жртава колико би без те трезвености и такве организације однијела.

Оно што су овом приликом учиниле Армија и Милиција, на примјер, тешко да ће ико представити у правом свјетлу, не само сада, непосредно послије катастрофе, него ни касније. Дјеловати на тако широко погођеном простору и свуда стићи на вријеме или бар довољно брзо а да се спријечи оно најгоре – одиста је посао који служи на част нашим војницима и милиционерима.

Скоро да нема случаја да је нека служба затајила у овим трагичним тренуцима. Људи су с невјероватном присебношћу већ у првим моментима чинили све да се живот нормализује.

У Вирпазару се 15. априла затекао један шинобус који је земљотрес, практично, одсјекао од свијета. Према Титограду није могао због оштећења колосијека на Танком рту, а из Сутомора и Бара дуго нијесу имали никаквог гласа.

Међутим, чим је установљено да је тунел Созина проходан, заробљени шинобус је преузео улогу воза број 4665 и кренуо према Сутомору. А само десет минута прије кретања – с мора је допро тутањ новог, снажног земљотреса. ред вожње је, без обзира на све, морао да се поштује.

Љубав не тражи овјеру

Помоћ која је непосредно након земљотреса почела да пристиже у пострадала подручја, та већ толик пута освједочена солидарност Југословена, овдје је бљеснула у свом најљепшем сјају. Већ у недјељу послије подне на црногорским друмовима су се нашла возила из скоро свих крајева земље возећи унесрећенима оно најнеопходније за такве ситуације.

Порушени, оштећени или, као на неким мјестима, потонули путеви нијесу били у стању да пропусте све те колоне, али људи су ипак журили и стизали на лице мјеста, често и уз велики ризик.

Већ у понедјељак из Јајца је дошао десетотонски камион и паркирао се пред Штаб цивилне заштите у Котору. Јајчани су донијели десет тона хране и љекова и двадесет милиона старих динара – сву буџетску резерву њихове општине.

Када су им Которани објаснили како они немају печата којим би овјерили пријем робе и новца, Босанци су само одмахнули руком:

– Најважније је сада да смо вам ми то донијели, а печат нам не треба да га и имате.

Ето, тако је то почело, а колико је таквих примјера услиједило – тешко да ће се икада сазнати.

„Тата, благо авиону"

Несрећа од 15. априла све нас је дубоко потресла. Нема ваљда човјека који у тим трагичним тренуцима није саучествовао са унесрећенима. Забиљежене су већ многе изјаве, импресије, мишљења, пјесме, казивања...

Ми ћемо ово наше казивање завршити ријечима петогодишњег Живка Кривокапића из Титограда, Улица Париске комуне број 5.

Живко је главни удар, у недјељу 15. априла , доживио у свом солитеру. Дијете је било уплашено, али ипак не толико као када је у недјељу увече видјело на телевизијском екрану слике пострадалих крајева. Тада се Живко привио уз свог оца и шапуно му: „Тата, благо авиону!"

*21.С краја на крај табора

ФАНТАСТИКА СЛУЧАЈНОСТИ

СТВАРНОСТ ЈЕ БИЛА СТРАШНИЈА

У великим несрећама и најобичније случајности постају видљивије него иначе. – У недавној катастрофи вјерски занесењаци покушали да неке случајности протуре као сигурне предзнаке скорашњег смака свијета! – Чудне подударности појединих сцена из телевизијске драма Васка Ивановића „М. Б." и филма Вељка Булајића „Човјек кога треба убити" са несрећом од 15. априла!

ЖИВОТ ЈЕ ПУН некаквих случајности и случајних подударности, али у обичној свакодневници ми то једва и примјећујемо, а ако понекад и примјетимо, брзо и лако све објашњавамо, и још брже и лакше заборављамо. Ко ће још да разбија главу око тамо неких ситних случајности, када је већ не разбијемо око тога што је, на примјер, једна Америка откривена случајно, што нам је случајност донијела пеницилин или што је и закон о гравитацији исто тако откривен захваљујући случају?

Али, када у нашу свакодневницу бане нешто необично и неочекивано, нешто страшно попут посљедњег земљотреса, свака случајност или случајна подударност, па чак и она најбезазленија, почиње да добија у значају као да је управо она била повод или посљедица онога што се збило. То је, ваљда, некаква одбрамбена способност човјекове свијести која, бавећи се малим људским чудима, бјежи испод директног удара оног већег, непознатог природног чуда.

„Крв људска из земље проврела"

Наравно, овакве ситуације, и овакво стање свијести, обично добро дођу и вјерским мистицима који у свему томе виде не пуку случајност и подударност, каквих је пун живот, већ искључиво „вољу неба" и „прст божји".

„Пророци" разних вјера и вјерских секти сјатили су се били првих дана након земљотреса по црногорском приморју, покушавајући да шире своје приче о смаку свијета, прецизирајући чак и датум коначног божјег обрачуна с људима. Свака вјера и свака секта имала је свој датум и свој сценарио тог смака, тако да је испадало да се не ради само о овом, једином, кукавном свијету већ да је у питању више свјетова и више смакова.

На руку овим „пророцима" и њиховим „предсказањима" могли су тих првих дана да иду и неки моменти који су, заиста, апокалиптично дјеловали. У готово свим црмничким селима, на примјер, земљотрес је или „прогутао" или „отворио" већину гробница, а у приобалном дијелу мора и у неким изворима у дубљем залеђу појављивала се вода боје људске крви, која ни мало није личила на боју бокситне руде, како се то у први мах мислило и објашњавало. Најзад, најубједљивији „аргумент" ових „божијих изасланика" била је околност што се земљотрес догодио на сам дан католичког Ускрса, односно на дан традиционалног божијег „јављања".

Све то, међутим, није могло да ухвати дубљи коријен у свијести овдашњег народа и због тога што је он одвајкада имао резервисан однос према богу. У овим просторима виђено је и преживљено много несрећа, па су људи већ свикли да их примају као дио своје судбине, а никако као казну божију. „Бог има озбиљнијих послова по свијету, а ми смо дужни да се сами боримо против зла колико смо кадри и колико можемо" – тако се, отприлике, увијек размишљало у овим крајевима, па је тако примљена и ова посљедња несрећа: мирно , као зло коме се једино и најбоље сам човјек може супротставити.

Схватило се да је превртање и пропадање гробова посљедица геолошких особина црмничког тла и да је таквих појава било и у прошлости, па је свијет ипак претекао („Побједа" је 18. априла донијела и одломак из једне старе приповијетке Луке Јововића у којој се говори управо о сличном земљотресу и сличним појавама које су се збиле у Црмници још у доба Шћепана Малог".)

Испоставило се исто тако да је она „људска крв" што је „из земље проврела" у ствари минијум – фарба којом су геолози бојили воде ради праћења њихових подземних токова. Велике количине те црвено обојене воде задржале су се својевремено негдје у подземним ходницима и галеријама и сада су због налијегања терена, под снажним притиском, истиснуте на своја некадашња уворишта.

То што се земљотрес догодио баш на дан католичког Ускрса није, исто тако, нешто чега и досада није било. Сви катастрофални земљотреси који су се догађали у овим просторима догађали су се у вријеме прољећне равнодневнице, некад на сам дан Ускрса, некад дан прије или драми, која је приказана на телевизији природну законитост.

„Сан Вукелић Машана"

Насупрот тим „знамењима" у којима је чак и вјерницима било лакше препознати земаљски „прст" него „вољу неба" и

„Прст божији“, овај земљотрес је имао врло богат и више него занимљив „риплијевски репертоар. Било је ту таквих „нумера“ у којима је и сасвим трезвен човјек морао с додатним напорима да препознаје стварност искошену цинизмом хаоса.

Када сам у понедјељак 16. априла, дан послије земљотреса у Црмници подсјетио једног колегу на „сан Машана Вукељића“ из телевизијске драме Васка Ивановића „М.Б.“ и на уводну сцену филма Вељка Булајића „Човјек кога треба убити“, мој кооега је застао, пољутао тренутак–два присјећајући се, а онда ме је погледао као да ме види први пут у животу. „Пази, стварно!“, рекао је полугласно, а одмах потом ме озбиљно упозори:

– Не причај о томе данас. Све ће то касније бити занимљиво, али сада, овдје, то је – страшно!

Васко Иванови је, наиме, у тој драми, која је приказана на телевизији крајем 1978. године, свега неколико мјесеци прије катастрофе, ставио у уста свом гуслару овакве стихове:

„Сан уснио Вукелић Машане,
у сну виђе сутормапске стране,
притисла их нека маглуштина
од Црмнице па све до Улциња“.

Тај сан Вукелић Машана цидјели су Црмничани на јави, 15. априла у 7 часова и 19 минута, када се Суторман затресао као пловак на води и када су се низ његове окомите стране сјуриле огромне стијенске масе, рушећи црмничка села и дижући при том стравичну камену прашину која је чак и само небо била закрилила.

Фото–репортер сарајевског „Свијета“ Микица Ђурашевић, који се тога јутра био случајно затекао на Петровачким странама и снимао илустрације за текст о предстојећој туристичкој сезони на Црногорском приморју, ухватио је објективом своје камере тај сан Вукељић Машана, и то у правом тренутку и тако добро као да му је и сама несрећа позирала!

КАДА ЗЕМЉОТРЕС УПАДНЕ У РИЈЕЧ

Најдужи период мира и мирне изградње био је у Црној Гори онај од 1878. до 1912. године. Ни овај данашњи није потрајао дуже од 34 године! – Како је земљотрес „ријешио“ један проблем Штаба цивилне заштите у Будви. – Правовремена илустрација фантастике.

У својој дугој и бурној историји, препуној ратова, сиромаштва и свакојаких невоља, Црна Гора је имала само један нешто дужи период мира и мирног, нормалног развоја. Било је то вријеме од 1878. године када јој је, послије рата с Турском, на Берлинском конгресу и званично призната независност, па све до балканских ратова 1912. године.

Потрајао је тај период пуне тридесет и четири године.

Те, за мало три и по деценије мира Црногорци су искористили на најбољи могући начин: оплеменили су своје сурово беспуће стотинама километара за оно вријеме веома модерних путева, ударили темеље новим градовима, подигли прве фабрике, раширили мрежу основних и средњих школа и тако даље. У Црној Гори то вријеме прорадила је прва радиостаница на балкану, уведен је први државни аутомобил у поштански саобраћај, штампан је и кован сопствени новац, изграђена прва жељезничка пруга...

Балкански ратови, на које се нешто касније надовезао први свјетски рат са скоро трогодишњом аустроугарском окупацијом, прекинули су тај „златни период“ црногорског мира и мирног развоја. Штавише, са окупацијом 1916. године Црна Гора је престала да постоји као држава, да је три године касније и у такозвану „версајску“ Југославију ушла обезличена као административна територија.

Од 1945. године, овога пута као једна од шест равноправних република социјалистичке федеративне републике Југославије, Црна Гора је почела свој руги период мира и мирне изградње. Био је то далеко бурнији и садржајнији развој, у коме су до пуног изражаја дошле стваралачке способности црногорског народа. Али – чудне ли подударностич – ни овај период није могао да потраје дуже од 34 године!

Управо уочи 9. маја. Дана побједе, управо уочи тридесет и четврте годишњице мира, када бар у овом дијелу свијета није било ама баш никакве непосредне ратне опасности, дошао је тај 15. април 1979. године који је за само десетак секунди опустошио Црну Гору немилосрдније и теже од било којег рата или непријатеља.

Када су уз све ово зна да је катастрофа од 15. априла дошла из расједа који се налази у Земљиној кори између Улциња и Херцег–Новог (управо дужином читаве црногорске обале!) и да је са изузетком једног дијела сјеверне Албаније катастрофално страдала једино Црна Гора (и то баш онај њен најразвијенији и најбогатији дио!) – случајност ове подударности прераста у својеврстан куриозитет.

Када земљотрес упадне у дневни ред

То што је Штаб цивилне заштите у Будви читавих пет дана раније заказао свој састанак за недјељу 15. априла у 7 часова изјутра није ништа ни чудно ни неуобичајено у његовој пракси. Проблеми које овакав штаб треба да рјешава у случају рата, елементарних несрећа и у другим сличним приликама, обавезују чланове да сваком питању прију крајње озбиљно и одговорно. Због тога је недјеља изабрана као најпогоднији дан за састанак Штаба, јер тога дана су сви чланови слободни од других обавеза па се може на миру и темељито размотрити све оно што би могло бити од значаја и користи у евентуалној нужди.

Земљотрес јачине неких шест степени Меркалијеве скале, који је уздрмао Будване баш на почетку самог састанка, није много узбудио чланова Штаба. То је, мислили су, посљедица смиривања тла послије оног великог барског земљотреса од 9. априла. О том смиривању су, уосталом, стручњаци много причали посљедњих дана, а један од њих баш претходне вечери у другом дневнику титоградскот ТВ–студија. Није, значи, било разлога за страх, а поготово не код тих људи који су и ушли у Штаб по некаквим квалитетима који искључују баш страх.

Састанак је текао по унапријед утврђеном реду, „од тачке до тачке“, а у седам часова и деветнаест минута стигло се до „тачке“, „КАКО РИЈЕШИТИ ПИТАЊЕ ЗАТАМЊИВАЊА СТАРОГ БУДВАНСКОГ ГРАДА У СЛУЧАЈУ РАТА?“

Прије него је ико успио да било шта каже или предложи, у 7 часова 19 минута и 56 секунди „узео је ријеч“ – земљотрес!

Од тога тренутка стари будвански град више не постоји, а вјероватно ни за читаву деценију унапријед он неће, на жалост, представљати проблем Штабу цивилне заштите како да га затамни у случају рата.

Ако у свијету и постоји неки штаб цивилне заштите или какав њему сличан орган који се под оваквим околностима и у пуном саставу нашао у својој правој функцији суочен са страшном несрећом, онда сигурно томе штабу несрећа није прет-

ходно и темељито ријеши проблем о коме је управо бринуо, као што га је то ова несрећа ријешила будванском штабу.

Да није исувише истинито, било би одиста за смијех.

Као илустрација фантастике

Можда ми никада не би пало на памет да трагам за свим овим случајностима и случајним подударностима које су се збиле прије, током и након земљотреса до 15. априла да и сам нијесам доживио тај земљотрес на заиста необичан начин и при послу који је опет на свој начин необичан.

Двадесетак дана раније почео сам да радим на новом фељтону „Народна фантастика у Црној Гори“. Требало је да то буде један подужи колаж састављен од најзанимљивијих прилога из некадашње „Побједине“ рубрике „Црном Гором путем и беспућем“, коју сам уређивао скоро три године. Има ту врло занимљивих народних предања – о пећинама с благом, о којекаквим природним и „неприродним“ појавама, о тајанственим гробницама, о свему о чему су нам у своје вријеме писали наши читаоци док је та популарна рубрика „ишла“ из недјеље у недјељу.

У недјељу, 15. априла, сједио сам у стану и прегледао већ разврстане материјале које сам данима раније исијецао маказама из свог старог комплета „Побједе“. Када сам наишао на текст „Ко је кога копирао?“ било ми је јасно како и одакле треба почети овај рад о народној фантастици у Црној Гори. Са Шћепаном Малим!

У том тексту (који сам ја однекуда прештампао и објавио у својој рубрици) професор Ратко Ђуровић је први пут код нас устврдио (насупрот Његошу, Љубиши и Исидори Секулић) да Шћепан Мали није узео идеју од Пугачова да се представља руским царем Петром III, већ да је Пугачов ту идеју узео од – Шћепана Малог! То, уосталом, тврди и Вјачеслав Шишков у романсираној биографији овог руског Матије Гуша („Пугачов“), која је и код нас преведена.

Шта је, мислио сам у тим тренуцима, најљепши продукат народне фантастике, ако не један стварни и стварно устоличени лажни цар? Он обавезно мора да иде, и то баш на почетку свога рада, као највјернија слика једног духовног стања и живе народне маште. И наравно Јемељан Пугачов као – црногорска лиценца!

Сио сам за машину да набацим на папир неколике реченице, тек толико да ми не умакне идеја . Написао сам:

„У свим подручјима нашег језика, и тамо гдје га је могуће очекивати и тамо гдје је сасвим неочекиван, одомаћио се један чисто економски термин који нам је у овом случају и те како потребан. Кад год, наиме, ваља објаснити како нечега има довољно или првише, обично се каже: „Има тога и за извоз“. Што се народне фантастике тиче, Црна Гора је тога одиста имала – и за извоз! Али, да не бисмо остали само на голој тврдњи...“

На овоме мјесту је у ријеч упао – земљотрес!

Е, ако је и од фантастике – много је!

Било како било, остаје жалосна коинциденција да је у овој катастрофи најгоре прола управо Црмница, крај у коме је Шћепан Мали столовао и гдје је, послије седмогодишње владавине и преране смрти, сахрањен у селу Брчели. Од стотине погинулих лица на читавом угроженом подручју, двадесет и деветоро је нашло смрт баш у Црмници!

Ђавоља стријела

Почетком априла 1979. године у Никшићу и Титограду премијерно је приказан филм редитеља Вељка Булајића „Човјек кога треба убити“. Основу филма чини загонетна личност Шћепана Малог, цара–самозванца, који је у Црној Гори владао од 1768. до 1774. године. Филм почиње сценом у којој Луцифер, заповједник Пакла, бирајући мјесто земљи гдје треба да се реализује његово замишљено зло, стријелом нишани ротирајући глобус и погађа – Црну Гору!

Непуних десет дана касније Црна Гора је изгледала управо тако као да ју је стварно погодила та ђавоља стријела. Двије трећине њене површине захватио је земљотрес, разорне снаге, око кога стручњаци још не могу да се сложе у погледу одређивања његове стварне јачине: да ли је имао 10,8 степени Меркалијеве скале, како је то регистровао Стразбур и још неки сеизмолошки центри у свијету, или „само“ 9 степени, како то тврде наши и већина страних стручњака.

КАТАСТРОФА ЈЕ БИЛА НАЈАВЉЕНА!

Академик Јеленко Михајловић још прије тридесет година скоро у дан тачно предвидио земљотрес на Црногорском приморју! – Побједа“ објавила „информацију“ о предстојећој катастрофи! – Брза, ефикасна и жестока правда

Овај земљотрес на црногорском приморју поред толико случајности и случајних подударности има и једну своју научну занимљивост која би могла да иде у категорију овога о чему пишемо.

Наш познати геофизичар, академик Јеленко Михајловић још прије рата испитивао је трусне карактеристике нашег приморја, па је 1950. године објавио и један подужи научни рад – „Сеизмичке карактеристике Јужног приморја од Стона до Улциња“. Упоређујући неке раније земљотресе који су погађали ово подручје, академик Михајловић, је извео за оно вријеме доста слободан закључак

***

Факсимил писма Слоба Глобаревића које је „Побједа“ објавила 9. априла 179. године да би „у овом подручју требало очекивати неки земљотрес разорне снаге око 1980. године“ (?!)

Када је 15. априла 1979. године онако трагично потврдио претпоставку старог академика, чак и многи научници су били спремни да у свему томе прије виде пуку случајност, него озбиљну научну тврдњу. Нарочито су у томе предњачили они који прије посљедњег земљотреса нијесу ни знали за овај рад академика Михајловића.

Ако већ тако ствари стоје „на вишем нивоу“, онда није ни мало чудно што су „у бази“ неке правовремене „информације“ о предстојећем земљотресу једноставно – превиђене.

А било је и таквих информација.

„Пси лутају и – прије те“

Седмог априла 1979. године на столу уредника „Побједине“ рубрике „Писма читалаца“ нашло се , између осталих, и писмо Слоба Глобаревића, конобара из Бара, датирано 5. априла.

Писмо као и толика друга писма која свакодневно стижу редакцијама: комунална проблематика. Глобаревић се, наиме, жали како у Бару има пуно паса–луталица и да их је у посљедње вријеме све више и више.

„Нећете ми можда вјеровати, друже уредниче, али управо сам сада са терасе свога стана пребројио само у једном чопору шеснаест ових паса!“ – пише Глобаревић.

Он даље скреће пажњу „одговорним друговима“ на околност да је у ово вријеме када се много прича о бјеснилу животиња потребно повести рачуна о овој појави. Пси су већином невакционисани, па представљају озбиљну опасност, нарочито за дјецу од пет до десет година која се са њима радо играју.

Што је интересантно“ – примјећује Глобаревић – „пси се у посљедње вријеме најрађе окупљају по улицама и парковима, управо на оним мјестима гдје има највише дјеце“.

Ево Глобаревићево писамо под наловом „Пси лутају и – пријете“ (?!!) објављено је у „Побједи“ од 9. априла – управо на дан оног првог барског земљотреса, такозваног „форшока“! Међутим, уреднику та подударност није пала у очи ни тога дана, ни два–три дана касније, када је и од Шпира Рачете, „Побјединог“ дописника из Тивта, добио писмо сличне садржине. И у Тивту су, према Рачетином писму, пси заузели паркове и улице, тако да се од њих не може проћи.

„Ствар је до те мјере озбиљна“ – пише Рачета – „да су неки угрожени грађани чак и револверима пријетили, не само псима већ – и њиховим власницима!“

Ово Рачетино писмо уредник није хтио да „пусти“, сматрајући да се довољно одужио „шинтерској“ пропаганди објављивањем оног Глобаревићевог писма. Уосталом, рачунао је, Рачета је професионални новинар није ред да својим писмима заузима простор који је намијењен искључиво читаоцима листа.

Када је 15. априла „ударио“ онај главни земљотрес, уредник се, сада већ у улози репортера, нашао на угроженим подручјима и тамо, између осталог, чуо да је данима уочи земљотреса свуда примијећено неуобичајено понашање – паса!

„Значи, ипак смо имали правовремену информацију о предстојећој катастрофи“ – шалио се он касније с горчином.

Високи стандард Славка Боровца

О случају Славка Боровца писано је својевремено толико да нам овога пута остаје само да вас подсјетимо на основне моменте. Славо Боровац је у јесен 1977. године послије двије

правоснажне судске одлуке Врховног суда СРЦГ, присилно исељен из стана који му је бесправно додијељен и понуђен му је, као привремено рјешење, стан у монтажним зградама на Бенову, али Боровац је одбио да узме тај нови стан; разапео је шатор пред својим бившим станом у Перасту и – почео да тјера инат са општинском администрацијом.

Неко каже да је он у томе шатору заиста и становао, неко опет да му је шатор служио само као средство притиска и уцјене општинских органа, тек – потрајала је та камперска епизода Славка Боровца скоро пуних двадесет мјесеци.

Када је петнаестог априла страховити земљотрес истјерао испод кровова не само Которане већ и све Приморце од Игала до улцињске Аде, Славко Боровац се одједном нашао у позицији јединог безбједног и свестрано ситуираног становника на читавом угроженом подручју од неких пет хиљада квадратних километара!

Та његова нова позиција нарочито је била очигледна у уторак 17. априла, када је у Боки почела да пада киша и када није било ни приближно довољно шатора за смјештај свих пострадалих.

Боровац је у том тренутку имао не само пространи шатор већ у њему и сав комфор који такви услови становања дозвољавају: шпорет, кревете, постељину, посуђе... Био је то одиста врло, врло висок стандард каквим у том тренутку нико није могао да се похвали, и то на подручју гдје је до прекјуче национални доходак износио ското три хиљаде долара по становнику!

Али и Боровац је имао у тим тренуцима разлог за кајање. Испоставило се, наиме, да су оне монтажне зграде на Бенову, гдје му је својевремено Скупштина општине Котор била дала стан, најбоље одољеле земљотресу и да су једино оне биле колико–толико сигуран кров над главом!

Ех, како је правда компликована ствар.

Исувише грешни БР 86–04

Ваљда због тих компликованих путева правде људи су одувијек сумњали у њену ефикасност. То је ствар на коју ваља дуже чекати, па било да се ради о божјој или људској правди. „Није Бог мачка па да одмах ископа очи“ – кажу обично вјерници чекајући божју правду, баш као што се за правду још каже да је „спора, али достижна“.

Но, у овом земљотресу било је лијепих прилика за правду да испољи своју ефикасност и жестину. У Бару је та прилика

искоришћена на начин који ће, вјероватно, остати запамћен као најбржи, најефикаснији и најтежи вид правде.

Власник аутомобила БР 86–04, марке НСУ, није се, изгледа, понашао како то налажу и захтијевају позитивни законски прописи. Да ли је „дивље“ таксирао или се на неки други начин огријешио о закон нијесмо успјели да провјеримо, али смо из поузданих извора сазнали да је милиција довезла тај аутомобил у суботу, 14. априла, и паркирала га пред зградом барског Суда, гдје је требало да остане „на сигурном мјесту“ док његов власник не положи рачуне правди.

Петнаестог априла у 7 часова и 19 минута земљотрес је до темеља порушио тек подигнуту судску зграду и она је свом тежином пала на грешни, исувише грешни БР 86–04!

Збиља, жестока, брза и невиђено тешка правда!

СТВАРНОСТ ЈЕДНОГ ФАЛСИФИКАТА

На фалсификованој новчаници од 500 динара направљена је грешка у називу Црне Горе, која се чудно подудара са стварношћу након земљотреса! – Упорна борба за фотографију која је постала риједак документ. – Чудне слутње Душанке Катурић и необично виђење др Митра Љубише.

Да би се урадио један иоле добар фалсификат неке новчанице потребно је, сматрају стручњаци, уложити у тај подухват много више труда, стрпљења и пажње, него кад се ради њен оригинал. То је и разумљиво, јер новчанице се и праве тако да би се евентуални фалсификатоти ставили пред што више тешко рјешивих проблема.

Када је прошле године из неког друштвеног подземља потекла ријека фалсификованих новчаница од 500 динара, стручњаци су врло брзо открили један готово несхватљив немар фалсификатора. Поред толиког труда, стрпљења и пажње које су уложили у тај посао, њима је промакла неопростива и лако уочљива грешка: у оном кругу гдје су исписани називи свих шест наших социјалистичких република (и то два пута – латиницом и ћирилицом) они су погрешно написали „Crna Sora“ , умјесто „Crna Gora“! Ако је ико могао да пожели Црној Гори оно што јој се десило 15. априла, могли су само ови аљкави фалсификатори којима је та Црна Гора загорчала живот.

Људи слободније маште могли би у овој априлској црногорској катастрофи да виде чак и неко садејство друштвеног и природног „подземља“ у коме је несавладива Црна Гора кажњена сурово и подмукло , како то и личи подземљу. У даљем трагању наишли би, свакако и на трагичну подударност да је Црна Гора баш и постала СОРА. Ове године је, наиме, организована Савезна омладинска радна акција (СОРА), у којој хиљаде омладинки и омладинаца из читаве Југославије раде на обнови порушеног Црногорског приморја и његовог залеђа!

Али, оставимо оваква трагања људима деникеновске маште, да бисмо се вратили у фантастику – стварности.

Посљедњи снима, у посљедњем тренутку

Разгледнице Каменара не раде се ни тако често ни из толико углова као разгледнице неких већих и занимљивијих приморских мјеста. Постоје свега двије или три разгледнице Каменара, урађене углавном рутински и из углова из којих се не види баш најбоље ово мало, уз обалу прљубљено мјесто.

Петар Белајац, наставник у истуреном одјељењу Основне школе „Орјенски батаљон“ у Каменарима, први је осјетио недостатак једне добре разгледнице Каменара, урађене углавном рутински и из углова из кјих се не види баш најбоље ово мало, уз обалу прљубљено мјесто.

Петар Белајац, наставник у истуреном одјељењу Основне школе „Орјенски батаљон“ у Каменарима, први је осјетио недостатак једне добре разгледнице. Кад год би, наиме, задао својим ђацима да цртају Каменаре у оквиру часова ликовног васпитања, дјеца су правила бесмислени ред кућа тако да је то све могло да личи на било које приморско, и не само приморско мјесто.

У јануару ове годиен Петар Белајац, је коначно ријешио да својим малишанима понуди другачију и пластичнију слику Каменара. Отишао је код мјесног фотографа Душанке Кривокапић (Фото „Сека“) и замолио је да му, за потребе школе, направи снима, Каменара са узвишење на коме се налази црква Света Недјеља. Белајац је нарочито инсистирао да се на будућем снимку јасно види онај рт који неких стотинак метара залази у море и на коме се налази кућа Марка Катурића. То је, тврдио је он, нешто што даје посебну драж Каменарима и што их чини различитим од других околних приморских мјеста.

Та несхватљива упорност наставника Петра Белајца учинила је да данас о ономе што се овдје збило 15. априла, када је море одвукло у своје дубине не само кућу Марка Катурића већ и читав дио копна на коме је она лежала. На свим осталим снимцима то се теже може запазити, јер ниједан, уосталом, ни-

је ни рађен с намјером да се истакне управо оно што ће чудном игром случаја неколико мјесеци касније заувијек нестати са лица земље!

Дјевојка која је наслућивала земљотрес...

Ријетко је гдје у оним тренуцима земљотреса виђено толико чуда као у Каменарима. Поред тога што је читав рт, са кућом Марка Катурића, кестеновима, чемпресима и орасима, одједном потонуо у море, на очиглед запрепашћених мјештана и путника који су чекали да се трајектом пребаце на другу страну Залива, у Лепетане, овдје је море кључало избацујући и до десетак метара високе гејзирске млазеве некакве мутне, пјесковите воде. Када се свему томе дода оно обурдавање огромних стијенских маса и стравична јека која је долазила из дубине Залива, отуд од Рисна и Котора, па прашина која је сунчани дан одједном претворила у аветињски полумрак – личило је то на прави смак свијета.

Данас, када људи трезвено погледају све те манифестације, нема им у томе ничег чудног и необјашњеног. Све је то стручњацима још одавно познато и све се то могло очекивати. Наш познати геолог Зарија Бешић у својој књизи „Карст Црне Горе“ регистровао је мноштво подводних врела у мореузу Вериге, која с источне стране дренирају Врмац а са западне, испред Каменара, брда Светог Јеремије и Девесиља. Када је, у земљотресу, дошло до такозваног налијегања терена, огромне количине воде су под притиском избачене на та потонула врела и тако су стравични моменти добили још стравичнији призвук.

Необјешњиво је, међутим, то да је Душанка Катурић, кћерка Марка Катурића, чија је кућа потонула, била посљедњих година најревноснији читалац и стручњак и популарних књига о земљотресима! Са неком чудном пасијом она је помно пратила све катастрофе ове врсте које су се догађале у свијету и код нас, и готово да је била сигурна да ће се и овдје збити нешто слично ономе што се и збило 15. априла 1979. године.

...и човјек који га је препознао

Ђурица Бошковић и Миленко Шљиванчанин нашли су се 15. априла испред кафе–ресторана „Сунце“ у Будви и ријешили да сврате унутра, на прву јутарњу кафу. Било је око 7 часова и 15 минута. Док су њих двојица ишли према кафеу, однекуд је избио доктор Митар Љубиша, па су и њега позвали да

им се придружи у том мераклијском јутарњем кафенисању. Заузели су онај средњи сто. Миленко и Ђурица су сјели лицем окренути према излазу, а доктор Љубиша насупрот њих.

Управо када им је конобар донио кафе доктор Митар Љубиша се изненада окренуо, погледао некуд у простор и повикао: „Бјежте! Земљотрес!“

– Миленко Шљиванчанин је побјегао за доктором, прича Ђурица Бошковић – а ја сам мислио да је све то шала и остао сам за столом. Међутим, само неколко секунди касније, када је доктор већ био на улици, а Миленко код фонтане, земља се затресла и ја сам видио како пуца зграда „Трепчиног“ одмаралишта. Доктор је био у праву!

Усред онога чуда које је потом услиједило, Ђурица се ипак највише чудио томе како је и откуда доктор Љубиша читавих пет или шест секунди раније осјетио земљотрес.

Доктор је касније објаснио да је он био у Петровцу 3. новембра 1968. године када се у Бару десио онај велики земљотрес. Тада је примијетио исте оне манифестације које су се јавиле и тога јутра: чудно и изненадно треперење ваздуха као на љетњој припеци и потмулу хуку која је долазила из даљина.

Научници су већ и запазили и објаснили те свјетлосне и актустичне предзнаке земљотреса, али је одиста чудно да је њих запазио и човјек који се, ко зна због чега, сасвим случајно окренуо ка отвореном простору и у магновењу препознао долазећу катастрофу!

ДВОСТРУКО СТРАДАЊЕ ВИРПАЗАРА

Брод „Вирпазар“ први пут упловио у Боку которску само неколико дана прије катастрофе и доживио судбину истоименог мјеста. – Бродомонтер Марко Абрамовић ипак отишао у „Уљаник“. – Изгубљене куће и милиони. – Будванске зидине затрпале кола Завода за заштиту споменика културе!

Највјероватније епицентар потреса од 15. априла 1979. године одређен методом сеизмичких азимута стручњаци су фиксирали положајем географских координата: 42 степена и 13 минута сјеверне ширине и 19 степени и 04 минута западне дужине. Оваква локација епицентра, сматрају они, одговара мјесту на око седам километара источно–сјевероисточно од Петровца на Мору. Значи, негдје у Црмници, у околини Вирпазара.

У овом подручју, још раније, помоћу разних географских испитивања предузиманих ради упознавања дубинске грађе Земљине коре и горњег омотача Земље, откривен је разлом који се може лако уочити на свим гравиметријским и геомагнетским картама које су на основу тих истраживања и испитивања направљене. Дакле, што се науке тиче, овдје нема ничег нејасног, и тај земљотрес се могао и очекивати управо из мјеста одакле је и дошао.

Остаје, међутим, нејасно каквим је то методама и којим путевима, још давно прије савремених техничких могућности, човјек открио постојање тога дубинског разлома испод Црмнице када је једно мјесто у близини Вирпазара (које се налази управо у фиксираним координатама?) назвао – Сотонићи?!

Ову презицну подударност најсавременијих научних истраживања и древног народног искуства сачуваног у једном топониму и не морамо баш сматрати неким великим чудом. Толико пута су се већ срели наука и народно искуство, и то не само у овој већ и у многим другим областима.

Када се све ово зна о Вирпазару и његовој близини, за много веће чуђење је скоро невјероватна случајност да је велики прекоокеански брод „Вирпазар“ неколико дана уочи земљотреса упловио (први пут!) у Боку Которску, гдје је уз док Бродоградилишта „Вељко Влаховић“ у Бијелој остао за све вријеме земљотреса! А Бијела је, као што је познато, претрпјела огромна разарања и, сасвим сигурно, баш најстрашнија у самом Бродоградилишту!

У близини – „Вирпазара“!

Чудни пут Марка Абрамовића

Марко Абрамовић, бродомонтер из Бијеле и дугогодишњи радник Бродоградилишта „Вељко Влаховић“, видио је тог јутра сву страхоту разарања: и побјешњело море, и обалу која тоне заједно са зградама, и брда са којих се откидају громаде, и бродове „Паг“ и „Вирпазар“ како се, попут разбјешњелих коња, пропињу на таласима као да ће сваког часа раскинути узде којима су везани и побјећи на пучину, у сигурнсот...

– И моја кућа се љуљала, и пријетила је опасност да буде срушена – причао је Марко репортеру „Побједе“ Луки Гојнићу – али ја сам као омађијан гледао Бродоградилиште. Ако оно оде, за мене се више не може наћи посао у Црној Гори...

Бродоградилите је порушено, и Марко је, као и многи други радници привремено остао без радног мјеста. Али, солидарност бродоградитеља притекла је у помоћ: са групом радника и Марко је добио посао у пулском Бродоградилишту „Уљаник“.

Ничег, наравно, нема чудног у томе што је један сродни радни колектив притекао у помоћ другом таквом колективу који се нашао у невољи. У овој катастрофи радничка солидарност је заиста показала све своје вриједности и љепоте.

У случају Марка Абрамовића чудно је ипак то да је он већ радио у „Уљанику“. Било је то тачно прије десет година, када је у Пули служио кадровски рок и када је послије завршетка војне обуке додијељен на рад овом Бродоградилишту. Тада су Пуљани запазили младог, вриједног и талентованог Абрамовића, па су му нудили да остане ту, код њих, послије завршетка кадровског рока. Није прихватио ту понуду, јер је хтио да буде у својој Бијелој.

Сада Марко Абрамовић ради у истој радионици и са неколико мајстора са којима је радио у оно вријеме!

Као на рулету

Постоје неки животни токови, стални континуирани, које свако изненађење затиче у пуној активности. Увијек се у тим токовима и тако ненадним приликама може наћи неко „чудо“ које за тренутак бљесне као нешто невиђено, нечувено и непоновљиво, а у ствари је најбаналнија случајност.

Купопродајни односи су један од таквих животних токова гдје се и при најмањим поремећајима свакодневице неко може затећи у невјероватном и тешком губитку, а неко у срећној добити.

Један човјек у Баошићима продао је некаквом Американцу своју кућу за стотину милиона старих динара само десет дана прије земљотреса у коме је управо продата кућа до темеља порушена!

Једном Будванину „Монтенегротурист“ је давао четири стотине милиона за двије куће у стром граду, а овај није хтио да их да испод пола милијарде старих динара. Ствар је била остављена да се уреди послије недјеље 15. априла, али разговори су прекинути јер тих кућа више – нема!

Ипак, у најгорој ситуацији је затечен Мишко Матовић из Улциња. Мишко је имао велику кућу испод самих зидина старог улцињског града, за коју му је једна радна организација из САП Војводине била понудила свих осам стотина милиона старих динара! Како је то ипак велика кућа са скоро тридесетак соба и врло погодна за одмаралиште. Матовић је сматрао да је цијена доста ниска и остало је да се са купцима договори о још неких педесет милиона „додатка“.

Да није било земљотреса, Матовић би сигурно добио и тих спорних педесет милиона, али 15. април је однио и кућу и – погодбу!

Освета старих зидина

Насупрот увијек живим и динамичним купопродајним токовима, гдје се, како у почетку рекосмо, „чуда“ могу срести на сваком кораку и у сваком тренутку, област заштите културноисторијских споменика је терен тих и готово непримјетан. Но, овај скорашњи земљотрес нашао је и ту нечина за своје „чудотворство“, које можда не би требало да стављамо под наводнике.

Али, пођимо редом.

Станко Паповић, дипломирани етнолог, управник Археолошке збирке у Будви и дописник неколико наших познатих листова, годинама већ скреће пажњу на околност да су зидине старог будванског града озбиљно оштећене и да им је потребна хитна и темељита санација. Добар познавалац културноисторијских споменика и прилика у заштити тих споменика, он је своје текстове увијек упућивао на праве „адресе“ и тражио интервенције од најпозванијих.

И не само Станко Паповић – и многи професионални новинари и љубитељи старина писали су о будванским зидинама, тражећи њихову заштиту.

Ко зна – да није било 15. априла можда би Завод за заштиту споменика културе учинио нешто за санацију ових зидина. Вјероватно би се паре већ нашле за један тако лијеп и вишеструко значајан и користан објекат.

Међутим, 15. априла, будванске зидине као да су изгубиле стрпљење у очекивању своје санације. Срушиле су се готово читавом својом дужином, а на оном дијелу према луци потпуно су затрпале и смрскале неколико паркираних аутомобила.

Међу тим аутомобилима најгоре је прошао аутомобил марке „фолксваген“ са регистарским бројем СТ 56–83 који је припадао ником другом него – Републичком заводу за заштиту културноисторијских споменика из Цетиња!

Био је то, иначе, једини аутомобил овог Завода!

* 22.С краја на крај забораваа

ШТА ЈЕ ЗЕМЉОТРЕС ТИМЕ ХТИО ДА КАЖЕ

Земљотрес из – новчаника! – Како је земљотрес измирио Мирка Марковића и Васа Обрадовића ? – Мирачка громада – разумни тренутак стихије!

И овај земљотрес ће, као и све у животу, попримити једнога дана ону сентименталну боју „старих добрих времена“, па неће изгледати ни приближно тако страшан као што је данас, док су ране још свјеже, а трагови његовог рушилачког бијеса још видљиви. Вријеме ће и њега претворити у један тренутак човјековог искуства о коме ће се причати надуго и нашироко – и оно што се у стварности збило, али и много онога што се никада и нигдје није ни збило ни догодило осим у живој приповједачевој машти.

Туристички свијет, увијек жељан нових доживљаја и нових узбуђења, вршиће, нема сумње, сталан притисак на ту машту и тражити од приповједача све нове и нове „земљотресне“ згоде. Немамо, одиста, разлога да сумњамо како та врста туристичке потражње неће бити задовољена на најбољи могући начин, па можда и преко тог нивоа, али тешко да ће икаква машта надмашити фантастичну стварност чији смо свједоци управо били.

Један човјек, ни нарочито велика шкртица али ни нарочит кафански кавалјер, извадио је тога јутра новчаница и није дао никоме да плати цех. Он ће да среди.

– Е, мора да ће се неко чудо десити, кад си ти ријешио да платиш! – нашалио се неко из друштва.

И чудо се десило: није успио да плати. Морао је са друштвом да бјежи из кафане. Било је то 15. априла у 7 часова и 19 минута.

Када је кафана послије скоро мјесец дана почела поново да ради, човјек се једног дана сјетио свога дуга и пошао да измири рачун. Таман када је извадио новчаник, опет је задрмао земљотрес, готово ништа мањи од оног петнаестоаприлског. Било је то 24. маја у 18 часова и 24 минута!

Данас је новчаник тога човјека „опаснији од револвера“, и чим га се маши – људи гледају пут врата. Човјек је већ и комплекс стекао због заједљивих питања у стилу: „Шта је земљотрес тиме хтио да каже?“

Тренутак измирења

Титоградски угоститељи Мирко Марковић и Васо Обрадовић договорили су се били са неким колегама из Сарајева да сљедећи викенд проведу на Црногорском приморју. Требало је да Сарајлије дођу до Херцег–Новог аутобусом, а одатле ће их Марко и Васо својим колима возити од мјеста до мјеста, дуж овале. Планирано је било да преноће у Будви, у неком од хотела на Словенској плажи, па да сјутрадан наставе на југ, ка Бару и Улцињу.

У четвртак, 12. априла, Мирко Марковић је због неких породичних разлога, „назвао“ Сарајево и замолио колеге да се овај излет одложи за сљедећи викенд. Да ли су они тада правилно разумјели Мирка и уважили његове изненадне разлоге, нико не зна. Али да су му послије 15. априла били захвални због њих – у то већ нема сумње.

Васо Обрадовић, не знајући за ненадни отказ, припремио је своја кола већ у петак 13. маја. Када му је Мирко рекао о чему се ради и да је излет отказан – једноставно је престао да говори с њим. Два дана су Мирко и Васо сједјели за посебним столовима пред „Радовче“, два дана је плаћао свак своју кафу, читао свак своје новине, планирао свак, своје комбинације спортске прогнозе.

Петнаестог априла у 7 часова и 19 минута ипак су морали да се загрле, јер то је био једини начин да се одрже на ногама, испод којих је измицала немирна земља. Земљотрес их је, буквално, бацио у најсрдачнији загрљај и најљепше помирење.

Земљотрес је поштовао традицију Мирца

Много више незгода него згода остаће за доколичарска казивања и све ће оне моћи да се прекрајају по вољи приповједачевој, али једну згоду тешко да ће ико моћи да учини другачијом него што је. Њену аутентичност нико неће моћи да преправља, јер ако ишта остане за дуги низ година такво какво је – остаће та незгодна згода.

То је, ако вас сјећање служи, онај огромни, неколико хиљада тона тешки камен који је однекуд с ловћенских врхова пао пред кућу Ива Пераша у селу Мирац, у уторак 17. априла, у трећем по реду разорном земљотресу послије онога од 15. априла.

Од свих фантастичних случајности које су се догодиле – ова је зацијело најочигледнија а и најтеже објашњива и схватљива. То камено брдо летјело је читавих пет стотина метара

да би се одједном и под немогућим углом зауставило ту, надомак самога крова Перашеве куће, коју би и хиљадити његов дио смрвио као од шале!

Мирац је, иначе, село које историја Црне Горе памти по низу преговарачких сусрета црногорских владара и првака са повременим господарима Боке, па је и његово необично име изведено ит тих сусрета,на којима су се увијек тражили мир и разумијевање!

У томе је, ето, и највеће чудо овога камена, ове среће у несрећи, пред којим се човјек сасвим озбиљно упита: „Шта је земљотрес тиме хтио да каже?“

Подсјетимо се, на крају, да нигдје није пала већа громада и да ни једна, чак и од оних највећих, није пријешла дужи пут од ове мирачке, заустављене над кровом куће Ива Пераша.

Посљедња доброчинства двојице добрих људи

Ново Клисић, љекар – гинеколог из села Лимљана, био је, причају мјештани, изузетно добар човјек. Док је радио у Бару, а и касније, када је пријешао у Београд, увијек се интересовао за свој крај и његове људе, помагао их када је требало и ријечју, и новцем, и подршком. Четрдесет дана прије велике несреће Ново Клисић је извршио самоубиство и сахрањен је, искрено ожаљен, ту, у Лимљанима.

У недјељу, 15. априла, Новова породица је давала уобичајени помен, па је највећи дио одраслог лимљанског живља у вријеме земљотреса био на гробљу **на драгоцјеном отвореном простору**! Да није било те случајности, Лимљани би зацијело премашили сопствени тужни рекорд од седамнаест погинулих у овој несрећи, јер у томе селу нема, заправо, ни једне куће која се није срушила, или сама од себе или од одрона камених громада!

У другом црмничком селу, у Буковику, тога јутра требало је да се на сеоском гробљу одржи годишњи помен Марку Масончићу, поморцу. Марко Масончић је у априлу прошле године погинуо од грома док ej чекао аутобус за Титоград. То је, како се сада људи присјећају, трећи црмничанин поморац који је на такав начин изгубио живот у посљедњих десетак година!

Помен Марку Масончићу требало је да почне у 9 часова, тако да би они Црмничани, рођаци и пријатељи, који су били у Лимљанима стигли и у Буковик. И баш тај распоред, подешен тако да би што више људи дошло и на Новов и на Марков помен, био је у ствари спасоносан. Јер, на гробље у Буковику, у

тренутку земљотреса, стучиле су се огромне стијенске масе, и то баш око цркве и гроба Марка Масоничића – баш ондје гдје би се нашло највише људи!

ТРИ СТОТИНЕ ЧУДНИХ ДАНА

Да је између солнског земљотреса и овога од 15. априла протекло тачно 300 дана први је знао један бивши љубитељ „кајљице“ који је 19. јуна прошле године изненада оставио пиће! – Хипотеза британског научника др Гоулда о ослобађању метана могла би, вјероватно, да објасни нека чудна понашања људи и животиња између „солунског“ и „нашег“ земљотреса.

Када је човјек велике кафанске „репутације“ и дугог боемског стажа једнога дана коначно раскрсти и са кафаном и са пићем – то је моменат који се нађе у центру пажње ближе околине, а посебно кафанског свијета међу којим је такав тип најчешће и најраће боравио.

Деветнаестог јула прошле године, изненада, без икаквих претходних најава, један такав кафански „бард“ ријешио је да раскрсти са пићем. „Осјећам да ми шкоди“, објаснио је кратко и повукао се. Они који су га боље познавали нијесу вјеровали у дуговјечност те одлуке, али, задивно чудо, он је издржао. Није чак пио

ЧЕСТИТКА ИЗ – ЛЕТЕЋЕГ ТАЊИРА!

Друже уједниче,

Надлијетајући вашу територију честитамо Вама и вашим, „очевидцима“ Нову 1979. годину, са жељом да се упознамо, ни сокове, ни киселу воду – ништа што је у флаши и зачепљено.

Даниловград, 19.12.1978.
у 21,00 h

Посада
Летећег тањира

Међу многобројним честиткама које је наша Редакција добила поводом Нове године, нашла се и ова, упућена уреднику рубрике „Писма читалаца“.

Иако чврсто остајемо при својој одлуци да не објављујемо писмо непознатих аутора, овога пута ћемо направити изузетак јер, како видите, и честитка је изузетна.

Да би се боље схватиле побуде „посаде летећег тањира“ поменућемо да смо у овој рубрици објавили писмо једног нашег читаоца из Даниловграда који је тврдио да је у ноћи, 19. децембра, примијетио на небу изнад града необичан свјетао предмет.

Као што, уосталом, не сумњамо да су ову честитку заиста послала нека ванљемаљска бића, јер то потврђују правописне и друге грешке несвојствене иначе житељима „надлијетајуће територије“.

С времена на вријеме он или неко из његовог друштва израчунао би колико новопечени трезвењак има безалкохолних дана. Негдје почетком априла знало се да ће се три стотине дана навршити тачно – 15. априла. Због земљотреса који се баш тога дана десио „јубилеј“ није прослављен, али када је неко касније поменуо то „чудо“ некадашњи „кафанац“ се сјетио мало озбиљнијег чуда: 19. јуна 1978. године, када је он онако нагло раскрстио са пићем, десио се велики земљотрес у Солуну!

– Чудно – говорио је он и себи и другима, и присјећао се свих оних његових пријатеља и знанаца широм Црне Горе који су баш негдје кад и он, и исто тако изненада као и он (2) остављали пиће. Због природе свог посла он је тих дана доста путовао по Црној Гори, па је запазио, још тада, да су се сви ти ненадни трезвењаци жалили на исте проблеме: лош квалитет пића од кога се споро и тешко тријезне и да су им тријежњења попраћена страхом и осјећањем кривице које је нарастало до праве панике.

Летећи тањир изнад Даниловграда

Не само из перспективе овог нашег новопеченог трезвењака већ и шире гледано, нешто се, одиста, чудно догађало на нашем приморју, мору и подморју за тих три стотине дана између 19. јуна прошле године и 15. априла ове године, односно између „ослунског“ и „нашег“ земљотреса. Подсјетићемо читаоце на огромни „цунами“ талас који је прошлог љета одмах након солунског земљотреса, запљуснуо Велелуку, на вишедневно повлачење мора са Велике плаже у Улцињу, на „кипуће“ море испред Бара, на још увијек неодгонетнуте нестанке неких купача са наших плажа...

У новембру прошле године узбунила се и сусједна, италијанска обала. И тамо су примијећене неке чудне појаве: изненадни вртлози у мору, подводне цвјетлости, сметње на радарима и компасима, необјашњиве промјене смјера пловидбе... Када су, најзад, на сасвим мирном мору испред Пескаре два ри-

бара, браћа Фулђентис, потонула без трага и гласа, наши темпераменти и маштовити сусјети почели су да пишу о „ђавољем четвороуглу“ на Јадрану. Италијанска штампа била је пуна извјештаја „са лица мјеста“ и изјава очевидаца који су гледали разне свјетлосне кугле, летеће тањире и друге неидентификоване летеће објекте. Било је, наравно, у свему томе и доста примјеса бурне јужњачке уобразиље, али много више фантастичне збиље.

Нешто од тих манифестација виђено је и у нашим крајевима. У „Побједи“ од 21. децембра 1978. године у рубрици „Писма читалаца“ (опет у њој)!) Рајко Лакић пише да је 19. децембра око 21 час видио неки свијетли предмет изнад Даниловграда.

„Не бих желио да ме схватите као човјека жељног сензација – пише Лакић – али молим вас да ово моје писмо објавите како би се евентуално, јавио још неко ко је видио оно што сам ја видио увече, 19. децембра око 21 час. Наиме, те ноћи примијетио сам на небу у правцу Титограда свјетлећи предмет сличан јачој сијалици који се необично кретао. Најприје је ишао према сјеверу, да би се потом зауставио и био непомичан око два–три минута. Потом је, некако не чудно, умакао у правцу југоистока и коначно нестао.

Ово је утолико интересантније што је небо над Даниловградом било те ноћи потпуно прекривено ниским облацима, а сијевало је и падала је киша.

Напомињем да сам спортски пилот и да се доста добро разумијем у ваздухопловство коме ова појава, свакако, не припада“ – завршава Рајко Лакић из Даниловграда, број личне карте 444–8.

Како се испоставило по објављивању овога писма, многи су видјели тај свјетлећи предмет о коме је Лакић писао, а међу њима и неколицина чланова редакције „Побједе“. Но да би се избјегао сензационализам, о томе се више није писало и ствар се завршила једном шаљивом новогодишњом честитком у којој су нам неки скептици, потписујући се као „посада летећег тањира“, честитали наступајућу годину. И ту честитку смо, наравно, објавили.

Хипотеза доктора Гоулда

Зашто смо толико пажње посветили једном ненадном трезвењаку и осврнули се на три стотине дана његовог ванкафанског стажа, читалац ће схватити када га упознамо са занимљивом хипотезом енглеског научника доктора Гоулда.

Доктор Гоулд је – цитирамо према „Политици експрес“ од 21. јула ове године – наставио у часопису „New Scientist“ хипотезу о томе да у њедрима наше планете постоји огроман резервоар примордијалног метана. Тај експлозивни гас се налази у доњим слојевима Земљине коре, а задржао се тамо од настојања наше планете. Научник тврди да метан, који се налази под високим притиском, представља главни извор угљеника на површини Земље у току читавог периода њеног постојања. То потврђују много симптоми.

Тај гас служи као извор пламених језика, искри и бурних експлозија који понегдје праве земљотрес. Помицање минерала прије почетка и у вријеме земљотреса изазива помјерање метана (његов притисак достиже и до 300 атмосфера), а запаљује се електричним искрама које се стварају трењем камени слојева у кори.

Доктор Гоулд претпоставља да ослобађање великих количина подземног метана представља и вјероватнији узрок огромних морских таласа (цунами) него трусни поремећаји у океанском дну. Да би одговарао огромној енергији тих таласа, поремећај у океанском дну могао би имати огромне размјере, што при појави цунами таласа није увијек случај. Наиме, ослобађање већих количина метана под површином океана изазива исти ефекат, али уз мањи утрошак сеизмичке енергије.

Бројне информације о испољавању страха и немира разних животиња уочи земљотреса може се објаснити осјетљивошћу њихових чула мириса, јер им оно омогућује да осјете мирис метана који се пробија из унутрашњости Земљине коре у вријеме „рађања“ земљотреса.

Да ли смо имали вријеме метана?

Наука ће, зацијело, рећи свој суд о занимљивој хипотези доктора Гоулда, али, овако лаички гледано, она би могла да буде тачна бар што се наших прилика тиче. Сви ти поремећаји на Јадрану, код Бара, Улциња, Белалуке, па и они италијански, долазили су тихо, без икаквих директних претходних или накнадних потреса, баш као да их је доносила нека невидљива и тиха сила. Ако је то био метан онда је он ослобађајући се у огромним количинама за дуги период „рађања“ земљотреса могао и те како иритирајуће да дјелује не само на животиње, како каже доктор Гоулд, већ и на људе, а посебно оне сензибилнијег нервног система.

То што су наш „трезвењак“ и неколико десетина његових пријатеља и знанаца изненада оставили алкохол и не мора да

се узме као нека нарочито убједљива илустрација ове претпоставке. Много чуднији и рјечитији су они други примјери. Ми смо, заправо, у том периоду од три стотине дана имали на нашем Приморју и у његовом ближем залеђу читав низ убистава, самоубистава, па чак и тешких породичних трагедија чије мотиве одиста није ни лако ни једноставно назрети и одгонетнути.

Када би се неко озбиљније позабавио истраживањем овог периода нашао би, зацијело, у њему много тога што би ишло у прилог хипотези доктора Голуда, а и нашем убјеђењу израженом у наслову овог наставка да је то било одиста три стотине чудних дана.

ЗАБАВНО ИСКУСТВО

Иако је епицентар земљотреса био у Црној Гори, научници га не третирају као црногорски! – Да ли земљотрес чини људе виталнијим? – Земљотрес је однио своје жртве, а аутомобили још односе своје. – Наше страдање – помоћ будућим страдалницима.

Познати јапански стручњак доктор Многи разврстао је све земљотресе у три групе. По критеријумима овог знаменитог свјетског сеизмолога, земљотрес од 15. априла спада у групу оних најрјеђих коју чини свега 4 одсто свих земљотреса који су се икада десили на Земљи у периоду познатом науци!

Значи, ако смо већ имали земљотрес, бар смо имали екстра робу коју не може добити баш свако, ону која се чува испод тезге само за пријатеље и специјалне муштерије. Још ако се испостави да је вулкан Суфријер на острву Винсент у Антилима (који је прорадио баш 15. априла у 7 часова и 20 минута!) посљедица „нашег" земљотреса, оног испод Вирпазара, односно Сотонића, ето прилике да кажемо како смо и ми имали својих „пет минута" када смо истински – дрмали свијетом!

Но, чудно је у томе да, све и када бисмо хтјели да се хвалимо овим изузетно јаким и необичним земљотресом, не бисмо то могли да урадимо, или бар не с озбиљним позивом на науку. Она исконска, некадашњим злим животом формирана црногорска представа да су само невоље наше а све остало припада „бијелом свијету" – као да је и овдје нашла своју потврду и оправдање. Још прије него је Црна Гора званично призната као суверена држава, и много прије него је формирана Албанија, стручњаци су читаву трусну зону Јужног Јадрана назвали по имену у оно вријеме највећег града у тој зони – Скадра. Тако се и до данас сачувао назив „скадарски земљотрес" за све земљотресе који се овдје догоде, па је и особеност тих земљотреса стручно дефинисана као „скадарске специфичности".

Узалуд сва наша и свјетска средства јавног комуницирања стално и упорно помињу Црну Гору и Црногорско приморје, у неумољивој стручној литератури за те појмове нема, за сада, мјеста. За науку је ово још увијек, „скадарска зона" и „скадарски земљотрес" и – ништа друго.

Ето, као да нам се ни у томе неће...

Парадоксални страх

Земљотрес је ријетка природна појава, о којој се још увијек мало зна, па је он утолико тежи и страшнији од других, чешћих и познатијих, али погибељнијих природних недаћа. Када би, рецимо, постојали поуздани подаци о броју лица погинулих у земљотресима и оних која су настрадала, рецимо, од грома од почетка овога вијека до данас – испоставило би се, сасвим сигурно, да су Црногорци бар десет пута горе страдали од неба него од земље!

Земљотрес узима и руши одједном, па је сва његова страхота, у ствари, у томе хазардерству и тој необузданости која несрећу чине болнијом и видљивијом. Прошле године, на примјер, у аутомобилским несрећама на црногорским друмовима погинуло је једва нешто мање особа него у земљотресу од 15. априла! Што је најтрагичније, аутомобил ће наставити своју страшну косидбу и за наредних десет, петнаест или педесет година – док земљотрес буде мировао и прикупљао енергију за сљедеће „јављање"!

Није ли, према томе, овај наш страх од земљотреса ипак највећи парадокс и најчуднији моменат од свих оних о којима овдје говоримо?

А земљотрес је, у ствари, врло драгоцјена природна манифестација, или, како то лијепо и с пуно оптимизма пише доктор Борис Сикошек, „поуздан знак виталности наше планете, доказ да она још увијек није ни близу краја своје еволуције".

Биће да нешто од те Земљине виталности оставља своје трагове и у људима оних подручја гдје су те манифестације најчешће и најјаче. Јер откуда баш да се деси да су, на примере, Јапанци, Курди, Сицилијанци (узимам с реда, а црногорце, из скромности, намјерно не помињем!), уз све своје толике природне, физичке и духовне квалитете, обдарени и чудном, скоро фантастичном љубављу према својој земљи?

Невидљиви Улцињ

Но, може о земљотресу свак да мисли шта хоће, али колашинска пензионерка Милосава Дармановић има за њега само двије ријечи „Сачувај Боже! „Има она, заправо, пуно ријечи за земљотрес и свој доживљај земљотреса, али са овим двјема обично и почиње и завршава сваку своју причу о томе чуду.

А, руку на срце, и невоља јој је.

Откада се прије неколико године пензионисала. Милосава је преко своје подружнице у Колашину стално тражила да је негдје пошаљу на одмор и опоравак. Посебно јој је било стало

да оде у Улцињ, на тамошње пензионерско одмаралиште, јер тај град никада није видјела па бар да га види сада, као пензионерка. Уосталом, улцињско поднебље би јој помогло да се ријеши и неких својих тјесних тегоба, јер кажу да је та клима одлична, нарочито за пензионере.

Послије доста мука и перипетија, Милосава је најзад добила рјешење. Одобрен јој је петнаестодневни опоравак у Улцињу: од 15. априла до 1. маја 1979. године.

У Улцињ је стигла у суботу 14. априла, али по мраку, тако да није могла да види ништа осим сијалица каквих има и у Колашину. Преспавала је, а када се ујутру пробудила и почела да се спрема за излазак и сусрет са Улцињом – загрмио је земљотрес и град је прекрила стравична прашина. Све и да је била у тој ситуацији расположена за гледање. Милосава ништа не би ни могла да види осим те прашине и ништа да чује осим паничне вриске престрављених Улцињана.

Завршила је свој толико жељени одмор само петнаест сати касније, и велико је питање да ли ће се икада више усудити да оде у наш најјужнији град, чак ни због нужде, а камоли због одмора.

И забава и искуство

Тешко је побројати све оне случајности и случајне подударности које су се дешавале у вријеме овог „нашег" земљотреса. Било је тога много више него што је то у стању један човјек да запази, па ма колико иначе имао времена и расположења за такву врсту запажања. Овдје је регистрован само дио, и то онај мањи, а можда ћемо се неком приликом поново вратити, овим занимљивостима, пошто оне нијесу само пуки новински, забавни материјал већ, у првом реду, дио искуства из једног, по много чему особитог земљотреса.

За неке будуће страдалнике биће, свакако, врло важно да знају какве ове необичне игре може да измисли стихија у свом хаотичном јављању, да би се избјегли страх и мистификација који из таквих „игара" могу да се изроде. Ако се, на примјер, нека будућа Милосава нађе у ситуацији у каквој се нашла симпатична Колашинка, она не би требало да вјерује како се то само њој могло десити и никоме више. Ма колико иначе болно, данашње искуство Милосаве Дармановић може бити врло корисно за ону будућу.

Страдања су лакша ако знамо да је неко прије нас иста таква страдања преживио, па се касније чак и забављао њиховом фантастиком.

НАПОМЕНА ПРИРЕЂИВАЧА

1. *„С краја на крај заборава"* је само један од могућих избора из богатог новинарског опуса Витомира – Вита Николића. Текстови нијесу распоређени према хронологији настајања, већ су грађене тематско–емоционалне цјелине.

2. Кратка новинска форма (репортаже, записи...) изузев једног текста овог аутора није заступљена. Они, по мом увјерењу, заслужују и посебну књигу.

3. У до сада необјављеном рукопису „Огледи из народног памћења" посвећеном имену вук недостају три странице текста (двије у средини а једна при крају огледа). Анализа имена *вук,* корјена и значења те ријечи дата је веома широко, а недостатак тих страница, вјерујем, није значајан хендикеп за читаоца.

М. Б.

ВИТОМИР – ВИТО НИКОЛИЋ

С КРАЈА НА КРАЈ ЗАБОРАВА

Издавач
ЦИД
Подгорица, Обала Рибнице 4/II
Тел.: 081/623-938, 623-939

За издавача
Жарко Радоњић

Технички уредник
Дарко Манојловић

Компјутерски слог
Милан Радиновић

Штампа
"Графолис" Бијело Поље

2000

CIP-Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Републике
Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", Цетиње

886.1/.2-4

НИКОЛИЋ, Витомир

С краја на крај заборава / Витомир-Вито Николић - Подгорица - ЦИД, 2000 (Бијело Поље:"Графолис"). - 354 стр.; 24 цм. - (Библиотека Посебна издања / ЦИД, Подгорица)

Тираж 500. Вито / Милорад Бошковић: стр. 7-16.
ISBN 86-495-0117-6